

SK

THE LIBRARY
OF THE

Periodical Collection

CLASS

BOOK

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

UTGIFVEN AF

HERMAN LUNDSTRÖM

TOLFTE ÅRGÅNGEN

1911

UPPSALA & STOCKHOLM

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1911
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Innehållsförteckning.

	Sid.
<i>Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1910</i>	VII
Uppsatser och undersökningar.	
D. ALB. HAUCK. Motsatser inom den senare medeltidens kyrko- begrepp	X
<i>Helsidesporträtt af professor D. Alb. Hauck.</i>	
E. LINDERHOLM. Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen	I
H. LUNDSTRÖM. Äkta martyrakter från de första århundrade- nas kristendomsförföljelser. III. Apollonius' martyrium. (Jfr K. Å. IX, 1 ff.)	52
ELOF HALLER. Bidrag till den kyrkliga lagstiftningens historia i Sverige under 1700-talet.	
I. Lagstiftning rörande sabbatshelgd	60
II. Indragning och förändring af helgdagar	70
NAT. BECKMAN. Ett par ord om Skara biskopskrönika	87
J. E. BERGGREN. Några ord med anledning af svenske minis- tern i Rom baron Bildts meddelande till Kyrkohistorisk Årsskrift för 1910, p. 229—30	90
K. B. WESTMAN. Sveriges kyrka och Englands. Ett engelskt kommittébetänkande	92
<i>Svea Rikes Ärkebiskop om de svensk-engelska kyrkoförhandlingarna och Augustanasynoden</i>	109
ISAK COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea.	
X. Manuale Upsalense 1487. Ett förberedande medde- lande	111
XI. Canonbilden i Missale Upsalense 1513	119
XII. Brasks »Keyserlige mandata». Tillägg till Miscella- nea, VI.	123
XIII. Den i Stockholm år 1628 tryckta ryska katekesen .	125

002588

Meddelanden och aktstycken.

E. LINDERHOLM. Sven Rosén. Skrifter (forts. fr. föreg. årg.)	1
» » Norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen	97
H. LUNDSTRÖM. Handlingar angående Kristina Drakenhielms öfvergång till katolicismen under 1600-talet och hennes återinträdande i svenska kyrkan	123
I. Z. Klingenstiernas till Strängnäs domkapitel ingifna berättelse om sitt förhör med Kristina Drakenhielm .	123
II. Bref från kammarrådet W. Drakenhielm till kyrkoherde Julinus	136
III. Ur Strängnäs Domkapitels protokoll 1670	138
H. LUNDSTRÖM. Bevis från år 1613, att socknarne på Wester-Rekarne och i östra Nerike af ålder hafva tillhört Strengnäs stift	140
J. RUDBECK. Frågor eller spörsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken	142
Underrättelser	152

Litteraturöfversikter, granskningar och anmälningar.

Hj. HOLMQUIST. Englands brytning med Rom enligt nyare engelska handböcker	173
JOH. LINDBLÖM. Birgitta-studier. I. Ak. afh. af K. B. Westman	193
Hj. HOLMQUIST. Luther I. af Hartmann Grisar S. J. . . .	197
» » Den första lutherska bekännelsebildningens förhistoria.	203
<i>Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen</i>	<i>215</i>
<i>Till red. insända skrifter</i>	<i>216</i>

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1910.

Torsdagen den 12 maj 1910 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till sitt elfte årsmöte i Uppsala.

Mötet öppnades af ordföranden domprosten A. H. Lundström. Härefter föredrogs af sekreteraren följande

Årsberättelse för arbetsåret april 1909—maj 1910.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har föreningens medlemsantal, som i förra årsberättelsen upptas till 595, undergått följande förändringar. Genom dödsfall har antalet minskats med 10, genom anmaldt utträde med 12. Nyttillträdande medlemmar uppgå till 74. Föreningens medlemsantal utgör sålunda för närvarande 647. Af dessa ha 58, hufvudsakligen bosatta i Amerika, ej ännu utlöst årspublikationen. Såsom här af framgår, har en glädjande ökning af föreningens medlemsantal under året ägt rum.

Arbetet med 1911 års Årsskrift med bilaga är redan till största delen färdigt. Bidrag ha lämnats af jämte utgifvaren prof. Hj. Holmquist, lektorerna N. Beckman och H. Levin, läroverksadjunkten E. Liedgren och bibliotekarien I. Collijn.

Uppsala den 12 maj 1910.

Gustaf Walli.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 22 april 1910.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer hafva denna dag granskat Föreningens räkenskaper för år 1909 och därvid funnit ställningen vara, som följer:

Grundfonden:

Kapital	kr.	1,175: —
Besparade räntor.	»	563: 34
	Summa kr.	1,738: 34

*Kassakonto:**Inkomster:*

Behållning den 1 jan. 1909 från föregående år	kr	1,186: 05
Inkomster under året:		
708 Medlemsavgifter	kr.	3,540: —
Postavgifter	»	337: 07
Försålda publikationer	»	55: —
Statsanslag	»	1,200: —
Räntevinst	»	10: 93
	kr.	5,143: —
	Summa kr.	6,329: 05

Utgifter under året:

Årsskriftens tryckning (årg. 1909)	kr.	3,213: 08
Författarearvoden	»	1,095: 92
Post	»	561: 48
Diverse.	»	105: 43
	kr.	4,975: 91
Behållning den 31 dec. 1909	»	1,353: 14
	Summa kr.	6,329: 05

Räkenskaperna hafva vi funnit riktigt och med största noggrannhet förda samt med företedda behöriga verifikationer öfverensstämmande, hvadan vi få tillstyrka, att full och tacksam ansvarsfrihet beviljas skattmästaren, herr pastor E. Meurling, för den tid, revisionen omfattar.

Uppsala den 22 april 1910.

H. Jonson.

Fr. Nath. Sandberg.

I enlighet med revisorernas tillstyrkan beviljades skattmästaren, pastor E. Meurling, ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade (1 jan.—31 dec. 1909).

Vid därefter jämlikt § 4 af föreningens stadgar företagen utlottning af tvenne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på domprosten A. H. Lundström och docenten K. G. Westman. Vid därpå företaget val omvaldes bägge.

Till kassarevisorer valdes pastorerna H. Jonson och F. N. Sandberg och till deras suppleanter docenten E. Aurelius och teol. lic. E. Linderholm.

Vidare föredrogs ett af sekreteraren till arbetsutskottet inlämnadt skriftligt förslag om sådan ändring af § 5 i föreningens stadgar, att den nuvarande bestämmelsen »under april månad sammanträder föreningen på kallelse af ordföranden till allmänt årsmöte» må utbytas mot »under april eller förra hälften af maj månad sammanträder etc». Därpå föredrogs arbetsutskottets protokoll för den 9 maj 1910, hvori den föreslagna ändringen förordades till föreningens antagande. Föreningen beslöt enhälligt antaga den föreslagna stadgeändringen.

Ordföranden, domprosten H. LUNDSTRÖM höll härefter föredrag om »*Den liturgiska striden under Johan III i ny belysning*».

Inom arbetsutskottet kvarstå

- som ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift domprosten, professor A. H. Lundström,
- » vice ordförande f. domprosten J. E. Berggren,
- » sekreterare teol. lic. G. Walli,
- » skattmästare läroverksadjunkten E. Meurling.

Sekreteraren.

Motsatser

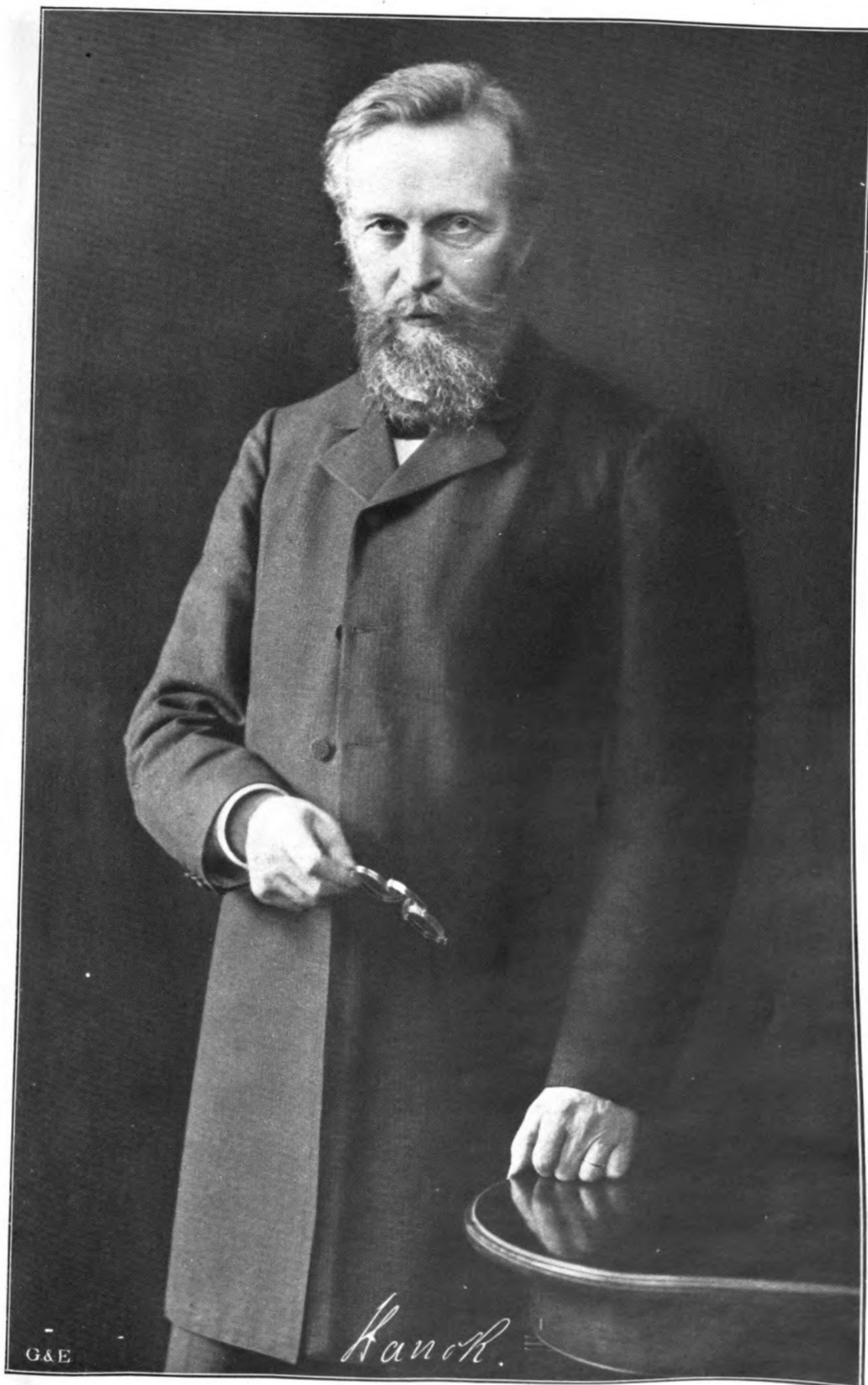
inom den senare medeltidens kyrkobegrepp.

Föreläsning af Professor *D. Alb. Hauck*, på Teologiska Fakultetens inbjudan
hållen i Upsala universitets aula den 29 augusti 1911.

Den 6:e april 1415 antog mötet i Konstans det berömda dekretet *Haec sancta*. Mötet förklarade häri, att det, rättmätigt församladt i den Helige Ande, utgjorde ett allmänt kyrkomöte och representerade den stridande katolska kyrkan, att det hade fått sin myndighet omedelbart af Kristus, och att hvar och en, oafsedt stånd och värdighet, till och med påfven vore förbunden att lyda det i allt, som anginge tron, skismens undanröjande och kyrkans reformering.

Man ser i dessa satser ett oförtydligt uttryck för den s. k. episkopalismen, d. v. s. för den, från den gamla kyrkan härstammande, öfvertygelsen, att episkopatet i sin helhet är den kyrkliga maktens innehafvare, att sålunda påfven gent emot biskoparna endast kan göra anspråk på ställningen som en *primus inter pares*. Så dömde för 30 år sedan Meier (*P. REncykl.* IV² s. 274). Och ännu i de sista upplagorna af Friedbergs kyrkorätt (6:e uppl. 1909 s. 56) och af Loofs' dogmhistoria (4:e uppl. 1906 s. 604) kan man läsa, att den episkopalistiska riktningen behärskade mötet i Konstans eller triumferade på detsamma.

Men är detta omdöme om dekretet riktigt? Det är sant, att episkopalisterna alltid åberopat sig på detsamma. Men härskade verkligen episkopalismen på mötet i Konstans? Johan XXIII hade en annan syn på tingen. Man känner de invändningar, som från hans sida gjordes mot mötet (23 mars 1415 *Mansi*, *Coll. conc.* 28 s. 14). Här få vi höra: enligt den kanoniska rätten hade på kyrkomötena endast kardinaler, patriarker, ärkebiskopar och biskopar rösträtt; i Konstans däremot röstade hvar och en

utan afseende på om han vore präst eller lekman, gift eller ogift. Enligt rätten vore Kristi ståthållare hvarje allmän synods principale caput; endast genom honom hade den öfverhufvudtaget sin tillvaro (qui dat esse ipsi concilio). Men i Konstans fordrade konung Sigmund platsen som ordförande och hade flera gånger innehaft den. Detta stode i strid såväl med förnuftet som med allmän lag. Det vore orätt, att någon som helst skillnad gjordes på synoderna mellan de olika nationerna. Alla medlemmars meningar och önskningsar borde öppet föredragas och göras till föremål för gemensam öfverläggning. Men i Konstans öfverlade man nationsvis, och hvarje nation hade, utan afseende på antalet medlemmar, *en* röst — till Frankrikes och Italiens skada.

Dessa voro de invändningar, som restes från den afgjorda kurialismens ståndpunkt. I de 4 ord som sägas om påfven: dat esse ipsi concilio innehållas det medeltida påfvedömet alla anspråk. Ty de utsäga, att påfvedömet är så väsentligt för kyrkan, att utan detsamma intet kyrkligt kan finnas till. Men dessa invändningar vände sin spets ej däremot, att episkopalismen härskade på kyrkomötet utan de klandrade, att det icke var en hierarkins församling: kungen innehade presidiet, och lekmän röstade.

Så var verkligen händelsen, men ej utan påfvens förvållande. Han hade i sin kallelsebulleta bjudit ej blott prelaterna att infinna sig utan äfven inbjudit konungar och furstar och alla andra, som voro förpliktade att närvara vid mötet eller på något sätt kunde vara det till någon nytta, att personligen eller genom sändebud infinna sig (Mansi 27 s. 538). Liknande uttryck hade konung Sigismund använt. Han hade låtit utsända en allmän inbjudan och tillförsäkrat så väl alla prelater som alla öfriga, som skulle deltaga i mötet, vare sig präster eller lekmän, att de skulle fritt få yttra sig, öfverlägga om och besluta hvad helst som syntes dem godt (Mansi 28 s. 2).

Man skulle taga miste, om man i denna utsträckning af inbjudningarna ville se en bestämd kyrkopolitisk afsikt. De af Johan använda formlerna motsvarade endast den åsikt om de allmänna kyrkomötena, som bildats sedan Innocentius III. Den sammanhänge med föreställningen om påfvens herravälde öfver såväl andliga som världsliga. Men följden blef, att en mängd personer, som ej tillhörde hierarkin, infunne sig i Konstans.

Som bekant räknades där utom ungefär 200 biskopar och 150 abboter och prostar 300 teologie och juris doktorer, därtill jämte konungen ett antal furstar och herrar samt till slut sändebud från furstar och städer. Ej heller detta var något nytt. Men det ledde till införande af en nyhet. Ty redan i januari 1415 begärde den tyska nationen rösträtt ej blott för biskoparna och de abboter, som buro infula, utan äfven för domkapitlens och universitetens ombud, för magistrar och doktorer samt till slut för furstar och sändebud. Tyskarnas kraf fick understöd af den ledande bland de franska teologerna, Peter d'Ailli. Äfven en af kardinalerna Wilh. Fillastre, kardinal af San Marco, yttrade sig härför. Sålunda handlade man i enlighet därmed. Och genast gick man ännu längre, men nu under Peter d'Aillis och Fillastres gensägelser. Man röstade ej som på alla föregående möten per capita utan nationsvis (Finke, Forsch. und Quell. z. Gesch. des Konst. Konz. s. 30 ff.).

Men var nu synoden den samlade hierarkin? Var det inte snarare en församling af ombud för de kristna folken? Men om kyrkomötet var detta, kan man då anse, att beslutet af dess 5:e sammanträde har ett episkopalistiskt syfte? Kan det vara menadt i en sådan afsikt? Har det däremot ej episkopalistiskt syfte, synes mig den ofrånkomliga följden bli den, att påfve och kyrkomöte skildes ej blott genom en motsatt uppfattning angående den kyrkliga myndigheten utan äfven angående kyrkobegreppet.

Det är sant, motsatsen angående den kyrkliga myndigheten fanns. Några årtionden före mötet i Konstans, på den tiden, då ropet på ett allmänt kyrkomöte för att göra ett slut på skismen först hördes, skref en af påfven Clemens VII:s i Avignon kardinaler, Peter Amelli, kardinal af Embrun, ett betänkande, hvori han uttalar sig emot krafvet på ett allmänt kyrkomöte. Detta betänkande är synnerligen lärorikt i hvad angår de kurialistiskt sinnade teologernas och furstarnas åskådningssätt. Kardinalen betraktade det allmänna kyrkomötet som den församlade kyrkan, men för honom sammanföllo kyrka och hierarki: »påfven och kardinalerna hafva en sådan ställning i den romerska kyrkan, att de själfva äro kyrkan» (Bliemetzrieder, Liter. Polemik s. 110, 19 ff.). Den församlade kyrkan är sålunda den församlade hierarkin. Nu förnekade Peter ej, att den kyrkliga myndigheten öfverlämnats åt kyrkan som korporation, d. v. s. åt episkopatet i dess helhet. Men ej heller denna sats betydde en öfvergång till episkopa-

lismen. Ty den skulle endast gälla *distributive*, men ej *collective*. Han förklarade, att hierarkin visserligen hade andel i den myndighet, som tillkomme Petri efterträdare, men han sade ej, att potestas ecclesiastica vore summan af den makt, som förlänats hierarkin. Endast Petri efterträdare är den omedelbara bäraren af den kyrkliga myndigheten. Däraf följer med absolut nödvändighet, att allmänna kyrkomöten inkallas af påfven. Om alla prelater i världen komme tillsammans utan påfvens auktoritet, skulle de ej bilda något allmänt kyrkomöte (s. 92). Ty alltid saknade de plenitudo potestatis; hvar och en har ju blott den honom förlänade makten öfver enskilda. På samma sätt följer häraf omöjligheten, att äfven ett på rätt sätt inkalladt kyrkomöte kan döma påfven: det har nämligen gent emot påfven ingen själfständig makt alls. Det besluter ej utan råder. Det är påfven som bestämmer, besluter och dömer, om ock efter att ha frågat kyrkomötet till råds (s. 94).

Detta är den ena af de åskådningar om kyrka och kyrkomakt, som finnas i den senare medeltiden. Man förstår dess vikt, om man påminner sig, att den stod sig gent emot 1400-talets opposition, att den ej heller blef besegrad af 1500-talets mycket starkare reformations-rörelse, och att den står i samklang med den romersk-katolska kyrkans nuvarande åskådningar. Men intet är lättare att förstå än att de kyrkligt sinnade på 1400-talet stötte sig på denna teori om kyrka och kyrkomakt. Ty gent emot skismens realitet visade den sig som omöjlig: hvar och en af de två eller tre påfvarna påstod, att han var den *ende*, ensamt rättmätige innehafvaren af plenitudo potestatis. Därigenom utslöts möjligheten att afgöra deras strid. Hvar kunde man finna en utväg?

En sådan tycktes erbjuda sig i en förnyelse af den gamla episkopalistiska teorien. Det var således den, som nu ånyo trädde i opposition emot det kurialistiska åskådningssättet. Den episkopalistiska teorins förnämste målsman var Johan Gerson. Man kan ej räkna honom som en kyrkoreformens man, ty han lefde i medeltida katolska föreställningar: den synliga kyrkans enhet föreföll honom lika nödvändig som hennes ledning genom påfven. Den stora uppgiften för mötet i Konstans ansåg han vara att återställa *unitas ecclesiae ad unum certum Christi vicarium*. Detta är den sats han outtröttligt upprepar i sin skrift *De unitate ecclesiastica*. Men han hade en annan tanke än ku-

rian om förhållandet mellan hierarki och kyrka. Detta skänker honom hans betydelse.

Man finner hos Gerson tre satser om den kyrkliga myndigheten, som ömsesidigt stödja hvarandra och inskränka hvarandra. 1. *Potestas ecclesiastica* har af Kristus supranaturaliter och specialiter förlänats apostlarna och deras efterträdare. 2. *Plenitudo potestatis* har af Herren supranaturaliter förlänats åt Petrus för honom och hans efterträdare. 3. *Potestas ecclesiastica* är i kyrkan *sicut in fine et sicut in regulante applicationem et usum... plenitudinis potestatis*. (Opp. II s. 227, 239, 243). I de två första satserna framträder Gersons episkopalistiska ståndpunkt. Han anser, att den kyrkliga myndigheten i sin helhet finnes samlad i hierarkins olika grader tillsammans. Tager man bort en, är den kyrkliga myndigheten ofullständig (s. 235). Häri ligger påfvedörets nödvändighet men på samma gång en förklaring, att påfven ej är innehafvare af kyrkomakten i dess helhet; han förhåller sig alltid blott som delen till det hela. Han har således ej i sin makt att till biskoparnas nackdel efter behag utsträcka sin jurisdiktion omedelbart öfver alla. Häraf följer, att biskoparna lika väl som påfven ha själfständig makt. *Plenitudo potestatis* innebär ej, att påfven äger all makt i kyrkan, utan att hans makt är större än alla andras: han har kyrkomakten i dess högsta form, men ej kyrkomakten rätt och slätt.

Detta är åsikter, vid hvilka episkopalisterna fasthållit ända in i det sistlidna århundradet. Men mycket viktigare är Gersons 3:dje sats om *potestas ecclesiastica*. Ty den vittnar om, att den förnyade episkopalismens målsman utgick från ett annat kyrkobegrepp än kardinalen af Embrun och kurian. Utgångspunkten är den tanken, att den kyrkliga myndigheten har sitt ändamål i kyrkan; den tjänar henne. Den har anförtrotts åt apostlarna och deras efterträdare till kyrkans uppbyggelse. Om detta är sant, kan man omöjligt sätta likhetstecken emellan kyrka och hierarki; då är kyrkan snarare de troendes stora samfund, för hvars bildande *potestas ecclesiastica* och dess innehafvare, hierarkin, finnes till. Detta var verkligen Gersons mening. Han kände den föreställningen, att ordet *ecclesia contracte sumpta* betyder hierarkin, och han afvisade den ej. Men han påstod, att ordet kyrka äfven har en annan betydelse. Hon är Kristi mystiska lekamen, som uppbygges genom läran om sakramentens

förvaltning. Dessa tankar hade gamla anor. Huru ofta man än under den tidigare medeltiden jämnställde kyrka och hierarki, helt glömde man dock aldrig, att de voro två olika storheter. Man kan hos teologer från den karolingiska tiden läsa alldeles evangeliskt klingande definitioner på kyrkan. Amalar af Trier t. ex. definierade i anslutning till Augustinus: *Ecclesia est universalis congregatio iustorum*, (*De sacram. bapt.* s. 896). Utgående från Augustini föreställningar har vidare den mest inflytelserike af de tidigare skolastikerna, Hugo af S:t Viktor, utvecklat kyrkobegreppet. Intet är honom mera fjärran än tanken, att hierarkin vore kyrkan; nej, kyrkan är det stora samfund, som utgöres af alla troende tillsammans. Hon är sammansatt af två stånd, lekmän och präster. Dessa två stånd höra oskiljaktigt i hop; de äro så att säga två sidor af samma kropp, två väggar i samma hus. Hvert och ett af de två stånden har sin egen styrelse, lekmannaståndet furstarna, prästeståndet prelaterna. Öfver båda står påfven som kyrkans högste ledare. Han är hufvudet för Kristi hela församling (*De sacram.* II, 2, 2 s. 416). Hugo är ej den förste, som uttalat tanken, att kyrkan väsentligen är de troendes samfund; men han har åter fyllt den döda formen med lefvande innehåll. Från den tiden kunde man ej underlåta att beakta den. Så kan man t. ex. iakttaga en påverkan från Hugos sida på Innocentius III. Tomas har, så vidt jag vet, ingenstädes tillgodogjort sig, hvad som är egendomligt hos Hugo. Men tanken, att kyrkan är *congregatio fidelium* har äfven han uttalat.

Egendomligt nog fick denna idé understöd från ett alldeles främmande håll från, Aristoteles' statslära.

Af den grekiske filosofen fingo medeltidens filosofer höra talas om en gemenskap, hvilken är nödvändig för individen, då han utan den ej kan nå sitt mål, att lefva dygdigt, och för hvilken han är af naturen bestämd, han är ett ζῷον πολιτικόν. Denna gemenskap tänktes bildad af medborgare, som alla, om ock ej i lika hög grad, hade rätt att deltaga i statsbeslut och statsmaktens utöfvande och som åtminstone alla hade tillträde till rådpläggande och beslutande församlingar. Dessa tankar upptogos redan i det 12:e årh. af teologerna. Då får man äfven af dem höra satsen, *populus major principe*, och äfven de draga häraf den slutsatsen, att samhället i dess helhet har rätt ej blott att stifta lagar utan äfven att kontrollera furstarnas handlingar.

Om man hade en sådan tanke om staten, låg det nära till hands att utsträcka den till kyrkan. Men kunde man då fasthålla vid den åsikten, att i grund och botten hierarkin vore kyrkan? Eller att om kyrkan är *communio fidelium*, detta samfund vore helt och hållet förmenadt att handla?

Det är otvifvelaktigt, att ej blott Hugos utan äfven Aristoteles' tankar påverkat Gerson. Han har vid ett tillfälle åberopat sig på den senare (II s. 216). Dennes föreställning om det fria borgerskapet, som själf ordnar sina angelägenheter, visade honom vägen att befria kristenheten från skismens skador. Men han lyckades blott ofullkomligt sammansmälta de olika tankarne. Nu få vi höra: visserligen härskar i vanliga fall påfven i kyrkan såsom den kyrkliga myndighetens enväldige innehafvare. Men om ingen Kristi ståthållare finnes, hvad då? Eller endast sådana som med orätt göra anspråk på herraväldet inom kyrkan? Då ingriper kyrkan såsom de troendes gemenskap. Hon gör det i och med sammanträdet af ett allmänt kyrkomöte, som representerar henne (II s. 114). Mycket egendomlig är vidare Gersons åsikt om de allmänna kyrkomötena. Han närmar sig Hugos ståndpunkt om de två stånden, i det han förklarar, att ett allmänt kyrkomöte kan sammanträda ej blott på grund af kardinalernas auktoritet utan äfven genom hjälp och bistånd från hvarje furste eller annan kristen (II s. 114). Men han drar sig dock för den slutsatsen, att det allmänna kyrkomötet ej är hierarkins församling. I det han förelägger sig frågan, hvem som har rätt att deltaga i mötet, kommer han till svaret: ingen troende, som vill blifva hörd, får uteslängas från att verkligen höras, vare sig att han mottar eller meddelar upplysning. Om nu hvar och en, vare sig klerk eller lekman, har rådgifvande röst på mötet, så har han dock ej beslutande. Ty detta senare tillkommer uteslutande hierarkin. Gerson fasthöll således vid, att på de allmänna mötena handlar hierarkin, ej kyrkan. Därmed står ej i strid, att han som bekant uttalade som sin åsikt, att äfven kyrkoherdar skulle hafva en beslutande röst på det allmänna mötet. Ty för en dialektiker var det ej svårt att bevisa, att äfven de hörde till hierarkin (II s. 249 f.). Men desto mera betecknande är, att han bland dem, som hade beslutande röst, ej nämner furstar och sändebud. Uteglömt har han dem säkert ej. Men de passade ej in i hans föreställning om ett allmänt möte. Fjorton dagar före det 5:e sammanträdet, den 23 mars

1415, höll Gerson ett tal, hvori han ger sin definition på ett allmänt möte. Den lyder: *Generale consistorium est adgregatio legitima auctoritate facta ad aliquem locum ex omni statu hierarchico totius ecclesiae catholicae nulla fidei persona quae audiri requirat exclusa* (Mansi 28 s. 539). De afgörande orden här äro *ex omni statu hierarchico*.

Men detta hierarkins möte är då en representation för kyrkan och handlar såsom sådan. Det har ingen makt öfver potestas ecclesiastica i och för sig. Ty denna är af Gud. Men då alla enskilda ämbetsinnehafvare få sin myndighet sig tilldelad genom människor, stå ock alla, äfven påfven, under det allmänna kyrkomötet. Gerson berömmar mötet i Konstans för att ha befriat världen från den villfarelsen, att den påfliga myndigheten stode öfver mötet (II s. 240). Och han nöjer sig icke med den slutsatsen, att kyrkomötet är befogadt att döma öfver de tre påfvarna, liksom det fria borgerskapet kan straffa eller afsätta sin furste, utan han drar ur sin sats de mest långt gående slutsatser: det allmänna kyrkomötet kan såsom representant för kyrkan inskränka påfvens myndighet, kan reglera handhafvandet af den åt honom uppdragna plenitudo potestatis, kan för en viss tid öfvertaga dennas utöfvande och sålunda suspendera påfven. Satsen, att kyrkan reglerar den kyrkliga myndighetens applicatio och usus (s. 243) har sin tillämpning i enskildheter, ty det allmänna kyrkomötet står öfver alla positiva lagar (Mansi 28 s. 552). Huru djärfva dessa satser än låta, kan man dock strängt taget ej påstå, att den åskådning, Gerson företrädde, var konsekvent genomförd. Det kyrkobegrepp, hvarifrån han utgick, kräfde en annan uppfattning af det allmänna kyrkomötet, än han hade. De omfattande befogenheter, han tillade det allmänna kyrkomötet, kräfde en annan sammansättning af detta än »*ex omni statu hierarchico*».

Var mötet lika inkonsekvent som den parisiske teologen? Gerson har i ett tal den 21 febr. 1415 betecknat beslutet af det 5:e sammanträdet som en saluberrima determinatio, lex vel regula (Mansi 28 s. 551). Måste man då uppfatta beslutet i enlighet med hans mening?

Detta skulle vara nödvändigt, om på mötet endast kurialister och episkopalister stått emot hvarandra. Men så var ingalunda förhållandet. Bland de fullmäktige, som åtföljde den unge hertig Albrecht af Österrike på mötet, fanns en af teologerna

från Wien, Nikolaus von Dinkelsbühl. Vi hafva i behåll ett tal till konung Sigmund, som Nicolaus höll kort efter mötets öppnande. Här anslås en helt annan ton. Nikolaus' fasta utgångspunkt är, att den stridande kyrkan är de troendes samfund, hvilka dyrka Gud i rätt tro. I enlighet härmed jämnställes kyrkan med det kristna folket. Hon består af de två stånden, det andliga och det världsliga.

Men hvem skall leda kyrkan? Svaret är öfverraskande, man känner sig nästan flyttad till Karl d. Stores eller den protestantiska territorialismens tidehvarf. Ty man får ej höra ett ord om påfve eller biskopar, utan Wienerteologen svarar klart och tydligt: I kyrkan har Gud insatt konungen till sitt folks högste ledare. Det bevisar konungens namn och ämbete samt tidigare furstars föredöme. Att vara konung betyder att regera, men att regera det är att leda folket till dess mål. Nikolaus talar om ett trefaldigt godt, mot hvilket konungen skall föra folket: det politiska: fred, endräkt etc.; det moraliska; detta består i kunskap om det gudomliga, dygdernas utöfning, och den ende Gudens dyrkan. Därför är det ej blott furstarnas uppgift att sörja för fred och endräkt utan äfven för att den ende Gudens sanna dyrkan offentligen predikas. Om han gör det, höjer sig folket från dygd till dygd, från kunskap till kunskap, tills det slutligen kommer i besittning af det tredje, eviga goda, den fullkomliga saligheten (Mansi 28 s. 516 ff.).

Här ha vi ett helt annat betraktelsesätt af kyrkan än hos kurialister eller episkopalister. Hvarifrån den stammar, behöver man knappt fråga. I likställandet af kyrkan med det kristna folket se vi en af de äldsta tankar fortlefva. Men den har fått en ny vändning. Ty det kristna folket är det till en stat sammanslutna folket. Hvarifrån stammar då denna förändring? I läran om de två stånden se vi ett arf från Hugo af S:t Viktor. Men de två stånden äro ej längre husets två väggar, utan det världsliga ståndets ledare har helt och hållet tagit ledningen åt sig. Och åter måste man fråga: Hvarifrån denna förändring? Svaret faller sig ej svårt. Nikolaus von Dinkelsbühl hade ej behöft åberopa Justinianus flera gånger för att visa vägen till sina åskådningars källa. De härstamma från den romerska rätten. Till den ställning, som Justinianus' efterträdare intogo i kyrkan, hänvisar Nikolaus den dåvarande kungen som ett föredöme. Från denna ståndpunkt bedömer han äfven de

äldre tyska kungarnas handlingssätt i kyrkliga frågor. Att den senare tidens kungar ej längre regerade kyrkan förefaller honom vara ett bevis på kungadömet's urartande. Nu skall Sigmund göra en ändring häri, handla som en af de tidigare kungarna.

En parallell bildar den märkvärdiga afhandlingen om kejsarens myndighet hos Finke s. 278 ff.

Vi se således: Jämte den härskande kurialistiska teorin och den oppositionella episkopalismen, detta forntidens och nödens barn, fanns i 1400-talets början en åskådning i kyrkliga ting, som, påverkad af den romerska rättens tankar, anvisade statsmaktens innehafvare en ledande ställning inom kyrkan, och som i enlighet härmed alldeles frigjorde sig från det hierarkiska momentet, och som lät kyrkan uppgå i den kristna staten. Men besluten i Konstans motsvarade denna åskådning lika litet som de motsvarade episkopalismens. Nikolaus von Dinkelsbühl har betonat, att tidigare kejsare inkallat kyrkomöten, och han har tackat Sigmund för att han föranledt Konstans-mötets sammanträdande. Han kunde instämma i beslutet liksom Gerson, då det uttalade kyrkomötets myndighet öfver påfven. Men det uttryckte ej hans egna åsikter. Ty enligt dem hade kyrkomötet egentligen blott rollen af en rådgifvare åt det kristna folkets styresman. Hvilken var då den krets af åskådningar, med hvars tillhjälp man kan förklara det berömda Konstans-beslutet?

Till de män, som efter skismens utbrott uttalade åsikten, att blott ett allmänt kyrkomöte kunde aflägsna skismen, hörde domprosten i Worms Konrad af Gelnhausen. Följande en uppmaning från kung Karl V af Frankrike, skref han sin epistola concordiae, som han antagligen år 1380 sände till Karl V, såväl som till den tyske kungen Wenzel och kurfurst Ruprecht af Pfalz. Man har lofordat Konrad för att systematiskt ha utvecklat kyrkomötestanken till kyrkomötesteori. Och han förtjänar detta beröm. Låt oss se, hur han går till väga! Hans utgångspunkt är det klara åtskiljandet mellan hierarki och kyrka. Den senare är ej påfvens och kardinalernas kollegium, ej heller något annat delsamfund på jorden. Utan kyrkan är congregatio fidelium in unitate sacramentorum. Hennes enda väsentliga och alltid ofelbara hufvud är Kristus. Därför är kyrkan oöfvervinnelig. Medan påfven och kardinalerna och hvarje delsamfund kunna synda och affalla från tron, skall kyrkans tro aldrig upphöra till domens dag. Visserligen är det möjligt, att kyr-

kans krets så att säga drar sig tillsammans till en punkt. Konrad menar: När alla apostlarna flydde och lämnade Herren, då fanns tron endast hos jungfrun Maria, och i det den fanns hos henne, fanns kyrkan: *ius universitatis in uno salvari potest* (s. 3 Blie-metzrieder s. 128 f.).

För oss protestanter är det lätt att upptäcka den svaga punkten i Konrads föreställning. Den består i det ej heller af honom uppgifna likställandet af kyrkan i andlig mening = de troendes samfund, med kyrkan i empirisk mening = kristenheten. Men denna brist minskar knappt Konrads betydelse. Han har vågat ej blott att upprepa satsen, att kyrkan är de troendes samfund utan att använda den emot den hierarkiska kyrkan för att finna en väg ut ur skismen. Konrad var ingen principiell motståndare till hierarkin. Det låg honom alldeles fjärran, att med utgångspunkt i sin föreställning om kyrkan angripa hierarkins eller påfvens rättigheter i och för sig. Han erkände likaledes plikten till lydnad mot kyrkans ledare. Men denna plikt gällde för honom ej obetingadt. Han hyste den åsikten, att nöd bryter den positiva lagen, att i nödens stund hvarje samfunds rättighet och dess medlemmars grundplikt — att själfva handla för att rädda samfundets tillvaro — kommer till användning. Detta är åter den på Aristoteles *Eth. Nicom.* V, 10 och Tomas, *Summa II*, 29, 120 a 1 sig stödjande läran om *ἐπιείκεια*. Och liksom medborgarna i ett land i den yttersta nöd utan furstens påbud gripa till vapen för att drifva fienden ur landet, och liksom medborgarna, om konungen söker att föröda och förstöra den stat, till hvars skydd han är förpliktad, ej blott hafva rätt utan äfven plikt att resa sig mot honom som mot en fiende, så är äfven fallet inom kyrkan. Tillämpadt på frågan om skismen betyder detta: Då påfvarna motsätta sig ett allmänt kyrkomöte och endast ett sådant kan bringa räddning, har kyrkan ej blott rätt utan äfven plikt att sammanträda (c. 4 s. 136 f.). Det är klart, att från denna utgångspunkt det allmänna kyrkomötet ej kunde betraktas som hierarkins församling. Kyrkomötet är kyrkans representation som de troendes samfund. I öfverensstämmelse härmed definierar Konrad det allmänna kyrkomötet som *multarum vel personarum rite convocatarum, repærsentantium vel gerentium vicem diversorum statuum, ordinum et sexuum et personarum totius christianitatis venire aut mittere volentium aut potentium ad tractandum de*

bono communi universalis ecclesiae in unum locum communem et idoneum conventio seu congregatio (c. 3 s. 131 f.).

Hvad Konrad framställde, blef ej obeaktadt. I synnerhet anslöt sig Henrik af Langenstein nära till honom. Framför allt upptar han för sin del den föreställning om kyrkan, som var det afgörande för Konrad. Han har lika litet som Konrad behandlat kyrkan för sig, men man märker öfverallt, att tanken, kyrkan är de troendes samfund, ligger till grund. Det allmänna kyrkomötet t. ex. betraktar han i och för sig som congregatio omnium fidelium. Det bibliska exemplet är Apg. 1: 15 ff., lärjungarnas i Jerusalem möte, hvarpå Mattias erhöll apostlaämbetet i Judas' ställe, Ep. conc. pac. c. 14 Gers. opp. 2. s. 828. Att detta ej hände sedermera förklaras blott af omöjligheten att samla alla troende på ett ställe; man måste nöja sig med en representation för de troende. I enlighet härmed definierar han det allmänna kyrkomötet på liknande sätt som Konrad. Det är congregatio, in qua diversae personae gerentes auctoritatem et vicem diversarum partium totius christianitatis ad tractandum de bono communi rite convenirent. Ej mindre ligger denna uppfattning af kyrkan till grund för hvad Henrik säger om påfvemakten: Den tillkommer primärt biskoparna. Om man tänker sig det fallet, att alla biskopar vore döda, skulle myndigheten att tillsätta påfve dock ännu finnas till; den skulle tillkomma resten af de troende. I öfverensstämmelse härmed står Henriks lära om ἐπίσκεψις: förnuftet fordrar, bruket finnes och naturen bjuder, att man i hvarje förening, hvarje samfund, i hvarje stat, när en svår fråga uppstår, som rör hela samfundet, går tillbaka till den stora församlingen af hela kollegiet eller samhället. Man ser: föreställningen är, att kyrkan som de troendes samfund innehar all kyrklig myndighet. Om också dennas utöfvande i regeln är anförtrodd åt hierarkin och påfven, upphör dock ej härigenom hennes myndighet: i hvarje utomordentligt fall träder den genast i verksamhet.

Samma tankar upprepas med eftertryck i skriften *De modis uniendo ac reformandi ecclesiam*. Den är skriven omedelbart före mötet i Konstans, år 1410. Man har tidigare tillskrifvit den Gerson. Den allmänna åsikten för närvarande är, att den härrör från Dietrich af Niehm. Men ej heller denna åsikt har förblifvit obestridd. Hvem som än må vara författaren, sina åsikter har han skarpt och klart uttalat. Med starkt eftertryck

skiljer han på den universella kyrkan och hierarkin, *ecclesia Romana* eller *apostolica*. Den förra är en kropp bildad af många-handa lemmar. Hennes lemmar äro alla, som tro på Kristus, män och kvinnor, bönder och adelsmän, fattiga och rika. Hennes hufvud är Kristus ensam; alla andra, påfve och kardinaler, konungar, furstar och borgare äro *membra inaequaliter disposita*. Hon är ofelbar, bärare af tron och nyckelmakten; i henne äro alla troende, *in quanto fideles sunt*, ett i Kristus. Därför kan i henne hvar och en blifva salig, äfven om det i hela världen ej finnes någon påfve (Gers. opp. 2 s. 163 f.).

Denna kyrka representeras af det allmänna kyrkomötet (s. 171). I enlighet härmed ha lekmännen, i synnerhet furstarna rätt att deltaga däri: *handen, ja hvarje lem in auxilium venit totius corporis et currit ad salvationem eius* (s. 164).

Däremot är hierarkin endast verktyget, som uppbär och utöfvar den kyrkliga myndigheten. Hierarkin kan fela och måste därför till och med i sin högsta spets underkasta sig kyrkans eller kyrkomötets dom (s. 163, 167).

Dessa före kyrkomötet uttalade tankar läto äfven höra sig på detta. En i Konstans uppläst förklaring från universitetet i Paris uppdrog en skillnad mellan kyrka och hierarki: den stridande kyrkan är Kristi brud: hon står öfver påfven *quoad necessitatem, bonitatem, dignitatem, honorabilitatem, fortitudinem, sapientiam*. I henne finnes frälsning, ty äfven om ingen påfve finnes, skulle människorna frälsas genom dop och bot (Mansi 28 s. 21 f.).

Jag behöfver ej säga, att ur denna föreställning om kyrkan furstarnas och andra lekmäns deltagande i mötet i Konstans, likaledes omröstningen nationsvis och i synnerhet besluten *Haec sancta* och *Frequens* låta förklara sig. Ty allt detta ligger i öppen dag. Klart är då vidare, att i kyrkomötesteorin ligger ej blott motsatsen mellan kurialism och episkopalism; vi stå tvärtom inför en motsats angående kyrkobegreppet. På den ena sidan: *Clerici sunt ecclesia*, lekmännen äro i henne på sin höjd, hvad de lifegna äro i staten (Wilh. Amidani h. KG. Deutschlands V 505 Anm. 5). Å den andra sidan: *Fideles Christi sunt ecclesia*.

Hvarifrån härrör denna åskådning? När man läser skriften *De modis uniendi et reformandi ecclesiam*, varseblir man lätt, att i detta verk från 1400-talet tankar och satser gå igen, som 1300-talets kyrkliga opposition redan uttalat. Författaren har

känt till och användt Occam. Samma iakttagelse gör man hos Konrad af Gelnhausen och Henrik af Langenstein. Faktiskt har Occam i sin Dialog utvecklat det antihierarkiska kyrkobegreppet. Han påminner om att ordet kyrka har olika betydelser: det betyder ett hus af sten och en församling af troende. Den kanoniska rätten betecknade det andliga ståndet som kyrkan, men detta vore ej ordets skriftenliga betydelse. Ty congregatio fidelium inneslöte både präster och lekmän. Frälsningens förmedling genom prästerna vore ej nödvändig: ty genom prelaternas tro blir ingen lekman salig, utan endast genom sin egen tro. Därför kan visserligen kyrkan genom hierarkins förvillelser bli så ödelagd, att man knappt kan känna igen henne. Men hon kan ej tillintetgöras genom dem. Ty om det ock ej längre finnes en enda fullvuxen, som hade tron, stannade dock Kristus med sin nåd och kraft hos de döpta barnen. De hade dock tron, för hvilken Kristus bedt, att den aldrig måtte upphöra, (Dial. I 5, 29, s. 498; 35 s. 505; II, 10 s. 770).

Sålunda fingo de tankar, som Occam uttalat mot Johan XXII, efter ett århundrade nytt lif. Men han var ej den enda auktoriteten för kyrkomötespartiets män. Författaren till skriften *De modis* etc. citerar s. 179 en »stor teolog» som hemulsman för sina åskådningar, utan att nämna hans namn. Han hade sina goda skäl att förtiga detta, ty denne magnus theologus var, som man redan för länge sedan anmärkt (Finke, Röm. Quart. Schr. 7 s. 227), ingen annan än Marsilius af Padua, den bland kurialisterna mest hatade af 1300-talets opponenter. Marsilius' statsberepp hvilade som bekant på folksuveränitetens idé. Han härledde därur statens ovillkorliga autonomi i alla offentliga angelägenheter. Då äfven religionen hör till dessa, blef kyrkan ett rent andligt samfund: hon är *multitudo fidelium*, bildad af alla dem, som Kristus förlossat (Def. pac. II, 2 s. 112; II. 6. s. 163). Hierarkin är ej väsentlig för kyrkan; väsentligt är blott, att prästerna såsom apostlarnas efterträdare förkunna evangeliets sanning, förvalta sakramenten, förlåta eller icke förlåta synderna (Def. pac. I, 19, s. 98, II, 4 s. 122 ff. II, 6 s. 153 ff.).

Marsilius har funnit sina idéer och bevisen för dem i N. T. Men de voro ej fullständigt nya för världen. Redan Bonifacius' VIII:s motståndare skilde emellan kyrkan såsom *communitas fidelium* och *congregatio clericorum*. (Johan af Paris, de potest. reg. et pap. 17, Goldast, Monarchia II s. 131). Och just hos dem ser

man hur aristoteliska idéer och fornkyrkliga föreställningar beröra och ömsesidigt befrukta hvarandra.

Låt oss göra en sammanfattning! När medeltiden nalkades sitt slut, hade kyrkobegreppets enhet gått sin kos. Det fanns intet gemensamt svar på frågan: Är kyrkan egentligen hierarkin eller de troendes samfund? Innehar det senare den kyrkliga myndigheten, eller är denna anförtrodd åt påfven eller episkopatet, eller är den rentaf en statsmyndighetens funktion? Skismen, mötet i Konstans, ha ej skapat dessa motsatser, men de blefvo genom dem så att säga framdragna i dagsljuset: de blefvo förkunnade och de blefvo verksamma.

Hvilket blef nu dessa olika åskådningars öde? När man tänker på att kyrkomötets reformförsök fullständigt misslyckades, kunde man vara böjd för att tala om en afgjord seger för kurialismen. Episkopalismen var slagen men ej tillintetgjord. Den har fortlevat till Vatikankonciliet 1869—70. Ännu mera inskränkt blef det kuriala systemets betydelse genom den furstliga territorialismen. Denna är ingen reformationstidens skapelse; den fanns och var verksam, innan Luther skref en enda af sina teser; ty den var en konsekvens af 1400-talets statsbegrepp. Men ej heller skiljandet emellan kyrkan som de troendes samfund och den hierarkiska kyrkan har blifvit bortglömdt. Mycket bestämdt förfäktade i synnerhet Nikolaus af Cusa den åsikten, att de troendes hela samfund innehar den kyrkliga myndigheten. Däraf härledde han nödvändigheten, att de kyrkliga ämbetena tillsattes genom val, och kyrkomötenas auktoritet. Förutsättningen, att kyrkan är de troendes samfund, återfinner man fördjupad med element från Augustinus hos de oppositionella teologerna från tiden närmast före Luther, Joh. v. Wesel och Wessel. Men ingen af dessa riktningar och dessa män har verkligen förstått att lösa frågan — hvad är kyrkan? Ty dess lösning betingades af en ny uppfattning af begreppen tro och troende. Denna ha vi fått genom reformationen, och sålunda har äfven reformationen gifvit oss det rätta evangeliska kyrkobegreppet.

Om norrländska kyrkostadgar

från 1500- och 1600-talen.

I.

I den skarpa debatten om consistorium generale, för ögonblicket ytterligare skärpt genom JOH. RUDBECKII Privilegia Doctorum, yttrade AXEL OXENSTIERNA 1636 i rådet:

»I medler tidh inrijta många oordningar i församblingerne, them episcopus sjelff intet kan emandera, uthan moste sådant skee aff regeringen . . . Bisperne gjöra ordningar öffver bröllop, barnsöhl, begraffningar, imponera mul[c]tas etc., der dock *potestas constituendi de talibus står hos magistratum politicum*»¹

Rikskanslerens ord till kyrkans män äro synnerligen upplysande för den svenska kyrkolagsstiftningens dåvarande läge och röja nogsamt statsmaktens framtidsprogram med hänsyn till den kyrkliga lagstiftningen och jurisdiktionen. RUDBECKIUS hade i sin kamp mot ett consistorium generale *mixtum* yttrat de berömda orden: »Dedt bliffver vist, att komma politici der till, taga dee allt tillhoopa sin koos.»² Consistorium mixtum och därmed lekmännens delaktighet i kyrkans ledning lyckades Rudbeckius och hans meningsfränder efter honom undgå, men ej »politici». Med tiden skulle de uppenbara sig i skepnad af en absolutistisk kungamakt, som desto lättare kunde taga, hvad som fanns af kyrklig självlagstiftning, som den var oförhindrad af en högsta kyrklig centralmyndighet.

På Oxenstiernas tid var det ännu jämförelsevis långt dit. Vittna hans ord å ena sidan om statsmaktens syfte, vittna de å andra om en icke obetydlig självständig kyrklig lagstiftning och jurisdiktion. Också kunde den självmedvetne Episcopus Aro-siensis under ofvan antydda förhandlingar fälla de myndiga orden: »Dedt haffver man aldrig hört och nepligen skall kunna bevijas,

¹ Svenska riksrådets protokoll, VI, s. 420.

² Ibidm, s. 341.

Kyrkohist. Årsskrift 1911.

att någon episcopus haffver most stådt examen och gjort räcken-
skap för sin administration». ¹

Väl låg i dessa ord åtskillig öfverdrift, men ock åtskillig sanning. Att biskoparna med eller utan stöd af sina kapitel och synoder utöfvade en själfständig kyrklig lagstiftning och jurisdiktion på en mångfald områden är oförnekligt. Likaså, att de härvidlag icke helt enkelt blott usurperat en dem, noga besedt, icke tillkommande myndighet. Faktiskt hade nämligen kyrkans män efter Gustaf Vasas tid tillkämpat sig *rätt* att stadga kyrklig ordning i en mångfald mål, tillhörande det kyrkliga och sedliga lifvet.

Under Gustaf Vasas antiepiskopala regemente hade, genom och med stöd af Västeråsbesluten 1527, såsom känt är, den biskopliga lagstiftningen och jurisdiktionen upphäfts eller inskränkts till det minimala. Georg Normans general-superintendentur af 1539, *Örebro- och Lödöseartiklarna* af 1540 samt *Articuli Ordinantie*,² på svenska *Articler och Ordinantz*,³ af 1541⁴ äro alla ett verk af kunglig maktfullkomlighet. Realiter häfdad redan från reformationens början, fastslogs öppet och klart kungadömetts makt öfver kyrkan vid Västeråsriksdagen 1544 och manifesterades ytterligare under de följande årens, 1539 och 1540 inaugurerade, kyrkopolitik med dess mera destruktiva ingrepp äfven i episcopatet och i den gamla stiftsorganisationen.

Själfständiga biskopliga kyrkostadgar voro i Gustaf Vasas dagar en omöjlighet. Kunglig stadfästelse var nödvändig äfven i mål, där 1600 talets biskopar sedermera själfve stadga. Exempel härpå har man i *Konung Gustafs stadga A:o 1554: Om kyrkiofred varder bruten i kyrkio eller väg, ex jure canonico et civili*, vidare i *Acta ecclesiastica, constituta a rege Gustavo I:mo Anno 1554*⁵ samt i *Articuli Stockholmenses 1560*.⁶ Själfklart är då, att stadgar af större vikt såsom *Vad-*

¹ *Sv. riksrådets protokoll*, VI, s. 338.

² Af O. AHNFELT tryckta i *Tidskrift för teologi* 1892, s. 352 f., efter K. 23 i Uppsala Univ:ts Bibliotek.

³ Af O. AHNFELT tryckta i LUÅ. (*Lunds Univ:ts Årsskrift*) XXXI: 1, s. 12 f.

⁴ I motsats till O. AHNFELT, *Tidskr. f. teol.* 1892 s. 406 ff., anser jag, efter noggrann pröfning, äfven den latinska redaktionen vara från 1541 och icke från 1540. Här må hänvisas blott till *Gustaf I:s registratur*, XIII, s. 22 (7/4 1540); s. 203 (9/2 1541); XIV, s. 432, 434 (efter 4/2 1541).

⁵ SCHMEDEMAN, *Kongl. Stadgar* etc., s. 29. Ibidem s. 31.

⁶ Till af Gustaf Vasa stadfästa kyrkostadgar höra tvifvelsutan också de i Rudbeckius' stadgar upptagna *Art[iculi] Stoc[k]holm[enses]* Anno 1560, tryckta hos STIERNMAN, *Alla riksdagars etc. besluth*, Bihang, s. 189 f. Den kung-

*stenaartiklarne*¹ af 1552,² grundstommen till 1571 års KO, skulle kräfva kungligt bifall, hvilket vägrats å det af Laurentius Petri 1546 framlagda förslaget till kyrkoordning.

Efter Gustaf Vasas bortgång förmärkes snart ej blott ett återställande af episkopatet utan ock en ökning af dess prestige samt vidgande och precisering af dess kyrkliga jurisdiktion. Laurentius Petri handskrifna KO af 1561, tillämpad, »såsom det synes, blott på grund af ärkebiskopens auktoritet»,³ är ett märkligt vittnesbörd om den biskopliga myndighetens hastiga tillväxt.

I 1571 års af konungen 1572 stadfästa KO⁴ göres början till en noggrannare gränsreglering mellan världslig och kyrklig jurisdiktion. Detta sker förnämligast i kapitlen *Om uppenbara scrifft* och *Om bann* samt framför allt i *Ordning om biscopar*.

Biskopen tillkommer enligt den senare i hufvudsak att ordinera och missivera prästerna, att genom visitation öfvervaka ej blott *deras* lära och lif, utan ock *folkets* tro, lefverne och uppfostran samt att beifra »uppenbara synd och förargelse», såsom hor, boleti eller annan otukt, trolldom, svartkonst, löfjeri m. m. och slutligen att handhafva alla äktenskapsmål — »all mishandel i echtenskap» — utom i svåra fall, »som öffuerhetennes macht och authoriteet föruthan icke kunna sliten warda».⁵

Den kyrkliga jurisdiktionens begränsning angifves genom orden om »kyrkionnes dom, som icke går på någons menniskios lijff, lekamen, godz eller äghor, hwilken öffuerhetenne tilkommer uthan allenast går på bansmål och hwadh ther til hörer.»⁶ KO stadgar för öfrigt icke böter eller kroppsstraff.

liga stadfästelsen synes mig framgå af en i N. 1850 befintlig afskrift från 1500-talet, hvars titel lyder: »*Anno etc. 1560. Then tijdh Konungh Göstaff hölt then sidste herredagh j Stocholm lath Laurentius Archiepiscopus senior stadfästa articulos subsequentes.*

¹ Tryckta af O. AHNfelt i LUÅ. XXXI: I, s. 1 f. och s. 35 f.

² Under detta år citerade i *Rudbeckius' kyrkostadgar* i N. 1900, s. 135, 139 och 142. Ett nytt bevis på att Vadstenaartiklarna icke, såsom hos Ahn-felt loc. cit, böra sättas till 1553 och ett mycket tvifvelaktigt möte d. å i Vadstena, utan till *herredagen i Vadstena 1552*, där dessa artiklars stadfästelse sannolikt blef belöningen för den omsider gjorda eftergiften i fråga om konungens äktenskap med sin aflidna gemåls systerdotter. Artiklarna äro ju för öfrigt i en handskrift daterade till 1552. LUÅ. XXXI: I, s. 35.

³ O. AHNfelt, LUÅ. XXIX: I, s. 34.

⁴ Citeras efter *Kyrko-ordningar etc. före 1686* i *Handl:r rör. Sveriges historia II*: 2, s. 1 ff.

⁵ Loc. cit. s. 146—150.

⁶ Loc. cit. s. 149.

I 1575 års *Nova Ordinantia*¹ säges det: »Äntå presterskapett icke haffuer någon fulmakt, som sig sträcker til verldzligitt voldh och velde, så haffua the doch sin jurisdiction, som them tilbetrodt är och the på sit embetes wegna äre plicktige att bruka, nempliga i andeliga måtto straffa och behålla them obootferdigom theras synder.»²

»Thet andeligha kallet skall icke infalla uthi verldzliga saker, ey heller skola the, som thet verldzliga embetet tilbetrodt är, wara thet andra embetitt til förhinder».³ Också anhåller prästerskapet i detta sammanhang, »på thet presterna icke skola haffua såå mykit mootstånd och warda förackta dhe, när the her medh umgå», att konungen genom ett mandat ville bjuda, det bannlyste »icke skola brukas til något almenneligitt kall och embete, så lenge the äro i bann, icke heller lijdas uthi ärligha samquem bder, till thes the sig bettrat haffua».⁴

Prästerskapets jurisdiction erkännes sålunda klart och tydligt, hvarjämte, med afsevärd utvidgning och precisering af bestämmelserna i 1571 års KO, angifvas i ej mindre än 29 punkter de mål, hvilka såsom *Crimina notoria*⁵ ligga under kyrklig jurisdiction och medföra kyrkostraff. Likaledes fastslås kyrkostraffen,⁶ hvilka icke heller här lyda å böter eller kroppsstraff, utan å uppenbar skrift, bannlysning, beröfvande af rätten att stå fadder, få lysning, läggas i vigd jord m. m. Ett consistorium ecclesiasticum i Stockholm skulle komma att handhafva den högsta *jurisdictionem ecclesiasticam*.⁷

Det dröjer nu icke länge, förrän vi finna en *biskoplig* förordning om nu berörda mål. Det är *ÅB ANDREAS LAURENTII BJÖRNRAMS stadga angående kyrkostraff*.⁸ Dock bör sägas, att denna stadga i allt väsentligt är blott ett något omarbetadt utdrag ur *Nova Ordinantia*, art. 6: II och III. I *crimina notoria* äro ett par punkter tillagda, de öfriga ofta utvidgade och för-

¹ Citeras efter *Kyrko-ordningar etc. före 1686*, s. 181 ff.

² Loc. cit. s. 250.

³ Loc. cit. 252.

⁴ Loc. cit. s. 252.

⁵ Loc. cit. 252 f.

⁶ Loc. cit. s. 254 f.

⁷ Loc. cit. s. 263.

⁸ LUÅ, XXX: I, s. 83 f.

tydligade. Straffbestämmelserna äro i sak lika men till formen betydligt omredigerade.¹

Den kyrkliga jurisdiktion, hvars uppgifter och omfång nu vunnit större bestämdhet, hotades nu mindre från kungamaktens sida, då ju Johan III:s kyrkopolitik behärskades af hans estetiskt-religiösa *kultuella* intressen och syften.

Däremot synes från folkets och desslikes från ämbetsmännens sida något motstånd ha börjat visa sig mot kyrkans straffande verksamhet och jurisdiktion i allmänhet. Bland folket höll man före, att när en sak försonats hos den världsliga öfverheten, så var man ock alldeles förlikt med Gud och hans församling och ville icke underkasta sig kyrkostraff därtill.²

År 1585 protesterade hertigdömet's prästerskap däröfver, att fogdar och ståthållare upptogo kapitelssaker både om giftermål, skriftermål, »prestaskifftningh» m. m. och icke visade dessa ifrån sig till kyrklig rätt och ordning samt att *jurisdictio ecclesiastica* så blef alldeles tillintetgjord.³ Man kräde därför dennas upprätthållande beträffande lära, ceremonier och prästämbetens tillsättning, uppenbara synders straffande, disciplinär myndighet öfver kyrkors och skolors tjänare samt afgörande i äktenskapssaker.⁴

I de punkter, som här närmast komma ifråga, preciseras slutligen krafven på sätt, som följer:

»Så mykit som then prestelige correction och aga tilkomer öffuer åhörarne, warder begärat, at presterskapet måtte haffua tilstånd med öffuerheternes förfordring och medhold att straffua med skrift onde seder och nypse sådana synder, som ske emot bodorden och doch eij gå in i vår swenske lagbok, såsom med gruffuelige stygge eder, dobbel, fråuaro ifrå kyrkio, dops drögze, drykenskap, Guds ordz uppenbarlige förtal och bespotteri, lönskieleie etc.; och at hemlig och uppenbarlig skriff och bandhlysningh måtte göras effter thet besked i ordninghen är uttryckt...

Then aga, som presterne bör haffua både i lärona och lefuernet, begärer man, at han bliffuer bisperne hemstelter, them til at straffua och aga och sig emillan förlika i tvistige saker,

¹ O. AHNFELT, LUÅ. XXX: I, s. 83.

² Hertig Karls Mandat om kyrkoplikt. SCHMEDEMAN, *Kongl. Bref* etc., s. 83. Jfr SSA. II (*Svenska Synodalakter*, utg. af H. LUNDSTRÖM. *Andra Serien. Strängnäs stift*), s. 331.

³ SSA. II, s. 33.

⁴ Ibdm s. 34.

frånskilde ifrå werldzlige personer, in til tess te bliffue til werdzlig lag förfalne, i så måtto, at ther klerk haffuer klage emot lekman skal han sökie werdzlig dom och ret. Men när lekman haffuer något emot klerk, ter så enkannerliga icke Sweriges lag brutin är, skal han tå besöka hans förman och biscop. Är saken om hans embete, bestelles efter ordet och ordningen; är om hans seder och är sådant fel, som ej går in i lagboken, at thet bliffuer med strengh förmaning hos bispen bätrat och botat. Är thet så stort och grofft, at thet faller in i lagboken och uppenbar förargelse bliffuer giffuin, bör tå bliffua priuerat och . . . affuister ifrå alle prestelige privilegier, them werldzlige domen i händer . . .

Såsom presterskapet aff ålder, så här i riket såsom annorstädes, haffuer haft och behullit dom öffuer echteschaps handlingar i skylskap, suågerskap, troloffning, festningh, åtskildnat och annat sådant, att thet kunne och ther wid ordenteliga bliffa effter ordningen och recessen.»¹

Hertig Karls svar föreligger i de s. k. *Articuli Orebrogienses*² af 1586.

Försmädare af läran och svenska kyrkoseder skulle efter förmaning namnges för öfverheten, de 1572 antagna ceremonierna behållas, prästerna efter kyrklig pröfning sändas till öfverheten att söka stadfästelse.

»Och hwar några laster och syndher bespöras och finnes, som i werldzlig rätt och lagh icke är satt straff och böther uppå, som äro grufwelige stygge edher, dobbel, bortowarelse ifrå kyrkio, dopz dröijelse, dryckenskap, Gudz ordz uppenbara förtal och bespottelse, lönskeleger, afwoghet i ächtenskapet; item trulldom, som diäfwuls menniskior bruka sin jämnchristens boo och boohag till förderf och therföre blifwa berychtadhe; så och the, som umgå medh signelser, löfian och annor widskipelse; slijka och andra sådana förargelige syndher skole clerkerijet förtaga och, så mycket them är mäst möijeliget, afskaffa och ther till bruka sådanne alfwar och plicht, som i then tryckte kyrkioordningen författat är. Och hwar någor aff åhörarne befunnen warder, som ther om intet will skiöta uthan förachteligen och mootwilleligen sträfwer ther emoot . . ., willandhes ingen kyrkio-plicht, boot eller bätring wara undergifwen, tå skall thet på

¹ SSA. II, s. 46.

² STIERNMAN, *Alla riksdagars etc. besluth*, s. 360 f.

sidstone warda öfwerheetene tillkänna gifwit, att hon genom sitt straff sådana mootwilligheet wärier och afskaffar.»¹ Till yttermera visso utfärdade hertig Karl samtidigt ett mandat om kyrkoplikters ovillkorliga undergående.²

Kyrkans förmän skulle ock efter KO och Västerås recess döma i äktenskapssaker beträffande »skyldskap, swågerskap, fästningh, troolofning, åthskilnad och annat slikt».³

Däremot skulle uppenbara saker mellan klerk och lekman, som borde å ting rannsakas, rättas efter Sveriges lag enligt Västerås recess. »Men hwadh presternes aga i läron och förargeligit lefwerne, som icke komma lagbooken wedh, så och *the saaker, som samwettet tillkomma, skall kyrkiones förmän wara förbehållit, ther öfwer handla och rätta, som the tryggeliga willia till swars wara, och ther hafwer öfwerheeten eller hennes befallningz män intet att skaffa medh*».⁴

Väl gällde nu hertig Karls städfästelse af Strängnässtiftets kraf på okvald och vidgad kyrklig jurisdiktion blott hertigdömet. Men det låg i sakens natur, att Örebroartiklarna liksom mandatet om kyrkoplikt skulle bli normerande för hela svenska kyrkan och af denna tagas i anspråk, då hertigen snart kom till makten. Faktiskt är, att båda ofta förekomma i 1600-talets handskrifna samlingar af världslig och kyrklig svensk rätt.

Det torde därför kunna sägas, att KO 1571 och, i här förevarande mål, äfven *Nova Ordinantia*,⁵ s. a. s. förstärkta af hertig Karls nyss anförda stadgar, bilda det rättsliga underlaget för det kommande själfständiga kyrkliga stadgandet.

Nova ordinantia och Örebroartiklarna kunna sägas rätt väl ange gränserna för biskoparnas lagstiftning, där denna icke inskränkte sig till en blott sammanfattning af äldre gällande rätt. Väl säges det icke uttryckligen, vare sig i KO 1571 eller i Nova Ordinantia eller i Örebroartiklarna, att biskoparne skulle äga rätt att *stifta nya stadgar* och ålägga böter m. m. Tvärtom hänvisas de i ty fall till KO. Men det är svårt att

¹ STIERNMAN, a. a., s. 361.

² SCHMEDEMAN, *Kongl. bref* etc., s. 83.

³ STIERNMAN, a. a. s. 362.

⁴ Ibidm s. 362.

⁵ *Nova Ordinantia* upphör icke i och med konung Johans död och Liturgiens fall att i här behandlade mål gälla eller, kanske rättare sagdt, *åberopas*. Den anföres sålunda i Rudbeckius' stadgar, ed. LUNDSTRÖM, s. 9, 21.

inse, huru i dåvarande tider biskoparne skulle kunna handhafva sin omfattande och i folkets lif djupt ingripande jurisdiktion och ledning af skolväsendet utan utfärdande af bestämda *nya* föreskrifter, där så fanns behöfligt. Att de härvid själfva ansett sig vara i sin goda rätt, kan icke inför det ofvan anförda rätt väl betviflas, och Rudbeckius har under de nämnda förhandlingarna med styrka häfdat denna rätt.¹

Vissa egendomliga drag i den dåtida rättsåskådningens allmänna utveckling och framför allt kyrkolagstiftningens eget oafgjorda läge — det bör nu framhållas — gynnade eller rent af nödvändiggjorde en själfständig kyrklig lagstiftning.

Väl hänvisade Örebroartiklarna beträffande kyrkostraffen till KO. Men i verkligheten saknades här de straffbestämmelser, som funnos behöfliga. Under Uppsala mötes förhandlingar 1593 frågade också Strängnäs-biskopen PETRUS JONAE: »Effter kyrkioordningen innehåller om kyrkiostraff, hvad skal thet tå vara för straf?»

»Ther til svarade riksens råd», heter det, »at the ther om ville rådslå och besluta med vår nådige furste».²

I mötets beslut säges härom: »Yterligere om disciplin och skälig kyrkeaga hafve vi och befunnidt, att hon uthi vår för:ne trychte kyrkeordning *till siälfve grunden* mestedels är författedt . . . Och ther som sielfve saken så kräfver, må thett, som ytermere behöfves, *medh bispernes och capitlens gemene samptyckie* blifve tillagdt och förmeredt».³

De närmast följande åren gånge rikets alla stånd annat att tänka på. Med kyrkoordningens förbättring måste anstå.

Bredvid 1571 års KO gällde ännu, i delar, som icke upphäfts genom nya bestämmelser, den gamla kyrkobalken, men denna blef med hvarje år svårare att följa och tillämpa. Men i Karl IX:s stadfästelse af landslagen vid dess första utgifning i tryck 1608 upphäfdes helt och hållet den gamla kyrkobalken, »hwilken j inge domar skal efterföljas, förr än han warder af oss och vårt älskelige rijks råd och andre godhe, förständighe män öfwersedd och förbättret och af meenighe Rijksens ständer wedertaghin och all påwisk willfarelse aldeles uthslutin, hwilket medh thet första, om Gudh wil, skee skal».⁴

¹ *Sv. Riksrådets prot.* (28/6 1636), VI, s. 331, 332 ff.

² SRA. (*Svenska riksdagsakter*) III: I, s. 66.

³ SRA. III: I s. 89.

⁴ I *Swerikes Rijkes Lands-Lag*. Utg. af ABRAHAMSSON, Sthlm 1726.

Men häraf blef intet. Förslaget till kyrkobalk blef aldrig lag, och sammalunda gick det med kyrkolagsförslagen af 1608 och 1619.¹ Under sådana förhållanden blef det så godt som en nödvändighet att tillgripa stiftsstadgarnas väg.

Härtill kom ett för det självständiga kyrkliga stadgestiftandet gynnsamt faktum i den svenska strafflagstiftningens utveckling i början af 1600-talet, nämligen Mose lags, i den kyrkliga åskådningen grundade, upptagande i svensk strafflag för vissa brott genom Karl IX:s nämnda stadfästelse af landslagen.

De märkliga orden lyda: »I lijke måtto wele wij och, at man uthi högmåhls och andre sådane grofwe saker, som äre meenedh, Gudz lastande, swärjande, dråp, hoor, frändsämio spield, ocker, falsk witne och annat sådant, rätter sigh efter Gudz lagh, som j then helighe Skrift är författat, och här efter skal warda infördt.»²

Kunde det sålunda dömas efter Mose lag i världsliga mål, stod det gifvetvis så mycket säkrare, att man efter Skriften, som betraktades som en lagbok, kunde och borde stadga i kyrkliga ting.

Strängnässtiftets prästerskap uttryckte 1586 saken så: »Endoch konungen äger högste dom och wåldh i Sverige offuer andelige och werdzlige, så måste likwål thet förståndit warda allena om *werdzlige saker* ibland andelige och werdzlige personer Men öffuer *religionssaker*, ther äger *Christus* sielff högste wold och dom, som är församblingenes huffud, och ten, som beste skel och grund förer af *Gudz egin lagbook biblien*».³

Men har man en gång lånat sig åt en sådan uppfattning af bibeln, blir *Gamla Testamentet* det dominerande, och kommer dess åskådning och anda att bli förhärskande på evangeliets bekostnad. I 1600-talets svenska strafflagstiftning och rättsskipning finner man ock en strängt gammaltestamentlig anda. I stället för att utveckla rätten i evangeliets anda lånar man sig åt Moselagens stränga vedergällningsrätt.

Om förhållandet i Strängnäs kapitlet under LAUR. PAULINUS' episkopat yttrar också H. LUNDSTRÖM: »Icke blott kyrkoordningen utan äfven bibeln fattades såsom en lagkodex, som

¹ Se härom H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus*, II, s. 133 f.

² Efter texten i ABRAHAMSSONS edition af *Sveriges Landslag*.

³ SSA. II, s. 43.

lades till grund för domkapitlets domar och beslut. Särskildt dömdes efter *Deuteronomion*. I sin *Ethica Christiana* angifver ock Paulinus »Guds ord och kyrkio-ordningen» såsom de lagar, hvilka *Consistorium Cathedrale* hade att tillämpa». ¹

En särskild svårighet vålla kyrkostadgarnas böter, enär sådana förekomma hvarken i KO 1571, Nova Ordinantia eller Articuli Orebrogienses 1586. Jag förmodar, att de ytterst bero af inflytande från den gamla kyrkobalken, hvilkens bötespraxis upptogs i Västeråsordinantian af 1527 och äfven sedermera behölls af Gustaf Vasa, t. ex. i de ofvan anförda kyrkostadgarna från 1554. I Erik XIV:s *Patent om högmåhls saker* af 1563 förbjöds försoning och böter vid gröfre brott, såsom »Gudz förhädelse . . . uppenbare hoor» m. m. ² Vid mindre svåra brott och förseelser behöllos dock fortfarande böter. Då vidare den gamla kyrkobalken ännu icke upphäfts och dess bötesstraff i tillämpliga fall gifvetvis ända till dess kommit till användning, har det legat nära att med kyrkobalken som föredöme i nya stadgar komplettera kyrkoordningen. Efter kyrkobalkens upphäfvande blef inryckandet af böter i nya kyrkliga stadgar än mera af nöden. I prästeståndets nedan omförmälda stadgar utsettas också böter, mot dessa svarande arbete eller kroppsstraff. För öfrigt hörde böter samman med urgammal svensk rättsåskådning, som nu i detta hänseende, ju längre dess mer, finner tillämpning i kyrkotuktslagstiftningen under 1600-talet.

Rättvisan kräfver emellertid det tillägget, att känsla för de felandes rättvisa behandling och skydd mot godtyckliga bestraffningar också ingått bland motiven till det myckna stadgandet om kyrkotukt. Det heter sålunda uttryckligen i 1619 års kyrkolagsförslag:

»Och kalle wij christeligh kyrkio disciplin eller kyrkioplicht, icke huadh som en predikant effter sina ägna affecter och kan skee förbittradhe sinne eller itt argt upsätt emot sina åhörare företagher. Ty uthi sådant fall haffuer Gudh förbudhit predikanten regera såsom en herra öffuer åhörarena». ³

I de rättsförhållanden och den rättsutveckling, som jag i det föregående blott alltför ofullständigt kunnat redogöra för, torde vi ha att söka åtminstone de viktigaste betingelserna för upp-

¹ H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus*, II, s. 130. Jfr Rudbeckius' »Kyrkio-stadgar, uthdragne af Gudz ord, Kyrckioordningen» etc.

² STIERNMAN, *Kongl. bref* etc. s. 47 f.

³ *Kyrko-ordningar* etc. före 1686, s. 424.

komsten af den själfständiga kyrkliga lagstiftning, som särskildt i form af biskopliga stiftsstadgar utmärka 1600 talets förra hälft.

Till denna kyrkliga lagstiftning synes i första hand böra räknas de *beslut*, som af *det vid riksdagar samlade prästerskapet* träffats till *allmän* efterlefnad. Hit höra *Norrköpings artiklar af 1604*,¹ *Nyköpings artiklar af 1612*² och *Norrköpings artiklar af 1617*.³ Samtliga, men särskildt de båda senare, ofta återopade.

Vidare komma, för öfrigt redan tidigare än prästeståndets, *stiftssynodernas beslut*, hvilkas stora betydelse i kyrkorättsligt hänseende torde bli klar, i den mån de utgifvas. I många fall ha viktigare synodalbeslut ingått i stiftsstadgarna.

De märkligaste och mest betydande *stiftsstadgarna* från 1600-talets förra hälft äro: *Kyrko-ordning för Vexjö stift 1619*⁴ af PETRUS JONAE; *Constitutiones quaedam ecclesiasticae* för Strängnäs af PAULINUS GOTHUS 1624⁵; *Någhre kyrckio stadgar, uthdragne af Gudz ord, kyrckioordningen, konungars bref och gemene besluth, som på riksdaghar och prestemöther gifne ähro*⁶, för Västerås af JOH. RUDBECKIUS, 1619 ff., af prästmöte antagna 1632, samt *Constitutiones*⁷ för Åbo stift från 1640-talet af ISAAK ROTHUVIUS.

Om betydelsen af Paulini stadgar yttrar H. LUNDSTRÖM: »Denna . . . för stiftet afsedda och af stiftets prästerskap officiellt antagna kyrkolag ingrep i flere afseenden på den allmänna kyrkolagstiftningens område, och dess föreskrifter tillämpades med kanske ännu större eftertryck än den allmänna kyrkoordinationens stadganden.»⁸

Den allmännaste betydelsen fick sannolikt Rudbeckii stadgar, i det de blifvit spridda äfven *utom* Västerås stift, nämligen i Åbo⁹ liksom ock i Norrland, såsom nedan skall visas.

¹ UDA. (Uppsala Domk:s Arkiv), E. I:1, fol. 73 v.

² Ibid. fol. 57 v.

³ Ibid. fol. 53 f.

⁴ Tr. hos WALLQUIST, *Ecclesiastique Samlingar*, II, s. 576 ff.

⁵ Ibid. s. 49 ff. Jfr H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus*, II, s. 131 f.

⁶ Utgifna af H. LUNDSTRÖM i *Skrifter utg. af Kyrkohistoriska föreningen*. II:1. Uppsala 1900. Jfr HOLMQUISTS nedannämnda arbete s. 58.

⁷ WALLQUIST, a. a. I, s. 266 ff. Förteckning öfver samtliga kända stiftsstadgar hos H. HOLMQUIST, *De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel*, s. 58.

⁸ *Laur. Paulinus Gothus*, I s. 131.

⁹ Se H. LUNDSTRÖM i inledn. till Rudbeckii stadgar. — UUB. T. 70, som bl. a. innehåller Rudbeckius' stadgar, synes ock vara af finskt ursprung.

Styrkan i Rudbeckii stadgar läg däri, att de, såsom framgår af uppgifterna — utförligast i N. 1900 — rörande de olika bestämmelsernas ursprung, i öfverensstämmelse med sin titel, hämtats ej blott ur Skriften och synodalbeslut, utan framför allt *ur den tidigare*, af statsmakten stadfästa, *kyrkolagstiftningen* allt ifrån Västerås riksdag 1527, de ofta citerade Vadstenaartiklarna af 1552,¹ *Articuli Stockholmenses* 1560, af hvilkas 6 artiklar 5 upptagits, KO 1561, KO 1571 samt från så godt som alla kända senare kyrkorättsliga allmänna beslut.

Det är icke osannolikt, att en specialundersökning af källorna till de olika stiftsstadgarnas särskilda bestämmelser skulle leda till det resultat, att dessa i högre grad, än man föreställt sig, gå tillbaka till äldre bestämmelser eller gammal kyrklig praxis.

II.

Efter dessa anmärkningar om svenska kyrkostadgar i allmänhet följa några erinringar beträffande de *norrländska* kyrkostadgar af olika slag, som återfinnas i denna årgång af KÅ. bland *Meddelanden och aktstycken* s. 97 ff.

Under inflytande af ett bekant litterärt verk om det gamla Norrland har den åskådningen börjat göra sig gällande, att Norrland i äldre tider i alla hänseenden, men naturligtvis först och sist i kyrkligt, varit en alldeles försummad och efterblifven landsända, där man lefde antingen lagalös eller under trycket af en drakonisk gammal »kanonisk» kyrkolag, som om reformationen aldrig mäktat slå igenom däruppe.

Häremot må göras gällande, att reformationen efter all sannolikhet slagit igenom lika fort i Norrland som i öfriga landsändar, där för öfrigt de mångtaliga klostren eller dess forna invånare länge voro den gamla trons väktare. Rester af katolsk tro träffas under 1600-talet ej minst i sydligare trakter. Påfallande stort är antalet af vid midten af 1500-talet födde män af norrländsk börd bland kyrkans främste ledare i kampen mot all slags romersk åskådning. NICOLAUS BOTHNIENSIS, ABRAHAM ANGERMANNUS, PETRUS JONAE ANGERMANNUS, OLAUS MARTINI

¹ Då i Rudbeckii kyrkostadgar Vadstenaartiklarna uttryckligen upprepade gånger sättas till 1552, har därmed vunnits ett nytt stöd för dessa artiklars datering till deras enda rimliga och naturliga år 1552.

och PETRUS KENICIUS, samtliga ärkebiskopar utom Petrus Jonae, som var biskop, voro alla norrlänningar. — Om NICOLAUS BOTHNIENSIS' fader är känt, att han var en energisk ifrare mot papismen.¹

Sant är, att de öfre norrländska landskapens aflägsenhet gjorde det svårt att från ärkesätet i Uppsala, hvarunder hela Norrland lydde i kyrkligt hänseende, öfvervaka och främja dess befolknings andliga vård genom visitation och annorledes. Man finner ock, att af Norrlands prästerskap ofvan Hälsingland under 1600-talets första hälft ytterst sällan eller icke alls någon infunnit sig vid stiftssynoderna i Uppsala. De oerhörda afstånden och tidens klena färdemedel äro förklaring nog. Oftare synes det norrländska prästerskapet ha varit representeradt vid riksmötena.

Isoleringen får emellertid icke öfverdrifvas. Norrland var allt från Gustaf Vasas tid, och än mer från Karl IX:s, föremål för ett för öfrigt under 1600-talet alltför stigande intresse såväl i politiskt som finansiellt hänseende. Det samma kan sägas från kulturell och kyrklig synpunkt.

Ett viktigt led i 1600-tals-kyrkans verksamhet var den visitation, som enligt 1571 års KO ålåg biskoparna. Hvad Norrland angår, är det uppenbart, att visitationerna skulle, såsom redan antydts, vålla stora svårigheter och därför bli sällsynta. Likvisst känna vi åtminstone tre ärkebiskopliga norrländska visitationer från slutet af 1500- och förra hälften af 1600-talet, nämligen af ANDREAS LAURENTII BJÖRRAM 1585, PETRUS KENICIUS 1615² eller 1616³ samt LAUR. PAULINUS GOTHUS 1642, den sista före Härnösandsstiftets upprättande 1647.³

¹ J. NORDLANDER, *Norrländska samlingar*, V, s. 174, återger ur *Palm-sk. saml.* i UUB en, enligt uppgift, ur Nicolaus Bothniensis' egna anteckningar härstammande, berättelse om faderns nit, så lydande: »Medan pater, pia memoriae, var sacellanus i Nordingeråd, var där en munk i Ullånger, som under tiden döpte deras lius åt allmogen, wjgde salt. Den var en söndagsmorgon i Ullånger och döpte funte kiätillen. Med detsamma kom salige pater och tog kiätillen och kastade honom ut genom dörren och tog bror Erik vid handen och ledde honom ut genom dörren. Postea incipiebat concionando arguere superstitiosos auditores.»

² *Sv. Biogr. Lexicon*, Art. JON. HAMBRAEUS, VI, s. 379. Enligt Axel Oxenstiernas yttrande i rådet 1647 har Kenicius företagit blott *en* visitation i Norrland. *Sv. Riksrådets protokoll XII*, s. 68.

³ Handl:r rör. Skandinaviens Hist. XVII, s. 54 f., där äfven tidigare visitationer i Norrland, bl. a. ÄB. LAURENTIUS PETRIS 1534, omförmälas.

Från ÄB. ANDREAS BJÖRNRAMS visitation »apud Helsingos et reliquos Nordmannos» 1586 äro lyckligtvis själfva visitationsartiklarna bevarade i den värdefulla handskriftsvolymen T. 131 i Linköpings Stiftsbibliotek.¹

Kort före sin afresa »in oras remotiores»² hade ÄB. ANDREAS kallats till konungen och af honom uppenbarligen erhållit en politisk mission att fylla under visitationsresan, nämligen den att för allmogen i bästa dager framställa förhållandet mellan konungen och hertig Karl, något som han ock före affärdens manade stiftets klerus att göra och sedermera själf, såsom synes af visitationsartiklarna, gjorde i Norrland.³ Visitationsartiklarna omfatta dels en generalvisitation med vederbörande församling (citeras I), för hvilken blott summariskt redogöres, dels en specialvisitation med prästerskapet (citeras II), hvars ärenden lyckligtvis blifvit fullständigare omnämnda.

ÄB. ANDREAS, som om konung Johan yttrat: »Habemus enim regem admodum pium et doctum, qualem patria vix habuit ante multa secula»,⁴ är af gammalt känd som anhängare af Johans liturgi, och det är af intresse att se, i hvad mån han funnit sig böra inskräpa de kungliga föreskrifterna.

Det är i II: 4, 7 och 8 vi finna nya kultuella bestämmelser. Hit höra föreskrifterna om de 5 (icke 6) nya helgdagarna: *Festa Magdaleneae et Laurentii*, *festum Corporis Christi*, vårfrudagarna *festum Assumptionis* och *festum Nativitatis Mariae*.⁵

Med konung Johans egendomliga uppfattning af nattvarden sammanhänger föreskriften (II: 4) om de konsekrerade nattvards-elementens fullständiga förtärande, en föreskrift, som ingår i de 10 punkter »anrörandes the ceremonier, som udi mässone hålles och brukas skole», hvarom konungen och prästerskapet enats i Stockholm 1574,⁶ och hvilkas bestämmelser spåras också i visitationsartiklarnas öfriga kultuella föreskrifter. Dessa gälla,

¹ Förut tryckta af O. AHNELT i LUÅ. XXX: I, Lund 1894 s. 86 f., återgifvas de, å angifven plats, ånyo efter nämnda handskrift, då de äro af synnerlig vikt för bedömandet af de senare norrländska stadgarna.

² SSA. II, s. 21.

³ Ibidm s. 20, 21.

⁴ Ibidm s. 20.

⁵ Jfr *Nova Ordinantia*, loc. cit. s. 334.

⁶ SRA. II: 1, s. 499 f. De underskrefvos äfven af norrländska präster.

som synes, icke blott händernas tvagning vid altaret (II: 4)¹ och den kyrkliga skruden (II: 8), i fråga om hvilken Johan särskildt synes ha intresserat sig för »röckliner» (II: 3) eller hvita mässekläder af linne,² utan ock liturgens värdiga och andaktsväckande utförande af sin tjänst vid altaret och folkets undervisande »de praeparatione devota ad verum usum sacramenti» (I: 3, II: 7). Hit hör ock föreskriften om en altarring för kommunikanterna (II: 4), hvilka förut vid sakramentets mottagande knäböjt på blotta golfvet.³

Samtliga sist relaterade kultuella föreskrifter äro ett uttryck för konung Johans erkännansvärda intresse för en mera estetiskt tilltalande gudstjänst och hans ifver för ett värdigt och andäktigt gudstjänstfirande, icke obehöfligt i en tid, då man under reagerandet mot en hos folket säkert ännu kvarlevande vördnad för den gamla kyrkans präktigare gudstjänst och i kampen mot Johans liturgi stod i fara att slå öfver i profanitet. Då ÄB. ANDREAS välmenande yttrade till sitt prästerskap: »*Nihil vult M. R. praeter decorum*», så var dock detta knappast fullt riktigt. Johans liturgiska bestämmelser ha äfven i till synes obetydliga föreskrifter utan tvifvel sin grund i en varm religiositet.

I gudstjänstligt hänseende märkas vidare (II: 9) påminnelser om bönedagar.⁴ Dessa ha intet att skaffa med de först fr. o. m. 1612 årligen återkommande 3, senare 4, stora faste- och bönedagarna. Ej heller ha de något att göra med Gustaf Vasas extraordinära 8 böndagar å rad 1544, eller med hans samtidigt påbjudna 4 årliga bönedagar,⁵ hvilka icke synas ha blifvit någon fast institution.⁶ Ej heller Erik XIV:s patent af den $\frac{8}{7}$

¹ På en synod i Västerås i början af 1570-talet handlades ock »de lavandis manibus ante celebrationem missae juxta altare vel in sacristario» (SRA. II: 1, s. 448).

² Se SSA. II, s. 21.

³ Se vignetten till nattvarden i »*Messan på Swensko, förbättre. Stockholm 1548*».

⁴ I det följande rättas härmed äldre felaktiga uppgifter om bönedagar under 1500-talet och om de nuv. bönedagarnas uppkomst. Hos H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus*, II, s. 256, äro ifrågavarande bönedagars karaktär af *veckobönedagar* riktigt framhållen.

⁵ *Gustaf I:s Registratur*, XVI, s. 379. Mandat af $\frac{8}{6}$ 1544.

⁶ Ar 1558 utfärdade ÄB. LAURENTIUS PETRI en uppmaning att fira bönedagar.

1568¹ om en tacksägelsedag med anledning af hans öfverståndna svaghet och anfäktning gaf upphof till regelbundna bönedagar.

Visitationsartiklarna åsyfta de *vecko*-bönedagar, hvilkas första upprinnelse ligger i Johan III:s, af danska kriget föranledda, skrifvelse den 8/10 1569² till rikets biskopar om hållande af 2 bönedagar i veckan (onsdag och fredag) både i städerna och på landsbygden, *så länge kriget varade*.

På kyrkomötet i Uppsala 1572 beslöts, att två bönedagar (söndag(?) och fredag) skulle hållas »för thesse tre plågor skuld, som är feyden emoth Ridzsen, pestilentie och dyre tidhen».³ Exemplet följdes 1573 af hertig Karl, som då i ett mandat af den 6/6⁴ inför Guds stränga straffdomar medelst krig, örlig, hunger, dyr tid och mångahanda sjukdomar bjöd furstendömet invånare att årligen i hvarje vecka hålla bönedagar, *två*⁵ i städerna och *en* på landet, med predikans och litanians åhörande.

Den 26 april 1580 kungjorde hertig Karl ånyo, att furstendömet invånare skulle, »*effter så många förskräckelige underteckn skie*⁶ *så wäl på himmelen som ock ibland oss här på jorden*», hålla *en* bönedag hvarje vecka och att åtminstone en, två eller tre borde infinna sig till predikans och litanians åhörande.⁷ Likaså bjöd konung Johan genom mandat af den 30/1 1588,⁸ att »*efter thett om dette närwarandes år 88 myckett talat och spått [är]*,⁹ *att thett skal blifwe ett hårdt år med hunger,*

¹ STIERNMAN, *Bihang* etc. till *Riksdagars och mötens beslut*, s. 208 f.

² RA. *Konung Johans Registratur* den 8/10 1569 (fol. 362).

³ SRA. II: 1, s. 441.

⁴ RA. *Hertig Karls Registratur* 1572—73, den 6/6 1573 (fol. 109 r).

⁵ *Icke tre*, såsom vanligen uppgifves efter afskriften i Eccl. Handl., vol. I n:o 74 i Prästeståndets Arkiv, RA.

⁶ LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS skrifver ock i sin *Cometoscopia*, s. 105, om detta år: »Anno 1580 syntes mångahanda eeldztekn uppå himmelen och ibland andra en comet i södher, i begynnelsen på Octobri månad, hwilken hadhe sitt lop mästadeels norr uth. Effter thenne cometen tildrogh sigh en hettigh och häftigh huffuudhwärck, som i hastigheet gick öffuer hele Europam. På thetta åhret(!) bleff *Formula Concordiae* i Dresden uthaff trycket förfärdigadt. Samma åhret häriade een häftigh pestilentz mäst öffuer hela Sverige, och Academien i Ubsala wardt ödhelagdt.» Jfr E. LINDERHOLM, *Om kometernas etc. relig. tolkning* i *Bibelforskaren* 1910, s. 227—271.

⁷ RA. *Hertig Karls Registratur* 1579—80, den 26/4 (fol. 91).

⁸ RA. *Konung Johans Registratur* 1588, den 30/1 (fol. 27 v.).

⁹ Bönedagsmandatets ord kunna bestyrkas. Åren 1587 och 1588 sågo åtminstone två märkligare svenska arbeten i astrologi dagen i Sverige.

dyr tid och elliest andre store plåger», bönedagar måtte hållas hvar vecka, »att Gud mildeligen wil blidke sin grymme wrede och nådeligen afwende vårt wälförtiente syndestraft».

Det är sådana, alltså af både konung Johan och hertig Karl påbjudna, samt 1572 i Upsala beslutade böndagar, som ÄB. Andreas' visitationsartiklar afse.

Jämte nu omförmälda bönedagar skall det fordom ha funnits en särskild bönedag i Norrland, den s. k. *Norlands Bönedagen*, »som 70—80 års gammalt folck», skrifver JÖRAN NORDBERG 1719,¹ »wiste ännu för några år sedan tala om. Men när, hwarföre och huru länge han blifwit hållen, kunde ingen nämna.»² Om denna bönedag känner jag för öfrigt intet.

Beträffande veckobönedagarnas användning bör märkas, att ärkebiskopen redan 1585, möjligen med föredöme af Strängnäs-synodens lika beslut 1584 och 1585,³ föreskrifver, att Luthers katekes skall å dessa bönedagar liksom å de nyinförda helgdagarna föredragas och jämte Luthers uttydning uttolkas.⁴ Om någon katekesundervisning å bönedagarna har icke varit tal i öfverhetens påbud, hvadan denna i dessa tider välbetänkta anordning beror af kyrkligt initiativ.

Vidare bör märkas, att kunskap i katekesen kräfves i skriftning för absolutions undfående (II: 9, 12). Skriftermålet, som i 1571 års KO är en själfständig kultakt utan nödvändig förbindelse med nattvarden, synes i visitationsartiklarna fortfa-

Det ena var *Prognosticon Theologicum och Nyttigh underwijsning om domadags närwarelse — — — samt några höglärde männs coniectura eller christeligha meningar och prognostica astrologica om thetta närwarande sagofulla 1588 — — — aff NICOLAO RINGIO SMALANDENSI. Wittenberg 1587.*

I det andra, som var större, lyder första delens titel: *Calendarium duplex Christianorum et Iudaeorum cum Prognostico astrologico på thet ottonde och thet nyonde åhrena öffuer MDLXXX etc. aff GEORGIO OLAJ UPSALIENSI. Stockholm 1588.*

Den andra delens titel är af följande lydelse: *Prognoseis seu Praedictiones astrologicae eller Practica på thesse tweggie åhr, thet ottonde och thet niyonde öffuer MDLXXX etc. aff GEORGIO OLAJ UPSALIENSI. Stockholm 1588.*

¹ X. 175 i UUB. *Samlingar af nytt och gammalt etc. etc. renskrifne ... år 1719, 1720, 1721.*

² Ibidm s. 2.

³ SSA. II, s. 12 och 24.

⁴ Jfr föreskriften om katekesundervisning i Strängnäs 1583. SSA. II, s. 3, 4.

Kyrkohist. Årsskrift 1911.

rande så vara och har alltså ännu icke gjorts till villkor för nattvardsgång.

I fråga om trolofning och äktenskap har handlats med allmogen (I, 4, 10) och meddelats (II, 3) en rad föreskrifter, bland hvilka märkas ej blott krafvet på »hinderslöshetsbetyg» för nupturient från annan församling, utan ock *erkännandet af* den sedermera af kyrkan bekämpade »bondefästningen». Ingen invändning göres ännu mot denna, utan anses laga trolofvade som *ähta folk* (II, 3) med åberopande af KO 1571.

Beträffande kyrkotukten gifvas ock några — gifvetvis icke fullständiga — bestämmelser, som gälla svårare sedliga försyndelser (II, 3), sabbatsbrott och kyrkofred (I, 12, där straffen icke utsatts), allt förseelser, som af ålder legat under kyrkostraff. Det märkliga med dessa visitationsartiklars kyrkotuktsbestämmelser är nu det, att de jämte exkommunikationen, om hvilken allmogen underrättats (I, 9), införa böter (II, 3). Dylika förekomma icke, såsom förut erinrats, vare sig i 1571 års KO, Nova Ordinantia eller ÄB. Andreas Björnrams, på den senare grundade, ofvan omförmälda stadga om kyrkostraff. De norrländska visitationsartiklarna af 1585 äga sålunda sin märklighet såsom ett af de första exemplen på böters införande såsom kyrkotuktsmedel i de kyrkostadgar, som af kyrklig myndighet nu börja föreskrifvas.¹

Böterna skola dels tillfalla sockenkyrkan, dels redovisas till prostén, som har att inför biskopen göra räkenskap för i församlingarna fallna böter (II, 3, 2).

Till prostens öfriga uppgifter hör för öfrigt att i prosteriet öfvervaka verkställigheten af de i visitationen gifna föreskrifterna (II, 2), sålunda ett slags skyldighet att företaga visitation, hvilken enligt ärkebiskopens stadga ang. kyrkostraff borde ske »en eller tuåå reesor om året». Naturligtvis blef det ock prostén, som det i främsta rummet ålåg att efterkomma föreskriften (II, 10) om deltagande i prästmöte vid domkyrkan.

Till sist må anmärkas, att det testamente efter aflidna pastorer, som Gustaf Vasa gjorde anspråk på och äfven utkräde,² icke längre af konungen utkräfves (II: 6). Huruvida

¹ De i Strängnässynodens akter för 1584 förekommande böterna äro af hertig Karl stipulerade. SSA. II, s. 10.

² Efter Her AUGUSTINUS i Piteå uppbar fogden 1536 »dels 2 sölfskålar, den ena med S:te Oloffs belete, den andra en liten stämplad skål, dels ock

ärkebiskopen — tilläfventyrs vid sitt besök kort före visitationsresan — särskildt bemyndigats tillkännage prästerskapet detta, eller han bygger på något vid annan tid fattadt kungligt beslut härom, känner jag icke.

III.

Efter dessa erinringar till 1585 års norrländska visitationsartiklar öfvergår jag till några anmärkningar om de norrländska kyrkostadgar, som bära titeln »*Kyrkio-lagh, samptyckt och stadgatt aff presterskapet i Väster-Norrlanden*». Dessa anmärkningar afse dock icke att utgöra en fullständig kommentar, utan blott en pröfning af några viktigare paragrafer, hvilka kunna tagas till utgångspunkt för bestämmandet af ifrågavarande stadgas tid och härkomst.

Att bestämma denna stadgas ålder och ursprung är emellertid förenadt med rätt stora svårigheter, då hvarken gällande världslig eller kyrklig rätt någonstades direkt åberopas. I § 21 säges ju ock uttryckligt om straffen: »Thetta ähr öffuerhetennes rätt effter Sveriges lagh oförkränkt.» Straffsatser och formuleringar ansluta sig icke heller noga till andra kända sådana i liknande kyrkostadgar. Af dessa orsaker har det visat sig nog så svårt att finna för datering och härledning fullt säkra hållpunkter.

Nu hafva visserligen i L. HAMBRAEUS' *Pastoral-kurs*, V, Hernösand 1809, s. 146 ff., ifrågavarande stadgar den högst märkliga titeln: »*Kyrkio-Lagh, samptyckt och stadgatt aff presterskapet i Väster-Norrlanden Anno 1576*». JOH. WAHLFISK har ock i ett arbete, utan vidare godtagit denna datering och utnyttjat stadgarna för 1570-talet.¹ Men mot denna tidiga datering tala flera skäl.²

Redan mot den ifrågavarande *titelns* äkthet måste invändningar göras både från språkliga och historiska synpunkter. Under 1500-talet skrifves icke *Norrlanden*, än mindre *Väster-Norrlanden*,

2 små gullringar». Efter Her PÅLL i Kalix redovisade fogden 1548 »för testamentssölfver, nämligen ett stop, förgylldt ofvantill och vägande 11 lod». J. NORDLANDER, *Norrländska samlingar*, VI, s. 307 och 305.

¹ *Den kateketiska undervisningen i Sverige*, s. 19.

² Hambraeus' upplysning om den af honom tryckta handskriftens förekomst »bakefter 1635 års upplaga af *Lands- och Stadslagen*, ibland flera tryckta och handskrefna, de sednare mest ecclesiastike handlingar, af hvilka den yngsta är af år 1649», synes mig icke tillåta några säkra slutsatser om handskriftens ålder.

utan gemenligen *Noorlanden*¹ eller *Norlanden*,² det senare långt in på 1600-talet.³ »*Wäster-Norrlanden*» är en administrativ storhet, som tillkommer först under 1600-talet. Ännu 1633 har man en landshöfding öfver »*Norlanden* och *Lapmarcken*».⁴ Först genom 1634 års regeringsform och dess nya administrativa indelning inrättas ett landshöfdingedöme, som omfattar »alle *Wäster-Norland* och *Lapmarken*»⁵, d. v. s. hela dåv. svenska väldet *väster* om Bottnen. Från detta oerhördt stora höfdingedöme frånskildes 1637 Västerbotten och Lappland som eget län. Efter 1637 omfattade Väster Norrlands höfdingedöme alltså Gestrikland, Helsingland, Medelpad och Ångermanland samt från 1645 äfven Jämtland och Härjedalen.⁶

I det kyrkliga språkbruket synes från midten af 1600-talet och därefter *Väster-Norrland* ha betydt detsamma som Hernösands superintendenti,⁷ som ju ock inrättades ett par år efter 1645 års administrativa indelning. Ganska naturligt, då Väster-Norrlands län omfattade det centrala Norrland och de båda sydligaste norrländska landskapen fortfarande i kyrkligt hänseende hörde till ärkestiftet.

På grund af det sagda synes den förevarande stadgans nu omhandlade titel icke kunna gå tillbaka till 1500-talet eller vara afgörande för stadgans daterande till 1570-talet⁸ utan böra sättas tidigast till 1630-talet, sannolikast till 1640-talet och dess administrativa indelning af Norrland i civilt och kyrkligt hänseende.

Hambraeus har icke känt någon version jämte den af honom tryckta. Emellertid har jag i UUB. N. 1900 funnit en annan version, som bär den för frågan om stadgans ursprung tvifvelsutan vägledande titeln: »*Kyrkio-lagh, brukat aff gamble praepositis*».

¹ *Gustaf I:s registratur*, 23, s. 57 (1552); 24, s. 207 (1554).

² *Ibden* 23, s. 318 (1552). SRA. II: II, s. 593 (1582); s. 906 (1590); III: I, s. 110 (1593).

³ *Sv. riksrådets prot.* I, s. 7 (1628); II, s. 115 (1631); III, s. 81 (1633).

⁴ *Ibden* III, s. 81.

⁵ STIERNMAN, *Alla riksdagars etc. Besluth* II, s. 903.

⁶ Tills 1762, då under namn af Gefleborgs län frånskildes Gestrikland, Helsingland och Härjedalen, hvarvid förblef till 1810 (M. HÖJER, *Konungariket Sverige* III, s. 19).

⁷ Jfr § 7 i Hernösandsartiklarna af 1653.

⁸ Uttrycket *kyrko-lag* är också, såvidt jag kunnat finna, ett för 1500-talet okänt begrepp, hvilket äfven det tillhör 1600-talet. Förut är *kyrko-ordning* liksom *kyrko-balk* det vanliga.

Emellertid gäller äfven om texten i N. 1900, att den saknar säkra yttre vittnesbörd om stadgans ålder. I N. 1900, en i prydligt svart skinnband bunden kodex in 4:o, har, synbarligen *efter* för ändamålet skedd inbindning, af olika händer, å olika tider, för praktiskt bruk inskrifvits ett antal kyrkorättsliga stadgar af olika tid och ursprung, de flesta dock tillhörande 1600-talet. Enligt anteckning å frampermens insida har boken fordom tillhört *Tuna* kyrka i Medelpad och tidigare en af dess kyrkoherdar, den på sin tid framstående prosten O. LIDMAN, hvilken som lektor i Hernösand förvärfvat den 1655.¹ Af allt att döma erhöll Lidman den då af sin svärfader, prosten i Nordingrå, Mag. N. BOZAEUS, som enligt åtskilliga anmärkningar och meddelanden i boken måste ha ägt densamma och själf efter ÄB. Paulinis död 1646² gjort eller låtit göra bl. a. en afskrift af Rudbeckius kyrkostadgar.³ Det synes mig nu ganska sannolikt, att Bozaeus, som blef prost 1642, efter sitt öfvertagande af prostämbetet i Ångermanlands stora södra prosteri låtit förfärdiga ifrågavarande kodex och i denna efter hand samlat för ämbetet behöfliga stadgar och därvid äfven denna.

Så sannolikt detta än synes vara, kan man likväl icke bygga någon datering af stadgarna ifråga härpå. Det må blott tilläggas såsom i hvarje fall *säkert*, att den version af vår stadga, som finnes i N. 1900, måste vara nedskrifven *efter 1617*, enär af samma hand, af hvilken eljes intet finnes i N. 1900, omedelbart förut å samma blad, likvisst å föregående sida, men med samma bläck och synbarligen samtidigt nedskrifvits ett aktstycke från 1617. Handstilen tillhör säkert 1600-talet. Huruvida den i och för sig tillhör början eller slutet må lämnas oafgjordt. Jag har funnit till typen närstående stilar såväl från 1600-talets början som dess slut. Sannolikast synes mig vara, att den är från 1600-talets midt. Då man såsom här har att göra med en afskrift, är ju för öfrigt handstilens ålder icke afgörande, äfven om

¹ Enligt hans egenhändiga anteckning å permen: »*Olaus Lidman utebatur pro suo die 20 Octobris Anno Christiano MDCLV.*»

² Se s. 209, där ett bref från *Saligh* Paulinus meddelas.

³ Jfr å ena sidan anmärkningarna å s. 161 samt afskriften af ÄB. Paulinus' bref s. 209 och å andra sidan Upsala domkapitels protokoll för den ²⁸/3 1644, där prosten Bozaeus nämnes som adressat till ett afgående bref i den sak, som på båda dessa sistnämnda ställen är i fråga.

den kunde exakt bestämmas, då afskriften kan vara gjord efter en äldre handskrift.

Då sålunda ingendera texten har några säkra yttre vittnesbörd om ifrågavarande kyrkostadgars ålder och ursprung, återstår att söka bestämma dessa genom en komparativ undersökning af deras innehåll.

Stadgans *norrländska ursprung* får väl anses säker genom dess förekomst veterligen blott i norrländska handskrifter.¹ Af § 77 framgår, att man har att göra med en kustlandsbefolkning (jfr § 18), som måste lita till skeppsfarten för att å andra, tydligen aflägsna orter, »förbyta sig spanmål och andra nödtorfter», hvilket ju rätt väl passar in på norrländska förhållanden, synnerligast i äldre tider.

För att utröna stadgans verkliga ålder vända vi oss först till de i § 29 och 37 omförmälda *veckobönedagarna*. Då vi lärt känna dessa redan i 1585 års visitationsstadgar, behöfva de visserligen icke i och för sig föra oss längre än till sagda år. Dock bör medges, att veckoböndagarna i våra nu förevarande stadgar uppenbarligen förutsättas såsom en redan införd och bekant institution, hvilket icke kan sägas vara fallet i 1585 års visitationsartiklar.

Mycket gjordes ock efter sistnämnda år både af världsliga och kyrkliga myndigheter för böndagarnas inarbetande som en fast institution i dåtidens kyrkolif. Johan III:s mandat af 1588 är redan nämndt. Enligt äldre uppgifter har hertig Karl den 10/6 1593 utgifvit ett nytt mandat² af lika innehåll som det af 1573.³ I hertig Karls registratur för 10/6 1593 förekommer likväl intet sådant mandat. Säkert är, att Karl IX i ett ganska märkligt mandat af den 80/9 1607⁴ ännu en gång gaf befallning om böndagar hvarje vecka året rundt, på fredagarna å landet, i städerna jämväl på onsdagarna, allt under erinran om gamle

¹ HAMBRAEUS yttrar, a. a. s. 146, om det honom föreliggande manuskriptet: »Tryckt är det ej förut, ej en gång anmälldt, att det någorstads i handskrift finnes; det torde ock föga hafva kommit utom den ort, för hvilken det författats.»

² SCHMEDEMAN *Commerce etc. förordningar* I, s. 415.

³ BECHIUS har i sin i RA. förvarade afskriftssamling från 1690-talet å sin afskrift af 1573 års mandat (efter registr. fol. 109) i brädden antecknat: »Likaså 1593, 10 Junij», möjligen efter »H[ertig] Carls Pat[ent] B[ook], fol. 18, 136 etc.», till hvilken nu förlorade bok hänvisning ock är gjord å samma ställe.

⁴ Riksreg. för 1607, fol. 124 v.

ÄB. *Lars'* föredömliga förmaning till böndagars hållande 1558 och om den stora otacksamheten trots Guds välgärningar under de föregående goda åren. »Derföre så kommer han nu», heter det, »och lather see sitt wredes teckn på himmelen, *efftersom en brinnande comet är syntz*, ther af wij alle måge hafwe enn warnagell» etc.

Äfven kyrkans män hade arbetat för veckoböndagarnas iakttagande och fastställt deras uppgift. Sålunda beslöts på kyrkomötet i Upsala 1595, »att bönedagar skulle hållas alle fredagar och att catechismus skall fliteliga förhandlas.»¹ Synodalakterna från Upsala och Strängnäs förmåla ock om ifvern från episkopatets sida² för veckoböndagarna, som äfven föreskrifvas i 1608 och 1619 års kyrkolagsförslag.³

Till följd af nu relaterade åtgärder utgöra i början af 1600-talet veckobönedagarna i den kyrkliga lagstiftningen ett fast institut. Så är äfven fallet i de norrländska stadgarna, hvadan deras bestämmelser om veckobönedagar svårligen synas kunna förläggas längre tillbaka än till början af 1600-talet.

Till samma tid föras vi af de norrländska stadgarnas bestämmelser i §§ 29, 34 och 37 om *skriftermål* såsom *obligatoriskt för nattvardsgång*. Dessvärre existerar ingen ingående undersökning om skriftermålet i 1500- och 1600-talets svenska kyrka. Så mycket är emellertid klart, att det från den gamla kyrkan öfvertagna hemliga skriftermålet i 1571 års KO var en själfständig kultakt utan nödvändigt sammanhang med nattvardens begående,⁴ ehuru man redan märker en *tendens* till obligatoriskt skriftermål före nattvarden, för så vidt skriftefadern skulle förmana dem, som i skriftning befunnits icke kunna *fader vår*, *troon*, *bodhorden etc.*, »at the ock ingalund biudha sigh fram til sacramentet, för än the thet alt redeligha haffua lärdt och kunna.»⁵ Samma tendens röjes ock i den på kyrkomötet i Upsala 1572 behandlade frågan, *an omnes, volentes accedere ad sacram synaxin, sint cogendi ad confessionem, videlicet peregrini in urbibus...*?⁶ Än mer i mötets svar, enligt hvilket

¹ SRA. III: II, s. 515, jfr s. 519, 529.

² Så i Strängnäs 1610 (SSA. II, s. 61) och i Upsala 1608 (SSA. I, s. 9, och 22). År 1611 medges icke afbrott ens under andtiden. Ibidm s. 25.

³ H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus*, II, s. 256.

⁴ *Kyrko-ordningar etc. före 1686*, s. 61 f.

⁵ Ibidm s. 66.

⁶ SRA. II: 1, s. 438.

visserligen icke utlänningar, men väl inländske kunde tvingas till skrift före nattvardsgången. O. Ahnfelt anmärker emellertid riktigt, att mötet säkerligen härmed icke ville upphäva den i KO pastor medgifna rätten att från skriftermålet dispensera dem, hvilkas kunskap och lefverne han kände.¹ Obligatoriskt är sålunda skriftermålet ännu icke i ordets strängaste mening. Äfven i *Nova Ordinantia* af 1575 är skriftermålet en själfständig kulthandling, som kan försiggå utan nattvardsgång,² ehuru äfven här dess önskvärdhet såsom beredelse till nattvardens begående framhålles. »Effter thet mykin oskickeligheet sigh ellies tildraga kan med them, som uthan skrifftemål och obetenckte gåå til Herrans natwardh — — —, therfore skal man alffuarliga och fljtteliga förmana och hålla folcket ther till, att ingen föracktar eller öffuergiffuer skrifftamålen att bruka — — —, *synnerliga* — — — när man acktar begå och bruka Herrans natwardh.»³ Man skulle ock »lätha folkett förståå, ther som någor acktar gå til Herrans natwardh *och wil doch först gå til skriff, såsom ock tilbörigitt är och för mångom nödtorfftigt*, att han thet gör afftonen tilförne eller — — — om morgonen, för än mässan begynnas».⁴ De sist anförda orden visa nogsamt, att icke heller i *Nova Ordinantia* skriftermålet är i sträng mening obligatoriskt för nattvardens anammande. Obligatoriskt är återigen såsom i KO 1571 en viss kristendoms kunskap.⁵ Men där denna är konstaterad, synes icke skriftermål ha kräfts för hvarje nattvardsgång.⁶

Härvid har det ock under den närmaste tiden förblifvit. I 1585 års visitationsartiklar, som torde vara ett förträffligt vittnesbörd om huru långt man vid den tiden ansåg sig kunna gå med de kyrkliga krafven, var, såsom redan erinrats, skriftermålet fortfarande, såvidt man kan se, en själfständig kultakt och icke obligatoriskt för kommunion.

Det är först mot slutet af 1500-talet, som, under inflytande

¹ LUÅ. XXXI: I, Lund 1895, s. 32.

² Se *Kyrko-ordningar* etc. före 1686, s. 229 ff. Jfr isht s. 235 dessa ord: »Är thet så, att then, som går til skriff, haffuer och satt sigh före att vilia gå til Herrans natward» etc.

³ Ibdm s. 230, 231.

⁴ Ibdm s. 234.

⁵ Ibdm s. 235, 236.

⁶ Enligt WAHLFISK, a. a. s. 14, stadgas 1575 i »Konung Johans artiklar till menige man, förnyade af Karl IX 1599» hemligt skriftermål före nattvardsgång. Dessa artiklar känner jag icke.

af det växande krafvet på kristlig kunskap, fordran på obligatoriskt skriftermål för nattvardsgång bestämdt uttalas, och det är, såsom domprosten H. LUNDSTRÖM påvisat i *Sammlaren* för 1893,¹ på stiftssynoden i Strängnäs 1592, som detta kraf första gången klart och bestämdt uttalas med de orden: »*Ingen tilstadies oskriftet gåå till Herrans natward.*»² Märkas bör ock ordalydelsen i den vid samma synod träffade bestämmelsen om skriftermålets förrättande på söndagens morgon före högmässan: »*Absolutio et examen communicantium fiat ante Missam, non, ut fieri importune consuevit, sub Symboli decantatione.*»³

Under de följande åren stadgas upprepade gånger skriftermålet såsom obligatoriskt villkor för nattvardsgång och förlägges vanligen till en veckoböndag. På synoden i Strängnäs 1610 föreskref B. PAULINUS, att de, som på söndagen ville gå till Guds bord, på fredagen näst förut skulle gå »till skrift eller absolutionem».⁴ I Upsala göres krafvet på skriftermål gällande 1604,⁵ tydligare 1607⁶ och 1608,⁷ och synes skriftningen här förläggas till söndagens morgon. I 1608⁸ och 1619⁹ års lagförslag förlägges skriftermålet också till bönedagen.

Då synodalakter för Upsala ärkestift saknas åren 1614—1638, kan intet bestämdt sägas om *tiden* för skriftermålet under denna tid, hvad ärkestiftet angår. År 1639 frågar ÄB. PAULINUS vid synoden: »Num absolutio communicantium fiat die Veneris ruri et die Saturni in civitatibus?» Svaret anges icke.¹⁰

I Växiö stift skulle de närboende skriftas på lördagsafton, de öfriga på söndagsmorgonen.¹¹ I Rudbeckius' kyrkostadgar förlägges skriftermålet för landsbygdens vidkommande till veckobönedagen, osagdt på hvilken veckodag.¹²

Af det sagda framgår sålunda, att krafvet på obligatoriskt skriftermål före nattvardsgången göres gällande först på 1590-talet och vinner stadga först ett stycke in på 1600-talet samt

¹ A. a. s. 117. ² Ibidm s. 117. SSA. II, s. 55. ³ Ibidm s. 54. ⁴ Ibidm s. 61. ⁵ SSA. I, s. 8, 9. ⁶ Ibidm s. 13. ⁷ Ibidm s. 19, 20. ⁸ K. B. Engestr. Saml. Tillägg till fol. XXIII i dess ex. af KO 1571.

⁹ *Kyrkoordningar etc. före 1686*, s. 413. O. HOLMSTRÖM, *Vårt lutherska skriftermål*, Lund 1891, s. 141, har trott, att denna föreskrift gifvits först då och att den afser de stora 3-årliga faste- och böndagarna samt däraf sluttit, att t. o. m. månader kunnat förgå mellan skriftermål och nattvardsgång, hvaraf åter följt betänkliga slutsatser i liturgiskt hänseende.

¹⁰ SSA. I s. 44.

¹¹ PETRUS JONAE *Kyrko-ordning* 1619. WALLQUIST, a. a. II, s. 595.

¹² Se edit. LUNDSTRÖM. Cap. I, s. 4 och 5.

att man också först vid denna tid börjar söka förlägga skriftermålet till veckoböndagen.

Då nu skriftermålet i våra norrländska stadgar, §§ 29, 34 och 37 är obligatoriskt och äfvenledes förlagdt till veckoböndagen och man svårligen kan antaga en tidigare utveckling i berörda afseenden i Norrland än annorstädes inom den svenska kyrkan, synas de norrländska stadgarnas hithörande föreskrifter äfven de böra förläggas till samma tid d. v. s. till de första decennierna af 1600-talet. Så mycket mera, som man i de norrländska stadgarna redan hunnit bötlägga eventuella försummelser, hvilket synes mig tala för en något senare tid.

Till 1600-talets första decennier för oss också *krafvet på katekeskunskap*, hvilket vi väl lärt känna redan i 1585 års visitationsartiklar och i Strängnässtiftets samtida synodalakter, men hvilket i § 30 af våra artiklar redan vunnit den stadga, att försumlighet straffas med böter. Denna paragrafs tal om »catechismum, som nu medh flijt föreställes», varslar därjämte, att katekisationen vid dess affattning eller nedskrifning varit en aktuell fråga. Men om någonsin var den det under 1600-talets första årtionden. Redan på kyrkomötet i Upsala 1595 beslöts »att alle tidegerds daghar, näst evangelium är upläsit, schall catechismus uthaffpredikestolen upläsas.»¹ I Strängnäs upptog B. PAULINUS från 1609 ett för folkundervisningen i kristendom epokgörande arbete.² I Upsala ifrade ÄB. OLAUS MARTINI för katekisationen.³ I hans *Visitationes Process*⁴ ingår ock »examen catechismi» och prisar han entusiastiskt *usus catechismi*. »Catechismus är en läkiare bok, item är en wenn, som wijsar oss til läkiaren.»⁵ Sammaledes åläggas i en, högst sannolikt, från Olaus Martini utgången stadga,⁶ *De praepositorum officio*,⁷ prostarna, som han just i ett statut på synoden 1608 ålagt att visitera två gånger årligen,⁸ att efterforska bl. a., »an catechismum diligenter in concionibus urgeant et in absolute repetitione repetant, et an singulos ad catechismum studiose discen-

¹ SRA. III: II, s. 519, jfr s. 529, 535.

² Se härom H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus*, II, s. 185 ff.

³ SSA. I, s. 8 (1604); s. 19, 20 (1608); s. 28 (1614).

⁴ Tryckt af H. LUNDSTRÖM i *Samlaren* 1893, s. 136 f.

⁵ Ibidem s. 138.

⁶ Se härom H. LUNDSTRÖM, *Samlaren* 1893, s. 116 f. och i fästskriften till C. A. TORÉN, Upsala 1903, s. 96.

⁷ Tryckt ibidem, s. 140 f.

⁸ SSA. I, s. 17.

dum exhortentur, imprimisque an patres familias et matres familias saepe moneant, ut liberis et caeteris domesticis, ancillis et servis catechismum inculcent, illosque ad eum discendum omni studio adhibeant».¹

De norrländska stadgarnas ord om »catechismum, som nu medh flijt föreställes», passa onekligen väl samman med denna tids ifver för katekesationen. Gärna medges dock, att bevisningen på denna punkt icke kan bli fullt bindande.

Säkrare blir den, då vi vända oss till den i § 31 klart häfde fordran på *katekeskunskap* såsom *villkor för ungdomens första nattvardsgång*, en föreskrift, som första gången veterligen gjorts af ÄB. OLAUS MARTINI i en cirkulärskrifvelse af 1607, i hvilken prästerskapet ålägges förhåra »barn, när the gå förste gång til sacramentet, at the intet slippa ther til, för ähn the kunne läsa catechismum och, så mykit möjligt wara kan, förstå.»² Att denna cirkulärskrifvelse till stiftet äfven nått de norrländska prostarna är själfklart. Att den norrländska stadgans kraf på katekeskunskap, för öfrigt väl så strängt som i det ärkebiskopliga cirkuläret af 1607, går tillbaka till denna skrifvelse får väl också anses högst antagligt. Äldre kan det åtminstone ej gärna vara.

En bestämmelse, som med stor sannolikhet går tillbaka till 1600-talets första år finna vi i § 64, som fastställer *villkoren för fadderskap*. Analoga bestämmelser gifvas redan vid Strängnässynoden 1592. »Honesti sint compadres, non haeretici aut aliqui impii et infames.»³ I Upsala ger Olaus Martini 1607 en liknande föreskrift och förmanar »emot alle secter och papister»⁴ etc. Papist var just slagordet då. Papister förbjudas och i vår § 64 att stå fadder. Längre fram på 1600-talet var ett sådant förbud öfverflödigt, och kan därför icke ha uppstått då.

Af särdeles intresse och vikt äro de norrländska stadgarnas bestämmelser i §§ 56 och 57 *om trolofning och vigsel*. I dessa märkas tydligt kyrkans sträfvän i slutet af 1500- och än mer i början af 1600-talet att göra trolofningen till en kyrklig handling. Såsom vi sett, erkände 1585 års visitationsartiklar den icke kyrkliga trolofningen under hänvisning till KO 1571. Redan 1584 års synod i det ledande Strängnässtiftet

¹ Samlaren 1893, s. 132 f.

² Se H. LUNDSTRÖM, *Samlaren* 1893, s. 117 och 135 samt SSA. I, s. 14.

³ SSA. II, s. 54.

⁴ SSA. I, s. 13, 11.

hade emellertid uttalat sig »emot bondefestningh»,¹ och hertig Karl stadgade ock s. å., »att *ingen festningh skall skee förre än för kyrkiodören*, när wigningen skall skee, och the, som haffue sittid i laglige festningh mer än 2 åhr, skall böthe 3 marker för huart åhr», hvilket ock synoden för sin del fastslog.²

I Linköping lærer B. PETRUS CAROLI (1582—87) ha infört liknande stadgar.³

På riksdagen i Norrköping år 1604, beslöt prästerskapet, »att effter thene dagh skall inge trolofningar hålles eller, om the än företagas, skole the icke reknes lagligha, medh mindre pastor eller hans caplan medh pastoris samtyckie ther till städes är, thett gillar och bewiljer; och the, som sigh till echtenskap begifwa wilja och trolofning åstunda, skole wara förplichtade att therom gifwa sin kyrkeherde till känna fiorton daghar, för än trolofningen skeer, på thett han kan och förspörja sigh, om något hinder är på ferde.»⁴ Vidare skulle trolofningen icke som förut försiggå utanför kyrkodörren utan, till vinnande af större helgd, inför högaltaret.⁵

Hvad ärkestiftet angår, stadgades på synoden 1604: »Trolofningar skole ske i kyrkione och ther uttlofua bröllop på wis-san tijdh.»⁶ På synoden 1608 uppläste ärkebiskopen »thee stadgar, opå Norköpingz herredagh giordes 1604, at then, som them icke änu hade, skulle them utskriffua och them fullkomeliga här effter hälle, huar uthii sitt gäldh.»⁷ Samma föreskrift gafs ock 1608.⁸

Då emellertid detta kyrkliga kraf stod i uppenbar strid mot gällande landslag⁹ kunde det icke i hela sin stränghet upprätthållas, utan fann sig prästerskapet på riksdagen i Nyköping 1612 föranlåtet besluta, att »ändok the trolofningar, som skee hemma, skola achtas för gilt, när the skee, effter som Sweriges lagh förmäler, lijkwäl synes oss nyttigt wara, att the, som achta begifwa sigh i echtenskap, trolofwas j kyrkjan i Gudz

¹ SSA. II, s. 10 jfr s. 9.

² SSA. II, s. 10. Ibidm s. 13. Jfr den på synoden 1583 uttalade föreskriften: »Item ingen drista sigh til att festa någre tilhopa medh mindre brollopet skeer strax medh». Ibidm s. 4.

³ ERIC BENZELIUS, *Monument. Vet. Eccl. Sveogoth.* Pars IV, pag. 142.

⁴ Efter afskrift i UDA. E. I: 1, fol. 73 v.

⁵ Ibidm.

⁶ SSA. I, s. 9.

⁷ SSA. I, s. 19.

⁸ SSA. I, s. 25. För Linköpings stift, se BENZELIUS, loc. cit., pag. 143.

⁹ Se *Giftomala Balkar*, Cap. II. ABRAHAMSSONS ed. s. 249.

församblingz närwaru och gifwa kyrkjoherden tillkänna 14 dagar, för än thett skeer, på thett han kan hafwa theste bettere tilfälle att förspörja sigh om alle omständer.»¹

Att de norrländska stadgarnas bestämmelse om trolofning i § 56 är beroende af ofvan omförmälda kyrkliga äktenskapslagstiftning får väl anses otvifvelaktigt. Svårare är att säga, om § 56 hvilar på 1604 eller 1612 års beslut. I hvarje fall är klart, att ifrågavarande paragraf måste dateras *efter 1604*.

Af särdeles intresse äro vidare norrlandsstadgarnas bestämmelser i §§ 57 och 58 *om vigsel och otidigt sänglag*, hvilka bestämmelser äfven de stå på kyrkolagstiftningens program från slutet af 1500- och början af 1600-talet.

Bland allmogen har, uppenbarligen i öfverstämmelse med uråldrig folksed och uppfattning af äktenskapet, fästning och sänglag följts åt.² Med vigseln dröjdes, såsom framgår af de många förbuden mot dröjsmål, ofta flera år. Redan under medeltiden hade kyrkan upptagit kampen mot denna folksed. I *Statutum IOHANNIS IERECHINI*, Arboga 1412, § 5, stadgas mot ifrågavarande sed: »Item nulli desponsati ante premissa banna et susceptam benedictionem nupciarum condormiant, sub pena trium marcharum.»³ Så ock i ÄB. Jöns Håkanssons städga för Jämtland 1425.⁴

Lagstiftningen i den äldsta protestantiska tiden intog en något annorlunda ståndpunkt. I *Västerås Ordinantia* af 1527 heter det sålunda: »Hender festerman legra sina pige eller lagfesta hustru, böthe ther intet före, effter emellom them är rätt egtskap för Gudi, och må icke åthskilias vid henne. *Ofvergifver* han henne, straffas epter lagen.»⁵ I en »Förklaring och tillägg till Västerås mötes beslut i afseende på kyrkolagen»⁶ af 1528 upprepas nyssnämnda ord nästan ordagrant: »Then, som laeg-

¹ Efter afskrift i UDA. E: I:1, fol. 57 v.

² På synoden i Strängnäs 1585 förmältes, att »Tomes i Lööt i Strengnes sokn haftuer lathit en knecht sina dotter troloffuat och giffuit them strax loff gå i säng tilhopa». SSA. II, s. 27. Jfr de norrländska stadgarnas § 58, där sänglag i visst, icke angifvet, fall kan medges före vigseln. Utan tvifvel en eftergift för folkseden.

³ REUTERDAHL, *Statuta Synodalia*, p. 107.

⁴ J. GUMMERUS, *Synodal statuter*, s. 44.

⁵ SRA. I: 1, s. 92.

⁶ Gustaf I:s Registratur (1528) V, s. 25 f.

rar sina ffeste qwinna, böte ther intet fföre, epter thet aer hans retta hustru, men giffuer han henne offwer, ware så sak, som han ginge ffrå then han våre wigdher medh.»¹

Under 1500-talets lopp intar kyrkan en väsentligt strängare ståndpunkt. KO 1571 stadgade: »Så skal ock ingen saaklöst senggå med sijn festequinno, för än the haffua warit til kyrkio och anammat ther allmans witnesbyrd och kyrkionnes welsignelse.»²

Nya stadganden funnos snart behöfliga. Stiftssynoden i Strängnäs 1583 föreskref: »Icke skole the heller draga tilhopa i gårde, för än kyrkio bandet är giort»,³ och hertig Karl stadgade s. å., såsom vi sett, att de, som utan vigsel suttit »i laglige festningh mer än 2 åhr, skall böthe 3 marker för huart åhr.»⁴ På Strängnässynoderna 1584,⁵ 1585⁶ och 1613⁷ träffas ånyo liknande bestämmelser. I ärkestiftet stadgades på synoden 1611, att man skulle »låta them, som trolofuas, vilkora sig sielfue medh straff och böter, om the hafua sängelag, för ähn the viias.»⁸

På riksdagen i Örebro 1617 beslöt prästerskapet: »The, som begynna sitt echtenskap med otucht och icke hålla sigh ifrån sängelagh till brollopszdaghen, måghe gifwa till hospitalet 1 dlr, och pastor förkunnar theas feel af predikestolen... Then ingen rådth hafwer sigh medh them fattigom förlijka, må bådhe han och hon 2 söndagar stå i wapnehuset.»⁹

De norrländska stadgarnas bestämmelser i §§ 57 och 58 förråda tydlig frändskap med dem, vi här ofvan lärt känna, ehuru bötesbeloppen äro olika, utom i ett fall, där det liksom i Örebrobeslutet 1617 är 1 dlr.

Nära sammanhängande med nu behandlade stadgar äro de kulturhistoriskt intressanta bestämmelserna *om brudars skrud*, kanske djupare än de föregående ingripande i folklig sed och tvifvelsutan mer fruktade än föregående stadgar — alltför naturligt i

¹ Loc. cit. s. 27.

² *Kyrko-Ordningar* etc. före 1686, s. 109.

³ SSA. II, s. 4.

⁴ SSA. II, s. 10.

⁵ SSA. II, s. 13.

⁶ SSA. II, s. 26.

⁷ SSA. II, s. 68.

⁸ SSA. I, s. 25.

⁹ Efter afskrift i UDA. E. I: 1, fol. 53 f.

en tid, som midt i armodet lade största vikt vid stå och prydnad vid lifvets högtidligare tillfällen.

I Norrland var det ju ock gemenligen prästfrun, som efter råd och lägenhet höll brudeskrud, smyckade och klädde äfven den fattige soldatens brud. Jag kan icke neka mig anförä åtminstone *ett*, som jag tror, för 1600-talets norrländska bröllops-seder synnerligen karaktäristiskt exempel, så mycket mer, som det visar, att det mellan folk och prästhus gafs äfven andra relationer än de skrifna stränga kyrkostadgarnas. Det är hämtadt ur ett bref¹ 1699 från den förträfflige förre Nordingrå-prosten, kyrkoherden i Skellefteå A. BUSCH, riktadt till öfverste v. FERSEN med anledning af några soldaters klagomål mot kyrkoherdens hustru för alltför dyr afgift för brudklädsel.

»Min hustru», skrifver BUSCH, »förklarar sig sålunda, att soldaten och bruden komma till henne och begära, det hon ville bruden hedra och väl kläda, då de utlofva, somliga mera, somliga mindre, efter råd och villkor. Nu anlägger min hustru sin högsta flit dem att adjustera med bästa kläder, som hon hafver. Och händer aldrig, att icke någon skada är gjord, så på sidentygskjortlar och tröjor som smycken, perlor, granater och annat smått, som kostar stora penningar... Nu kan en säga: Man borde intet sätta på dem så fina kläder. Hvarpå svaras, att det sker efter vederbörandes egen begäran. Och där annorledes skedde, vore intet väl, utan då hade man äfven förtal och skam att förvänta, lika som en intet ville göra soldatens brud så stor ära som en bondes brud, hvilken skall klädas först om lögerdagen, förr än de gå i kyrkan och sedan fullkomligen om söndagsmorgonen. Sedan skall en vara, som bruden afkläder och tager brudrustningen tillbakas. Allt detta — heter det till slut — afgår intet utan stort besvär, bekymmer och särdeles åhåga.»

Dylik stå sattes synnerligen högt, men var icke det förnämsta. Det var krona eller krans såsom ärbara jungfrurs skrud. Dess förbjudande skulle därför i ty fall också bli ett nog så allvarligt den kyrkliga tukts medel. Detta tuktoris tillgreps ock. Så stadgades på Strängnässynoden 1583, att »enkior och löseköner skole icke vigias medh krans eller krona, utan medh dook».² Och 1584 beslöts: »Ingen lös-kona skall löpa

¹ Finnes i S. 162 b i Upsala Universitetsbibliotek.

² SSA. II, s. 5.

brudstuga, icke heller skola the vigias medh krans eller krona, uthan allenast pigor, som oberychtade ähre.»¹ I Upsala lämnades frågan om krona eller krans oafgjord på synoden 1611. »Ther om skulle rådslås til disstingen och göras ordning och åtskilnadt på.»² — I midten på århundradet blef man än strängare och fastställde på stiftssynoden 1648 sex riksdalers böter enligt *Calmare recess* för den, som efter otidigt sänglag gick »medh crono och bart håår till kyrckio.»³

Större betydelse än dessa likvisst för tiden karaktäristiska synodalbeslut fick säkerligen prästerskapets beslut på riksdagen i Norrköping 1617 om brudars skrud. »The brudher, som af sine män förkrenkte äre, för än the wijas, hafwe ingen crona uthan allenast en crantz, medh teckt hufwudh och hölt håår och något sölfwer om bröstet. Men the, som äre faldne i lönskelägher och kunna af androm blifwa uptagne till echtenskap, hafwa hufwudhklädhe på sitt hufwudh medh en lijthen flitterkrantz och mindre sölfwer än then förra om lijfwet.»⁴

De norrländska stadgarna i § 63 öfverensstämma i det hela ganska noggrant med nu relaterade bestämmelser och synas påverkade af Örebrobeslutet 1617.

I öfverensstämmelse med nämnda besluts stadganden stå äfvenledes de norrländska artiklarnas bestämmelser om risning i §§ 61 och 62. I Örebro beslöts nämligen, »att *rijseplicht* icke aldeles warder nederlagd, uthan för the groffwe synder, som kyrkeordningen förmäler, wijdh macht hållas och skola mandråpare, horkarlar och tjvffwar, som blifwa till liffwet benådde och första gången tagha skriff, sigh blotta och rijsett i handen hafwa.»⁴ Då risning emellertid äfven i andra fall än dessa förekommer i de norrländska artiklarna, vågar jag icke trots öfverensstämmelsen påstå, att den i §§ 61 och 62 hämtats från Örebroartiklarna, utan kan den kvarstå såsom ett arf från äldre tid.

De norrländska artiklarnas straffbestämmelser äro för öfrigt i det hela icke strängare än annorstädes. Skamstraffen för gröfre brott äro i Rudbeckius' kyrkostadgar⁵ i regel strängare. Den där och äfven eljes i vissa fall förekommande *skriftningen*

¹ SSA. II, s. 13,

² SSA. I, s. 25.

³ SSA. I, s. 80.

⁴ Efter afskrift i UDA. E, I: 1, fol. 53 f.

⁵ Edition LUNDSTRÖM, s. 12, 13.

vid domkyrkan finnes icke i de norrländska artiklarna, sannolikt på grund af det stora afståndet från Uppsala.

För att rätt bedöma här relaterade kyrkStraff bör man erinra sig de dåtida, till följd af vedergällningslärans inflytande, alltfört oerhördt stränga världsliga straffen. För att icke nämna äldre straffbestämmelser, såsom i Johan III:s *Ordinantie om hoorsaker 1577*,¹ där dubbelt horsbrott straffas med döden, eller Karl IX:s stränga straffordning af 1611² ang. dylika brott, kan det vara nog att hänvisa till *1653 års straffordning*,³ i hvilken för horsbrott och syskonbarns lönskeläger stadgas gatulopp eller hudstrykning vid bristande bötesmedel.

Jag öfvergår nu till bestämmelserna om kyrkofridens brytande och oskickligt beteende i kyrka, om frånvaro från gudstjänst och nattvard, om svordom och sabbatsbrott samt olika slag af vidskepelse.

Hvad då först angår *kyrkofridens brytande och oskickligt beteende i kyrka* och på kyrkogård, skall redan i den till tid och härkomst omstridda s. k. *Nyköpings recess* af 1538⁴ ha förnyats en äldre stadga mot vapens medförande i kyrka. Och i de uti 1600-talets handskrifna rättssamlingar ofta förekommande artiklar, som skola ha beslutats af *Konung Gustaf och rikens råd i Upsala, die Apost. Petri et Pauli 1538*,⁵ hvilkas äkthet jag icke varit i tillfälle att undersöka, stadgas bl. a., att »kyrkiohärjare» och de, som bryta »kyrkiofred», skola »wara ehrelöse och måge ey lag gå eller wittne bära».

Utförligt stadgas om hithörande ting, dels i *Konung Gustafs stadga A:o 1554: Om kyrkiofred warder bruten i kyrkio eller wäg, ex jure canonico et civili*⁶, dels i de likaledes förut omförmälda *Acta ecclesiastica, constituta a Rege Gustavo I:mo Anno 1554*.⁷ Vid gröfre våld följde 40 markers böter och vid blodsdåd bot af »lijf och lösöre» samt för hela församlingen gudstjänstens upphörande intill biskopens ankomst. Träta å kyrkogård och utevaro under gudstjänsten kostade 3

¹ SCHMEDEMAN, *Kongl. Stadgar* etc. s. 67.

² Ibdm s. 130 f.

³ Ibdm s. 294.

⁴ SRA I: 1, s. 236, jfr s. 235 och 237.

⁵ SCHMEDEMAN, a. a. s. 7 f.

⁶ Ibdm s. 29 f.

⁷ Ibdm s. 31.

Kyrkohist. Årsskrift 1911.

marks böter. Yttermera stadgas: »Hwilken som drifwer ut och in i kyrkia, så länge det mässas och predijkas, böte 3 marck». Och i *Acta ecclesiastica*: »Den som murmurerar och gör oliud i kyrkian, när gudztiensten hålles, skall böta 6 öre.» I den s. k. *Västerås ordinantia af 1544* stadgades, »att almoghen skall alsammans vara inne i kyrkian, medan Gudz tidher hollas».¹ Dessa och andra stadgar till trots föreföll alltfört oskickligt beteende i kyrkorna, hvadan i prästerskapets besvär på Upsala möte 1593 äskades, »at ingen motte viteslös i församblingene, ther Gudz ord och kyrkiotiensten hafs för hender, med fåfengt tall kyrkioglam eller ock andra oseder spilla kyrkioliud».²

De norrländska stadgarnas straffbestämmelser i §§ 12, 13, 24—28 erinra ovillkorligen om nu relaterade äldre stadgar, ehuru bötesbeloppen äro olika och man icke kan påvisa ett direkt beroende. Till sin allmänna karaktär äro bestämmelserna i båda fallen lika, och det förefaller mig, som om vi i de norrländska stadgarna hade att göra med 1500-talets praxis, som lämpats efter ortens och en senare tids förhållanden.

För öfrigt må tilläggas, att dylika bestämmelser voro synnerligen behöfliga. Det är fast otroligt, hvilka uppträden kunna förekomma i kyrkorna ännu under 1600-talet, oftast föranledda af äresjuka och däraf föranledda tvister och slagsmål om de främsta bänkplatserna.

Frånvaro från gudstjänst och nattvard, hvarom talas i §§ 15—17 och 35, blef äfvenledes redan under 1500-talet föremål för lagens ingripande. I den nyssnämnda *Västerås ordinantia af 1544* heter det ännu blott, att »almogen skal förmanas, att han skall ofta gå till Gudz bord».³ Men redan 1554 heter det i de anförda *Acta ecclesiastica*: »De som intet sökia til kyrkio helgedagar, utan äro borto utan laga förfall, skole förste gången böta 4 öre, andre gång 1 marck, tredie gång 3 marck.»⁴ Och i de förut omförmälda *Articuli Stockholmenses 1560* säges det: »The ther icke gåå till kyrckia huar söndagh, uthan laga hinder — — —, them skall presten förmana först, andre och tredie gång, och om han sigh intet bättra will, *lysann i bann*, dock först gifua Ordinario thet tilkänna.»⁵ I ÄB. ANDREAS LAURENTII

¹ SRA. I, 1, s. 390.

² SRA. III: 1, s. 104.

³ SRA. I: 1, s. 391.

⁴ SCHMEDEMAN, a. a. s. 31.

⁵ STIERNMAN, *Alla riksdagars etc. besluth. Bihang*, s. 190.

Björnråms också nämnda stadga om kyrkostraff upptages liksom förut i *Nova Ordinantia* bland under bannlysning liggande *crimina notoria* att »aldrigh eller siällan om åårs-motet gåå till kyrkio» samt att »ickie gå, ett heelt åår eller längre, till sacramentet, scrifft och afflöösningh».¹

I prästerskapets besvär på Uppsala möte 1593 frågas ock, »huru man them rätta och näfsa skall, som intet gå til kyrkio eller och ganska siällan».² Det ligger nära, att sätta den norrländska stadgans § 35 om bortovaro öfver ett helt år från sakramentet och uteslutning från församlingen i samband med den Björnråmska stadgans ord. Det nya i den norrländska stadgan är böterna. De öfriga bestämmelserna i §§ 15—17 föreskrifva böter liksom 1550-talets stadgar och därjämte, vid felande bötesförmåga, risplikt. I allmänhet torde det kunna sägas, att ifrågavarande §§ i norrlandsstadgarna bygga på 1500-talets förfarande och dess vederbörligen modifierade stadgar.

Beträffande bestämmelserna *om sabbatsbrott* i § 18 och i allmänhet närliggande föreskrifter om sön- och högtidsdagars stränga helgd gäller, att de äro strängare vordna än motsvarande bestämmelser från reformationens första tid. I *Vesterås Ordinantia af 1527* heter det sålunda: »Doch för helgedagsbruth tage inga peninga, för thet någon ärbetar om helgedagar i andtimar och fiskelek, ey heller för thet han skiuther sig en fogel i skogen».³

I *Nova Ordinantia* räknas redan till *crimina notoria* att »aff genstörtigheet och ondsko icke hålla på Longofredagh, Påskedagh, Pingesdagh och Juledagh heligt». I de norrländska stadgarna möta vi redan 1600-talets stränga gammaltestamentliga observans i väsentlig öfverensstämmelse med *Örebrobeslutet af 1617*, där det bl. a. säges: »The, som utan trångmåhl, som ordinantien förmäler, hålla sigh ifrån kyrkjan, reesa eller arbeta på sabbatzdaghen eller när folket är j kyrkjan på helgedaghar, böthe till kyrkjan, effter som then tryckte kyrkebalken förmäler, 3 marker».⁴

Nora församlings stadgar om sabbatsbrott äro i sin mån ett vittnesbörd om utvecklingens tendens till allt större stränghet och nomism under 1600-talets lopp.

¹ LUÅ. XXX: 1, s. 83 och 84.

² SRA. III: 1, s. 104.

³ SRA. I: 1, s. 91.

⁴ Efter afskrift i UDA. E. I:1, fol. 53 f.

Sin afslutning vinner 1600-talets sabbatslagstiftning i *Kongl. May:ts placat och stadga om eder och sabbatsbrott* af 1655, förnyad 1687.¹

En sträng tillämpning af denna lagstiftning har jag funnit först under 1700-talet, då man i en strängare tukt söker ett försvar mot pietismens anklagelser.

I de norrländska stadgarnes straffbestämmelser *om svordom* i §§ (7) 8, 9 och 14 stöta vi på en lagstiftning, som äfven den går tillbaka till 1500-talet och än längre.

Svärjandet är en gammal last i vårt som i andra land. Det lider intet tvifvel, att redan medeltidskyrkan bestraffade och bekämpade svärjandet, ehuru den bevarade svenska medeltidslitteraturen endast undantagsvis² förråder detta. I den från tyskan öfversatta legendsamlingen *Själinna tröst* varnas³ vid utläggningen af andra budet, naturligtvis under anförande af ett afskräckande exempel, mot Guds namns missbruk:

*Thu skalt ey swäria vm Gudz hælgha lykama, ey vm hans pyno, ej um Gudz dödh, ej om hans dyra blodh, mz hulho han oss atirlöste»*⁴ etc.

Först i *Rijksens råd och mäns stadga och försäkring, giora i Tälge Åhr 1491*⁵, finnes, enligt nyss anförda arbete, ett formligt förbud mot »then daarhed och ofuerdadogheet, som nu ær onyttligen optaghen modh thet erlige Riges sidwenjæ», innehållande den förmaningen: »Läter thesse store och grofwe edher, som I brugha alt for mögit thess werr».

På samma sätt yttrade sig SVANTE STURE 1506 i bref till landstinget i Skara: »Lægger aff eder sware och dijre edher och straffer Gudz wanheeder.»⁶

Vare sig nu svordomslasten var i tilltagande eller protestantismens män togo det strängare än den gamla kyrkans, säkert är, att såväl Olaus som Laurentius Petri med ifver och nitälskan togo itu med svordomarnas afskaffande.

¹ SCHMEDEMAN, a. a., s. 441 ff. och 1138 ff.

² *Skrifter från reformationstiden i urval utgifna af* AKSEL ANDERSSON och HENRIK SCHÜCK. 2. *Een predicqn emoot the gruffueliga eedher* etc. af OLAVUS PETRI, Stockholm 1539. Inledn. pag. VI.

³ Ibdm pag. VI.

⁴ Ibdm pag. VI.

⁵ UUB., *Kongl. Plakat*, vol. I.

⁶ STYFFE, *Bidrag till Skandinaviens historia* etc., V, s. 78.

I sin ytterst skarpa »*Predican emoot the gruffueliga eedher och Gudz försmädilse, som nu almenneliga brukas*» 1539 skonade OLAUS PETRI icke ens konungen, såsom den där själf gaf ett dåligt exempel. »The som thetta mest skulle straffa, bruka thet mest».¹ ÄB. LAURENTIUS PETRI gaf i sin kröningspredikan 1561 uttryck åt samma ifver, yrkande öfverhetens straff för »Gudz försmädelse . . . gruffueligh banskap och sweriande».²

De svordomar, OLAUS PETRI bekämpade, voro af samma art som de nyssnämnda medeltida. »Eedherna pläga», säger han i sin nyss anförda predikan, »widh thetta settet gemeenliga brukas: *Gudz dödh, Gudz dyra fem under (= sår), wors herres harda dödh och pina, Gudz blodh och lungor* och otalig mong annor sett»³ etc. »Och är thet», tillägger han, »nu med eedher så almennelighit wordet, at ther sweria nu både lechte och lärde, höge och låge, unge och gamle, store och små. Man swär och så wel gladh som wredh, så wel j snack som alffuar, så wel utan nödh, som j nödh, och så wel osant som sant».⁴

»Och moste», fortfar den stränge predikaren, »offuerheten sielff leggia sådana sedher utaff, annars warder hon j thenna saak fögo skaffandes».⁵ »Offuerheten, som Gudz tienare är och bäär swerdet, skulle tagha thenna sakena alwarliga före och hardeliga neffza och straffa offuer sådana gräseliga eedher och Gudz hädelse».⁶

För ögonblicket ledde, som känt är dessa stränga ord blott till ökad förbittring å konungens sida mot den oräddde tuktomästaren. Men det bör till Gustafs heder sägas, att han snart gjorde, hvad på honom ankom, mot dessa råhetens yttringar. I *Västerås ordinantia af 1544* stadgas sålunda: »*Dyra eder och dryckenskap är förbudit under Kong:e Ma:tz straff och näfst*».⁷ I sin *gårdsrätt* af s. å. ålägger han hofvets folk, att »alle och hwar för sigh fly all Gudz förtörnelse och synnerligen the swåra eeder om Gudz horda dödh och pijno, som (ty werr) mycket ebland

¹ A. a. s. 10.

² A. a. pag. VII.

³ A. a. s. 6.

⁴ Ibdm s. 6.

⁵ Ibdm s. 17

⁶ Ibdm s. 16.

⁷ SRA I: 1, s. 391

hopen brukas pleger» och eljes »ligga en natt, två heller längre uti kistann heller tornet wedh watn och brödh»¹. Sammalunda förbjudes i konung Gustafs krigsartiklar af 1545 »all Gudz lastringh och förtörnelse med ordh och gerningar».² Omsider utfärdade Gustaf Vasa 1558 äfven ett allmänt *förbud emot swåra eder m. m.*³

I det stora hela enahanda förbud emot eder och svordomar upprepas sedermera regelbundet i kommande hofordningar, krigs- och sjöartiklar med mer eller mindre stränga straff. Så i *Erik XIV:s hofordning af 1560*,⁴ liksom »Gudz förhädelse» upptogs i hans redan nämnda patent af 1563 om högmålsaker. Så i *hertig Karls gårdsrätt af 1574, hofordning och gårdsrätt af 1590*.⁵ Slutligen utfärdar Karl IX 1602 ett allvarsamt *patent om eders afstående*⁶ m. m., dock utan bötesbestämmelser.

Det säger sig själft, att äfven den kyrkliga lagstiftningen ingrep mot missbrukandet af Guds namn. I *KO 1571* nämnas icke ederna, men »geckerij» upptages bland laster »som effter long sedwenio haffua pläгат komma under uppenbara scriftt».⁷

I *Nova ordinantia* och ÄB BJÖRNRAMS *stadga om kyrkostraff* uppräknas emellertid bland banlaggda crimina notoria också at »sueria fåfengeliga widh Gudz namn»⁸ eller »vidh hans såår, heliga dödh och pijno etc.», såsom BJÖRNRAMS stadga tillägger.⁹

Föga förbättring synes ha vunnits, hvarom ju ock Karl IX:s patent redan vittnat. I prästerskapets besvär vid Uppsala möte 1593 finnes en punkt af stort värde för kännedomen om tidens skick, ity det i denna yrkas, »att icke lendzmannen eller fougte-tienarenar, ja och icke sielfve fougten må någre eder och store munbruk med banskap uppå kyrkegårdar om söndager, som här til dags skedt är, göra».¹⁰

¹ SCHMEDEMAN, *Kongl. bref* etc. s. 16.

² Ibidm s. 24.

³ STIERNMAN, *Commerce* etc. *förordningar*, I, s. 155.

⁴ SCHMEDEMAN, *Kongl. Bref* etc. s. 34 ff.

⁵ Ibidm s. 61, 86 och 99.

⁶ STIERNMAN, *Religionsstaagar* s. 25 f.

⁷ *Kyrko-ordningar* etc. *före 1686*, s. 69.

⁸ Ibidm s. 253.

⁹ LUÅ. XXX:I s. 84.

¹⁰ SRA. III: 1, s. 105.

I 1619 års kyrkolagsförslag nämnes bland utöfvare af »laster, som effter långh sedwenio pläga komma under uppenbara skrift» äfven »eedebuker, som fåfängeligha swäria om Gudhz dödh och pino, hans fem vunden och helighe sacrament.»¹

Under den stränge Karl IX framträda de första försöken att i allmän lag råda bot mot ederna. Sålunda föreslås i det s. k. *Karl IX:s lagförslag*, att *den som* trots upprepade varningar inför kyrklig och världslig myndighet samt trots undergången stupning vid kåken och förvisning från orten »*framhärder* i allehanda gruwelige eedher om Christi helighe dödh, the helighe sacrament, *miste lijf sitt.*»² Det s. k. *Rosengrenska lagförslaget* är något mildare och föreslår i kap. 1 af kyrkobalken, att där någon »förutan all försyn swär och bannas widh Christi dödh, fem under och såår och önskar sin nästa ther igenom ondt», skulle denne första, andra och tredje resan plikta med böter men vid återfall därefter med »fängelse widh wattr och brödh i een månad och födh sig sielff eller blifwe slagen i jern och arbete wid cronones näste slott eller gård i een månad.» Dödsstraffet inskränkes till egentlig gudsförsmädelse eller hädelse, »förachteligit taal om Gudz ordh och sacramentet» . . . , »spee och gabban ther aff.»³

Intetdera af dessa lagförslag fick gällande kraft. Likväl kom allmän lag snart att taga allvarligare befattning med ederna, enär »Gudz lastande» och »swäriande» upptogs bland de högmålsbrott, hvilka enligt Karl IX:s förut omtalade stadfästelse af landslagen 1608 skulle dömas efter *Guds lag*, i senare praxis Lev. 24: 14, 16.⁴

Jag tror mig emellertid ha funnit, att man i praktiken icke kunde tillämpa denna föreskrift på eder och svärjande i vanlig mening utan måste inskränka den till att gälla hädelse.

Sin afslutning för långa tider når lagstiftningen mot svärjandet genom *Kongl. May:tz Placat och stadga om eder* etc. af 1665,⁵ där straffet för eder »wid Gud, dhen helige trefaldighet, wid Gudz pijna, såår, kraft, sacramente, död, blod, himmel, element», i svåra fall kan efter varningar, böter och fängelse skärpas till

¹ *Kyrko-ordningar* etc. före 1686, s. 428.

² Handlingar rör. Sveriges historia II. *Lagförslag i Carl IX:s tid*, s. 108 f.

³ *Ibden* s. 257.

⁴ Se *Swerikes Rikes Landslag* af ABRAHAMSSON, *Appendix*, s. 851.

⁵ SCHMEDEMAN, *Kongl. bref* etc., s. 441 ff.

landsflykt och vid hädelse till lifsstraff. Stadgan förnyades 1687¹ med ungefär enahanda bestämmelser, hvilka i hufvudsak gällde intill 1734 års lag, hvars afsevärdt mildare bestämmelser upphäfdes genom 1864 års strafflag, som aflägsnade hvarje slags straff för svordom.

Egendomligt nog är det, såsom Andersson och Schück² påpekat, i hela denna lagstiftning, med undantag af 1665 och 1687 års plakat, fråga endast om missbruk af *Guds* namn, medan mörkrets furste och boning icke alls förekommer. Detta betyder likvisst icke, såsom samma författare äfven visat, att icke svordomar vid onda makter förekommo under sagda tider.

Det kan icke lida något tvifvel, att svordomar, däri djäfvul och helvete nämndes, funnits redan under medeltiden, hvars rika förråd af ord med dessa sammansättningar³ göra det alltför sannolikt, att dylika svordomar redan då varit i bruk.

Flera exempel bestyrka detta. »Tw dieffuill» användes redan som skymford.⁴ En svordom synes föreligga i orden: »Diäfwllin hafwi thenna fructena!»⁵ Om sak samma vittnar uttrycket »swæria sik edha um högsto diæfla waldh»,⁶ likaså uttrycket »ith fendens wädher»⁷ och »thz honom fendhen taki».⁸ Tydligare bli vittnesbörden om detta slags svordomar i början af 1500-talet. Så heter det i ett bref från HEMMING GADD,⁹ som bekant *episcopus electus*, om den gamle arffienden i söder: »Thaa welia wij slaa them . . ., saa the scola faa eth M (1,000) diwell, medh orloff sagt», och i ett annat om samme fiende: »Per Dio, non sia fatto, the skulo fa eth M^c (100,000) dyffwill — på svensko.»¹⁰ En annan gång utbrister han om bönderna: »Nw thro dom hete fendhin i helwite.»¹¹

¹ SCHMEDEMAN, a. a. s. 1138 ff.

² A. a. p. XI.

³ Se K. F. SÖDERVALL, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*, orden *diäwul*, *fiande* och *hålvite*.

⁴ *Sagan om Didrik af Bern*, s. 195.

⁵ *Själens tröst*, ed. KLEMMING, s. 70.

⁶ *Ett forn-svenskt legendarium*, I, s. 448.

⁷ *Schack-tafvels lek uti Svenska Medeltids dikter och rim*, s. 249.

⁸ *Ibldm* s. 288.

⁹ Till Mätta Ivarsdotter den 2/6 1507. STYFFE, *Bidrag till Skandinaviens historia* etc. V. s. 184.

¹⁰ Till Herr SVANTE STURE den 28/6 1508. STYFFE, a. a. V, s. 273.

¹¹ Till PETER JAKOBSSON den 1/4 1508. STYFFE, a. a. V, s. 254. Jfr emendationen af ANDERSSON och SCHÜCK, a. a. p. XII, där samtliga de tre sistnämnda exemplen anföras.

Under 1500-talets lopp synas detta slags svordomar hafva snarare till- än aftagit. I *Sueciae, Gothiae atque Finlandiae narratio* af POSSEVINUS heter det härom: »Unum pene genus erat blasphaemiæ, imprecatio nempe daemonis et mutua obtrectatio».¹

Exempel gifvas ock. Sylvester Joh. Phrygius, berättar att *Konung Johan* en gång, då liturgien var på tal, utbrast: »Them, som beskylda och uthropa oss i thenna handelen leeka och göra ett medh then romerske påwen, bliffwer således swarat, at *wij giffwe honom fanin.*»² Och när prästerskapet vid mötet i Upsala 1593 kräufde hertig Karls bifall till att calvinister och zvinglianer uttryckligen skulle upptagas i beslutet som falska lärare och kättare gaf han slutligen förargad det drastiska svaret: »Setter in alla dem, som I vetten vara af det slaget *och fanen i helfvetit med*, ty han är och min fiende.»³

Det ligger i sakens natur, att de litterära vittnesbörden i hit-hörande ting måste vara försvinnande få i jämförelse med hvad som förekom i dessa tiders hvardagsspråk, och det är därför all anledning att antaga, det nu afsedda slag af svordomar varit mycket vanligt redan under 1500-talet. Det är dock först i 1665 års stadga om eder och sabbatsbrott, som icke blott *Guds* namns missbruk förbjudes, utan det ock säges, att det »lika synd är at förbanna sig eller någon annan, önska sig eller någon annan uthi diefwulens wäld».⁴

Slutligen må nämnas, att det under 1500-talet och tvifvels-utan, att döma af de icke aldeles obetydliga resterna af heden tro, äfven under 1600-talet ännu gafs gamla hedniska eder. OLAUS PETRI säger uttryckligen i sin *Svenska krönika*,⁵ att gamla bönder på hans tid brukade svärja: *Ja, Thore Gudh! Ney, Thore Gudh!*

Hvad till sist angår de norrländska stadgarnas bestämmelser i § 8, 9 och 14 känna de blott missbruket af *Guds* namn och synas snarast sammanhöra med 1500-talet eller början af 1600-talet.

¹ Efter ANDERSSON och SCHÜCK, a. a. p. XII.

² SYLV. IOH. PHRYGII *Agon Regius*. Del II. *Oratio encomiastica om H. Johans thens Tridies... dygde rijke leffwerne* etc. Holmiae 1620, s. 46.

³ SRA. III: 1, s. 77.

⁴ SCHMEDEMAN, *Kongl. bref* etc., s. 443.

⁵ Edit. KLEMMING, Stockholm 1860, s. 12.

Svåra att datera och härleda äro de norrländska stadgarnas bestämmelser i §§ 1 ff. rörande olika slag af vidskepelse och speciellt det egentliga häxväsendet. Mycket påfallande äro dessa bestämmelsers utförlighet och deras placering i spetsen för hela stadgan. Uttrycket »såsom man thet nu kallar» om *bärorna* i § 1 synes tyda på en tidpunkt, då dessas förekomst varit mera allmänt på tal. Närmast kunde man då frestas att tänka på de stora hexprocesserna i Norrland, särskildt i Ångermanland, under 1670-talet, då bärorna ofta förekomma och just blåkullafärderna, som omtalas i § 1, äro det konstitutiva elementet. Hvad som dock synnerligen starkt talar emot ett sammanhang med 1670-talets stora häxprocesser är den fullständiga frånvaron af hvarje ord om nämnda processers största egendomlighet, nämligen det s. k. *barnaförandet* eller barnens och småbarnens indragande i blåkullafärderna.

Till denna negativa bevisning kan läggas en positiv.

Den s. k. *naturliga* magi, som åsyftas i stadgarnas tal om »svartkonst och trulldom» (§ 1, 5, 6) »leffierij» och signeri (§ 2) samt dagväljande (§ 3), har mycket gamla, äfven förkristna anor hos oss som hos andra folk. Redan medeltidskyrkan bekämpade denna merendels s. k. svarta magi, ehuru den själf gaf rum åt en icke obetydlig s. k. hvit magi såsom »vijya salt, mat och annat.»¹ Så förbjödes i *Statutum Ioh. Ierechini*, Arboga 1412,² § 23, en mångfald af den naturliga magiens konster. Arbogastatutets bestämmelser förnyades sedermera i ÄB. NICOLAUS RAGVALDI'S *Compendium statutorum provincialium Upsaliensis provinciae*³ (1441—1448).⁴

Äfven från 1500-talet ges det en rad af stadganden mot olika slag af naturlig magi. I den förut nämnda Konung Gustafs och riksens råds stadga i Upsala 1538 sättes ärelöshet och vittnesförbud för »de, som trulldom och widskepelse bruka, de som gifwa sig i handel med diefwulen för penningar och rikedomars skull.»⁵ I *Västerås ordinantia af 1544* heter det kort och godt i öfverensstämmelse med äldre rätt: »Lyfiekarlar och kälingar,

¹ Se t. ex. beslutet på kyrkomötet i Örebro 1529. SRA. 1: 1, s. 120.

² REUTERDAHL, *Statuta Synodalia* p. 108.

³ REUTERDAHL, a. a. p. 128 ff.

⁴ Se J. GUMMERUS, *Synodalstatuter* etc. s. 6.

⁵ SCHMEDEMAN, *Kongl. bref* etc., s. 7.

hvar the finnas, skola the upbrännas.»¹ År 1551 fann sig Gustaf Vasa föranlåten att taga itu med »trollfolket» i Västerdalarna.² I hans *Acta ecclesiastica* etc. af 1554 åläggas »de, som härbergera trullkarar» att böta 40 mark.³ På kyrkomötet i Upsala 1572 kom saken också före och stadgades: »Alle lyfvie käringar och gubbar skola excomuniceres, och skal pastor tilsäije af predicostolen, at hvar sådane meniskior icke afleggia sit lyffieri, tå skal them ingen rede vederfaras i thet ytersta på theres sotteseng. Hvar the och dö, skole the bortkastas uthi dy och kiär och icke komma til the chrestnes lägerstäder. På samma möte beslöts: »Qui proximum suum execrantur et dira quævis imprecantur, in eos seuiat fulmen excommunicationis.»⁴ I *Nova ordinantia* och ÄB. BJÖRNRAMS stadga om kyrkostraff påträffas likaledes bestämmelser, hvilka för »affguderij» och »wijdskepelse» medföra bannlysning.⁵ I *Articuli Orebrogienses* af 1586 upptages till prästerskapets beifran och i ty fall slutlig anmälan till öfverheten »item trulldom, som diäfwuls menniskior bruka, sin jämnchristens boo och boohag till förderf, och therföre blifwa berychtadhe. Så och the, som umgå medh signelser löfian och annor widskipelse.»⁶ Slutligen beslöts på kyrkomötet i Upsala 1595 »en nogha ransakning om trulkonor och lefieskor.»⁷

Från slutet af 1500- och början af 1600-talet kan man spåra en strängare räfst med magien, ehuru det visserligen icke saknas exempel på dödsdomar för »trolldom» redan under 1500-talet.

Hela denna lagstiftning rör, såsom synes, egentligen den naturliga magiens maleficium eller förgörning, men skärpes ju längre dess mer till att omfatta äfven den hvita magiens, förr t. o. m. i medeltidskyrkan, öfvade former.

Hvad de norrländska stadgarna angår, synas de mig stå i något, om än icke litterärt, samband med ÄB Björnrams ofta nämnda stadga, som bland crimina notoria upptager: »Bedriffua

¹ SRA. I: 1, s. 391.

² GUSTAF I:s *Registratur*, XXII, s. 31 (80/1 1551).

³ SCHMEDEMAN, a. a. s. 31.

⁴ SRA. II: 1, s. 441 och 439.

⁵ *Kyrko-ordningar* etc. före 1686, s. 253. LUÅ. XXX: I, s. 83 f.

⁶ STIERNMAN, *Alla riksdagars* etc. beslut, I, s. 361.

⁷ SRA. III: 2, s. 518, jfr s. 529.

affguderij, thet är *litha til någhon annan än til Gudh* uthi all åliggiende nöödh och trångmåål, löpandes norr eller södher effter spådomar, leeffiare eller wisemän etc. Så och the, som medh widskepelse fara och sigh sökia låthe, brukandes ther til faarlige besuärningar, besuärielser, läsandet i salt och malt, brukandes signelse scriffter, thegenom Gudz ordh och werdige namn foractat vardher.»¹

Onekligen erinra de norrländska stadgarnas jämförliga bestämmelser i § 1 ff. starkt om dessa ord i den ärkebiskopliga stadgan.

Svårare förhåller det sig med den norrländska stadgans vittnesbörd om egentligt häxväsen eller blåkullafärder. Ur 1500-talets lagstiftning står, som vi sett, ingen kännedom härom att vinna. Dess terminologi utesluter dock icke att blåkullafärder redan då existerat, ty säkerligen innefattades då liksom långt senare äfven dessa i uttrycket »trulldom». Hur det nu än må ha förhållit sig under början och midten af 1500-talet, säkert är, att vi från slutet af århundradet äga flera vittnesbörd om verkligt häxväsen.

År 1592² bekände tre för trolldom anklagade kvinnor i Söderala, Hälsingland, »att då de togo vid sådan djefvulskonst, försvuro de Gud sin skapare, frälsare och återlösare och svuro sig djefvulen i händer med lif och själ. Straxt gick deras hud sönder, den enas på högra armen, den andras på högra axeln och den tredjes bak emellan axlarne, så att all blodet lopp af dem och djefvulen gaf dem ny blod, hvaraf de kunde flyga öfver berg och dal. Därefter kunde de göra trollkonster, t. ex. göra smör af aska, som var bränd af spånor, huggna ur en annans fähusgluggar. Äfven kunde de göra sig s. k. *bäror*, ormar eller kattor, som hemtade dem mjölk och annat. De hade mött satan och gifvit honom smör i skatt. Han hade äfven plägat concubitus med dem, sedan de sex gånger ridit till Blåkulla.»³

Under ÄB *Abraham Angermannus'* beryktade räfst eller generalvisitation i Linköpings stift 1596 upptäcktes på Visingsö

¹ LUÅ. XXX: I, s. 83, 84.

² Enligt J. NORDLANDER, *Norrländska samlingar*, VI, s. 357, år 1597.

³ J. I. NYQVIST, *Hexprocesserna i Sverige*, Jönköping 1870, s. 4 f.

en kvinna, hvilken bekände sig stå i samma förhållande till satanas, hvilket vi ofvan lärt känna.¹

I Umeå rannsakades 1598 för trolldom tre kvinnor, af hvilka två, mor och dotter, afträttades, på folkets förbön benådade från elden till svärdet. Äfven här finna vi de typiska blåkullafärderna och de stora samkvämen i Blåkulla. Också gjorde satan modern »en trollkatt», hvarvid »han skar sig i fingret och dröpte tre droppar blod på katten och bad henne se bort. Och när hon såg tillbaka, var han [katten] lefvandes och lopp genom dörren.»² *Bäran*, ty trollkatt är blott ett annat, möjligen tidigare, namn för samma sak, finnes sålunda redan på 1590-talet äfven i öfre Norrland.

Då sålunda icke blott olika slag af naturlig utan äfven dämonistisk magi med dess Blåkullafärder bevisligen förefinnes i Norrland på 1590-talet, synes det mig mycket möjligt, att de norrländska stadgarnas bestämmelser om blåkullaresor och bärör kunna ha föranledts, om icke direkt af 1590-talets fall häraf, så dock af andra oss okända sådana från 1600-talets förra hälft, så mycket sannolikare, som det å andra orter ges fall af verkligt häxväsen under sagda tid. Hvad som ger den norrländska stadgans § 1 sitt stora historiska intresse, det är, att den sannolikt är vår äldsta kyrkliga stadga, som känner *blåkullafärder*.

Till en jämförelsevis sen tid kunde man frestas att förlägga de intressanta *försöken* i § 44 och 45 att *lära barnen läsa innan-till* genom att under kyrkosången låta dem följa med och se i psalmboken. Några bestämda slutsatser vågar jag icke draga häraf. Anmärkningsvärdt är, att den sedermera i kyrkostadgar ofta förekommande benämningen *kyrkoväktare*, hvilken vi finna i 1653 års stadgar, ännu icke förekommer för de ordningsmän, som stadgan omtalar i § 45.

Stadgandet i § 42 om kyrkovärdarnas och kyrkoherdens plikt att hafva *inseende med de fattiga i sockenstugan* liksom ock frånvaron af alla bestämmelser om tiggarbref, hvilka eljes ofta äro i fråga, kunde ock fresta till en jämförelsevis sen datering, nämligen *efter 1642*, hvilket års tiggarordning³ påbjuder

¹ O. HOLMSTRÖM, *Ärkebiskop Abrahams räfst*. I *Skrifter utg. af Kyrkohistoriska föreningen*. IV: 1, s. 111 f. Se ock JORDAN ANDERSSON, *Studier i Linköpings stifts odlingshistoria*.

² NORDLANDER a. a. s. 358.

³ STIERNMAN, *Commerce- etc. Förordningar*, II, s. 357.

byggande af fattigstugor i hvar socken. »Sjukastugor» för de fattiga hade påyrkats af KO 1571,¹ af hertig Karl och rådet på kyrkomötet i Uppsala 1595² och i kyrkolagsförslaget af 1619.³ PAULINUS yrkar ock i sin tiggardordning af 1640,⁴ att alla församlingar å landet skulle *efter urminnes bruk* hafva en stuga vid kyrkan för 2, 3 à 4 eller flera fattiga. Såväl PAULINI yrkande som den kungliga stadgans påbud visa ju dock, att detta urminnesbruk åtminstone icke allestädes funnit efterföljd. Då nu socknestugan i de norrländska stadgarna förutsättes såsom något själfklart, de eljes ofta förekommande tiggarbrefven icke nämnas, utan församlingens plikt att sörja för sina fattiga uttalas såsom själfklar, kunde detta nog i och för sig tala för en jämförelsevis sen affattning. Dock vågar jag icke häraf draga någon bestämd slutsats, då de gifna formuleringarna icke heller här visa ett bestämdt direkt beroende af säkert daterbara samtida akter.

Härmed lämnar jag de ifrågavarande norrländska stadgarna, då en undersökning äfven af de icke här berörda bestämmelserna icke synes mig kunna betyda någon egentlig vinst eller medföra någon ändring af det vunna resultatet.

Hvad Norrlandsstadgan i dess helhet angår synes mig resultatet bli det, att den i viktiga partier måste anses gå tillbaka till 1600-talets första decennier på grund af sitt allmänna sammanhang med denna tids öfriga svenska kyrkolagstiftning. Å andra sidan bör det vara klart, att en rad andra bestämmelser tvifvelsutan gå tillbaka till äldre tider och i viss mån återspegla gammal tradition och praxis. Stadgan som helhet har naturligtvis icke tillkommit på en gång, utan uppstått så småningom under modifiering af äldre och tillägg af nya bestämmelser. Denna process märkes rätt väl i olikheterna mellan stadgans båda versioner. Tydligen är texten i N. 1900 äldst, medan Hambræus' text, särskildt genom de ofta höjda böterna, visar till en något senare tid. Sin slutliga form torde stadgan i sin helhet ha fått först mot midten af århundradet.

Men hafva dessa stadgar under en längre tid samlats och

¹ *Kyrko-ordningar* etc. före 1686, s. 174.

² SRA. III: II, s. 535.

³ *Kyrko-ordningar* etc. före 1686, s. 556.

⁴ H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus*, III. Bil. s. 6 f.

praktiserats, är det återigen, när det gäller Norrland, mycket sannolikt, att de, såsom angifves af titeln i N. 1900, samlats och stadgats af prostarne¹, som i de aflägsna norrländska orterna nog ha blifvit, hvad OLAUS MARTINI kallade *speciales superintendentes*. Ur samtida kyrkolagstiftning hafva de då upptagit, hvad de funnit behöfligt och möjligt att tillämpa. Att dessa stadgar, men i så fall först mot midten af 1600-talet, formligen antagits af det »västernorrländska» prästerskapet är ganska troligt och sannolikt det riktiga i Hambraeiska textens titel. Terminus ad quem för ett sådant antagande är det norrländska stiftets upprättande 1647. Olikheten mellan våra förevarande stadgar och dem, som efter superintendentiens inrättande snart komma till stånd, är påtaglig.

Den skedda jämförelsen med äldre och samtida kyrkolagstiftning i det öfriga Sverige visar, att man i de nordliga landskapen sökte följa med sin tid, äfven om strängheten, som vanligen förmäles ha varit så öfver höfvan hård här uppe, stundom icke är fullt så stor som längre söderut. Det ges för öfrigt åtminstone ännu ett bevis för det norrländska prästerskapets försök att följa med kyrkolagstiftningens utveckling. Såsom i undersökningens första del påvisades, har prosten öfver det stora södra kontraktet i Ångermanland, N. BOZAEUS, förskaffat sig Rudbeckii kyrkostadgar, helt visst icke af enbart lärdt intresse, utan i praktiskt syfte. Ett flertal andra kyrkorättsliga bestämmelser af allmän natur finnas ock i BOZAEUS' kodex.

Såsom redan förmälts, blefvo de nordligaste landskapen 1647 afskilda från ärkestiftet såsom en själfständig superintendenti. Såväl regeringen som det norrländska prästerskapet voro intresserade för en sådan omorganisation af de nordligaste landsdelarnas kyrkliga och kulturella angelägenheter. Redan 1637 synes förslag i denna riktning ha blifvit väckt, men prästerskapet föredrog för de nordligaste riksdelarna två *generales praepositi*, en i Väster- och en i Österbotten.² År 1641 öfver-

¹ Om vi från Gästrikland, som utgjorde ett, och Hälsingland, som utgjorde två prosterier, hade Norrland mot slutet af 1500-talet fem prosterier, i det Medelpad utgjorde ett, Ångermanland två (norra och södra) samt Västerbotten två (norra och södra). Se HÜLPHERS, *Beskrifning om Norrland* I, s. 129; II, s. 7; III s. 9. Jfr M. HÖJER, *Konungariket Sverige*, III, s. 17 och 115.

² THYSELIUS, *Bidrag till svenska kyrkans etc. historia*, s. 31 och 40.

lämnade den ansedde Luleåprosten ANDREAS CANUTI till ÄB. PAULINUS från sitt kontrakt en skrifvelse med begäran om befrielse från skyldigheten att infinna sig vid synoderna i Uppsala samt anhållan, att en superintendent måtte förordnas »i deras landsända».¹ Ärkebiskopen gaf härpå ett nog så barskt svar, och till yttermera visso företog han följande år 1642, trots sin höga ålder, sin stora, med rätta berömda, visitationsresa i Norrland ända upp till Neder Torneå,² onekligen det yppersta möjliga bevis, att äfven ärkestiftets aflägsnaste delar kunde från ärkesätet ses till godo.

Men en dylik visitation var och måste dock vara ett sällsynt kraftprof. Det låg nära tre decennier mellan PAULINUS' och KENICIUS' visitationer. Frågan om ett själfständigt norrländskt stift kunde icke i längden afvisas, helst skolväsendets utveckling ställde nya kraf på verksamt ingripande och tillsyn.

Sveriges förvärf af Jämtland och Härjedalen 1645 påskyndade förändringen, och 1645 föreslog AXEL OXENSTIERNA i rådet att meddela ärkebiskopen regeringens afsikt att tillsätta en superintendent, »eenkannerligen til Jemteland».³ I mars 1647 yttrade drottningen sin bestämda mening, att en superintendenti borde inrättas, och den 31 i samma månad fattades det afgörande beslutet. Då ett riksråd höll före, att ärkebiskopen — nu LENAËUS — skulle ytterligare rådfrågas inföll drottningen: »Det är länge talt tillförne och måste häruti Guds församlings välfärd ansees, intet någons privat intresse».

Därvid blef det. De norrländska landskapen norr om Hälsingland och Dalarne blefvo en själfständig superintendenti, och dess förste superintendent blef, på drottningens eget förslag, hennes hofpredikant Mag. PETRUS STEUCHIUS eller PER STÖK. I bref af den 7/10 1647 underrättas ärkebiskopen om den stora förändringen såsom ett fullbordadt faktum.⁴

Med denna för Norrlands kyrka och skola betydelsefulla omorganisation inträder, såsom antydts, äfven ett nytt läge med hänsyn till fastsställandet af nya kyrkliga stadgar.

Om de kyrkostadgar, hvilka meddelats från PETRUS STEUCHIUS' dagar eller tiden närmast före honom torde emellertid

¹ H. LUNDSTRÖM, *Laur. Paulinus Gothus* III, s. 63 f.

² Se härom H. LUNDSTRÖM a. a. III, s. 71 f.

³ Sv. Riksrådets protokoll XI, s. 338.

⁴ UDA. E. I, nr 270.

icke några anmärkningar behövas, då de äro till tid och härkomst kända och jämförelsematerial är gifvet i det redan sagda.

Blott må tilläggas några ord om den i undersökningen berörda kyrkolagstiftningens allmänna betydelse.

Det är ju en länge känd regel, att det icke går för sig att skriva en tids historia efter kungliga förordningar och officiella beslut. Det är klart, att denna metodiska grundregel gäller äfven här, och det behöfver därför knappast påvisas, att verkligheten kom att stå långt efter det afsedda målet. Den fortgående upprepningen af enahanda eller likartade bestämmelser är ju själf ett bevis härför. Det ges för öfrigt akter, hvilka alltför väl ge den positiva bevisningen, vare sig det gäller bönedagens hållande, gudstjänsternas beivrande, kristendomsundervisningens tillgodogörande, söndagens helgande, svärjandets afskaffande samt kristlig seds efterlevande o. s. v.

Men det är heller icke fråga om att studera detta, då man vänder sig till en viss tids kyrkliga lagstiftning, allrahelst såsom här dess kyrkotuktslagstiftning. Hvad man där bör söka och äfvenledes finner, det är kyrkans mening om det kristliga lifvet sådant det *bör* vara, eller kanske rättare, sådant det *icke* bör vara, ty det är ju mera fråga om att rätta missförhållanden än framlägga ett positivt program, och det är en gifven följd häraf, att kyrkans hela åskådning och än mindre det bästa, hon hade att ge, icke kommer fram i stadgar af den art, vi här lärt känna.

Likvisst ligger här något af det positiva program eller det mål, kyrkan satte för folklifvets omgestaltning, och det lærer ej kunna rätt väl nekas, att kyrkans fäder haft ett nog så hårdt material och ett nog så styft arbete, när det gällde att dana mången gång så godt som början till kristen sed och åskådning.

Medlen synas onekligen för vår tids uppfattning något tvifvelaktiga till sin kristlighet, men man gör väl i att härvid taga i betraktande kulturens och själsodlingens allmänna tillstånd under samma tider. I det stora hela befann sig den stränga kyrkolagstiftningen i samklang med det allmänna betraktelsesättet, ehuru väl det måste medges, att kyrkans vederställningslära snarare bidrog att öka än minska strängheten i lagstiftning och rättsskipning.

För sin tid och särskildt under sin, af vissa aktuella missförhållanden påkallade, uppkomst har tvifvelsutan den skärskådade kyrkotuktslagstiftningen verkat i god riktning till fostrande

af kristlig sed och tradition. Uppenbart är detta fallet med hänsyn till föreskrifterna om mera yttre god ordning och skick.

Tvifvelaktigare blir denna lagstiftning, då den tillgriper tvång till deltagande i gudstjänst och nattvardsgång, däri af lägsnande sig från reformationens äldsta praxis. Af alla de berörda kyrkliga stadgarna äro i religiöst hänseende inga betydelsefullare än dessa, och det är af vikt att se, huru tidigt lagtvångets princip i själfva verket framträder. Försvarligt till en tid, såsom en dåtida motsvarighet till vår tids obligatoriska folkundervisning, skulle tvånget dock, ju längre dess mer satt i system, bli till verklig skada och olycka för kyrkans religiositet, för dess lif och arbete, därigenom att den mekaniserade dessa och skapade en förunderligt öfverdrifven tillit till lag och förordnings förmåga att skapa kristligt lif.

Det är ett ytterst karakteristiskt kännetecken för 1500- och än mer för 1600-talets religiositet, att den icke såsom både medeltidens och en nyare tids kyrka känner eller finner den till synes närliggande vägen att gå ut ibland folket med predikan. Förmärkes någon gång bland folket någon tillstymmelse till religiös rörelse, är denna vanligen förorsakad af någon uppenbarelse, hvars största historiska intresse ligger däri, att dess verkan på omgifningen förråder, att en rent religiös inre mission varit möjlig. Men i stället s. a. s. stämmes folket till kyrka och nådemedel med anlitande ju längre dess mer af världsliga maktmedel.

Det är först under 1600-talets senare hälft, som denna lagregim får sin klassiska utformning och sättes i system med ett enväldigt konungadömes hela makt till sitt förfogande, när det gäller att häfda systemets effektivitet. Den härskande lagreligionens verkliga art och konsekvenser blefvo emellertid icke klara under 1600-talet, utan först när i pietismen den religiösa individualismen höll sitt intåg med nya religiösa *behof* och nya religiösa *krafter*. Förut hade det gamla lagsystemet, praktiskt sedt, blott i enstaka fall verkat som ett kännbart tvång. Nu blef det en olidlig börda och ett *samvetstvang*.

Man gör emellertid den gammal vordna lagreligionens förkämpar och ledande män orätt, om man förnekar deras allvar och deras mål att skapa ett kristligt folklif. Af allvar och stränghet fattas intet hos dem, som representera kyrkans bästa och innersta vilja, och hade lagar och förordningar och straffhot

det förmått, skulle Sverige fått ett prästerskap och folk af helgon. Men det besannades åter, att lagen icke kan lefvande göra. Det ville nya religiösa krafter, motiv och arbetsmetoder till för att gripa djupare in i och omskapa folkets lif.

Men det är ock sant, att det gamla järnhårda lagsystemet omedvetet själft förberedt det nya, ty det besannas alltid i folkens liksom i den enskildes lif, att lagen måste gå före evangeliet. För ett lag- och tuktlöst folk är evangeliet värdelöst.

Äkta martyrakter från de första århundradenas kristendomsförföljelser.

III.¹

Apollonius martyrrium.

Apollonius — asketen och blodsvittnet — är den ende, om hvilken vi med säkerhet veta, att han personligen bekant sin kristna tro inför själfva den hedniska senaten i Rom. Det skedde under kejsar COMMODUS' regering (180—192).

Denna tid bildade visserligen i det hela en period af lugn och ro för de kristna. Icke som om Commodus varit en särskildt människoälskande eller kristenvänlig härskare. I själfva verket berodde hans tolerans hufvudsakligast på indifferentism. Så småningom råkade han under allt större inflytande af en person med starka sympatier för de kristna. Följden blef, att det ej längre hörde till god ton vare sig vid det kejsarliga hofvet eller annorstädes att smäda de kristus-troende. Kristen-processerna, som varit så vanliga under Markus Aurelius, började upphöra. Särskildt i Rom betraktade man dem med oblida ögon. »Det blef — skrifver Eusebius² — outhärdligt för djävulen. Han rustade sig därför på nytt och hittade på skilda anslag mot oss. Slutligen bragte han en af sina därtill dugliga tjänare» — sannolikt en slaf — därhän, att han framställde en formlig anklagelse mot en högt ansedd, filosofiskt bildad kristen i Rom — en man vid namn APOLLONIUS.

Nu fick chefen för den kejsarliga lifvakten hand om saken. Hans namn var PERENNIS. Såsom kejsarens gunstling och

¹ Jfr KÅ. årg. IX sid. 1 ff. samt »Sitzungsberichte der Kgl. preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin» Årg. 1893 II, 719 ff. E. KLEIN. Aus der Schatzkammer heiliger Väter h. 10 o. 11 och O. v. GEBHARDT. Acta Martyrum Selecta. Berlin 1902.

² Euseb. KH. V, 21.

öfverste för lifgardet var han på sin tid romerska rikets mäktigaste man. Uppenbarligen önskade han bringa processen till en för Apollonius lycklig och därmed också för hofvet behaglig utgång.

Perennis' första åtgärd var att låta gripa anklagaren och under tortyr tvinga honom att upprepa sin anklagelse — såsom lagen föreskref skulle ske, då angifvaren var slaf. Därvid gick det ej bättre än att angifvaren fick sina ben sönderkrossade genom ett måhända afsiktligt tillställt missöde.

Därpå framförde Perennis i egen person den anklagade Apollonius inför den romerska senaten. Trots den dåvarande kejsarens likgiltighet för trossaker och obenägenhet mot blodiga förföljelser af de kristna, ägde kejsar Trajani lag i det bekanta reskriptet ännu sin fulla giltighet, hvadan en om kristentro verkligen öfverbevisad person måste dömas till dödsstraff. Så mäktig Perennis än var, vågade han icke utan vidare eller utan den romerska senatens godkännande upphäfva nämnda lagbestämmelse eller helt enkelt frigifva den anklagade. Men han hoppades att tack vare sitt eget inflytande, de personliga förbindelserna mellan den anklagade och enskilda ledamöter af den kejsarliga senaten samt slutligen ock till följd af det goda intryck, som Apollonius enligt öfverstens mening måste göra på den lysande församlingen af Roms senatorer, tack vare allt detta — säga vi — komma därhän, att senaten skulle befinnas villig att upphäfva de gamla rigorösa lagbestämmelserna mot de kristna.

Inför senaten (jfr kap. 1) uppfordrade därför Perennis den anklagade att uppgifva de grunder, som utgjorde stöd för hans vägran att offra till gudarne och kejsaren. Men tydligen till sin mäktiga gynnares ledsnad och förargelse aflade Apollonius ett så oförskräckt och frimodigt vittnesbörd om sin tro, att Perennis skyndsammast lät bortföra honom (kap. 10) och den sannolikt upprörda senaten på nytt bekräftade den gamla bestämmelsen: »en kristen får icke låta se sig någonstädes.»

Den följande processen förlöpte enligt stadgade rättsformer, alltså icke längre inför senaten utan såsom offentliga rättsförhandlingar inför Perennis ensam. Tålmodigt åhörde han Apollonius' manliga, karaktärsfasta vittnesbörd — den bildade mannens noga öfvervägda uttalande — aflagdt utan hvarje ostentation eller öfverspändhet. Väl förberedd och med glädje går martyren i döden för sin tro, men är därför icke på något sätt

andligt blaserad eller lefnadstrött. Af den heta, svärmiska längtan efter martyrkronan, som var så vanlig i montanistiskt färgade kretsar, märkes här ej ett spår. Mot sin egen uttryckliga önskan fann sig Perennis slutligen föranlåten att på grund af senatsbeslutet döma Apollonius till afrättning med svärd.

Martyrens »födelsedag», d. ä. Apollonius' dödsdag, var den 18 April. Hans martyrium måste hafva inträffat något af åren 180—185, under hvilken tid Perennis var chef för den kejserliga lifvakten i Rom.

Den helige Apollonius' — asketens — martyrium.

Åt dem, som vilja det goda och som äro fasta i tron på Gud, blir af den allt förmående Kristus rättfärdighetens krona beredd. Ty Guds utkorade skola kallas till denna rättfärdighet, emedan de väl och tålmodigt hafva utkämpat striden. De skola uppnå det, som Gud, hvilken icke ljuger, har utlofvat dem, som älska honom och af helt hjärta tro på honom.

En af dessa är den salige martyren och Kristi modige kämpe, Apollonius. Han aflade det goda vittnesbördet i det stora Rom och ilade in i det oss utlofvade lifvet på andra sidan [grafven] och blef därför medräknad bland Kristi heliga martyrer. Den salige aflade sitt vittnesbörd inför senaten och öfversten (prefekten, chiliarken) Perennis, i det han öppet gaf honom svar. Hans memoarer (akter) lyda som följer:

1. Öfversten Perennis befalde att ställa honom inför senaten och sade till honom: »Apollonius! Hvarför motsätter du dig kejsarens oöfvervinneliga lagar och befallningar och hvarför vill du icke offra åt gudarne?»

2. Apollonius svarade: »Emedan jag är en kristen och fruktar Gud, som har skapat himmel och jord, och icke offrar åt de förgängliga afgudarne.»

3. Öfversten: »Men för de kejserliga befallningarnas skull bör du ångra ett sådant sinnelag och svära vid själfhärskaren Commodus' goda lycka.»

4. Apollonius: »Hör med insikt på detta mitt svar: en som ångrar rättfärdiga och goda gärningar — sannerligen en sådan är gudlös och utan hopp. Men den som ångrar orättfärdiga gärningar och onda tankar och icke åter vänder sig till dem, en sådan lefver i kärleken till Gud och i hoppet.

5. Och nu har jag den fasta afsikten att bevara det sköna och härliga Gudsbudet, som jag har lärt af min Herre Kristus, som känner och ser de mänskliga tankarna, hvad som sker i det fördolda och uppenbarligen.

6. Det är bättre att icke alls svära, utan hellre lefva fridsamt och sannfärdigt, ty den största ed är sanningen och för den skull höfves det icke att svärja i Kristi namn. Men för lögnens skull är misstroendet och för misstroendets skull är eden. Jag vill sannfärdigt svärja vid den sanne Guden, att också vi älska kejsaren samt frambära böner för Hans Majestät.»¹

7. Öfversten svarade: »Så träd nu närmare och offra åt Apollo och de andra gudarne och till kejsarens bild.»

8. Apollonius svarade: »För sinnesändringens och edens skull har jag gifvit dig svar. Men hvad vidkommer offren, så bringa vi, jag och alla kristna, Gud, himmelens, jordens, hafvets och alla väsens herre ett oblodigt offer till de andliga och förnuftiga (Guds) afbilders bästa, som äro bestämda att herska på jorden.

9. Därför bedja vi enligt det gudomliga budets befallning till den, som bor i himmelen, som är den ende Guden, på det att den förre må härska med rättfärdighet öfver jorden, i det att vi med säkerhet veta, att äfven denne kejsare är insatt af ingen annan, utan allenast af den konungen, som håller allt i sin hand — af Gud.»

10. Öfversten Perennis svarade: »Är det för att filosofera, som du blifvit instämd hit? Jag gifver dig en dags betänketid, på det att du må betänka ditt eget bästa och öfverväga med dig själf om ditt eget lif.» Och han befallde att afföra honom till fängelset.

11. Och efter tre dagar befallde han, att han skulle föras fram och sade till honom: »Hvad för ett beslut har du nu fattat?»²

12. Apollonius svarade: »Jag är och förblifver gudfruktig, såsom jag förut har sagt.»

¹ Apollonius syftar på Matt. 5: 34 ff., Jak. 5: 12 och menar alltså, att det bästa är att alls icke svärja. Men — så kanske hans mening kan återgifvas — då det för misstroendets skull nu en gång är nödigt i denna värld, som är stadd i det onda, och då du fordrar det af mig, så vill jag aflägga ed, men endast vid den sanne Guden och blott meddela den rena sanningen, att äfven vi älska kejsaren och bedja för honom.

² Egentligen: »Hvilket råd gaf jag dig?»

13. Öfversten Perennis svarade: »För senatsbeslutets skull gifver jag dig det rådet, att ångra dig, dyrka och offra till gudarne, åt hvilka alla människor hembjuda tillbedjan och offer; ty det är fördelaktigare för dig att lefva med oss än att dö i elände. Jag tror, att du icke är okunnig om senatsbeslutet.»

14. Apollonius sade: »Jag känner den allsmäktige Gudens beslut; jag är och förblir gudfruktig och jag tillbeder icke afgudabeläten, som äro gjorda med händer, som äro af guld och silfver och trä, som icke se och icke höra, emedan de äro verk af människohänder, och Guds sanna tillbedjan känna de icke.

15. Men jag har lärt att tillbedja Gud i himmelen och att nedfalla allenast inför honom, som har inblåst den lefvande andan hos alla människor och ständigt uppehåller deras lif.

16. Och jag skall icke förnedra min person och störta den i afgrunden, ty det är en stor skam att nedfalla inför de ovärdiga [tingen, afgudabilderna], och det är träl-tjänst att dyrka intigheten. Människorna försynda sig, om de tillbedja slikt. Deras uppfinnare voro dårar, deras tjänare och tillbedjare ännu dåraktigare.

17. I sin förvirring tillbedja egyptierna lökväxten.

18. Athenarne tillbedja intill denna dag det af koppar förfärdigade oxhufvudet, och de kalla det: »Athenarnas lycka». De ha också uppställt det på den berömda platsen nära Zeus och Herakles bild, på det att de må bedja till dem.

19. Nå, hur mycket bättre äro de än det torkade leret och det brända kärlet? De hafva ögon och se icke, de hafva öron och höra icke, de hafva händer och gripa icke, de hafva fötter och gå icke, emedan den blotta formen icke innebär tillvaro. Jag tror, att äfven Sokrates gjort sig lustig öfver Athenarne, då han svor vid lönnen, vid hunden och den torra veden.

20. Människorna försynda sig för det första emot sig själfva i det de tillbedja dem [afgudarne];

21. Men för det andra förneka de Gud, emedan de misskänna sanningen. Egyptierna hafva kallat lökväxten och löken för Gud, och de frukter, af hvilka vi få vår näring och som ingå i våra magar och utkastas på afskrädeshögen, dem hafva de tillbedt. Men man har också tillbedt fisken, dufvan, hunden, stenen och vargen, och enhvar har bedit till en bildning af sin egen inbillningskraft.

22. För det tredje försynda sig människorna, då de tillbedja människor, englar och dämoner och kalla dem gudar.»

23. Öfversten Perennis sade: »Du har filosoferat mycket och gladt oss, men vet du icke, Apollonius, att det är ett senatsbeslut, att öfverhufvud icke en kristen får låta sig någonstädes varseblifvas?»

24. Apollonius svarade: »Men senatsbefallningen, som ju är mänsklig, kan ju omöjligen motsätta sig det gudomliga. Ty i den mån, människorna hata sina välgörare och döda dem, desto mer aflägsna de sig från Gud.

25. Men detta skall du veta, att Gud har ådömt konungar och tiggare, furstar och tjänare, adliga, filosofer och okunniga döden och att efter döden följer för alla en dom.

26. Men mellan död och död är en åtskillnad. Fördenskull dö Kristi lärjungar oupphörligt, i det att de korsfästa sina begärelser och tygla dem i enlighet med de gudomliga skrifterna; ty det gifves hos oss öfverhufvud intet skamlöst begär och ingen skabrös skådebana, intet liderligt öga, intet för ondskan tillgängligt öra, på det att våra själar icke må kränkas.

27. Då vi nu föra ett sådant lif och frivilligt efterkomma det goda, så hålla vi det icke för förvändt att dö för den sanne Guden; ty i det att vi lefva, lefva vi för Gud och uthärda lidandena för honom, på det att vi icke grymt må dö den eviga döden.

28. Vi vilja icke heller gräma oss öfver vår egendoms konfiskation, emedan vi veta, att vi, ehvad vi lefva eller dö, höra vi Herren till. Feber eller bleksot eller en annan sjukdom kan bringa människan döden. Jag kan antaga, att jag doge af en sådan sjukdom.»

29. Öfversten svarade: »Så håller du på din död!»

30. Apollonius svarade: »Jag vill lefva i Kristus, fruktar emellertid icke heller döden för den kärleks skull, som jag har till lifvet; ty det gifves icke något värdefullare än det eviga lifvet, som är moder till odödligheten för den själ, som här har fört ett ädelt lif.»

31. Öfversten svarade: »Jag har icke förstått, hvad du har sagt.»

32. Apollonius sade: »Hvad skall (kan) jag göra för dig? Hjärtats utransakare är Guds ord, liksom ljuset är ögats lykta.»

33. En filosof, som var där tillstädes, sade: »Apollonius, du förhånar dig själf; ty du har farit vida vill, ehuru du inbillar dig att tala djupsinnigt.»

34. Apollonius sade: »Jag har lärt att bedja, men icke att förhåna. Men ditt hyckleri ådagalägger ditt hjärtas blindhet; ty blott för dårarne synes sanningen vara ett hån.»

35. Ordföranden sade: »Klargör för mig tydligt, hvad du har sagt (hvad du menar).»

36. Apollonius svarade: »Guds ord, själarnes och kropparnes återlösare, blef människa i Judeen, fullbordade all rättfärdighet och blef härligt uppfylld med gudomlig vishet. Han lärde den sanna religionen, som var passande för människo-barnen och bringar syndens början till tystnad, ty han lärde att kufva vreden, tygla begärelserna, minska sinnlig lust, bortjaga bedröfvelsen, 37 vara medlidsam, vårda sig om kärleken, aflägga fåfängan, icke öfva hämnd, icke vara hämndgirig, förakta döden — men icke med orättfärdighet, utan i det man visar sig tålig gent emot de orättfärdiga, lyda de gudomliga lagarne, ära konungarna, tillbedja Gud, tro på den odödliga själen, som är i Gud, förbida domen efter döden, hoppas på belöning, som af Gud förlänas de fromma efter uppståndelsen.

38. Detta allt lärde han med ord och gärningar med stor ståndaktighet och sedan han blifvit af alla prisad för de välgärningar, som han gjorde, blef han slutligen dödad, liksom äfven före honom de visa och rättfärdiga; 39 ty de rättfärdiga äro förhatliga för de orättfärdiga; såsom ock en gudomlig skrift säger: 40 »Låt oss binda den rättfärdige, ty han är oss en förargelse.» Men äfven en af de grekiske vise har sagt, att den rättfärdige skall lida, bländas, hudflängas och korsfästas.¹»

41. Liksom athenarne, öfvertalade af pöbeln, uttalade och afgåfvo den orättfärdiga dödsdomen, så hafva äfven till sist de orättfärdige uttalat dödsdomen, i det att de orättfärdige hafva blifvit afundsjuka emot honom, 42, liksom äfven gent emot profeterna, som hafva lefvat före honom, hvilka med afseende på honom hafva förutsagt, att han skall komma och göra alla godt och genom sin dygd öfvertala alla människor att tillbedja Gud Fadern, all tings skapare; på hvilken vi tro och inför hvilken vi nedkasta oss; ty vi hafva lärt af honom fromma bud, som vi icke kände, och vi skola för framtiden icke vandra vilse,

¹ Plato: de republ. II.

utan vi lefva ett sedligt lif och hoppas på lifvet på andra sidan.»

43. Ordföranden sade: »Jag trodde, att du under natten hade kommit ifrån din åsikt.»

44. Apollonius sade: »Och jag väntade, att dina tankar skulle förändras under natten, din själs ögon öppnas genom mina svar och att ditt hjärta måtte bära frukt, så att du må dyrka Gud, all tings skapare och bedja blott till honom under allmoseutdelande; ty allmosor är ett oblodigt och heligt offer inför Gud och en nåd [gåfva] till människorna, framställd genom människohand.»

45. Ordföranden sade: »Jag önskar att frigifva dig, men jag kan det icke för senatsbeslutets skull; jag vill dock fälla en human dom.»

Han befalde, att han skulle halshuggas medsvärd.

46. Apollonius sade: »Jag tackar min Gud för din dom.»

47. Och bödlarne afförde honom genast och halshöggo honom, medan han prisade Fadern, Sonen och den Helige Ande, hvilken vare ära och makt i evigheters evighet. Amen.

Herman Lundström.

Bidrag till den kyrkliga lagstiftningens historia i Sverige under 1700-talet.

I.

Lagstiftning rörande sabbatshelgd.

Frågan om sabbatens helgd förekom ofta vid 1700-talets riksdagar liksom frågan om indragning af en del af de helgdagar, som af ålder firats i den svenska kyrkan. Dessa båda frågor sammanhänge på det närmaste med hvarandra. Då man beslöt att indraga en stor del af de mindre helgdagarna, anfördes också som ett af de förnämsta skälen till denna förändring, att man därigenom ville gifva ökad helgd åt söndagen, hvars särställning bland veckans dagar lätt kom att förbises på grund af det allt för stora antalet helgdagar.

Vi vilja först lämna en framställning af de förhandlingar, som fördes angående söndagens helgd. Dessa förhandlingar ledde visserligen ej till några direkta resultat af större betydelse, men dels beredde de väg för den reform ifråga om helgdagarnas antal, som i slutet af 1700-talet genomfördes, dels utgjorde de ett led i prästerskapets sträfvan att upprätthålla den från ortodoxiens tid ärfda kyrkliga ordningen gent emot den separatism, som följde de nya religiösa rörelserna i spåren, och den indifferentism i upplysningstidens anda, som under 1700-talet blef alltmer härskande, särskildt bland de högre samhällsklasserna.

De viktigaste bestämmelserna angående sabbatshelgd, som gällde vid 1700-talets ingång, finnas sammanfattade i Karl XI:s stadga om eder och sabbatsbrott af d. 17 oktober 1687, som i det väsentliga var ett förnyande af kungl. plakatet om eder och sabbatsbrott af d. 2 oktober 1665. Jämför man dessa stadgar med 1571 års kyrkoordning, finner man i de förra en strängare

uppfattning af sabbatshelgden än i kyrkoordningen. I den senare heter det, att i andstiden och vid fiskelek behöfver menige man ej så noga akta helgen, att han däraf tager någon skada, »utan sedan man varit i tidegården om dagen, må man väl vara ute om sitt bästa på åker och äng»; däremot beifras förakt och försummelse af gudstjänsten, att man »tager öl för sig» i stället för att gå i kyrkan, att somliga under gudstjänsten stannade på kyrkovallen och sysselsatte sig med fåfängt tal o. s. v. Kyrkoordningen af 1571 gör ingen skillnad mellan sön- och helgdagar. En sådan skillnad, åtminstone med hänsyn till de mindre helgdagarna, betonas i 1686 års kyrkolag, där det i kap. 14 § 1 heter, att »folket i städer och på landet må uppå apostladagarna drifva deras handel och vandel samt annat lofligt arbete, sedan gudstjänsten är förrättad». Däremot är uppfattningen af söndagens och de större högtidsdagarnas helgd vid denna tid strängare.

Denna uppfattning kommer särskildt till uttryck i den nämnda stadgan om eder och sabbatsbrott af år 1687, i synnerhet i det noggranna specificerandet af hvad som på söndagen var förbjudet och i de straffpåföljder, som stadgades. Den, som sällan eller aldrig kommer till kyrkan, skall åtvarnas och, om varning ej hjälper, plikta 1 daler silfvermynt; »de, som ej förmå böta, skola om söndagen sättas i stocken utanför kyrkodörren sig till blygd för hela församlingen». Att gå till skogs och skjuta eller fara till sjöss och fiska under gudstjänsten förbjudes vid 40 marker sm. böter. Handtverkare och slaktare förbjudas att arbeta på söndagen vid nyssnämnda vite. Alla källare och krogar skola stängas lördags afton kl. 7 och ingen förtäring där tillåtas före kl. 4 söndagsafton. Allt oljud på gatorna förbjudes. »Inga komedier, inga kort- eller tärningsspel måga om söndagarna tillåtas; icke heller bollhus till spel och fåfängt tidsfördrif öppnas vid 40 markers böter». Föräldrar, som ej tillhålla sina barn, då de ha åldern inne, att gå i kyrkan, skola vara förpliktade att utgifva böter för barnen, då dessa »anträffas utanför i stim, spel eller skvaller». Vidare förbjudes det att på sön- och högtidsdagar anträda någon resa till lands eller sjöss, förrän gudstjänsten är förrättad (vid 40 marker sm. böter), samt att bjuda gäster om söndagsmiddagen eller själf låta sig bjudas, så att aftonsångspredikan därigenom försummas.

De stränga påbuden åstadkommo ej den verkan, som man

afsett. Knappt sju år hade förflutit efter utfärdandet af stadgan om eder och sabbatsbrott, innan konungen fann sig föranlåten att uttrycka sitt missnöje med de många öfverträdelser af denna stadga, som ägde rum i hufvudstaden.¹

Liknande klagomål framfördes ofta af prästerskapet vid riksdagarna under 1700-talet, särskildt i de allmänna besvären. I kungl. resolutionen på prästerskapets besvär, daterad d. 10 mars 1719, förbjudas allvarligen »privatfolks resor och världsliga sysslor eller offentliga uppbåd till möten, utskrifningar, skjutsfärder och gärders förande» på sön- och helgdagar; oundvikliga resor och uppbåd må äga rum, endast »där yttersta nöden så tränger», och först då gudstjänsten är hållen. I samma resolution utlofvas ett förnyande af de förut angående eder och sabbatsbrott utfärdade förordningarna. Samma löfte upprepades i kungl. resolutionen d. 14 juni 1720 på prästerskapets besvär². I denna resolution inskräptes särskildt, att den föreskrift, som kyrkolagens kap. 11 § 2 innehöll, noggrant skulle tillämpas. Denna föreskrift innebar, att »den, som motvilligen sig öfver år och dag ifrån Herrens nattvard håller, skall anses och tilltalas som en okristen, emot hvilken må förfaras på det sätt, som om uppenbar skrift och bann förmäldt är».

Vid riksdagen 1723 framburos nya klagomål öfver söndagens ohelgande, nu i Stockholms konsistoriums besvär. Särskildt anhöll konsistoriet, att källare och ölkrogar måtte hållas stängda, och att »det oanständiga körande och åkande, som under själfva gudstjänsten på sön- och högtidsdagar såväl af resande folk som sämre ståndspersoner föröfvas, må behörigen blifva hämmadt och inskränkt». I kungl. resolutionen (d. 23 december 1723)³ på dessa besvär hänvisas till de förordningar i frågan, som redan utfärdats, och inskräpes, att de noggrant borde iakttagas.

I konventikelplakatet af d. 12 januari 1726 hänvisas äfven till 1687 års stadga om eder och sabbatsbrott »till förekommande af ogudaktigt lefverne med spel och dryckenskap på krogar och källare om sön- och helgdagar». Öfverträdelser af nämnda stadga skulle lagligen beifras. Frågan om sabbatens ohelgande förekom äfven vid 1726—27 års riksdag. Detta ohelgande,

¹ Anjou, Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte, s. 531.

² Jfr Prästeståndets prot. den 21 april 1720.

³ Transsumt af den kungl. resolutionen i Publikation ang. sön- och helgdagars helgande, dat. Stockholms rådhus den 5 juni 1724 (årstrycket).

heter det i prästeståndets protokoll (d. 14 september 1726), »befaras till en del däraf förorsakas, att krogar blifva hållna vid kyrkorna, ja, på somliga orter af prästerna själfva». Vid ett senare sammanträde (d. 11 februari 1727) föreslog biskop Erik Benzelius, att en skrifvelse skulle aflåtas till justitiekanslern med anhållan, att det utlofvade plakatet angående sabbatens helgande snart måtte utfärdas. Benzelius motiverade sitt förslag med erinran om »det oskick, som sker med baler och dans om lördagarna långt in på nätterna». Förslaget synes dock ej ha ledt till någon omedelbar påföljd.

Frågan om söndagens helighållande upptogs ånyo i prästerskapets allmänna besvär vid 1731 års riksdag och föranledde en kungl. resolution, daterad d. 14 september 1731, hvori stadgades, att bröllop och stora graföl ej skulle få äga rum aftonen före någon söndag eller stor helgdag, ej heller närmaste dagen därefter, på det att ej gudstjänsten måtte försummas.

Vid 1739 års riksdag beslöt prästeståndet att låta ett cirkulärbref utgå till samtliga konsistorier i riket med anhållan att prästerna måtte påminnas om, att »gudstjänsten behörigen må idkas och i allt öfrigt en god kristlig ordning i församlingarna hållas». Beslutet var närmast föranledt af ett memorial af kyrkoherden Matthias Ramzelius (från Västerås stift), hvori han erinrade om sabbatens ohelgande och föreslog åtgärder däremot. Vid frågans behandling yttrade kyrkoherde Michael Hermonius (Maria Magdalena församling): »Vi hafva förordningar, som äro väl författade, men så länge en så stor myckenhet krogar tillåtas, hvilka ock på sabbaten, ja, under gudstjänsten blifva öppnade, lärers här i Stockholm näppeligen en önskelig ändring stå att förvänta».¹ Likväl hade endast några få år förut påbudet angående krogar och källare i 1687 års stadga om eder och sabbatsbrott återupplifvats.²

Då frågan om åtskilliga mindre helgdagars indragning behandlades vid 1740—41 års riksdag, framhölls i sammanhang därmed, att söndagen och de stora högtidsdagarna borde »lysas i större och starkare hägn och frid».³ Ett uttalande i denna

¹ Prästest:s prot. d. 3 april 1739.

² Publikation ang. källares och krogars jämte kaffehus öppnande hädanefter om sön- och högtidsdagar, dat. Kongl. Slottskansliet d. 6 sept. 1733 (årstrycket).

³ JustitiEDEputationens betänkande d. 23 juni 1741.

riktning förekommer äfven i den kungl. förordningen af den 11 november 1741, i hvilken flera af de förut firade helgdagarna förklarades afskaffade. Det framhålles t. o. m. såsom hufvudändamålet med den påbjudna förändringen, att man därigenom ville »sätta sabbats- och de andra högtids- och bönedagarna uti större helgd och frid». Alla undersåtar, högre som lägre, uppmanas att »ej allena själfva efter den nådige Gudens egen inrättning hålla sabbatsdagen rätteligen helig och den icke till annat än Guds lof och pris samt sin egen förkofring uti kunskap, tro och gudaktighetens utöfning använda, utan ock tillhålla sina barn och tjänstefolk detsamma att göra». Vidare erinras om kungl. förordningen af d. 17 oktober 1687 om eder och sabbatsbrott. Kronans betjante tillhållas att utan afseende på någons stånd eller villkor tilltala och anklaga dem, som bryta mot nämnda förordning. Åklagare, som i detta afseende försummade sin plikt, hotas med böter, fängelse eller vid upprepad efterlåtenhet med afsättning.

Nya förhandlingar om söndagens firande fördes vid 1742—43 års riksdag¹ och gäfvo nu anledning till en skrifvelse till K. Maj:t, i hvilken prästeståndet uttalade bestämda önskemål i nämnda afseende. Den sam bragte frågan på tal var biskop Jakob Benzelius. Under diskussionen i prästeståndet framhöll man särskildt, att buller och oljud ofta fördes på hufvudstadens gator under pågående gudstjänst², och att marscher med krigsmanskapet onödigtvis företogos på sön- och högtidsdagar.

Prästeståndets underdåniga skrifvelse, daterad d. 12 september 1743³, framhåller först, huru ståndet »med hjärtans grämselse har eftersinnat Guds svåra vredes domar, som tryckt och ännu trycka vårt kära fädernesland och hafva till springkälla den allestädes öfverhandtagande ogudaktigheten, hvilken nog samt bevisar sig med den offentliga gudstjänstens öfvergifvelse, sabbaternas ohelgande och Herrens heliga nattvards skändliga förakt, hvarmed så långt kommit, att de husen, som äro helgade till läro-, böne-, lof- och tacksägelsehus stå nästan tomma, och midt

¹ Prästest:s prot. d. 19, 21 mars, 29 juni, 17 aug., 7, 12, 14 sept. 1743.

² Som exempel nämnde kyrkoherde Hermonius, »hurusom under högmässogudstjänsten i går en hop båtsmän marscherat förbi Mariæ kyrka med stort buller och svärjande, hvaraf ingen ringa förargelse förorsakats». Prästest:s prot. den 21 mars 1743.

³ Prästest:s bref, memorialer etc. 1742—43, n:r 83.

under den offentliga gudstjänsten förmärkes buller och rörelse på gator och vägar, liksom hvarken Gud eller hans tjänst, dyrkan och dag vore hos oss i någon aktning; finnande man äfven i communionböckerna merendels icke andra antecknade än de sämre borgare och betjänter, så att bokstafligen alltför många antingen af lättja, högmod eller egensinnighet afhålla sig och de sina från den heliga nattvarden». Prästeståndet sammanfattade sina önskemål i följande punkter: 1) Att såväl i städerna som på landet kyrkolagens och andra kungl. förordningars bestämmelser om gudstjänstens frande och om sabbatsbrott måtte utan anseende till person tillämpas. 2) Att förnäma herrskap, som icke i kyrkolagen undantagas eller bo långt ifrån kyrkan, måtte tillhållas att bevista den offentliga gudstjänsten, »då deras exempel gagnade mer än någon lag, då äfven husprästerna, hvars syssla är att hålla bön morgon och afton i hofven och lära betjänterna katekesen, ej hade tillfälle att afhålla friska människor från offentlig gudstjänst med sitt hempredikande». 3) Att den påbjudna uppsikten med vakt på städernas gator under gudstjänsterna noga måtte hållas och ej i Stockholm inställas under riksdagarna, »hvilket till mycken förargelse skett». 4) Att kyrkoherdarne årligen måtte till konsistorierna ingifva förteckning på dem, som under året ej begått nattvarden; dessa förteckningar borde sedan insändas till regeringen eller de kollegier, under hvilka de vårdslöse lyda, »på det E. K. Maj:t eller deras förmän måge däraf kunna pröfva, om sådana böra erhålla eller ock behålla publike tjänster och förmåner, kunnandes republiken mycket väl umbära dem i sin tjänst, som republikens religion väl erkänna, men vansköta». 5) Att den, som aflider, sedan han, trots alla förmaningar, försummat den offentliga gudstjänsten och nattvarden, ej måtte erhålla kristlig begrafning.¹

Den första punkten i prästeståndets ofvan relaterade skrifvelse afsåg således ett förnyande af de äldre förordningarna om sabbatsbrott. De löften, som regeringen förut gifvit om ett sådant förnyadt påbud, hade, trots prästeståndets påminnelser, ännu ej infriats. De hempredikningar, som omnämnas i den andra punkten, hade länge varit en nagel i ögat på prästerskapet.² Angående denna sak heter det i kyrkolagens 19 kap.

¹ Jfr Levin, Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782, s. 123 ff.

² Jfr Anjou, a. a., s. 495.

31 §: »Så är intet af nöden utom dem, som den offentliga gudstjänsten förrätta, några särdeles präster förordna, hvilka en eller annan i deras hus med predikande betjäna kunna; dock vilja Vi icke afskära och betaga Våre trogne undersåtar af Vårt råd den friheten att antaga och bruka hemma i husen skickliga präster; men om de af ridderskapet och adeln det åstunda, då skola de först hos den biskop och konsistorium, som vederbör, visa och angifva de skäl, som dem därtill föranleda; hvilken frihet till att låta predika hemma i husen de likväl alle så nyttja böra, att det intet må ske oftare, än när någon sjukdom eller andra lagliga orsaker det fordra, och på de samma stunder, som gudstjänsten i kyrkan plägar förrättas».¹ Omnämmandet i den tredje punkten af söndagsvakt på gatorna hänför sig till en förordning från Karl XI:s tid, slottskansliets publikation af d. 11 november 1694, hvori på kungl. befallning förbjödes att under pågående gudstjänst fara med vagnar eller gå på gatorna. Samtidigt fick öfverståthållaren befallning att under gudstjänsttid låta afstänga broar och större gator med kedjor.² Under 1720- och 1730-talet hade förordningen om vakt på gatorna ej tillämpats under pågående riksdag, men åter trädde i kraft vid riksdagens slut. Öfverståthållarens och magistratens publikationer d. 8 november 1723 och d. 13 augusti 1731,³ som utfärdades efter avslutade riksdagar, påbjödo, att vakter ånyo skulle patrullera »till förekommande af det själfsvåld, som med spatserande på gator och gränder under gudstjänstens förrättande på sön- och helgdagar af drängar, pigor, gossar och annat löst folk föröfvas».⁴ Det i fjärde punkten af prästeståndets skrifvelse uttalade önskemålet, att förteckningar måtte till konsistorierna ingifvas på dem, som ej under året begått nattvarden, grundade sig på den förut omnämnda föreskriften i kyrkolagens kap. 11 § 2, att »den, som motvilligen sig öfver år och dag ifrån Herrens nattvard

¹ Jfr Prästerskapets privilegier d. 16 okt. 1723 § 19.

² Levin, a. a., s. 123.

³ Årstrycket.

⁴ I en annan kungörelse af Stockholms magistrat (dat. d. 17 dec. 1731) heter det, att det »med missnöje förnimmes, hurusom en hop drängar och gossar äro så vanartiga, att de på sön- och högtidsdagar under gudstjänsten uppå kyrkogårdarne föröfva allehanda själfsvåld och oljud, hvarigenom en stor förargelse och hinder uti gudstjänstens förrättande förorsakas, tagandes sig ock en del sådant folk det oråd före att de, medan gudstjänsten förehafves, om vintern uppå isarne söka hvarjehanda olofliga och onyttiga tidsfördrif».

håller, skall anses och tilltalas som en okristen».¹ Med afseende på den sista punkten i prästeståndets skrifvelse må erinras om föreskriften i kyrkolagens kap. 10 § 5: »Dör den bannlyste i sin obotfärdighet, skall han icke af någon präst eller uti kyrkogård begrafven varda».

Med anledning af prästeståndets skrifvelse utfärdade K. Maj:t några år senare, d. 28 maj 1746, en »föreställning och varning till samtliga undersåtarne i riket om sön- och högtidsdagars behörige firande». Prästeståndet var dock ej belåtet med denna kungörelse, som blott helt allmänt hänvisade till förut utfärdade stadgar, utan upptog frågan ånyo i sina besvär vid 1746—47 års riksdag² och anhöll, att K. Maj:t behagade låta utgå »det uti resolutionen på prästerskapets allmänna besvär d. 14 juni 1720 allernådigst tillsagda förnyade påbudet». Då frågan före besvärens uppsättande behandlades i prästeståndet, framhöll man, »huru sabbatens ohelgande beklagligen allt mer och mer tilltager, och som detta synes till en stor del draga sin härkomst och upprinnelse ifrån Stockholm, detta åter tvifvelsutan härleder däraf, att härstädes både i de kongl. hofven och hos privata herrskaper gudstjänster hållas på diverse tider af dagen, hvarför ingen vakt gärna kan gå omkring på gatorna och göra sin tjänst». Äfven klagades det öfver, att försäljningen af öl och brännvin mycket bidrog till sabbatens ohelgande, och att fogdar och andra kronobetjänte på landet, som skulle vaka öfver de utgångna förordningarnas efterlefnad, själfva höllo krogar och därför äfven sågo genom fingrarna med andra.³

I resolutionen d. 23 december 1747 på prästerskapets nämnda besvär uttryckte K. Maj:t sitt missnöje öfver att de tid efter annan utgångna förordningarna om sön-, högtids- och böndagars rätta firande ej haft den verkan, som man därmed afsett. Dock ansåg K. Maj:t det betänkligt att utfärda någon ny förordning angående denna sak, men ålade kronobetjänter och uppsyningsmän i städerna och på landet att ha noggrann uppsikt öfver,

¹ Belysande för de kraf på kyrklig observans, som gjordes gällande vid slutet af 1600-talet, är en förordning af d. 6 juli 1688, hvari det för konungens lifgarde föreskrefs, att hvarje söndag halfva antalet officerare, underofficerare och gemene skulle begå nattvarden; officerare, som försummade gudstjänsten, skulle till de fattiga böta en half månads sold, gemene slita tre par spö. Anjou, a. a., s. 531.

² I Prästest:s bref, memorialier etc. 1746—47, n:r 31.

³ Prästest:s prot. d. 25, 30 okt. 1746.

att tidigare utgångna stadgar efterlefdes. Skulle nämnda tjänstemän åsidosätta sin plikt, stode det hvar och en fritt att anmäla dem till åtal.

En följd af prästeståndets förnyade klagomål blef en förordning för hufvudstaden, att gudstjänsten skulle taga sin början samtidigt i alla kyrkor (med undantag af hofkapellet, finska kyrkan och »de hus, där herrskaperna ha rätt att hålla egna präster»), och att »de vanliga kyrkepatrullerna» skulle utgå alla sön- och högtidsdagar såväl mellan som under riksdagarne.¹

De förnyade förordningarna åstadkommo föga verkan, såsom bl. a. framgår af Stockholms konsistoriums riksdagsrelation d. 16 september 1751² och samma konsistoriums skrifvelse till öfverståthållaren d. 9 oktober 1753.³ Särskildt var effekten af »kyrkepatrullers» utsändande mycket ringa. I den sistnämnda skrifvelsen beklagar sig konsistoriet öfver att »man under gudstjänsten ej allenast i gemen måste se allehanda slags folk drifva af och an på gatorna, utan ock betjante och arbetskarlar bära bördor, hyrkuskar, åkare och bryggaredrängar köra med deras vagnar och kärror, rodderskor och andra fara med jakter och båtar åter och fram på sjöarne samt fältskärsgesäller och perukmakaregossar, i synnerhet under högmässan, löpa med sina barberarepåsar och perukaskar, liksom äfven under aftonsångerna kaffehus, källare och krogar skola bevistas, hvarifrån ut på gatan höres slammer af brädspel eller klotkastning, till dess gudstjänsten är slutet, då de, som gå ut ur kyrkan, måste underkasta sig hvarjehanda omdömen af dem, som på nyssnämnda ställen äro församlade».

Vid 1755—56 års riksdag androg prästeståndet ånyo frågan om sabbatshelgd i sina allmänna besvär. Ståndet ansåg denna fråga som »en hufvudsak bland besvären».⁴ I den kungl. resolutionen (d. 12 januari 1757) på dessa besvär uppräknas alla förut utgångna viktigare förordningar om sabbatshelgd från 1687 års stadga om eder och sabbatsbrott till slottskansliets publikation d. 21 mars 1748, hvilka samtliga förnyades och stadfästes. Då prästerskapet särskildt hade klagat öfver att marscher till regements- och kompanimöten företogos på söndagarna, påbjöds

¹ Slottskansliets publikation d. 21 mars 1748 (årstrycket).

² I Prästest:s bref, koncepter m. m. 1751—52.

³ I Stockholms konsistorii akter 1753, nr 105 (Riksarkivet).

⁴ Prästest:s prot. d. 3 jan., 26 mars, 3 juli, 31 aug. 1756.

i den kungl. resolutionen, att vederbörande skulle förekomma sådant eller, »om nöden tränger», åtminstone så laga, att de ej företoges förrän efter slutad gudstjänst. Äfven förklarades det, att sådana marknader, som pågingo endast en dag, ej skulle få hållas vare sig dagen före eller efter någon söndag eller stor helgdag (s. k. torgdagar undantogos dock).

Denna resolution med sina noggranna hänvisningar till föregående förordningar synes bättre ha tillfredsställt prästerskapet än förut gifna resolutioner. I de närmast följande riksdagarnas protokoll förekommer, så vidt vi funnit, frågan om sabbatshelgd ej på annat sätt än i samband med frågan om de mindre helgdagarnas indragning. I den kungl. förordningen af d. 4 november 1772, som definitivt påbjöd denna indragning, förnyades och stadfästes »förr utgångne förordningar om sön- och andra högtids- och helgdagars rätta firande».

Vid 1786 års riksdag framställde prästeståndet genom en särskild deputation till K. Maj:t en önskan »om allmänna skådespels inställande på sabbaten».¹ Några år därefter utfärdades med anledning af den förestående jubelfesten till minne af Upsala möte ett kungl. plakat »angående sabbatens tillbörliga firande», dateradt d. 26 februari 1793. K. Maj:t förklarade häri, att det befunnits nödvändigt »att förnya och i deras fulla kraft återställa alla de påbud och författningar, som våra företrädare låtit utgå angående sön- och högtidsdagars firande». Dessutom påbjöds, att källare och krogar, kaffehus och näringsställen skulle vara stängda från kl. 7 lördagsafton till samma tid söndagsafton (förut till kl. 4 söndags e. m.), med undantag för spisgäster. Slutligen stadgades, att skådespel ej skulle få uppföras »på de dagar, som till Guds ära i synnerhet äro helgade», hvilket stadgande redan förekom i 1687 års förordning om eder och sabbatsbrott. Att detta förbud dock på senare tiden ej hade upprätthållits, framgår af prästeståndets förut nämnda, vid 1786 års riksdag framburna petition.

1700-talets lagstiftningsåtgärder i fråga om sabbatshelgd funno alltså sin afslutning i ett fastställande af de förut, ända sedan 1600-talets slut utgångna förordningarna. Att flera af de stadganden, som dessa förordningar innehöllo, aldrig hade kunnat bringas till allmän tillämpning, framgår af det föregående. En del af dessa stadganden voro också af den art, att de bättre

¹ Prästest:s prot. d. 22 juni 1786.

öfverensstämde med den i fråga om yttre kyrklig observans stränga anda, som härskade under Karl XI:s tid, än med tidsförhållandena under 1700-talets senare hälft. De separatistiska rörelserna och ännu mer den tilltagande indifferentismen voro ej ägnade att framkalla åttlydnad för de stränga bestämmelserna från ortodoxiens tid. Krafvet på religionsfrihet framträdde äfven. Prästerskapets sträfvanden synas också efter midten af 1700-talet mest ha riktat sig mot sådana missbruk, som invercade störande på gudstjänstfirandet, men ej heller i detta afseende åstadkommo de förnyade förordningarna önskad verkan. Att samtliga äldre stadganden i så bestämd form återupplifvades i kung. plakatet den 26 februari 1793, sammanhängde utan tvifvel med den reaktion mot upplysningstidens öfverdrifter, som vid denna tid gjorde sig gällande.

II.

Indragning och förändring af helgdagar.

Utom de dagar, som fortfarande i vårt land firas såsom helgdagar, bibehöll den svenska kyrkan från den katolska tiden åtskilliga andra helgdagar, hvilkas firande afskaffades under 1700-talet. Dessa senare voro Marie besökelsedag (d. 15 augusti), Skärtorsdagen, fjärde dagen i de stora högtiderna jul, påsk och pingst, apostladagarna och de s. k. gångdagarna. Firandet af tredje dagen i de stora högtiderna hade tidigt upphört i svenska kyrkan, om det ens någonsin varit vanligt.¹

Af de dagar, som firades till apostlarnas ära, funnos i vår gamla almanacka flera reminiscenser, t. ex. Petri cath. (d. 22 februari), en dag, som firades till minne af Petri föregifna biskopsämbete i Antiokia, samt Petri fäng. (d. 1 augusti), till minne af hans fångenskap (Apg. 12 kap.). De dagar, som i vår nuvarande almanacka bära namnen Anders (Andreas), Jakob, Bartolomeus, Matteus o. s. v., firades till minne af dessa apostlar.

¹ Anjou, a. a., s. 304. Jfr Prästest:s prot. d. 21 mars 1743 och Sam. Rogbergs memorial i Justitiedep:s prot. d. 23 okt. 1738.

Angående apostladagarna föreskrifver 1571 års kyrkoordning, att de fortfarande skulle firas med undantag af »S. Pedhers dagh om wintren». Denna dag, Cathedra Petri Romæ, d. 18 januari, hade i den katolska kyrkan firats till minne af Petri biskops-ämbete i Rom, och denna helgdags sammanhang med påfvens maktanspråk var utan tvifvel anledningen till dess afskaffande i svenska kyrkan efter reformationen. I kyrkoordningen af år 1571 göres ingen skillnad mellan apostladagarna och öfriga helgdagar, men, såsom ofvan är nämndt, stadgas i 1686 års kyrkolag (kap. 14 § 1), »att folket i städerna och på landet må uppå apostladagarna drifva deras handel och vandel samt annat lofligt arbete, sedan gudstjänsten är förrättad.»

Gångdagarna, som inföllo mellan Bönsöndagen och Kristi himmelfärdsdag, hade under den katolska tiden högtidlighållits med processioner kring fälten, hvarunder man anropade Gud och helgonen om en god skörd. Efter reformationen bibehöllos måndagen och tisdagen efter Bönsöndagen såsom gångdagar. De räknades dock blott såsom halfva helgdagar, och redan 1571 års kyrkoordning stadgar om dem: »På samma dagar skal man hålla allmennelighe böner, såsom här tillförenne anteknadt är, och sedhan gå til sitt arbete igen.»

Redan under 1600-talet hade man klagat öfver det stora antalet helgdagar, som hindrade arbetet och som hade till följd, att »folket likasom ledes vid de idkesamma predikningar».¹ Det nyss anförda stadgandet i 1686 års kyrkolag, enligt hvilket arbete på apostladagarna var tillåtet, utgjorde tydligen bekräftelse på en sed, som redan förut var vanlig. Dock förekommo klagomål, att gesäller och arbetare i städerna liksom tjänstfolket på landet vägrade att arbeta på apostladagarna. Frågan upp-togs i Stockholms konsistoriums enskilda besvär vid 1723 års riksdag,² hvilket föranledde en förordning, att såväl i städerna som på landet endast en predikan skulle hållas på apostladagarna, nämligen från kl. 8 till kl. 10, och att därefter tjänstehjon eller gesäller ej skulle ha rätt att undandraga sig sitt vanliga arbete, vid vite af 40 marker sm.³

Förslag om åtskilliga helgdagars indragning väcktes vid 1738

¹ Anjou, a. a., s. 312.

² Jfr Prästest:s prot. d. 5, 20, 24 sept., 5 okt. 1723.

³ Publikation ang. apostledagarnas firande, dat. d. 24 jan. 1724 (års trycket).

—39 års riksdag af friherre Henrik Jakob Wrede af Elimä. Wrede var vid denna tid major, blef sedan landshöfding i Savolaks och dog 1758. Han utöfvade vid flera riksdagar ett stort inflytande. Han tillhörde först holsteinska partiet och blef efter detta partis upplösning ifrig anhängare af hattpartiet. I det vidlyftiga memorial,¹ som Wrede inlämnade vid riksdagen 1738, och hvori han föreslog indragning af 21 helgdagar, anför han hufvudsakligen två skäl för sitt förslag. Det ena är, att genom en sådan åtgärd söndagens helighållande skulle i hög grad befordras, det andra, att landet skulle erhålla stor ekonomisk vinst af det ökade antalet arbetsdagar.

Wrede börjar sitt memorial med att betona, »huru ganska nödigt det är, att sabbatsdagen lysas uti större helg och frid, än den nu för tiden är öfver allt i vårt kära fädernesland». Orsaken till att sabbatsdagen ej firades på tillbörligt sätt finner W. i det alltför stora antalet helgdagar. »Hvad kan här af följa annat, än att sabbaten, som är Guds egen, af honom själf lyst i fred för hela världen och påbuden med löfte om välsignelse, måste gifva väg och förlora pris för andra dagar, som af människor påbjudna äro?» Sabbatsbudet har aldrig upphäfts, »mera än quoad ceremonialia». Står således sabbatsbudet fast intill världens ände, »så frågas då, om någon öfverhet, land eller folk i världen, som har antagit den Heliga skrift för ett rättesnöre, har makt att förminska antalet af de arbetsdagar eller föröka antalet af de sabbatsdagar, som Gud föreskrifvit. Jag menar oförgripligen nej.» W. lämnar därefter en historik öfver de mindre helgdagarnas uppkomst. Gustaf Vasa bibehöll apostladagarna, men detta skedde, »på det de påfviske icke skulle hafva rum för den förevitelsen, att han skymfde kristna församlingens prydning uti martyrernas och helgonens afskaffade minnen». Därefter öfvergår W. till den nationalekonomiska synpunkten. Han beräknar antalet »arbetande människor» i Sverige och Finland till åtminstone en million. Om dessa nu onödigtvis fira 21 helgdagar om året, så gå 21 millioner dagsverken årligen förlorade. Den därigenom förorsakade förlusten måste beräknas till mer än 11 millioner daler kopparmynt. Fastän öfverheten nyligen genom en förordning sökt hämma »lättjan och själfsvåldet» på helgdagarna, »så rönes dock, att de uti alla handt-

¹ Memorialet är dateradt d. 4 aug. 1738 och finnes i Utskottshandlingar 1740—41, nr 33: 7.

verkshus och verkstäder äro förlorade dagar, men vunna med profit för källare och krogar». W. framhåller vidare, att flera helgdagar inföllo i början af skördetiden, »då ofta en dag försummad sätter hela landets vinterfoder uti äfventyr». De ekonomiska synpunkter, som han gör gällande, sammanfattar han på följande sätt: »Här få vi nu igen det vi på många andra ställen sökt, nämligen rätta orsaken, hvarför våra handtverkare äro dyrare än alla andra i världen och andra nationers arbete säljes för bättre köp än vårt. Dessa en och tjugu dagar, som vi hafva mer än alla andra nationer i världen, äro orsaken uti en ganska stor del till vårt lands undervikt uti åkerbruk, sjöfart, handel och manufakturer emot alla andra».

De helgdagar, hvilkas indragning Wrede föreslog, voro två böndagar, tre fjärdedagar, tio apostladagar, Skärtorsdagen, två Mariadagar (Marie kyrkogångs- och besökelsedag). Johannes Döparens dag, Mikaelidagen och Allhelgonadagen. Att två af de fyra böndagarna äfven föreslogos till indragning, hade sin grund däri, att dessa dagar frades på fredagar. Med afseende på apostladagarna, Skärtorsdagen, tredjedagarna i högtiderna, de två Mariadagarna, Johannes Döparens dag, Mikaelidagen och Allhelgonadagen föreslog W., att veckopredikningar då skulle hållas i städerna. På landet borde ungdomen mellan 10 och 15 år infinna sig i kyrkan »att förhöras i deras kristendom och beredas till Herrens nattvard» mellan kl. 8 och 12, »då det äldre folket bör finnas hvar och en vid sitt arbete och handtering». På fjärdedagarna skulle ingen gudstjänst hållas vare sig på landet eller i städerna.

Efter att ha framställt sitt förslag, avslutar Wrede sitt memorial med följande ord: »När detta är gjordt, bör sabbatsdagen och de årliga högtider lysas i större och starkare hägn och fred, än de nu äro, så att ifrån sol till sol inga resor anställas, inga körsior göras, inga gästabud eller besök hus emellan hållas, inga krogar eller källare öppnas etc., etc. och det allt mot dubbla böter emot de förra sabbatsbrott, hvarmed göres en början nästa kyrkoår. Om detta sker, tror jag, att Gud får mera ära och människor mer välsignelse, ty de uppfylla Guds bud, när de helga hvilodagen och arbeta sex dagar i veckan».

Wredes förslag bifölls i princip af ridderskapet och adeln, som hänsköt frågan till justitiedeputationen för förslagets närmare utarbetande. Prästerskapet erkände »det goda nit om sabbats-

dagens större helg och frid», som Wrede ådagalagt, men ståndet höll före, att afskaffandet af en del helgdagar hos många skulle väcka oro och bekymmer, »som ock att denna tids fanatici utaf en sådan reformation och rubbning ofelbart skulle taga sig mycken styrka i sin villfarelse och fögnad, att vår offentliga gudstjänst allt mer och mer skulle försvinna». I alla händelser ansåg prästeståndet, att någon förändring ej hastigt borde vidtagas.¹

Förslaget om helgdagarnas indragning behandlades därefter i justitiedeputationen.² Af intresse är särskildt, hvad bondeståndets deputerade hade att andraga. Det heter därom i protokollet: »Hvarvid bondeståndet först högeligen bestridde, att någon förändring måtte ske uti den nu allmänt vedertagna och brukliga gudstjänsten, förkastandes alldeles de skäl, som i memorialet anföras angående hinder uti landtmannens åkerbruk och bärgning, som genom apostladagarna skall förorsakas, och där emot tryggade sig vid Guds välsignelse och försyn uti all ting samt att hans namn icke för ofta eller nog kan tillbedjas. Det skulle ock vara en stor sorg för den enfaldiga hopen af menige man, om de, som eljest icke hafva så ofta tillfälle att besöka Guds hus samt medel vid handen att betrakta Guds ord hemma som de, hvilka bo uti staden eller äro af högre stånd samt mera upplyst kunskap, skulle nu där ofvanpå betagas de dagar, som till gudstjänstens öfvande varit i långliga tider utsedde och förordnade. Bondeståndet förmodade ock, att ingen af högvördiga prästeståndet skulle vilja bifalla en sådan proposition, som om apostladagarnas afskaffande gjord är, utan hädanefter som hitills för den lön och uppehåll, som dem består, genom lära och predikan deras enfaldige åhörare gå till handa».

Äfven kyrkoherde Michael Hermonius uppträdde i justitiedeputationen skarpt emot det väckta förslaget. Han betviflade ej, att friherre Wredes förslag härflutit »af idel välmening och fromhet, hvarför han har ett allmänt beröm», men framhöll de vådor, som förslagets antagande skulle medföra. »Skulle nu en sådan förändring med apostla- och högtidsdagarnas afskaffande ske, hade det ej allena den frukten, att de, som eljest tillförenehafte nog lättsinniga tankar om gudstjänsten, blefve däruti på det sättet långt vidare styrkta, utan ock gäfves efter handen

¹ Prästest:s prot. d. 9, 11 aug. 1738.

² Justitiedep:s prot. d. 19 sept. 1738.

öppna vägen till lasters och själfsvålds begående». Deputationens medlemmar instämde i allmänhet med kyrkoherde Hermonius.

Teol. lektorn Samuel Rogberg (från Växiö stift) inlämnade vid ett följande sammanträde ett skriftligt yttrande,¹ hvori han bemötte den motivering, som Wrede förebragt i sitt memorial. »Den vidskepelse», yttrar Rogberg, »som i memorialet omtalas skall vara hos gemene man, att så snart klockan är rörd på en lätthelgedag, är dagen för dem så helig, att knappt någon husbonde får sin dräng att spanna för, veta vi hos oss och på våra orter intet utaf. — Att betaga folken i landene den förmån att ej på alla dagar, som härtill skett, få gå till Guds hus och höra Guds ord finner jag alldeles orådligt och ganska eftertänkligt. Hvad rörelse häraf i landene kunde blifva, torde ej heller nu så lätt stå till att uträkna».

Vid ett nytt sammanträde af justitiedeputationen voro samtliga ståndens talmän närvarande, såsom fallet brukade vara, då någon fråga rörande religionen behandlades. Ärkebiskopen Jöns Steuchius yttrade sig emot Wredes förslag. Landtmarskalken K. G. Tessin ställde sig mera sympatiskt till förslaget, men ansåg, att frågan borde uppskjutas till en följande riksdag, hvilket äfven blef deputationens beslut.²

Frågan återupptogs vid riksdagen 1740—41. Det visade sig då, att prästerskapets ståndpunkt undergått en väsentlig förändring under den korta tid, som förflutit sedan föregående riksdag.

Först behandlades Wredes förslag i justitiedeputationen. Prästeståndets deputerade uttalade därvid inga principiella betänkligheter emot förslaget, utan höllo före, att en minskning i antalet helgdagar skulle vara nyttig, då söndagen därigenom borde komma att hållas i bättre helgd. Då prästerna dock hyste någon betänklighet mot förslaget, berodde detta på fruktan för klander från allmänhetens sida. »Någon förändring därutinnan skulle tilläfventyrs tillskrifvas prästeståndet, likasom de gärna skulle se, att de genom sådana apostledagars afskaffande sökte någon förminskning i sysslor och arbete med predikan, hvarföre ock prästeståndet för sin del icke gärna ville vara del-

¹ Justitiedep:s prot. d. 23 okt. 1738.

² Justitiedep:s prot. d. 26 okt. 1738.

aktig i någon proposition, som skulle hafva en sådan eller annan osmak med sig».

Bondeståndets ledamöter i justitiedeputationen fasthöllo den mening, som ståndet förfäktat vid föregående riksdag, och afstyrkte hvarje förändring. Bönderna framhöllo, att apostladagarnas firande ej vore något hinder för arbetet, som på landsbygden alltid brukade förrättas på dessa dagar, sedan gudstjänsten blifvit hållen.

Slutligen förenade sig justitiedeputationen om ett förslag, som i allt väsentligt innebar ett instämmande i friherre Wredes motion. Den i motionen framhållna nationalekonomiska synpunkten upptogs äfven i deputationens motivering. Särskildt betonades, att dessa helgdagars införande var en rent mänsklig inrättning, som äfven kunde af människor förändras, i all synnerhet som de nämnda helgdagarna vore en kvarlefva från den katolska tiden. I stället för predikan skulle nu på apostladagarna hållas katekesförhör med ungdomen, »hvarigenom nogsam visas, att ingen förevitelse skäligen kan hafva rum emot prästerskapet, att de skulle åstunda denna förändring för lisa och förminskning i arbete med predikan, utan få de ett långt besvärigare, men likväl nyttigare att syssla med, när de undervisningsverket och katekiserandet således skola utföra». Såsom hufvudändamålet med den föreslagna förändringen angafs, att sabbatsdagen och de stora högtidsdagarna så måtte komma att hållas i bättre helgd. Då deputationens betänkande skulle justeras, gjordes af bönderna den hemställan, att Kyndelsmässodagen måtte bibehållas, enär denna helgdag inföll på vintern och således ej kunde anses hindra landtmannens arbete. Denna hemställan bifölls af deputationen. Äfven beslöt man föreslå, att Johannes Döparens dag, Mikaelidagen och Allhelgonadagen fortfarande skulle firas. Hvad böndagarna angår, föreslogs att minska deras antal från fyra till två.¹

Justitiedeputationens förslag bifölls i samtliga stånd utom bondeståndet. I det sistnämnda ståndets protokoll den 11 augusti 1741 heter det: »Och fanns godt att igenom extract. protocolli hos de öfriga stånden påstå, att den vanliga inrättningen såsom ländande till Skaparens ära samt församlingarnes uppbyggelse i kristendomen äfven hädanåt å landet må blifva bibehållen».

¹ Justitiedep:s prot. d. 28 maj, 22 juni 1741. Justitiedep:s betänkande (öfver Wredes memorial) d. 23 juni 1741.

När frågan behandlades i prästeståndet, framhölls det med styrka, att förändringen i helgdagarnas antal borde i den kungl. förordningen tydligt motiveras, så att menige man ej måtte taga någon anstöt däraf. Prästeståndet beslöt emellertid att bifalla justitiedeputationens förslag.

I enlighet med detta förslag, som sålunda bifallits af tre stånd,¹ utfärdades en kungl. förordning d. 11 november 1741, hvarigenom Marie besökelsedag, Skärtorsdagen, de båda gångdagarna, tredjedagarna [fjärdedagarna] i de stora högtiderna samt alla apostladagarna förklarades afskaffade. På landet skulle dock på dessa dagar katekesförhör äga rum, hvartill barn och ungdom borde infinna sig. Någon förändring i böndagarnas antal föreskrefs ej i den kungl. förordningen. De mindre helgdagarnas indragning motiverades utförligt enligt prästerskapets uttalade önskan. Förordningen söker äfven förebygga förklenliga utlåtanen om prästerskapet med anledning af den skedda indragningen och framhåller, att dess arbete endast blifvit förändradt, hvarför »riksens ständer förmoda, att alla lättsinniga och ogrundade tankar och omdömen antingen om den allmänna gudstjänstförrättningen i gemen eller ock om läroämbetets härunder beroende förmån och bekvämlighet i synnerhet skola af sig själfva förfalla och varda om intet.» Såsom ofvan är nämndt, inskräpper äfven denna förordning vikten af söndagens rätta firande.

Egendomligt är, att i den nämnda förordningen liksom i ständernas underdåniga skrifvelse af den 22 augusti 1741 ej talas om fjärdedagarna, såsom i Wredes memorial, utan i stället om tredjedagarna. Härmed betecknas uppenbarligen fjärdedagarna, nämligen i betydelse af den tredje helgdagen i de stora högtiderna. I justitiedeputationens betänkande af d. 23 juni 1741 användas omväxlande uttrycken tredjedagar och fjärdedagar. Att de egentliga tredjedagarna ej vid denna tid firades såsom helgdagar, är ofvan framhållet.

De uttalade förhoppningarna, att förordningen om de mindre helgdagarnas indragning äfven på landsbygden skulle mottagas med välvilja, och att den skulle bidraga till söndagens värdigare firande, synas ej ha gått i uppfyllelse. Om den oro, som den beslutade förändringen väckte inom bondeståndet, vittnar ett yttrande af prostén Christopher Risell, ombud i prästeståndet

¹ Ständernas skrifvelse till K. Maj:t den 22 aug. 1741.

för Karlstads stift. Han berättade »hurusom en herredagsman af bondeståndet kommit till honom och begynt på att gråta samt betygat, det han bekymrad reste hem, ej vetandes huru han skulle försvara hos sina medbröder, att helgedagarna afskaffas, storbönedagar minskas och de således miste Guds ord».¹ En liknande skildring möter i ett memorial,² som inlämnades vid riksdagen 1756 af den förut nämnde prosten Samuel Rogberg (från Växiö stift). Vid nämnda riksdag förelåg åter frågan om de mindre helgdagarna, och Rogberg redogjorde i sitt memorial för frågans föregående behandling. Af intresse är följande skildring: »Vid 1741 års riksdag drefs saken äntligen igenom alla stånd, så att alla apostladagarne skulle afskaffas, det ock skedde, ty prästeståndet gjorde då ej någon svårighet häremot, besynnerligen ljusliga färg sattes på saken, att sön- och högtidsdagarna kunde därmedelst komma i så mycket större och starkare hägn och frid, med några flere väl besmyckade skäl, som då framdrogos. Men jag påminner mig, huru bondeståndet tyckte icke mycket om att gå in i samma idé, utan utlät sig med missnöje uppenbarligen, att vårt stånd var för mycket släpphänt i thy mål, samt att prästerskapet gjorde det allenast för att bli lindrade i sitt arbete, men lär dock ej lindra någon för den orsaken vid sina rättigheters uttagande. Man fick höra det häruppe af allmogen och ännu mer, när man kom hem, då häröfver ett allmänt misstycke förklarades, ja, de lade därtill, att Gud viste strax däröfver sin hämnd och straff, att kriget utslog olyckeligen i Finland. Jag anförer allenast menighetens ord och tal efteråt och vill ej yttra mig, antingen de i thy mål talte illa eller rätt. Men det kan jag i sanning berätta, sedan det vardt bifallet, att apostladagarna skulle bortskaffas, att detta hängde så hårdt uti hos bondeståndet, att de strax därefter vid riksdagens slut utom vårt stånds minsta vetskap biföllo den fria religionsöfningen tillika med de två andra respektive stånden: ett olyckeligt och högst beklagligt bifall. Jag vill icke säga, att detta skedde just till att revangera sig på ståndet, dock kan jag med stor sannolikhet och af de diskurser, som jag hörde då fällas, fullligen sluta, att slikt mycket därtill bidrog.»

Den oro, som förändringen väckt, tog sig vid påföljande riksdag (1742—43) uttryck i bondeståndets besvär, hvari på-

¹ Prästest:s prot. d. 11 aug. 1741.

² Prästest:s prot. d. 20 mars 1756.

yrkades, att gudstjänst såsom förut måtte hållas på apostladagarna. Frågan var före i allmänna besvärdeputationen, där bönderna »högeligen och med någon oro» begärde att återfå gudstjänsten på nämnda dagar.¹ Vid öfverläggningarna i präteståndet uttalades en del betänkligheter mot att gå böndernas begäran till mötes. Ombuden från flera stift, såsom Lunds, Linköpings och Strängnäs, hade ej förmärkt något missnöje öfver den nya ordningen. Däremot hade ett starkt missnöje gjort sig gällande i Dalarne² och i Småland. Prosten Carl Tiliander i Jönköping förklarade: »Ej allenast allmogen utan ock prästerskapet i Småland begära i detta mål ändring, viljandes i annor händelse allmogen afdraga något af prästerskapets inkomster». Bondeståndets bestämda hållning gjorde tydligen intryck på prästerna. Biskop E. Alstrin jämte åtskilliga andra höllo före, »att ej vore godt opponera sig emot bondeståndet i detta mål». En och annan synes äfven ha påverkats af förhoppningen, att man skulle kunna förmå bondeståndet att gå öfver till prästerskapets ståndpunkt i frågan om religionsfrihet för de reformerta³. Så yttrade kyrkoherde M. Ramzelius (från Västerås stift): »Efter vi i detta och flera mål göra bondeståndet till viljes, så tyckes mig vi kunde häraf betjäna oss och föreställa, att bondeståndet ingår med oss angående det bekanta religionsmålet.»⁴ Ett slags me-

¹ Prästest:s prot. d. 13 okt. 1742.

² Missnöjet med de mindre helgdagarnas indragning synes t. o. m. ha varit en bidragande orsak till den upprorsrörelse, som år 1742 började vinna utbredning i Dalarne, och som gaf anledning till dalkarlarnas marsch till Stockholm 1743, den s. k. stora daldansen. År 1742 hade dalkarlarna gifvit sina riksdagsmän i uppdrag att framställa till regeringen bl. a. den begäran, att gudstjänst såsom förut skulle hållas på apostladagarna för att »därigenom främja Guds ära och afvända det hotande syndastraffet». Fryxell, Berättelser ur svenska historien, del 36, s. 92.

³ Prästest:s prot. d. 16 okt., 6 nov. 1742. Jfr Levin, a. a., s. 60. Präteståndet hade vid riksdagen 1740—41 motsatt sig förslaget om religionsfrihet för de reformerta. Förslaget genomdrefs trots präteståndets motstånd. Vid följande riksdag sökte präteståndet, dock utan framgång, att få förordningen om de reformertas religionsfrihet upphäfd.

⁴ Här må äfven anföras ett yttrande af kyrkoherde P. Ekman (från Västerås stift), hvilket visar, att de på apostladagarna föreskrifna katekesförhören hade betydelse för den vid denna tid begynnande konfirmationsundervisningen. Han yttrade, »att han i sin församling användt dessa dagar till deras förhörande, som första gången begärt att få begå den h. nattvarden, efter de examina ej äro tillräckliga, som eljest med dem anställas, hvilket han funnit hafva sin goda nytta med sig, önskandes, att denna metod kunde blifva introducerad.» Prästest:s prot. d. 13 okt. 1742.

delväg föreslogs af biskop Jonas Fahlenius i ett till prästeståndet inlämnadt betänkande, hvori han yttrade: »Ändtligen skulle man ock vilja behålla åminnelsen af dessa apostledagar, så kunde de allesammans slutas uti en, och en dag för alla förordnas äfven som det är skedt med Allhelgonadagen.»¹

Efter flera debatter beslöt prästeståndet att för sin del bifalla bondeståndets anhållan, att predikan skulle hållas på apostladagarna.² Att flere medlemmar af prästeståndet endast med tvekan röstade för en sådan lösning af frågan, framgår af deras uttalanden under de förda diskussionerna. Den myndige prosten i Nyköping (sedermera biskopen i Strängnäs) Jakob Serenius yttrade: »Efter man ändteligen vill ställa bönderna till freds häruti, så tyckes mig, man intet bör gå längre än deras petitum, så att om man ändteligen beviljar dem predikan på aposteldagarne, bör det ske med det förbehåll, att förordningen i allt öfrigt skall vara i sin fulla kraft. Eljes får bonden den tron, att han kan kullkasta lag och förordningar, bara han är nog envis på riksdagen, hvilket är en farlig tro för oss.»³

Bondeståndet ådagalade emellertid stor tacksamhet för det gjorda medgifvandet. En deputation på 24 personer med bondeståndets talman, Olof Håkansson, i spetsen infann sig i prästeståndet, »tackandes för prästeståndets benäget gifna bifall till gudstjänsts hållande på apostladagarna med försäkran, att bondeståndet i alla görliga mål skall finnas redoboget till tjänst igen».⁴

I enlighet med prästeståndets beslut afläts d. 18 juli 1743 en skrifvelse af ständerna, hvilken gaf anledning till en kungl. förordning af den 25 juli 1743. Däri heter det, att egentliga anledningen till predikningarnas afskaffande på de mindre helgdagarna varit, att man dels velat åstadkomma bättre söndagshelgd, dels velat förebygga lättja och själfsvåld och befordra arbetsamhet. Intetdera ändamålet hade dock vunnits. Därför påbjöds nu, att man skulle återgå till den förra ordningen, hvad apostladagarna och andra mindre helgdagar beträffade, så att

¹ Prästest:s bref, memorialier etc. 1742—43, n:r 16.

² Prästest:s bref, memorialer etc. 1742—43, n:r 48. Prästest:s prot. d. 14 maj 1743.

³ Prästest:s prot. d. 6 nov. 1742.

⁴ Prästest:s prot. d. 9 juni 1743.

före katekesförhöret en kort predikan på dessa dagar skulle hållas.

Det dröjde dock ej så många år, innan förslag ånyo väcktes om de mindre helgdagarnas indragning. Ett sådant förslag förelåg vid riksdagen 1755—56, denna gång egendomligt nog väckt af en representant i bondeståndet, Jakob Larsson från Värmland. I prästeståndet bekämpades förslaget särskildt af prosten Samuel Rogberg, som förklarade, »att detta gåfve allt för stort prof af ständers resolutioners och göromåls opålitlighet, när det, som afslutas en riksdag såsom ständigt och fast blifvande, kastas en annan alldeles öfver ända». På grund af präste- och bondeståndets afvisande hållning förföll frågan för denna gång.¹ Samma utgång fick saken vid riksdagen 1760—62, då borgarståndet enade sig om ett förslag, att tredjedagarna i de stora högtiderna skulle firas i stället för fjärdedagarna, och att apostladagarna skulle »i så måtto indragas, att texterna för samma dagar följande söndag i ottesången förklaras och däremot förhör med ungdomen flitigare anställas». Ärkebiskop Samuel Troilius och biskop Engelbert Halenius m. fl. uttalade sympatier för förslaget, som dock förkastades i prästeståndet.²

Vid öfvergången från frihetstiden till den gustavianska tiden var frågan ändtligen mogen att lösas. Borgerskapet påyrkade i sina besvär vid riksdagen 1769—70, att de mindre helgdagarna skulle indragas. Samma förslag väcktes inom kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen af hofintendenten Per Tham. Deputationens förordningsutskott tillstyrkte förslaget, men då det föredrogs i deputationen, gaf det anledning till en längre diskussion, hvarvid särskildt flera af ridderskapets och adelns deputerade uppträdde mot den föreslagna förändringen. Vid verkställd votering röstade bondeståndets samtliga deputerade mot förslaget, däremot borgarståndets deputerade enhälligt för detsamma. Prästeståndets och adelns ombud biföllo förslaget, de förra med 8 ja mot 1 nej, de senare med 11 ja mot 4 nej.³

Bondeståndets deputerade instämde i två skriftligt affattade

¹ Prästest:s prot. d. 20 mars 1756. Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens prot. d. 8 mars 1756.

² Prästest:s prot. d. 19, 22, 26 jan., 4 maj 1761. Prästest:s deputerades öfver ecklesiastikärenden prot. d. 7 maj 1761, 26 maj 1762 i Prästest:s ensk. handlingar 1760—62.

³ Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens prot. d. 7 sept., 1, 6, 12 dec. 1769 i Utskottshandlingar 1769—70, nr 43.

utlåtanden af Sven Håkansson och Johan Olofsson. Den förre yttrar om följderna af den förändring, som vidtogs 1741: »Hvad hände? Hunger och krig, så att riksens höglofliga ständer den därpå näst följande riksdagen voro nödsakade alltsammans upphäfva och återställt i sitt förriga skick.» Ur Johan Olofssons memorial anför vi följande: »Först anmärker jag och antager såsom en ovedersäglig sanning, att Guds dyrkan i alla mänskliga handlingar äro som lodet uppå urverket. Saknas Guds dyrkan och rena fruktan, så äga de icke sin tillbörliga rörelse och drifvande kraft. Tager man bort solen af himmelen, så följer däruppå ett tjockt och ohyggligt mörker. Tager man bort Guds sanna dyrkan, så uppstiger ett gräsligt moln, och profetens ord sannas: 'mörker öfvertäcker jorden och mörkhet folken'. Ett folk, som lefver i mörker och utan vördnad för den store Guden, kan icke annat än träla under förbannelsens dom. — — Skola vi rätteligen känna Gud, såsom han bör kännas, så tro vi, att aldrig våra kyrkor och offentliga läroställen öppnas i så dyr afsikt för ofta. Vårt och våra barns sannskyldiga väl i tid och evighet kräfver af oss den skyldigheten att lämna medel och tillfälle till undervisning i den rena gudaläran. — — Vidare anmärker jag i kristlig välmening, att vi här arbeta och träla för en tid af 70, högst 80 år utan att alls tänka på den minsta inskränkning af vår jordiska och fåfänga möda, men på arbetet för evigheten vilja vi efter eget behag och godtycko göra indragning. — — De uppgifna helgdagar har man firat i den kristliga församlingen, somliga flere, somliga färre hundra år, och dock hafva våra förfäder under Guds välsignelse, ehuru på en supponerad förlust af 17 millioner daler kopparmynt årligen, orkat draga deras utskylder. Jag har mig icke nu, ehuru i en tryckande och svår tid, bekant, att riksens allmoge eftersatt sin skyldighet att gifva kejsarenom det kejsarenom tillhör. Vi fattige bönder och landtmän, som måste framför andra stånd i landet sätta vår hand till plogen och äta vårt bröd i vår anletes svett, begära såväl på dessa helgedagar som sön- och högtidsdagar icke att suppa, lefva i lättja och öfverflöd, utan att hvila våra hjärtan i den Högstes sköte. Vi vilja oförtrutet kasta vårt korn i den svarta jorden, men vi vilja ock icke sakna den fördel att, så ofta som någonsin möjligt är, få i den offentliga församlingen och allmänna gudstjänsten se uppå hans hand, som välsignar kornet. — — Vi höra Guds röst gärna i hans hus på

helgdagarna och hålla oss med glädje till dem, som vandra till helgedomen, hvarest Israels Gud åkallad varder; alla tillfällen härtill, som vi äga, och hvilka i jämförelse emot dem, som i städerna gifvas, äro få, förbehålla vi oss, våra barn och efterkommande framgent orubbade, så länge himmelens dagar vara. Skulle ytterligare missbruket, som beklagligen af själfsvåldiga människor torde föröfvas på dessa dagar, betaga oss rätta bruket, så ser jag ej, hvad hindra skulle, med mindre samma förslag kunde göras till söndagarnas och de öfriga högtidernas indragning, emedan, oaktadt de strängaste förbud och viten, dock på dem föröfvas stora synder och oordentligheter. Missbruket tager aldrig bort rätta bruket, är ett gammalt godkändt ordspråk.»

Att döma af de retoriska vändningarna, är memorialets verkliga författare en annan än den enkle danneman, som tecknat sitt namn därunder,¹ men tankegången var utan tvifvel ett troget uttryck för den stämning, som ännu härskade inom bondeståndet.

Kammardeputationens förslag, som innebar, att »alla s. k. apostle- eller smärre helgdagar» skulle afskaffas, samt att fjärdedagarnas predikningar skulle förläggas till tredjedagarna,² kom ej till afgörande förrän vid nästföljande riksdag, år 1772. Redan 1769 hade dock förslaget föredragits i bondeståndet och där afslagits.³ Vid riksdagen 1772 bifölls det af de tre öfriga stånden, af prästeståndet denna gång enhälligt.⁴

I väsentlig anslutning till riksdagens beslut utfärdades d. 4 november 1772 en kungl. förordning, enligt hvilken tredje⁵ och fjärdedagarna i de stora högtiderna, Marie besökelsedag, Skärtorsdagen, apostladagarna och de s. k. gångdagarna blefvo »såsom helge- och predikodagar» indragna. Däremot bibehöllos Marie kyrkogångsdag, Mikaeli- och Allhelgonadagen, men skulle, om de infölle på söckendag, firas nästföljande söndag. Inträffade Marie kyrkogångsdag i veckan före fastlagssöndagen, skulle den

¹ Jfr ett yttrande af Johan Olofsson i Kammardep:s prot. d. 1 dec. 1769.

² Sven Håkanssons och Johan Olofssons skrivelser samt Kammardep:s betänkande i Utskottshandlingar 1769—70, n:r 44.

³ Prästest:s prot. d. 22 dec. 1769.

⁴ Prästest:s prot. d. 22 febr. 1772.

⁵ Att äfven tredjedagarna nämnas här, torde ha sin grund i riksdagens förslag, att de skulle firas i stället för fjärdedagarna. En annan orsak kan ha varit, att i städerna predikningar stundom lära ha hållits på tredjedagarna, ehuru dessa dagar ej betraktades som helgdagar.

flyttas till söndagen förut.¹ I förordningen uppmanades prästerna att i stället för de indragna predikningarna flitigt hålla katekesförhör på de tider, som för hvarje ort voro lämpligast.

Härmed hade frågan om de mindre helgdagarna, som så länge stått på dagordningen, erhållit en i det hela tillfredsställande lösning. Det kan dock ifrågasättas, om ej den tanke varit värd att taga vara på, som biskop Fahlenius framkastade vid riksdagen 1742, att de tio apostladagarna borde utbytas mot en enda, till erinran om kyrkans grundläggningstid.² I alla händelser måste det betecknas som en vinst, att ej Allhelgonadagen med sin erinran om kyrkans gångna tider indrogs, såsom friherre Wrede ursprungligen föreslagit.

Det återstår att nämna några ord om böndagarna. Redan Gustaf Vasa påbjöd sådana dagars firande. Då landet hotades af missväxt 1544, utfärdade han ett påbud, att böndagar skulle firas under en hel veckas tid, och föreskref sedermera, att fyra dagar årligen skulle högtidlighållas som bot- och böndagar. Efter ett afbrott under Karl IX:s regering förnyades af Gustaf Adolf påbudet om allmänna böndagar. Sådana dagar firades sedan under 1600-talet, vanligen till ett antal af tre om året. Karl XI ökade 1675 böndagarnas antal till fyra, och detta antal har sedan dess bibehållits. Enligt den äldre kyrkans sed firades böndagarna vanligen på fredagar, stundom äfven på onsdagar. Från Karl XI:s tid till 1773 firades de alltid på fredagar.

Såsom förut är nämnt, innebar friherre Wredes förslag om indragning af helgdagar äfven, att böndagarnas antal skulle minskas från fyra till två. Förslaget upptogs i ständernas skrifvelse till K. Maj:t d. 22 augusti 1741, hvari det föreslogs, att den ena böndagen skulle firas om våren, när »säd och gräs ur jorden förväntas», och den andra såsom tacksägelsedag om hösten, »när jordens frukter bärgade äro», samt att vid utomordentliga tillfällen, såsom hungersnöd och andra landsplågor, en eller flera extra böndagar skulle påbjudas. Förslaget om minsk-

¹ År 1786 begärde bondeståndet i sina allm. besvär att återfå några af de indragna helgdagarna. Det anhöll nämligen, att Kyndelsmässodagen, Mikaeli- och Allhelgonadagen skulle firas på de dagar, då de verkligen inföllo, samt att offentlig gudstjänst skulle hållas på fjärdedagarna i de stora högtiderna, i synnerhet fjärdedag jul. Böndernas anhållan afslogs dock af Kungl. Maj:t Kungl. resolution på allmogens allm. besvär d. 20 nov. 1786.

² Jfr Ullman, Liturgik, I s. 129.

ning af böndagarnas antal föranledde dock ingen åtgärd från regeringens sida.

Utom de fyra årligen återkommande böndagarna firades understundom under 1700-talet en extra ordinare böndag. En sådan påbjöds af regeringen år 1709 med anledning af det nödställda läge, hvori landet befann sig efter slaget vid Poltava.¹ Den 3 december 1756 firades äfven en extra böndag med anledning af hofpartiets misslyckade försök att ändra regeringssättet.² Den som väckte förslag om denna böndags firande var en af hattpartiets ledande män i prästeståndet, biskop Samuel Troilius. Han motiverade sitt förslag därmed, att »med rätta kunde räknas för ett syndastraff den oenighet, som illasinnade uppväckt mellan konung och undersåtar,» hvarjämte han erinrade om »de obehagliga tidningar, som inkommo från landsorterna i riket om ett stort elände, som hotar både folk och kreatur med yttersta undergång.»

Förslag om att flytta böndagarna från fredagar till lördagar väcktes vid riksdagarna 1755—56 och 1760—62. Såsom skäl för den föreslagna förändringen anfördes, att på de orter, där folket hade lång väg till kyrkan, det var omöjligt att infinna sig vid gudstjänsten både på en fredag och på den därefter följande söndagen, samt att en hvardag mellan två helgdagar ej såsom arbetsdag kunde jämföras med en vanlig veckodag.³ Förslaget mötte dock motstånd från prästerskapets och böndernas sida och föranledde ej omedelbart någon förändring. Det upptogs sedermera i samband med frågan om de mindre helgdagarnas indragning. I det förut omnämnda betänkande, hvori kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen tillstyrkte

¹ Ecklesiastika handlingar i Prästest:s arkiv, band 7, nr 70.

² Prästest:s prot. d. 4 maj, 1 sept. 1756. Högmässotexten på denna böndag utgjordes af Ps. 124: 7, 8: »Vår själ är undkommen såsom en fågel en fågelfångares snara; snaran är söndergången, och vi äro löse» etc. Vid riksdagen 1743 föreslog biskop Rhyzelius, att den tredje böndagen årligen skulle firas »såsom en lof- och tacksägelse- samt åminnelse- dag till den nåd och barmhärtighet, som Herren gjorde med oss, då han stillade det svåra dalekarlarnes uppror och bevarade oss». Prästeståndet uttalade sympatier för förslaget, men det föranledde ingen åtgärd, då det blifvit väckt kort före riksdagens afslutande; det synes sedermera ej ha återupptagits. Prästest:s prot. d. 14 sept. 1743. Jfr Prästest:s prot. d. 17 aug. 1743, 21 aug. 1771.

³ Prästest:s prot. d. 11, 20 mars 1756. Kammar-, ekonomi- och kommersdep:s prot. d. 8 mars 1756. Prästest:s prot. den 19, 22 jan. 1761. Kungl. resolution på ständernas allm. besvär d. 9 dec. 1766.

denna indragning, föreslog deputationen, att ständerna skulle till K. Maj:t öfverlämna att bestämma antalet böndagar och tiden för deras firande. På samma gång framhöll deputationen, att den ej fann nödvändigt, att böndagarnas antal alltid skulle vara fyra, eller att de alltid skulle infalla på fredagar. Detta betänkande bifölls af de tre högre stånden. I kungl. förordningen d. 4 november 1772, som påbjöd de mindre helgdagarnas indragning, föreskrefs det, att de fyra böndagarna skulle bibehållas, men att de skulle firas på lördagar i stället för på fredagar.

Det dröjde dock ej länge, innan man fann det lämpligare att förlägga böndagarnas firande till söndagen. I slutet af 1700-talet firades stundom två böndagar på lördagar och två på söndagar, t. ex. 1783 och 1784. Andra år firades alla böndagarna på söndagar.¹ Sistnämnda praxis har sedan 1807 utan afbrott varit gällande i svenska kyrkan.

¹ Äfven denna förändring mötte i början motstånd från allmogens sida. Kungl. resolution på allmogens allm. besvär d. 20 nov. 1786.

Elof Haller.

Ett par ord om Skara biskopskrönika.

I sin äldre del är biskop Brynolf III:s biskopskrönika blott en parafras af västgöotalagens biskopslängd. Då källan (»skriften», »skriften oc kronikan») saknar material för fyllande af de obligata sex raderna, så göres intet försök att med konstruktion eller med allmänna ord om allmänt kristliga eller kyrkliga dygder utfylla tomrummet, utan detta utfylles med ett konstaterande af källans torftighet. Från och med biskop Stenar (1238) tryter den gamla biskopslängden; det torde utan vidare få anses gifvet, att nu, sedan ett domkapitel inrättats i Skara, något slags anteckningar förts, som stått biskop Brynolf III till förfogande, men då dessa förkommit, så återstår för oss ingenting annat än parafrasen i den rimmade krönikan. Följande rader skola söka visa, att vi i denna ha en rätt tillförlitlig källa.

Biskop Stenar fick sitt afsked genom ett påfvebref af år 1238. Brevet är utfärdat i januari, och man kan alltså taga för gifvet, att det kom fram och att biskopen afträdde ämbetet under samma år. Efterträdaren, biskop Lars I, får sig tillmätt en ämbetstid af nitton år, hvaraf följer att han bör ha varit biskop till år 1257. Vi äro i stånd att synnerligen noga kontrollera denna uppgift, och den skall visa sig korrekt. Biskop Lars förekommer i diplomerna första gången 1241 (D. S., n:r 305) och sista gången 1257 (D. S., n:r 440 den 9 april och 444 den 6 okt.). Under mellantiden erfara vi, att han i Birger Jarls ärenden 1252 fört underhandlingar med Norge (Flatöboken III, s. 183, Håkan Håkanssons saga). Öfverensstämmelsen är således den bästa möjliga. Ja, vi kunna gå än längre. Ett diplom, n:r 455, som föreligger i original, upplyser, att år 1259 fanns en biskop R., som då redan var biskop på andra året. Alltså föreligger ingen anledning antaga, att Lars som biskop fyllt sitt tjugonde år, troligen har han aflidit nära (före?) årsskiftet 1257—1258.

Här stöta vi emellertid på en motsägelse. Lars skulle enligt biskopkrönikan till efterträdare ha fått icke en R. utan en Waldemar. Vi skola icke genast taga fatt frågan om denna motsägelse utan först söka en annan fast punkt.

Med biskop Brynolf I börja källorna flyta rikare. Hans närmaste företrädare var biskop Erik, som af krönikan får sig tillmätt en regeringstid af 11 år. Äfven här låter sig krönikans uppgift ganska väl verificera. Eriks dödsdag är bekant, den 25 juli 1278, enligt uppgift i Brynolfs valurkund. Han möter i många diplom från 1270-talet (det första i sigillen redan 1270, i texten från och med 1271, det sista tre dagar före hans död). Beträffande hans inträde i ämbetet ha vi i en kronologi uppgiften, att företrädaren Ulf dött år 1268, i en annan den, att han dött 1267 (båda i *Scriptores rerum* I). Jag känner ingenting, som hindrar, att vi gifva den uppgift rätt, som stämmer med vår krönika.

Erik följde efter biskop Ulf, hvilken vi känna dels från de nämnda kronologiska uppgifterna, dels från ett diplom af 1266. Vår krönika tilldelar honom en treårig regeringstid, denna bör således ha infallit mellan åren 1264 och 1267. Antages detta, så få vi öfverensstämmelse mellan alla säkra uppgifter, blott med reservation för den ena af de två hvarandra motsägende kronologierna. I diplomatariet uppges Ulf såsom mottagare af en serie påfvebref från 1263, men detta är blott en förmodan af utgifvaren, ty Skarabiskopen nämnes i intet af dessa bref vid namn.

Vi äro så komna till den punkt, där vår krönika motsade öfriga uppgifter. Men äfven här skola vi finna en rätt väsentlig öfverensstämmelse. Vi funno, att biskop Lars hade dött nära årsskiftet 1257—8. Nu uppges i vår krönika, att närmast efter honom kom Waldemar med fem och därefter Ragvald med ett regeringsår. Sammanlägga vi dessa ämbetstider, så få vi sex år, alldeles lagom för att komma till den tid, då enligt flere samstämmiga uppgifter Ulf skolat tillträda ämbetet. *Vi få således uppgifterna i full öfverensstämmelse, om vi blott antaga, att Ragvald, som naturligtvis är den ofvan nämnde R., och Waldemar kommit i orätt ordning.*

I och för sig är ett sådant fel icke så synnerligen svårt att förklara, och det är allra minst svårförklarligt i detta fall, ty enligt uppgift äro stroferna i krönikan från början deviser till de porträtt, hvarmed biskopsslottet i Husaby varit prydt.

En felaktig ordning mellan två strofer har naturligtvis ytterst lätt kunnat uppkomma, då så varit förhållandet.

Det är blott en enda uppgift, som efter denna korrektion kommer i strid med krönikan. Under n:r 476 upptager vårt diplomatarium *efter afskrift*, ett diplom som skall vara utfärdadt af en biskop B., hvilken räknade brefvets uppgifna år 1262 som sitt femte ämbetsår. Den rätt unga afskriften kan naturligtvis icke tillerkännas tillnärmelsevis samma vitsord som det ofvan åberopade originalbrefvet af biskop R. I alla händelser måste ett fel föreligga, B. måste stå för W., såsom man också rätt allmänt antagit, ty såväl efter Biskopskrönikans ursprungliga kronologi som efter vår reviderade skall Waldemar ha varit biskop 1262. Men i så fall kan årets ordningsnummer också vara felaktigt.

Vi kunna således med hjälp af Biskopskrönikan och andra källor ställa upp följande mycket lätt reviderade biskopslängd:

Stenar 1229?—1238.

Lars 1238—1257(8?).

Ragvald 1258—1259.

Waldemar 1259—1264.

Ulf 1264—1267.

Erik 1267—1278.

Viktigast är emellertid, att blott en enda ytterst lätt korrigering behöfts för att bringa krönikan (särskildt dess kronologi) i öfverensstämmelse med nära nog alla andra uppgifter.

Sköfde i januari 1911.

Nat. Beckman.

**Några ord med anledning af svenske ministern i Rom
baron Bildts meddelande till Kyrkohistorisk
Årsskrift för 1910, p. 229—30.**

Jag är *mycket* tacksam för den upplysningen, att tvenne exemplar af den trosbekännelse, drottning Kristina vid sin offentliga öfvergång till den romersk-katolska kyrkan aflade, äro tillgängliga, det ena i Peterskyrkans arkiv, det andra i Vatikanska arkivet, samt att dessa »fullkomligt autentiska handlingar öfverensstämma i allo med den af GUALDO tryckta Tridentinska texten».

Frågan, huruvida nämnda trosbekännelse helt och hållet öfverensstämde med *Professio fidei Tridentinæ* eller möjligen utgjordes af densamma i något förändrad form, är sålunda definitivt afgjord. Men därmed har ock frågan om de af mig åberopade flygskrifternas tillförlitlighet blifvit afgjord. Deras författare ha på några punkter vid återgifvandet af trosformuläret i fråga tillåtit sig att göra några oväsentliga tillägg till det samma. Hvad har motivet därtill kunnat vara? Baron Bildt uttalar sig om förekomsten af dessa tillägg sålunda: »Att de nämnda flygskrifternas författare tillåtit sig åtskilliga friheter vid återgifvandet är, såsom väl bekant för dem, som ha någon förtrolighet med 1600-talets polemiska litteratur, alldeles intet ovanligt». Mig synes denna förklaring af, hur flygskrifternas tillägg till texten i *Professio fidei Tridentinæ* uppkommit, icke vara fullt tillfredsställande. Den hvilar nämligen på det antagandet, att dessa skrifter böra betraktas såsom *polemiska*, men detta torde ej kunna uppvisas.

Då baron Bildt angifver den 4 november såsom den dag, då Kristina aflade sin trosbekännelse, ter sig detta onekligen såsom en korrigerings af den vanliga, äfven i »Christine de

Suède et le Cardinal Azzolino» förekommande uppgiften, att den i fråga varande tilldragelsen ägde rum den 3 november. Det senare datum är det riktiga.¹

¹ Tyvärr förekomma i den å s. 23—25 i K. Å. 1909 återgifna texten till *Professio fidei Tridentinae* många, visserligen icke vilseledande, men vanprydande tryckfel. Där står s. 23 r. 4 n. dexterum; bör vara dexteram; s. 24 r. 4 rexionen; bör vara rectionem; r. 10 står unanimam; bör var unanimem; r. 10 n. står transsubstantiationen; bör vara transsubstantiationem; r. 5 n. bör stå orationes Deo pro nobis offerre; r. 4 n. står firmissime; bör vara firmissime; r. 3 står de; bör vara ac; Virgnis; bör vara Virginis; r. 1 n. står impietudum; bör vara impietudam; potestatum; bör vara potestatem; s. 25 r. 6 står Occumenicis; bör vara Oecumenicis; r. 13 står extrenum; bör vara extremum; r. 16 bör stå teneri, doceri; r. 18 bör stå Dei evangelia.

Uppsala den ¹²/₁₂ 10. .

J. E. Berggren.

Anm. af Red. Med anledning af ofvanstående not anser sig Red. böra meddela, att denna tidskrifts redaktör icke hade tillfälle att äfven själf läsa korrektur till ifrågavarande text.

Sveriges kyrka och Englands.

Ett engelskt kommittébetänkande.

Den engelska kyrkliga kommitté, som med anledning af ett beslut på Lambeth-konferensen 1908 tillsattes för att underhandla om ett närmande mellan den engelska och den svenska kyrkan, och hvars medlemmar i sept. 1909 därom förhandlade i Upsala med representanter för vår kyrka (jfr Kyrkohist. Årsskrift 1910, Underrättelser s. 187—191), afgaf i början af året 1911 sitt betänkande. Detta är publiceradt hos Mowbray, London, i ett litet häfte på 50 sidor (pris: 1 shilling). Förutom det egentliga betänkandet, som här nedan följer i öfversättning, äro där bifogade 3 bilagor, nämligen: 1) en kort skiss af den svenska kyrkans historia af Chancellor E. R. Bernard; 2) en framställning af de frågor, som blifvit väckta med afseende på den biskopliga successionens kontinuitet i Sverige af D:r A. J. Mason (väsentligen ett referat af Domprosten Lundströms föredrag om dessa frågor vid Upsala-konferensen); 3) en öfversikt af de formulär för prästvigning och biskopsinstallation, som användts i Sverige efter reformationen. Dessa bilagor hafva här utelämnats.

* * *

Betänkande, afgifvet af den kommitté, som af Ärkebiskopen af Canterbury på grundval af resolution 74 på Lambeth-konferensen 1908 tillsatts för att underhandla med den Svenska Kyrkan genom Ärkebiskopen af Upsala om möjligheterna och villkoren för en förbindelse mellan den Svenska och den Engelska Kyrkan.

Inledning.

Den kommitté, som nu har äran att afgifva betänkande, tillsattes af Eders Högvördighet i mars 1909 på grundval af följande resolution af Lambeth-konferensen 1908:

»74. Konferensen tackar hjärtligen Ärkebiskopen af Upsala för hans vänliga hälsningsbref och för att han sändt sin ärade ämbetsbroder, Biskopen af Kalmar, för att konferera med dess medlemmar angående frågan om upprättande af en förbindelse af något slag mellan den svenska och den engelska kyrkan. Konferensen hemställer vördnadsfullt till Ärkebiskopen af Canterbury att tillsätta en kommitté för att vidare underhandla med den svenska kyrkan genom Ärkebiskopen af Upsala om möjligheten och villkoren för en sådan förbindelse.»

Alla medlemmarna af kommittén med undantag af Biskopen af London¹ afreste till Sverige i september 1909 på inbjudan af Ärkebiskopen af Upsala, D:r Johan August Ekman, i afsikt att hålla en konferens med representanter för den svenska kyrkan. De medlemmar, som först anlände, erhöilo den 18 september audiens hos Hans Majestät Konungen af Sverige, som behagade uttrycka sitt intresse för syftet med deras besök.

Kommitténs medlemmar fortsatte därefter till Upsala, hvarest de blefvo varmt och gästfritt mottagna. Helga Trefaldighetskyrkan ställdes till Biskopens af Winchester disposition för firande af den heliga nattvarden på S:t Matteus' dag.

Konferensen förhandlade på tisdag, onsdag och torsdag den 21, 22 och 23 september i domkapitlets hus under ordförandeskap af Ärkebiskopen af Upsala.

De svenska medlemmarna af konferensen voro följande:

Ärkebiskopen af Upsala, D:r Johan August Ekman.

Biskopen af Kalmar, D:r Henry William Tottie.

Domprosten af Upsala och Professorn i Kyrkohistoria, D:r Anders Herman Lundström.

Professorn i Exegetik, D:r Erik Eriksson Stave.

Professorn i Praktisk Teologi, D:r Johan Oscar Quensel.

Professorn i Jämförande Religionsvetenskap, D:r Nathan Söderblom.

Professorn i Exegetik, D:r Johan Adolf Kolmodin.

Professorn i Dogmatik och Moralteologi, Einar Magnus Billing.

Alla ofvan nämnda äro medlemmar af Domkapitlet.

¹ Biskopen af Winchester (D:r Herbert Ryle), ordförande; Biskopen af Salisbury (D:r John Wordsworth); Biskopen af Marquette, Förenta Staterna (D:r G. Mott Williams); D:r A. J. Mason, Vice-Chancellor för Cambridges universitet, Master af Pembroke College och Canon af Canterbury; och Rev. Edward Russell Bernard, Canon och Chancellor vid domkyrkan i Salisbury.

D:r Waldemar Rudin, medlem af Svenska Akademien.	} f. d. Professorer och medlemmar af Domkapitlet.
D:r Johan Erik Berggren, f. d. Domprost.	
D:r Carl R. Martin.	

Harald Hjärne, Fil. och Juris D:r, Professor i Historia vid Universitetet i Upsala, medlem af Svenska Akademien.

Första dagens förhandlingar, tisdagen den 21 september.

Bön hölls af Ärkebiskopen, som välkomnade oss och om-talade, att han hade inbjudit alla svenska kyrkans biskopar¹ att närvara och äfvenså alla nuvarande och forna medlemmar af Upsala Domkapitel samt Professor Harald Hjärne, den väl-kände historikern, lekman och medlem af Svenska Akademien.

Eders Högvördighets bref till Ärkebiskopen af Upsala lästes och mottogs hjärtligt. Följande ämnen diskuterades.

1. Den biskopliga successionen i båda länderna.

Biskopen af Winchester öppnade förhandlingarna å vår sida genom att föreslå, att ämnet för dagens diskussion skulle blifva den biskopliga successionen i båda länderna och ämbetenas giltighet i de två kyrkorna.

Biskopen af Kalmar önskade vid detta stadium af förhand-lingarna fråga, hvad som var konferensens slutmål. Han för-modade, att det kunde anses vara full och permanent inter-kommunion *necessitate premente*. Han ansåg, att det icke före-låg någon svårighet med afseende på de första tre artiklarna af »Lambeth-fyrkanten» (Resolution XI af 1888).² Den fjärde (»det historiska episkopatet») skulle bli föremål för diskussion. Han önskade, att interkommunionen eventuellt skulle betraktas icke endast som en artighetsbetygelse, utan som en rättighet, som kunde fordras.

¹ Sex af biskoparne, som voro förhindrade att delta, sände hälsnings-telegram, på hvilka vår ordförande skickade lämpliga svar.

² »The Lambeth Quadrilateral» angifver de kraf, som den engelska kyrkan ställer på samfund, med hvilka den anser sig kunna träda i närmare gemen-skap. Dessa kraf äro: 1) Den Heliga Skrift såsom rättesnöret för människans tro; 2) Apostolicum såsom dopsymbol, Nicænum såsom tillräckligt uttryck för den kristna tron; 3) dopet och nattvarden enligt Kristi instiftelse; 4) det histo-riska episkopatet.

Öfvers. anm.

Biskopen af Winchester uttryckte i allmänhet vårt instämmande med afseende på konferensens slutmål, och sedan öfvergingo vi till att diskutera frågan om den biskopliga successionen.

D:r Lundström framlade en redogörelse för det svenska episkopatet, i hvilken han behandlade dess natur och karaktär såsom de framgå ur historiska urkunder och fäste uppmärksamheten på några omtvistade punkter. Vi hafva sökt att i Bilaga II sammanfatta de upplysningar, som han meddelade i båda dessa afseenden, tillsammans med det material, som vi själfva hafva samlat.

D:r Lundström är tydligen i full besittning af alla åtkomliga historiska upplysningar med afseende på länkarna i de svenska biskoparnas succession, och vi fingo ett djupt intryck både af hans insikter och hans uppriktighet. Han önskade tydligen framlägga alla de invändningar, som skulle kunna uppställas. Hans och konferensens andra medlemmars hållning visade omisskännligt, att de svenska teologerna betrakta denna sak såsom af stor historisk vikt.

En framställning af den svenska kyrkans lära om kyrkoorganisationen i allmänhet förekommer i vår berättelse om förhandlingarna på konferensens andra dag (se nedan afd. 7).

Återstoden af första dagens sammankomst upptogs af diskussion om uppställda invändningar mot de anglikanska ämbetenas giltighet. De uppställda frågorna rörde Biskop Barlows och Ärkebiskop Parkers konsekration och den anglikanska kyrkans afsikt med prästvigningen, såsom den framgår af ordinationsformulären. Biskopen af Salisbury angaf vår position så enkelt som möjligt i de ordalag, som användes i Ärkebiskoparnas af Canterbury och York svar på Leo XIII:s bulla (1896—1897).

Slutligen ombådos vi att förklara: 1) den kungliga deklaration, som inleder de trettionio artiklarna; 2) Biskop Barlows åsikt om konungens makt vid tillsättandet af biskopar och det formulär, som användes vid hans egen konsekration; 3) i hur stor utsträckning kanoniskt biskopsval är en verklighet hos oss; 4) hvilken historia titeln »kyrkans öfverhufvud» eller »kyrkans styresman» (Supreme Head or Governor of the Church) har.

Svaret på dessa frågor från vår sida uppsköts till följande dag, då det lämnades skriftligt.

Andra dagens förhandlingar, onsdagen den 22 september.

Följande svar på de föregående dag framställda frågorna afgåfvos.

1) Vi svarade, att det samtycke, som kräfvos till de trettio-nio artiklarna, icke sträcker sig till den förklaring, som inleder dem, hvilken endast har den suveräns auktoritet, i hvars namn den utfärdats.

2) Vi svarade, a) att Barlows personliga åsikt icke var af någon vikt; b) att ord, som tillskrifvas honom, innebära, att han ansåg sig själf vara en verklig biskop; c) att man vet, att han undertecknat ett dokument af ett senare datum, som beskriver verkningarna af »prästvigningens sakrament» på ett fullkomligt ortodoxt sätt såsom varande »att göra en man skicklig till präst»; d) med afseende på Barlows konsekration verkställdes den utan tvifvel med den gamla ritualen, eftersom den ägde rum 1536, under Henrik VIII:s regering, då ingen förändring hade gjorts i pontifikalet.

3) Med afseende på den tredje frågan om metoden för biskopstillsättning inom det anglikanska samfundet gjorde vi en åtskillnad mellan den metod, som förefinns i den engelska kyrkan i egentlig mening, och i andra delar af samfundet. Vi påpekade, att, ehuru valmetoden utanför England var teoretiskt bättre, hade den tydliga praktiska olägenheter; att den gällande metoden i England var mycket gammal och praktiskt taget härstammade från Henrik I:s tid, att tillsättning genom öppna bref i nygrundade stift, hvarest intet kapitel förefinns, är mindre tillfredsställande. I hvarje fall finns det emellertid två garantier: för det första ärkebiskopens villighet att leda konsekrationen; och för det andra nödvändigheten att finna åtminstone två andra biskopar till att biträda honom vid akten. Intet exempel på konsekration af endast en biskop är känt i Englands historia, möjligen undantagandes de första invigningarna, som förrättades af S. Augustinus. Tillsättningen sker icke af förste ministern utan af suveränen, som är den i sista hand ansvarige.

4) Henrik VIII:s anspråk på att använda titeln »engelska kyrkans öfverhufvud på jorden» var en usurpation från hans sida, som väckte stor förtrytelse. Då den antogs af vår konvokation, mildrades den genom tillägget »quantum per legem Christi licet». Kyrkan är icke ansvarig för parlamentets hand-

ling, då det utlämnade denna inskränkning i suprematiakten af 1534. Under drottning Elisabeths regering borttogs titeln »Supreme Head» och titeln »Supreme Governor» intog dess plats, men endast genom kunglig auktoritet. Sedan den tiden hafva kronans farliga prerogativ dels blifvit inskränkta (såsom år 1688) och delvis blifvit föråldrade. Hvad som binder oss är definitionen af den kungliga suprematien i artikel XXXVII i våra »Religionsartiklar».

Andra frågor med afseende på Barlows och Parkers konsekration uppställdes och besvarades.

2. Diakonatet.

Det nästa ämne, som togs upp, var diakonatet och dess upphörande i Sverige.

Från svensk sida framhölls, att det enligt Augsburgska Bekännelsens Art. VII icke vore nödvändigt, att alla kyrkor skulle hafva samma organisation. Det finns emellertid ett slags diakonat, som är under utveckling. Saken har varit före i kyrkomötet, som år 1908 vände sig till kronan för att erhålla officiella stadganden för diakoner och diakonissor. Sådana diakoner hafva antagits genom handpåläggning, men hafva icke fått rättighet att predika eller döpa.

Prästkandidaterna¹ fylla också till en viss grad diakonernas plats. De kunna få rättighet att predika.

Det nämndes af D:r Lundström, att af domkapitelsprotokollen i Västerås på 1600-talet framgår, att biskop Johannes Rudbeckius (1619—1646) hade för vana att viga män först till diakoner och sedan till präster.

Vi hafva sedan funnit ett ställe i Whitelockes *Swedish Embassy*, som beskriver ett samtal mellan honom och ärkebiskop Lenæus den 7 febr. 1653, under hvilket ärkebiskopen omtalade, att denna praxis var vanlig i Sverige vid den ofvan nämnda tiden. »När någon anmäles till detta kall (prästkallet), och om han befinnes lämplig för det i kunskaper och skicklighet, viger biskopen honom först till diakon, och såsom sådan får han öfva sina predikogåfvor och så fortsätta, tills han får en prästtjänst, och då göres han till präst.» (*Swedish Embassy*, Vol. I, p. 415, ed. 1772).

Med hänsyn till diakonatets återupplifvande som en lägre grad af prästämbetet, uttalades en åsikt, att detta icke kunde

¹ »Praktarne».

Öfvers. anm.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1911.

vara i noggrann öfverensstämmelse med art. V i Augsburgska Bekännelsen, som tyckes afse endast ett prästämbete för att »lära evangelium och handhafva sakramenten». Diakonatet betraktas snarare som ett särskildt kall för vården af sjuka och fattiga. Vi kunna emellertid påpeka, att art. VII i Augsburgska Bekännelsens Apologi, hvilken af svenska kyrkan erkännes såsom en förklaring af Augsburgska Bekännelsen, innehåller följande stycke: »Sæpe testati sumus nos summa voluntate cupere conservare politiam ecclesiasticam et *gradus in ecclesia, factos etiam humana auctoritate*, scimus enim bono et utili consilio a patribus ecclesiasticam disciplinam hoc modo, ut veteres canones describunt, constitutam esse.» Detta afser i första rummet episkopatet, men kan tydligen lika väl tillämpas på diakonatet.

3. Konfirmationen.

Vi fingo veta, att en liturgisk form för de ungas tillträde till sin första nattvardsgång infördes genom Handboken af 1811. Denna akt är både populärt och officiellt känd under namn af konfirmation, ehuru denna benämning endast förekommer i en not i den nuvarande handboken. En sådan akt hade förut varit i bruk genom episkopal myndighet i många stift.

Den nuvarande akten börjar med ett förhör i de tre trosartiklarna, hvarpå följer frågan: »Viljen I genom Guds nåd bevisa denna tro i edert lefverne och alltså vandra värdigt Kristi evangelium i kärlek till Gud och till eder nästa?» Svar: »Ja». Sedan följer: »Viljen I därföre, med Guds hjälp, under vaksamhet och bön bruka Guds ord och söka eder Frälsare i hans heliga nattvard?» Svar: »Ja.» Sedan följer en kort alloktion och därefter välsignelsen: »Vår Herre Jesu Kristi Fader gifve eder efter sin härlighets rikedom, att I varden stärkta med kraft genom hans Ande till den invärtes människan och uppfyllda intill all Guds fullhet! Amen.» Därpå följer Herrens bön, hvarunder prästen böjer knä vänd mot barnen. Sedan stiger prästen upp och uttalar en slående och lämplig bön tillsammans med församlingen för barnen, att Gud må fullborda det goda verk, som Han begynt i dem. »De äro svaga: styrk Du dem med din kraft. De skola vandra genom en farlig värld: skydda dem med din makt. Frestelser skola möta dem: stärk dem till att kämpa och att segra. Gif dem din Helige Andes nåd till välsignadt åtnjutande af den heliga nattvarden. Hjälp dem att

med ord och vandel frimodigt bekänna ditt namn inför världen, alltid vaka och bedja samt med alla dina trogna tröstligen förbida din käre Sons tillkommelse och ändtligen med honom undfå evigt lif. Amen.» Sedan följer en slutvälsignelse.

Vi uttalade vår ställning till denna sak först med en känsla af beklagande, att det apostoliska bruket af handpåläggning icke för närvarande är föreskrifvet i Sverige (ehuru det är bibehållet i Danmark), och att biskoparna icke som ordinarie förrättare af akten föras i kontakt med hvarje generation af ungdomen, såsom det sker hos oss.

Biskopen af Marquette omtalade, att Augustana-kyrkorna i Förenta Staterna ibland hade använt vår engelska form för välsignelse vid konfirmationen och äfvenså handpåläggningen.¹ Det är bekant, att denna engelska form för välsignelsen äfvensom handpåläggningen äfven användes i Sverige af Johannes Matthiæ, biskop af Strengnäs (1643—1664).² Biskopen af Marquette tillade, att svenskar ibland komma till honom och tala om, att de hafva konfirmerats af en biskop med handpåläggning.

Det framgick af ytterligare framställningar och svar, att det har funnits och ännu finns någon benägenhet i svenska kyrkan för att revidera det nuvarande formuläret och bringa det i när-

¹ I Kyrkohandbok för Augustanasynoden, antagen 1895, Rock Island, Illinois, är akten mycket lik den svenska, Den har en ytterligare fråga: »Viljen I ock undfly alla falska läror och troget hålla eder fasta vid Guds ord efter vår evangelisk-lutherska trosbekännelse?» Handpåläggning är icke föreskrifven men tillåtes efter den ofvan nämnda församlingsbönen, att åtföljas af ett passande bibelspråk t. ex. den apostoliska välsignelsen. Men det finns ett engelskt bihang till Kyrkohandboken för Sv. Ev.-Luth. Kyrkan i Amerika (Chicago, The Engberg-Holmberg Publishing Co, 1893), hvilket innehåller ett något olika formulär, som också tyckes hafva fritt användts åtminstone fram till 1894. Det står på sidorna 260—3. Frågorna äro något olika och enklare, handpåläggning på hvar och en särskildt är föreskrifven, och de två följande välsignelserna äro gifna som alternativ: »Defend, O Lord, this Thy servant» etc. som i vår Prayer Book, eller: »The Father of mercies ever multiply unto you His grace and peace, enable you truly and faithfully to keep your vows, defend you in every time of danger, preserve you faithful unto the end, and bring you to rest with all His saints in glory everlasting»; eller såsom i den föregående ordningen för fullvuxnas dop, hvarest flera välsignelser förekomma, s. 256 ff.

² Se F. N. Ekdahl, Om Konfirmationen, s. 103: »Sedan skall biskopen eller hans fullmächtige låta barnen falla på knä, lägga händerne på hvart och ett barn, och therpå säga, att the måge altidh blifva och dageligen tillväxa uthi tin helga Anda, in till thes the komma uthi titt eviga rijke. Amen.»

mare öfverensstämmelse med det, som antogs af svenska kyrkan år 1575, och det, som är i bruk i Danmark. Biskopen af Kalmar, som talade med tydlig sympati för saken, ansåg, att det var möjligt, att välsignelsemomentet i det nuvarande formuläret skulle göras mer tydligt både genom ord och åtbörder. Det var emellertid klart, att hvarje försök från vår sida att drifva fram handpåläggningen som ett villkor för interkommunion skulle vara inoportunt. Vår åsikt är, att om det ännu icke finns någon rörelse till förmån för handpåläggningen bland svenskarna, en sådan kunde väckas genom spridande af upplysning om ämnets historia inom deras egen kyrka.

Vi fingo också reda på att det är ett vanligt bruk att prästen lägger händerna på barnens hufvud, när de komma till sin första nattvardsgång. Myndigheten att konfirmera gifves också (ofta eller i allmänhet) uttryckligt åt prästerna i deras prästbref, som vid ordinationen såsom en del af ceremonien öfverlämnas till dem.¹

Det är af vikt för detta ämne att observera, att år 1837 Biskop Wingård af Göteborg på anhållan af Biskop Blomfield erhöll tillåtelse af Konung Karl XIV att efter svensk ritual konfirmera barnen till medlemmar af engelska kyrkan, som voro bosatta i Sverige. Och det kungliga brefvet gaf biskopen uttrycklig tillåtelse att vid akten använda »handpåläggning, som i England anses väsentlig». För detta faktum hafva vi att tacka en artikel af Rev. G. C. Richards i *Church Quarterly Review*, vol. 70, s. 270 f., för juli 1910, hvarest brefvet är fullständigt återgifvet, som det också är i H. M. Masons öfversättning af Anjous *Svenska Kyrkoreformationens Historia*, s. 641 ff.

I hvarje ytterligare diskussion om denna sak ville vi fästa uppmärksamhet på ett ställe i Kyrkoordningen af 1571 (fol. 77 b = *Kyrko-ordningar före 1686*, I, s. 150, 1872), som synbarligen har blifvit allmänt förbisedt. Där förkastar Ärkebiskop Laurentius Petri bruket af olja vid konfirmation som vidskepligt, men säger att »när Visitering skeer, måga the haffua predican och almenneliga böner j Kyrkiorna, synnerliga för the vnga barn, at Gud them styrckia wille vthi the stycker som utloffuades j Döpelsen, och sedan göra thet som tilförene sagdt är».

¹ Jfr Biskopen af Marquettes *The Church of Sweden and the Anglican Communion*, s. 80 f., Milwaukee & London (Mowbray), 1910.

Dessa sista ord tyda på någon ytterligare handling å biskoparnes sida. I sin lilla bok *Om kyrkiostadgar och ceremonier*, utgifven år 1567, fol. 19, nämner Laurentius Petri bruket af handpåläggning på de döpta såsom en af kyrkans gamla goda ordningar vid sidan af bibelkanon, barndopet och de olika prästgraderna. I *Kyrkoordningen* af 1571, fol. 28 = s. 66, 67, beskriver han också barns absolution med handpåläggning efter deras första bikt. Det är därför klart, att den förste store ärkebiskopens i den reformerade kyrkan i Sverige auktoritet är till förmån för detta bruk.

Det genom *Nova Ordinantia* af 1575 införda formuläret hade i sig ingenting, som kunde kallas vidskepligt, och fortfor att användas under en lång tid efteråt, ehuru det upphörde att vara obligatoriskt år 1593. Det användes ord för ord af Olof Laurelius, Biskop af Västerås (1647—1670). Liknande formulär användes af Johannes Matthiæ af Strängnäs (1643—1664), Jesper Svedberg af Skara (1702—1735), Engelbert Halenius i samma stift (1753—1767), Jakob Serenius af Strängnäs (1763—1777), Henrik Benzelius af Lund (1740—1747) och Upsala (1747—1758). I alla dessa fall tro vi, att handpåläggning var föreskrifven, och i de flesta af dem, att tjänstförrättaren var biskopen vid hans visitation eller hans ställföreträdare. Konfirmationen ansågs tydligen som i England utgöra en del af visitationsgöromålen.

4. Augsburgska Bekännelsens läroauktoritet i den Svenska Kyrkan.

Kyrkolagen af 1686, som för närvarande är gällande, börjar på följande sätt: »Uti vårt konungarike och dess underliggande länder skola alla bekänna sig endast och allenast till den kristliga lära och tro, som är grundad uti Guds heliga ord, det gamla och nya testamentets profetiska och apostoliska skrifter, och författad uti de tre hufvud-symbolis: Apostolico, Nicæno och Athanasiano, jämväl uti den oförändrade Augsburgska Bekännelsen af år 1530, vedertagen i Upsala concilio 1593, samt uti hela så kallade *Libro Concordiæ* förklarad; och alla de som uti läroståndet, vid kyrkor, akademier eller skolor något ämbete tillträda, skola vid ordinationen till denna lära och trosbekännelse sig förplikta.»

Vi frågade, för hvilka dessa bestämmelser äro bindande, och om någon frihet i tolkningen af dem är tillåten. Vi fingo veta, att de i allmänhet anses vara formellt bindande endast för

prästerskapet. Frågan vid prästvigningen är nu: »Viljen I efter bästa förstånd och samvete rent och klart förkunna Guds ord så som det är oss gifvet i den heliga skrift och så som vår kyrkas bekännelseskifter därom vittna?» Det förklarades, att orden »efter bästa förstånd och samvete» infördes år 1904 för att mera klart uttrycka den evangeliska uppfattningen af troheten mot kyrkans symbola.

Vi fingo också veta, att den oförändrade Augsburska Bekännelsen är den förnämsta normen, och att de andra delarna af Concordieboken endast anses hafva en sekundär och förklarande betydelse. Man betonade skillnaden mellan uttrycken »grundad», »författad» och »förklarad» i den nyss nämnda paragrafen i kyrkolagen.

5. Augsburska Bekännelsens lära om nattvarden.

Den frågan framställdes, huruvida, i betraktande af art. X *De Cæna Domini* af »Confessio Invariata»,¹ någon invändning kunde göras mot utdelningsorden i vår engelska liturgi, hvilka, ehuru i öfverensstämmelse med ordalagen i art. X, af somliga anses tillåta mer än en tolkning. Man svarade, att denna mångtydighet i den engelska liturgien kanske på många håll, ehuru icke allmänt, skulle anses snarare som en fördel än tvärtom.

På tillfrågan, hvad som ansågs vara det konstitutiva vid nattvardselementens konsekration, svarade Biskopen af Kalmar: »Instiftelseorden. Vid detta moment af gudstjänsten vänder sig prästen mot altaret för att antyda, att orden ej skola betraktas som ställda till folket utan riktade till Gud.» Han sade, att den lutherska läran vore, att Kristi närvaro i sakramentet blifver verklig i utdelningen och mottagandet af sakramentet.

6. Svenska kyrkans förhållande till lutherska kyrkor i andra länder.

Det omtalades, att full interkommunion råder mellan svenska kyrkan och andra kyrkor, som antaga Augsburska Bekännelsen, däri inbegripet tillträde till den heliga nattvarden och ömsesidigt upplåtande af predikstol. Det finnes emellertid för närvarande intet fall, då en prästman, prästvigd annorstädes, innehar en kyrkoherdebefattning i Sverige. Kyrkolagen, kapitel XIX, § 1,

¹ Denna artikel lyder: *De Cæna Domini docent, quod Corpus et Sanguis Christi vere adsint et distribuantur vescentibus in Cæna Domini, et improbant secus docentes.*

lyder: »Ingen må träda till prediko-ämbetet, som icke är lagligen och ordentligen kallad och begärd och af sin biskop skicklig befunnen, godkänd och vigd.» Praxis tycks vara att tillåta en man, prästvigd genom kunglig tillåtelse eller i Augustanasynoden i Förenta Staterna, att blifva komminister men icke kyrkoherde.

Vid detta tillfälle framlades af de svenska medlemmarna i konferensen följande framställning af den svenska kyrkans lära om kyrkan.

7. Svenska kyrkans lära om kyrkan och ämbetet.¹

»1) Augsburgska Bekännelsens art. VII tillägger, efter att hafva angifvit de tvänne konstitutiva kännetecknen på en kristen kyrka: 'evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta', uttryckligen: 'Nec necesse est ubique esse similes traditiones humanas, seu ritus aut ceremonias ab hominibus institutas' (jfr De 39 art. XXXIV: It is not necessary that traditions and ceremonies be in all places one or utterly like etc.). Det är nödvändigt, *att* en ordning finns; *quod* är nödvändigt, men icke *quomodo*.

2) Olikheter i gudstjänstordning, i kyrkoförfattning (biskoplig eller presbyteriansk o. s. v.) och i organisationen af det kyrkliga ämbetet behöfva icke upphäfva 'veram unitatem ecclesiæ'.

3) Ingen särskild organisation af kyrkan eller af dess ämbete är inrättad *jure divino*; detta gäller sålunda också den ordning och de förhållanden, som omtalas i Nya testamentet, ty den Heliga Skrift, *norma normans* för kyrkans tro, utgör ingen lag, utan häfdar fastmer för det nya förbundet den kristna frihetens stora grundsats, som orubbligt förfäktades af Paulus gentemot hvarje form af lagreligion, och som med ny styrka och klarhet tillämpades af Luther, men som härrör från vår Frälsare själf, som till exempel vid afskedet från sina lärjungar icke på förhand band deras kommande verksamhet medels några regler och inrättningar, utan hänvisade dem till Parakletens, den Helige Andens, ledning.

4) Då ändamålet med hvarje organisation och med hela ämbetet utgöres af ordets predikan och sakramentens förvalt-

¹ Dessa af de svenska medlemmarna af konferensen framlagda 6 punkter äro här återgifna efter det svenska originalet.

ning — enligt Augustanas femte artikel har Gud inrättat 'ministerium docendi evangelii et porrigendi sacramenta' — kan vår kyrka icke erkänna någon väsentlig åtskillnad *de jure divino* i uppgift och myndighet mellan de två eller tre grader, i hvilka nådens ämbete kan jure humano hafva blifvit indeladt till kyrkans gagn och uppbyggelse.

5) Hvarje organisation af 'ministerium ecclesiasticum' och af kyrkan i allmänhet är värdefull i samma mån som den visar sig duglig att vara ett rent käril för evangelium och att föra Guds uppenbarelse fram till människorna.

6) Denna åskådning gör ingalunda vår kyrka likgiltig för ordningar, hvilka under Andens ledning historiskt framvuxit ur den kristna församlingens kraf och erfarenheter. Vi betrakta vår kyrkas särskilda former och traditioner icke endast med den pietet, som tillkommer ett ärevördigt arf från fädren, utan såsom en af historiens Gud åt oss anförtrodd gåfva.»

För att illustrera den föregående framställningen vilja vi anföra ett par ställen. Ärkebiskop Laurentius Petri Nericius' Kyrkohandbok, utkommen 1571 och officiellt antagen 1572 och återigen af Upsala möte 1593, om en biskops ämbete: »Therföre såsom thenna ordningen war ganska nyttigh, och vthan tuiswel af Gudh then helgha Anda (som alla godha gåfwor gifuer) vtgången, så wardt hon och alment vthöffuer hela Christenheten gillat och annammat, och hafuer altså sedhan blifuit, och än yterligare så länge werlden står, blifua moste, ändoch misbruket som här medh så wäl som medh al annor nyttigh och nödtorftigh stycker, ganska stort warit hafuer, moste afläggias» . . . »Thernäst skall och en Biscop hafua opseende medh alla the som vnder hans befallningh äro, synnerligha medh Clerkerijdt, at the rett och endrechteliga föra Gudz ordh ibland then menighe man, rett vthdela sacramenten, att the predika och höra Catechismum i sin tijdh, höra skriftermål när så behöfues, förmana och hålla Folkett till almenneligha böner, sökia och trösta the siuka, begrafua the dödh, och alt annat som Kyrkiones dienst och presteembetet retteliga kräfuer, troligha och fliteligha vthretta.» . . . »Så hörer och thet til Biscopz Embete, att han vthi sitt stift Ordinera och lagha skal medh prester och annat huad ther behöfues, efter som S. Paulus skrifuer till sin Lärjunge Titum, then han skickat hadhe till en sådana Tilsynesman i Creta. Förthen skuld (sägher han) lätt Jagh tigh blifua

quar i Creta, att huadh som ännu fattadhes, thet skulle tu fullkomligha bestella och besättia städerna här och thär medh prester etc. Och för thenna sakena skuld, hafuer en Biskop worditt kalladt Ordinarius eller Ordinator, thett lydher på suensko, en skickare eller skickningzman. Om thenna ordningen som är medh prester, skrifuer S. Paulus til Timotheum så, lägg icke hastigt hendera på någon» (K. O. af 1571, fol. 75 och 76).

Detta kan förklara, hvad de svenska teologerna mena med *jure humano*, d. v. s. något som icke är direkt befalldt af vår Herre, men föreskrifvet af kyrkan i enlighet med den Helige Andes ledning. Det kan också visa, hvad deras kyrkas afsikt är, icke blott med afseende på biskopens utan äfven med afseende på prästens ämbete.

Tredje dagens förhandlingar, torsdagen den 23 september.

8. Formulär för konsekration och ordination i Sveriges kyrka.

Biskopen af Salisbury fäste konferensens uppmärksamhet på att frågan om de formulär för prästers ordination och biskopars konsekration, som användas i svenska kyrkan, nödvändiggjorde mera ingående upplysningar. Det öfverenskoms, att han och professor Quensel skulle komma tillsammans efter konferensens slut och gå närmare in på ämnet. Detta har också behandlats någorlunda utförligt utaf en af oss, Biskopen af Marquette, i hans *Church of Sweden and the Anglican Communion*, 1910. Deras samfällda slutsatser förekomma i Bilaga II.

9. Svenska kyrkor i Förenta Staterna.

Upplysning gafs å båda sidor med afseende på de i Förenta Staterna boende svenskarnas ställning, hvilkas antal uppskattas till omkring 1,500,000. De äro fördelade på många skilda religiösa organisationer, af hvilka den ojämförligt viktigaste är Augustanasynoden, som betraktas som en dotterkyrka till den svenska kyrkan. Det första sammanträde af denna organisation ägde rum i Chicago den 5 juni 1860. Den räknar nu öfver en kvarts million anhängare. Organisationen omfattar åtta distrikt, öfvervakade af presidenter tillsatta för vissa år. Ehuru genom känsla och historia nära förbunden med moderkyrkan, som anbefaller emigranterna till den, är Augustanasynoden fullständigt

själfständig, och dess framtid måste ligga i dess egna händer. Det är tydligt, att förhållandena mellan denna organisation och det anglikanska samfundet måste uppgöras hufvudsakligen i Förenta Staterna; vi göra därför inga förslag i denna fråga.¹

10. Tillsättande af kommitté.

På vår anhållan samtyckte Ärkebiskopen af Upsala till att tillsätta en liten kommitté att jämte honom, om det blefve nödvändigt, fortsätta de vid konferensen inledda diskussionerna. Medlemmarnas namn, såsom de meddelats af Ärkebiskopen i december 1909, voro följande:

Ärkebiskopen af Upsala (D:r J. A. Ekman).

Biskopen af Linköping (D:r Otto Ahnfelt).

Biskopen af Kalmar (D:r H. W. Tottie).

Domprosten af Upsala (D:r A. H. Lundström).

Professorn D:r N. Söderblom.

Den vakans, som uppstod genom biskop Ahnfelts död, har fyllts genom inkallande i kommittén af Biskopen af Lund (D:r Gottfrid Billing).

Afslutning.

Eders Högvördighet skall finna, att de ämnen, som vi hafva tagit i öfvervägande, äro af stor vikt och i viss mån invecklade, så till vida som de icke blott omfatta vårt förhållande till den svenska nationalkyrkan utan därigenom kunna bringa oss i relation till andra samfund, som hafva samma bekännelse.

I det vi närma oss den hufvudfråga, som är öfverlämnad till vårt betänkande, synes det oss rätt att framhålla den synnerligen viktiga plikten att hafva kommunion med alla andra kristna, hvarhelst det är möjligt och icke tydligt orätt att göra så. Här hafva vi ett tillfälle till sådan kommunion med en kyrka, som af alla i Europa är den, som i historia och organisation mest liknar vår egen. Det är också en kyrka, som har varit förenad med vår egen genom flera gånger upprepade fall af intim gemenskap i det förflutna. Denna gemenskap framträdde särskildt tydligt i förhållandet mellan kyrkorna under Biskop Henry Comptons af London (1675—1713) och Biskop Jesper

¹ Om ärkebiskop J. A. Ekmans uttalande i denna fråga se nedan sid. 109 ff.

Red:s anm.

Svedbergs af Skara (1702--1735) tid. Den senare hade uppsikten öfver både den svenska församlingen i London och församlingarna vid Delawarefloden i Förenta Staterna. Ömsesidigt utbyte af prästtjänster i den senare trakten förekom ofta, och de båda kyrkorna behandlade hvarandra som systerkyrkor. Vi hafva redan hänvisat till Biskop Blomfields af London åtgärd år 1837 (se ofvan s. 100). Ännu närmare förbindelser etablerades mellan Biskop H. J. Whitehouse af Illinois (1851--1875) och Ärkebiskop Reuterdahl af Upsala (1856--1870), hvarvid bl. a. en i Sverige vigd prästman (Jakob Bredberg) erhöll ett pastorat i Chicago. Detta steg togs af Biskop Whitehouse i samråd med hans medbiskopar, och det stadfästes af hans efterföljare Biskop W. E. Mc Laren. Tillåtelse att predika har också gifvits då och då till andra svenska prästmän i Förenta Staterna, t. ex. till professor Mellin vid Generalseminariet i Newyork.

En allmän uppfattning om det stora intresse, som den svenska kyrkans historia äger, om dess likhet med vår egen kyrka och om de värdefulla tjänster, som den har gjort och kan göra kristenheten, kan inhämtas af Chancellor Bernards historiska skiss i Bilaga I.

Med afseende på de mera speciella saker, som behandlas i Bilagorna II och III hafva vi genom det bevismaterial, som förelagts oss, blifvit öfvertygade om:

1) Att den biskopliga successionen har oafbrutet uppehållits inom svenska kyrkan, och att denna har en sann uppfattning af biskopsämbetet, ehuru den icke som ett helt anser detta ämbete vara så viktigt som de flesta engelska kyrkomän göra;

2) Att prästämbetet också är rätt fattadt som ett gudomligt inrättadt redskap för ordets och sakramentens tjänst, och att kyrkans afsikt under hela dess historia har varit att så bevara det. Ändringen i uttryckssätt, som infördes 1811 och var i bruk till 1894,¹ synes oss icke hafva omintetgjort denna afsikt, när hänsyn tages till andra dokument, som förblefvo gällande och alltigenom intygade denna afsikt. Den är t. ex. uppenbar i Augsburska Bekännelsens art. V och VII och annorstädes, både i själfva Handboken och i Kyrkolagen.

¹ Den åsyftade ändringen är, att ordet »prästämbetet» i 1811 års Handbok var utbytt mot »predikoämbetet».

Öfvers. anm.

Vi ha därför enats om att tillråda, att en resolution framlägges, antingen vid nästa Lambeth-konferens eller vid en sammankomst mellan de engelska biskoparna, lika med den, som antogs af Lambeth-konferensen 1888 med hänsyn tiil gammalkatolikerna i Tyskland, Österrike och Schweiz, enligt hvilken medlemmar af den svenska nationalkyrkan, som eljest äro berättigade att erhålla sakramentet i sin egen kyrka, måtte lämnas tillträde till den heliga nattvarden i vår.

Med hänsyn till upplåtande af kyrkor för bröllop, begravningar o. d., där svenska kyrkor icke finnas att tillgå, tro vi, att sådant medgifvande faller inom hvarje biskops kompetens, och vi lita på att det i allmänhet gifves. Vi tro också, att vid tillfälle tillåtelse med fördel kunde gifvas svenska präster att predika i våra kyrkor. Vi tro, att sådan tillåtelse skulle bli uppskattad.

Vi föreslå ytterligare, att meddelande om viktiga händelser eller tillsättningar inom engelska kyrkan sändes till Ärkebiskopen af Upsala, och att vi med tillfredsställelse hälsa motsvarande underrättelser från hans sida.

Eders Högvördighet torde märka, att vårt förslag är begränsadt till sitt syfte. Vi anse det icke tillhöra vår skyldighet att föreslå, hvilka åtgärder den svenska kyrkan bör väntas vidtaga till svar därpå. Om det, som vi föreslå, antages af den engelska kyrkans myndigheter, skall detta blifva ett för närvarande tillräckligt praktiskt uttryck för vår egen goda vilja. Vi äro emellertid öfvertygade om att det steg, som vi föreslå, skall leda till fullare och mera bestående gemenskap mellan oss själfva och våra svenska bröder. Vi äro öfvertygade om att det eventuellt, om Gud vill, skall leda till interkommunion i den fullare mening, som Biskopen af Kalmar angaf vid konferensens öppnande.

Herbert E. Winton,

John Sarum,

G. Mott Williams, Biskop af Marquette,

A. J. Mason,

E. R. Bernard.

S. Pauli omvändelses fest den 25 januari 1911.

Svea Rikes Ärkebiskop om de svensk-engelska kyrkoförhandlingarna och Augustanasynoden.

Meddelande till H. Högv. Biskopen m. m. K. H. G. von Schéele att af honom användas på det sätt honom synes lämpligt.

I anledning af missförstånd, som i Norra Amerika uppkommit rörande de samtal, som i Upsala hållits i september månad sistlidna år mellan å den ena sidan en af ärkebiskopen af Canterbury utsedd kommitté, af hvilken fem bland sex ledamöter voro närvarande, nämligen två engelska biskopar, en amerikansk biskop och två engelska canons, och å andra sidan undertecknad ärkebiskop, en annan af Sveriges biskopar, några nuvarande och forna medlemmar af den teologiska fakulteten i Upsala och en professor i historia därsammastädes, får undertecknad yttra följande:

De svenska deltagarna i samtalen hade fullt klart för sig och fasthöllo med bestämdhet, att det icke tillkomme dem att taga någon befattning med Augustanasynodens och den amerikanska episkopalkyrkans inbördes förhållanden. Icke heller hade de någon tanke på, att, där för svenskar, som vistades i Amerika eller dit inflyttade, möjlighet funnes att komma i gemenskap med någon af Augustana-synodens församlingar, ställa dem i förbindelse med någon episkopalkyrkans biskop, pastor eller församling, såsom förut sedan 1600-talet skett under den tid, när Augustana-synoden icke fanns eller hade vunnit vidsträcktare utbredning. Tvärtom vidhöllo de såsom en själfklar och allmänt inom den svenska kyrkan erkänd omständighet, att det kyrkosamfund i Amerika, som hade en med den svenska kyrkans fullt öfverensstämmande kyrklig bekännelse och tillika utgjorde

en dotterkyrka till henne, vore Augustana-synoden. I enlighet härmed hade ock biskopar och domkapitel på senare tid uppmanat Sveriges kyrkoherdar, att, när personer, som ämnade utvandra till Amerika, dit uttog utflyttningsbetyg, hänvisa dem till församling, tillhörande Augustana-synoden.

Upsala den 26 oktober 1910.

J. A. Ekman,
Ärkebiskop, Upsala.

* * *

Detta dokument har förut varit offentliggjordt i *Augustana Theological Quarterly* (Augustana Book Concern Rock Island Ill. U. S. A. XIII-de årg. 1911 sid. 53, 54). Redaktionen inleder publicerandet med några ord, som äro ägnade att väcka tillfredsställelse äfven inom den gamla moderkyrkan, och det så mycket hellre, som de härröra från ett så auktoritativt håll som det ifrågavarande. Ärkebiskop Ekmans nämnda uttalande säges nämligen vara ett »för oss [af sammanhanget att döma: Red. eller: oss medlemmar af Augustana-synoden] tillfredsställande tillkännagifvande, hvilket med glädje och med tacksamhet» återgifves i den amerikanska tidskriften.

Red.

Bibliografiska Miscellanea.

Af Isak Collijn.

X.

Manuale Upsalense 1487.

Ett förberedande meddelande.

Under forskningar, som jag förlidet år företog i åtskilliga ryska bibliotek, gjorde jag i den Romersk-katolska Andliga Akademiens bibliotek i Sankt Petersburg ett fynd, som är af lika stor betydelse för vår äldre liturgiska litteratur som för kännedomen om boktryckerikonstens första utöfvande i vårt land.

I pärmarna på ett exemplar af GUILLERMUS PARISIENSIS' *Postilla*, tryckt i Nürnberg år 1488 (Hain *8268), fann jag nämligen tvenne exemplar, visserligen rätt defekta, af vårt första tryckalster på svenskt språk, den under namn af *Articuli abbreviati* kända aflatsbulla, hvaraf Upsala Universitetsbibliotek förut äger två fullständiga och ett fragmentariskt exemplar.¹ Denna bulla, som innehåller förklaringar och utläggningar af aflatets innebörd och olika »facultates», tillkom med anledning af den aflatshandel, som den 28 okt. 1489 proklamerades i Stockholms Storkyrka af den påflige nuntien Antonius Masth och som under det följande jubelåret 1490 af denne och hans underkommissarier bedrefs öfver hela Sveriges rike. Det är ett ettbladstryck med Ghotanska typer, som med säkerhet kan antagas härstamma från denne boktryckares filial i Stockholm, som han här installerade, när han på hösten år 1487 återvände till Lübeck.²

¹ Se mina *Ettbladstryck fr. 15:de årh.* Fören. f. bokhandtverk 1905. S. 33—59 o. pl. IV.

² Se *Bibliografiska Miscellanea*, 7. I *Kyrkohist. Årsskr.*, 1910, s. 221—224.

På baksidan af det bäst bibehållna af de två i Petersburg funna exemplaren befinner sig ett korrekturafdrag af ett ark om fyra kvartsidor, tryckta med Ghotans välkända missaltyper. Det har lyckats mig att bestämma detta korrekturark såsom hörande till ett hittills okänt manuale för Upsala ärkestift och att på grundvalen af detta i Petersburg gjorda fynd rekonstruera den första handbok, som trycktes för ett svenskt stift.

Den inkunabel, i hvars pärmar de båda fragmentariska *Articuli Abbreviati* befunno sig, har ursprungligen tillhört dominikanerklostret i Lublin enligt en på försättsbladet befintlig anteckning: *Fratris Abrahami conuentus lublinensis*. Om denne broder Abraham vet jag endast, att han åren 1503 och 1504 studerade i Wien, detta enligt en notis, som han gjort i en i Upsala universitetsbibliotek befintlig bok, hvilken efter frater Abraham tillhört biskop Stanislaus Karnkowski af Gnesen († 1603). Dennes böcker hafva i sin tur kommit till Upsala med de i Posen tagna biblioteken. Postillan med de svenska aflatsartiklarna måste emellertid ursprungligen hafva varit i svensk ägo, något hvarför äfven bandet i viss mån talar. I Lublins närhet låg birgittinklostret *Triumphus Mariae*, hvilket kloster ofta emottog besök af svenska munkar från Vadstena. Så har Vadstenabrodern Olaus Johannis Gutho, känd för sina till vår tid bevarade uppteckningar af de första föreläsningar, som höllas vid Upsala universitet, tvenne gånger på uppdrag af moderklostret visiterat det polska birgittinklostret; under sitt andra besök afled han här år 1516. Möjligen utgör detta exemplar af *Guillemus Postilla* en gåfva från den svenske munken till hans kollega i Lublins svartbrödrakloster, eller kan det efter hans död på något annat sätt hafva kommit i dennes besittning.

På grund af det defekta skick, i hvilket det Petersburgska korrekturarket befinner sig, är endast en af de fyra sidorna fullständig. Denna slutar med *Amen* och är, som jag kunnat konstatera, den sista tryckta sidan i den bok, den tillhör. På de öfriga sidorna äro tomrum lämnade för initialer och vissa rader, afsedda att tryckas i rött. Tvenne missaltyper, en större och en mindre, hvilka med lätthet kunna bestämmas som *Bartholomaeus Ghotans* typer 3 och 6, hafva här kommit till användning.

Vid första påseende förefalla dessa sidor att höra till en af de många latinska psaltarupplagor, som utgått från Ghotans

Benedictio carnium ⁊ aliorum ciborum in
 pascha Adulatorium nostrum in nomine domini.
 Qui te. c. ⁊ t. Sit nomen domini be. Ex hoc
Deus qui uniuerse carnis es oratio.
 Aditor. qui noe ⁊ filijs eius de
 mundis animalibus precepta dedisti Qui
 quod sicut olera herbarum humano generi
 quod rumenta munda edere precepisti.
 Qui quod agnum in egipto moysi ⁊ populo
 tuo in vigilia pasce comedere precepisti.
 in figura agni qui tollit peccata mundi
 dominum nostrum ihesu christi. cuius sanguine omnia pre-
 mogenta tibi de mundo redemisti. ⁊
 in nocte illa omne premogentum in egipto
 percutere precepisti. seruans populum tuum
 agni sanguine prenotatum. Digere domine
 deus opere bonum ✠ dicere ⁊ scribere ✠ dare
 hos panes. butirum ⁊ oua. ⁊ has anima-
 lium munda carnes. ut quicumque ex populis
 tuis fidelibus ex eis comederint. omni
 benedictione celesti ⁊ gratia repleantur oratio

Fig. 1. Manuale Upsalense. Fol. 91 rº.

pressar såväl i Magdeburg som i Lübeck. Sista sidan innehåller det athanasianska symbolum, hvilket äfven plägar återfinnas i slutet af psaltaren. Men vid den jämförelse, som jag sedermera blef i tillfälle att verkställa mellan dessa sidor och de af mig kända Ghotan-psalterierna, väl ett halft dussin, visade det sig, att de icke stämde med något af dessa. Det nya trycket är dessutom af mindre format än det, som Ghotan vanligen använde för psaltarna. Emellertid finnes i Kungliga Biblioteket i Stockholm en af Klemming på 1870-talet af fragment från Kammararkivet och från Högs kyrka i Helsingland hopsatt bok, som han kallat »Manuale incertum, tryckt i Lübeck och användt i svenska kyrkor». Detta manuales hela habitus öfverensstämde med det af mig funna korrekturet, dock kunde ingen af korrekturets fyra sidor anträffas i det Klemmingska exemplaret. Jag erinrade mig då några blad af detta »Manuale incertum», som jag under min resa sett i Helsingfors universitetsbibliotek, och genom vänligt tillmötesgående från detta biblioteks förvaltning kunde jag få låna dessa blad till Upsala. Det visade sig nu, att bland de 18 bladen från Helsingfors flera förut funnos i Stockholmsexemplaret och att dessutom icke mindre än tre sidor, däribland den sista, förekommo på Petersburgkorrekturet. Härmed var detta identifieradt och min närmaste uppgift blef nu att typografiskt och litteraturhistoriskt bestämma det nya trycket.

Till det material, som Kungl. Bibliotekets exemplar och Helsingforsbladen erbjödo, har jag så småningom kunnat lägga åtskilliga nya blad, som blifvit funna i Universitetsbiblioteket och Landsarkivet i Upsala, samt i läroverksbiblioteken i Jönköping och Västerås, alla tryckta på pergament. Af dessa blad är särskildt det från Jönköping intressant, fol. 27, på hvars versosida Canon misse börjar med en vacker 37×37 mm. stor träsnitts-initial T. Nedtill på sidan strax under texten befinner sig dessutom ett lika stort träsnitt, en Veronikaduk. Detta blad finnes visserligen förut i det Klemmingska exemplaret, men såväl initialen som träsnittet äro här aflägsnade. Ett fullständigt exemplar af manualet bör bestå af 94 blad, signerade a—f⁽⁸⁾, g⁽⁴⁾, h—l⁽⁸⁾, m⁽¹⁰⁾. Af dessa 94 blad har jag tills dato återfunnit 81, hvaraf dock tre äro defekta. Som jag nedan skall visa, är det dock möjligt att fullständigt komplettera manualets text från andra håll. De på Petersburgkorrekturet befintliga sidorna äro fol. 85 v°, 86 r°, 93 v° och 94 r°.

Som jag redan nämnt på tal om korrekturet hafva i detta tryck användts Ghotans båda missaltyper 3 och 6; äfven hans vanliga texttyp 5 förekommer här, men endast i signaturerna. Trycket är omväxlande svart och rödt; den senare färgen har företrädesvis begagnats för öfverskrifterna och anvisningarna för den officierande prästen.

Resultatet af den typografiska undersökning, som jag företagit med det sålunda rekonstruerade exemplaret af denna märkliga bok, är att här föreligger ett nytt svenskt inkunabeltryck, utgången från Bartholomæus Ghotans Stockholmspress senast år 1487. Redan den omständigheten, att korrekturarket i Petersburg fanns på ett exemplar af de i Stockholm före den 28 okt. 1489 tryckta svenska aflatsartiklarna, talar ju för att vi här hafva att göra med ett från samma press utgången tryck. Af vissa tekniska skäl, som jag här ej kan gå närmare in på, måste manualet vara tryckt före artiklarna. Det i manualet använda stilmaterialet är vidare absolut identiskt med det, som användts för tryckningen af Strängnäsmissalet, hvilket jag i ett föregående meddelande¹ i denna tidskrift visat vara tryckt af Ghotan i Stockholm år 1487. Tryckarpraxisen öfverensstämmer äfven i flera afseenden med ett annat Ghotantryck från denna tid, nämligen *Vita Katherine*. Så är t. ex. arksigneringen i båda dessa tryck densamma, i det att första och tredje bladet i hvarje ark är signeradt a, a₁, b, b₁ etc. På sista sidan i *Vita Katherine* finnes äfven ett lombard-E, hvilket återkommer i ett variantblad, 78 v°, af manualet med samma defekter i stocken. Men det är särskildt den vårdade typografiska utstyrsel, som kommit denna bok till del, som talar för att Ghotan själf lagt handen vid densamma och att den således senast måste vara tryckt år 1487 före Ghotans afresa från Stockholm.

Endast tvenne katolska manualen för svenska stift hafva hittills varit kända, hvilka båda äro tryckta kort före reformationens genombrott i vårt land, nämligen för Åbo och Linköpings stift. Af dessa är Åbomanualet tryckt år 1522 antagligen på någon tysk officin. Exemplar finnas i Kungl. Biblioteket, sammansatt af fragment från kammararkivet, samt i universitetsbiblioteket i Helsingfors. Linköpingsmanualet trycktes på biskop Brasks föranstaltande och på hans tryckeri i Söderköping den 8 maj år 1525 af Olaus Ulrici; endast ett mycket defekt exemplar

¹ Se *Bibliografiska Miscellanea*, 7. I *Kyrkohist. årskr.*, 1910, s. 221—224.

är känt af detta manuale och finnes i Upsala universitetsbibliotek. Båda dessa manualen hafva, tillsammans med en del »actus sacerdotales» i Skarabreviarier af år 1498, utgifvits af J. FREISEN.¹

Jämför man nu vårt nyrekonstruerade manuale med dessa båda, så visar det sig, att vissa partier erbjuda likhet med Linköpingsmanualet, andra åter öfverensstämma — och detta oftare — med Manuale Aboense. Innehållet i vårt manuale fördelar sig på följande ritualer eller ordines: *Exorcismus salis et aque, Benedictio novi ignis, Consecratio fontis, Ordo qualiter cathesisentur infantes, Ordo ad faciendum sponsalia, Ordo misse, Ordo visitandi infirmos, Commendatio anime, Vigilie mortuorum, Officium pro defunctis, Ordo sepulture, Benedictio cibariorum*. Den största olikheten mellan Åbo- och Linköpingsmanualena å ena sidan och det nya å den andra ligger däri, att detta bland de öfliga ritualerna också upptager en *Ordo misse*, som icke blott omfattar *canon misse* utan äfven de tre officierna *de sancta trinitate, de sancta cruce* och *de domina nostra* med sina respektive prefationer, och som helt och hållet saknas i de båda andra. I utlandets liturgiska böcker förekommer messan endast i de ritualböcker, som efter densamma kallas missalen, således aldrig i breviarerna eller manualena. Vissa af de svenska breviarierna göra härifrån undantag, i det att de äfven upptaga messan. Detta är sålunda fallet med såväl Linköpingsbreviarier (1493) som Skarabreviarier (1498). Båda dessa stift sakna tryckta missalen, hvori tydligen anledningen till messans upptagande i breviariet får sin förklaring: man har helt enkelt velat spara de dryga kostnaderna för ett särskildt missale. I Skarabreviarier förekommer äfven, såsom ofvan nämndes, en afdelning *actus sacerdotales*, som också ersätter ett manuale, innehållande bl. a. formulären för såväl dop, vigsel som begrafning. Detta breviarium kunde således, vid sidan af sin egentliga bestämmelse att innehålla texten till gudstjänstens skilda delar, tjäna både som missale och som handbok vid de prästerliga förrättningar.

I Upsalabreviarier af år 1496 finnes en afdelning, som enligt rubriken skall innehålla vissa »*benedictiones cum quibusdam officiis missarum et canone*». Canon förekommer emellertid icke här, men däremot samtliga de i vårt nya manuale befintliga officierna med prefationer och benediktionerna, i båda böckerna af nästan

¹ *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense. Katholische Ritualbücher Schwedens und Finnlands im Mittelalter*. Paderborn 1904.

ordagrant samma lydelse. Redan detta gör det troligt, att detta manuale är afsedt »ad usum dioecesis Upsalensis», en bestämning för hvilkens riktighet äfven flera andra omständigheter tala, af hvilka jag här blott vill framhålla de viktigaste.

Välsignelsen af dopfunten, consecratio fontis, inledes med en litania, hvars helgonlängd är helt och hållet uppsvensk; sancte laurenti, erice, vincente, olaue, eschille m. fl. ora pro nobis. I Åbomanualet finnes här naturligtvis s. henrice tillagd.

I begrafningsritualet finnes en bön, i hvilken endast de båda helgonen Laurencius och Ericus åkallas. S:t Lars var Upsala domkyrkas skyddspatron, Erik Sveriges rikes.

I såväl manualet som Upsalabreviariet finnes bland välsignelserna af födoämnen en *benedictio seminis*, som icke återfinnes i de andra manualena. Denna benedictio torde hafva varit betecknande för Upsalariten och stå i sammanhang med bruket att öfver åkrar och ängar i Upsala närhet föra Erik den heliges relikskrin för att välsigna den blifvande grödan. Tillsammans med denna välsignelse förekommer äfven i Upsalamanualet en *benedictio super sagenam*, en välsignelse af fisknätet, som jag icke kunnat återfinna i några andra svenska ritualböcker.

Slutligen synes detta manuale företrädesvis hafva varit användt i upländska och norrländska kyrkor: en del af bladen i Stockholmsexemplaret härstamma ju från Högs kyrka i Gefleborgs län och de i Landsarkivet i Upsala tillvaratagna bladen hafva inkommit med arkivalier från Vendels kyrka i Upland. En i denna kyrka af mig verkställd efterforskning efter flera blad af manualet blef resultatlös.

Af Upsalamanualet har jag äfven haft att tillgå tvenne handskrifter, hvilka, oaktadt de äro mycket defekta, dock varit mig till stor hjälp vid textens rekonstruerande, särskildt för det viktiga vigselformulärets vidkommande, som till stor del saknas i det tryckta manualet. Den äldsta af dessa handskrifter är en Upsalacodex, C 424, som troligen en gång tillhört Upsala domkyrkas bibliotek och som torde datera från 1400-talets förra hälft; af densamma finnas endast 15 blad kvar. Den andra handskriften tillhör Kungl. biblioteket i Stockholm och omfattar 31 blad, men är senare, från 1400-talets slut, och af en mycket vårdslös och felaktig redaktion. Den är bunden i ett nytt pappband, men har på det gamla omslaget haft titeln: Manuale Membr. Dioecesis Upsalensis.

Det är min afsikt att inom den närmaste framtiden utgifva denna för vår liturgiska litteratur så viktiga bok; dessförinnan har jag dock i denna tidskrift velat förutskicka ett meddelande om detta i Petersburg gjorda fynd, som ledt till rekonstruerandet af vår äldsta kända katolska handbok.

Fig. 2. Canonbilden i Missale Upsalense 1513.

XI.

Canonbilden i Missale Upsalense 1513.

Exemplar af den i Basel af Jakob von Pforzheim år 1513 tryckta andra upplagan af Upsalamissalet äro egentligen icke sällsynta, ehuru de flesta, som bevarats till vår tid, befinna sig i ett mindre fullständigt skick. Upplagan torde säkerligen minst hafva utgjort 700 exemplar, däraf 150 på pergament. Nämda siffror förekomma nämligen i det kontrakt,¹ som Upsala ärkestift år 1508 afslöt med boktryckaren eller bokförläggaren Petrus Hasse »de societate Hinrici Trosselth» i Lübeck, men som sedermera af någon anledning blef annuleradt. Det är väl föga troligt, att en inskränkning i det en gång för nödigt ansedda antalet exemplar ägde rum, när domkapitlet fem år senare vände sig till Basel för den nya upplagans tryckning.

Af denna rätt betydande upplaga — Strängnäsmissalet af år 1487 är endast tryckt i 170 exemplar — äro nu ett tjugotal pappersexemplar kända,² då däremot intet på pergament hittills blifvit anträffadt. Klemming har dock lyckats hopsätta ett pergamentexemplar för Kungl. bibliotekets räkning af i Kammarkollegiets arkiv tillvaratagna fragment, som ursprungligen tjänat som arkivalieomslag. Äfven i Helsingfors universitetsbibliotek finnas talrika pergamentblad af detta missale, som medföljt de finska handlingar, som likmätigt paragraf 12 i freden i Fredrikshamn år 1809 utlämnades till Finska Staten från det svenska Kammararkivet.

I alla hittills kända exemplar gapar en lucka mellan bladen LXXXVI och XCIII, resp. arken l och n. Denna har, som Klemming visat, innehållit *Canon Missae*, hvilken i detta missale alltid, äfven i pappersexemplaren, varit tryckt på pergament och därför varit mera begärlig för samvetslösa boksköflare än de andra bladen. I ofvan nämnda kontrakt af år 1508 bestämmes

¹ Aftryckt i *Sveriges Bibliografi*, s. 103 f.

² Den 10 okt. 1804 försålles på bokauktion i Upsala som nr 77 icke mindre än fem defekta exemplar af detta missale. Ett »ex. nitid.» gick på auktionen den 18 april 1792.

uttryckligen, att »*canon erit in quolibet libro papireo de pergameno*». Bland fragmenten i Kammararkivet har det lyckats Klemming att hopsätta sex exemplar af denna Canon, som bildar ett ark om åtta blad, signeradt m. Signaturen passar vid luckans fyllande, men pagineringen är något felaktig, ty mellan bladen LXXXVI och XCIII finnes endast plats för sju blad. Någon canonbild har icke heller hittills anträffats, och saknaden af en dylik i detta missale måste betecknas såsom egendomligt, då det knappast torde förekomma något missale från denna tid, i hvilket icke canon föregicks af ett helsides träsnitt, med eller utan text, föreställande korsfästelsen. I domkapitlets nyss citerade kontrakt med Lübeckboktryckaren stipuleras också, att »*circa inceptionem canonis ponatur ymago crucifixi*». Att så äfven varit fallet i 1513 års Upsalamissale, har af nu angifna skäl varit troligt, men först genom ett fynd, som jag för någon tid sedan gjorde vid ett besök i Vendels kyrka i Upland, har detta blifvit bragt till full evidens.

I denna kyrka förvaras nämligen ett i brunt pressadt kalfskinnsband bundet exemplar af detta missale, tryckt på papper och — till skilnad från alla hittills kända exemplar — med den på pergament tryckta Canon missae i behåll, som jämväl föregås af ett blad med den så länge eftersökta canonbilden (fig. 2). Exemplaret är icke fullständigt, i slutet hafva bladen CCX—CCXIX blifvit utskurna, och missalet har äfven på annat sätt varit utsatt för åverkan. Så äro bladen XXVI—XXXI genomskurna, så att de delvis ligga lösa i exemplaret, och äfven själfva det blad, på hvilket canonbilden befinner sig, bär märken efter en knif, som nedtill skiljt bladet ett stycke från dess fals. Det sitter nämligen såsom stickblad vidfogadt arket 1, så att falsen sticker ut framför bladet 1₁. I Upsala universitetsbiblioteks exemplar, som enligt en anteckning tillhört Upsala domkyrka: *liber Ecclesie Cathedralis vpsalensis 1528 19 Maij*, synes ännu denna fals, ehuru här hela Canon missae blifvit aflägsnad.

Den nu funna canonbilden till Missale Upsalense 1513 är ur flera synpunkter viktig, särskildt emedan det kan påvisas, att korsfästelsebilden i Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526 på titelbladets baksida och sedan upprepadt framför registret, är en direkt kopia af denna. Den som först påpekat detta,

ehuru intet exemplar då var känt af Upsalamissalet med canon-bilden, är CAMPBELL DODGSON.¹

Upsalamissalets canonbild har nämligen kommit till användning i några andra af Jakob von Pforzheim i Basel tryckta missalen. Träsnittet tillskrifves af Dodgson en anonym Baselmästare, uppkallad efter monogrammet DS, som också i vissa fall kan läsas SD, på några af hans blad, hvilka samtliga röja en stor och förfaren konstnärs hand. Vår canonbild uppträder i två varianter. I sitt ursprungliga stadium,² som utmärkes däraf, att det kring Frälsarens länder virade klädet fortsätter på högra sidan i en vid flik, som vidrör glorian på Marias hufvud, förekommer det i Missale Augustense, tryckt den 20 jan. 1510, och i Missale Salzburgense af den 2 dec. samma år. I bildens senare stadium är denna flik helt borttagen, så att klädet sluter sig lika tätt på båda sidorna kring höfterna. I detta skick förekommer det först i Missale Brixinense, 3 aug. 1511, sedan i Missale Upsalense, 23 febr. 1513 och i Missale Speciale Augustense, 10 febr. 1519, samtliga tryckta af Jakob von Pforzheim. Af nyss nämnda korsfästelsebild i Nya testamentet 1526, som Dodgson kände genom Aksel Anderssons faksimileupplaga, kunde han sluta till, att mästaren DS' canonbild varit känd i Sverige och troligen förekommit i Upsalamissalet 1513, något som vårt nu gjorda fynd också bekräftar.

Träsnittets storlek är c:a 257 × 155 mm. I det i Vendels kyrka befintliga exemplaret omgifves detsamma af en c:a 3 mm. bred för hand målad röd rand. Det är dessutom här i sin helhet färglagdt med lysande, varma färger, som äro utmärkt väl bibehållna. Så är Marias klädning mörkblå med gula veck, ärmor och kjolen äro röda, Johannes mantel mörkröd med blåa slag. Gloriorna omkring Marias och Johannes hufvuden äro närmast hufvudet svagt rödfärgade, sedan helt gula. Christus hår är brunfärgadt, på detta lyser törnekronan grön. Från pannan och från de talrika såren på händerna och fötterna och i sidan rinner blodet i stora röda droppar, som färga den gröna marken röd. Korset är brungult, fonden där bakom är upptill helt mörkblå, därefter beströdd med små moln i blått.

Under canonbilden, något till vänster om midtlinjen, är ett

¹ *Die Holzschnitte des Baseler Meisters DS. I: Jahrbuch der Kgl. Preussischen Kunstsammlungen*, Bd 28 (1907), s. 21—33.

² Afbild. i ofvannämnda uppsats, s. 28.

litet äfvenledes färglagdt träsnitt, c:a 35 × 30 mm., föreställande Veronikaduken med Christus anlete, placeradt, hvilket icke omnämnes af Dodgson såsom befintligt i de andra af Jakob von Pforzheim tryckta missalenas canonbilder. I såväl Missale Brixinense som Augustense förekomma däremot olika inskriptioner tryckta öfver och under träsnittet. Jag vill här också erinra om, att nedtill på första bladet af Canon missae i det ofvan beskrifna Manuale Upsalense af år 1487 äfven en dylik Veronikabild förekommer.

XII.

Brasks »Keyserlige mandata».*Tillägg till Miscellanea, VI.*

Det i Söderköping af biskop Brask upprättade tryckeriet, hvars verksamhet under Olavus Ulrici vi kunna följa åtminstone under åren 1523—1525, var som bekant kung Gösta en nagel i ögat. Dels ansåg han det vara till förfång för det kungliga boktryckeriet, som han omkring år 1526 installerade i Stockholm, dels såg han i detsamma ett farligt vapen i den stridbare Linköpingsbispens hand emot de reformatoriska planer, för hvilka han gjort sig till målsman. I den till vår tid bevarade brefväxling, som fördes emellan konungen och Brask, kommer ofta Söderköpingstryckeriet på tal. Gustaf Vasa skräder efter vanligheten icke orden och förbjuder slutligen uttryckligen Brask att fortsätta tryckeriets verksamhet, äfvensom att på utländska officiner, särskildt i Köpenhamn, befordra mot Luther och hans åsikter fientliga skrifter till trycket. Af dylika nämnas i skriftväxlingen bland annat »visor» samt »Keyserlige mandata» och »hertug Jöriens breff».

AKSEL ANDERSSON har i *Samlaren* 1891¹ underkastat dessa tvenne senare skrifter en ingående undersökning, hvarvid han äfven meddelar utdrag ur den mellan Gustaf I och Brask förda brefväxlingen i hvad den rör Söderköpingstryckeriet och Brasks antireformatoriska tryckeriverksamhet. Det resultat, hvartill han kommer, är att hvarken något kejsarligt mandat eller hertig Georgs bref blifvit tryckt af Brask, oaktadt detta otvifvelaktigt varit hans afsikt. Andersson konstaterar äfven, att originalet till hertig Georgs bref torde vara dennes skrifvelse af den 28 december 1525, i hvilket han på det strängaste afvisar Luthers anhållan om försoning, framställd af denne i ett den 22 dec. samma år till hertigen riktadt bref. Hvad åter det kejsarliga mandatet beträffar, har Andersson ej lyckats påvisa det tyska originalet, utan gissar på edikten i Worms 1521 och Nürnberg 1524.

¹ Om Kejsarens mandata och Hertig Georgs af Sachsen bref till Luther. *Samlaren*, Årg. 12 (1891), s. 70—77.

Emellertid finnes i den del af Brasks brefväxling, som efter hans i Riksarkivet befintliga kopiebok utgifvits i *Skandinaviska Handlingar*,¹ en svensk öfversättning af ett dylikt kejserligt mandat. Öfverskriften till detsamma lyder: »Thette epther-screffne breff är förwenth aff Tyske pa Swänske epter Keyserens raadhz aff Burgundien oc frowe Margaretis förmaning emoot Morthen Luther och hans tilhengare som her epter fölier Fol. 133» (i kopieboken). Det är dateradt i slutet: »Giffvith i wor stadh Andorpt then XXI dagh i Februarii manat Aarom epther gudz byrdh tusendefämhundratjugu uppa thet fämpte».

Det lider intet tvifvel, att det är just detta mandat, som afses i brefväxlingen emellan Gustaf Vasa och Brask; huruvida det däremot någonsin blifvit befordradt till trycket i Sverige, därom sväfva vi i fullständig okunnighet. Jag är emellertid i tillfälle att kunna påvisa det tyska, rättare plattyska originalet, från hvilket öfversättningen blifvit verkställd. Det är nämligen den »Copia» af ett Karl V:s plakat af den 21 febr. 1525 (nya stilen 1526), hvilken jag aftryckt som nr VI i min serie Bibliografiska Miscellanea i denna tidskrift² utan att då veta, att detsamma äfven ägde intresse för vår reformationshistoria. Öfversättningen är ordagrant verkställd efter detta ettbladstryck, hvaraf hittills endast det af mig ur en inkunabelpärm i Lübecks stadsbibliotek framdragna exemplaret är känt. Mandatet omnämnes vidare i ett bref från Brask till electus Strengnensis, Magnus Sommar, dateradt »in crastino Mattej apostoli et evangeliste» (25 febr.) 1526: »copiam dicti mandati quam aliis mutauimus quam primum eam recuperare liceat f[ratri] v[enerabili] transmittemus». Underrättelsen om detta mandat, liksom väl äfven exemplar däraf, har Brask erhållit genom magister Olaus, d. v. s. Olaus Magnus, som denna tid vistades i Lübeck.

¹ Del 16 (1831), s. 23—30.

² Årg. 10 (1909), s. 157—168.

XIII.

Den i Stockholm år 1628 tryckta ryska katekesen.

I Jagic's Archiv¹ har ALFRED JENSEN helt nyligen offentliggjort en äfven ur bibliografisk synpunkt synnerligen värdefull uppsats öfver *die Anfänge der Slavistik in Schweden*, som han sätter till år 1628 efter den första bok, en kyrkslavisk öfversättning af Luthers katekes, som trycktes med cyrilliska typer i Stockholm. Af denna har han visserligen endast känt ett mycket defekt exemplar, utan början och slut, som finnes i Kungl. biblioteket i Stockholm, men han stöder sin datering på en uppgift i 1628 års Räntekammarbok i Kammarkollegiets arkiv, enligt hvilken detta år en summa af 20 daler utbetalats till den ryske diaken Isak Torcakov i hans egenskap af corrector af den ryska katekesen. Vidare uppgifver Nicolaus Bergius i sin i Narva år 1702 tryckta *Freundliches Ansinnen an die Herren Liebhaber der Russischen Sprache*, att den första cyrilliska katekesen i Sverige trycktes år 1628.

Att Jensen härmed träffat det rätta årtalet, så att den svenska slavistikens födelseår nu med bestämdhet kan angifvas till år 1628, visa tvänne fullständiga, utomordentligt väl bevarade exemplar af denna sällsynta bok, som anträffades kort efter det Jensens uppsats blifvit synlig i tryck, det ena i Västerås gymnasiebibliotek, det andra i Upsala universitetsbibliotek, där det gömde sig bland rariteterna. Upsalas exemplar är interfolieradt och försedt med en af samtidig hand skrifven svensk text; det har dessutom en gång tillhört vår lärde slavist Johan Gabriel Sparwenfelt. Ett fullständigt exemplar af katekesen består af 72 blad emot de 20, som det fragmentariska Stockholmsexemplaret innehåller; på titelbladet finnas noggranna uppgifter om tryckort, tryckare och tryckår: **АПЕУАТАЛЪ ВСТОКОЛНЕ МАСТЕРЪ ПЕТЕРЪ ФАН СЕЛАВЪ. ЛѢТА . . . 1628** d. v. s. tryckte i Stockholm magister Peter van Selow år . . . 1628.

Den holländske boktryckaren och stilgjutaren Peter van Selow (Selau) hade redan år 1618 inkallats af Gustaf Adolf till Stockholm för att här upprätta ett ryskt boktryckeri. År 1623 upp-

¹ *Archiv für Slavische Philologie*, Bd 33, S. 136—165.

bar han betalning för två färdiggjutna ryska stilar och två år senare anställdes han officiellt som rysk boktryckare för att, som det heter i Riksregistraturet af år 1625, trycka böcker på det ryska tungomålet, så att konungens nya ryska undersåtar skulle komma till den kristna trons rätta kännedom.¹ Det är visserligen endast få böcker, som lämnat Peter van Selow's pressar: med slaviska typer tryckta äro hittills endast tre kända; hans största betydelse ligger emellertid i hans verksamhet som stilgjutare, och det är mycket troligt, att de flesta af den tidens svenska tryckerier försett sig med stilar och typer från hans stilgjuteri i Stockholm. Jag har sålunda kunnat uppvisa,² att biskop Johannes Rudbeckius under åren 1622—1637 hos Selow beställt en mängd olika stilar, däribland äfven grekiska, för det af honom i Västerås installerade domkapitelstryckeriet och att han för dessa stilar sammanlagdt betalat flera hundra riksdaler kontant äfven som in natura stora kvantiteter bly. Selow har äfven gjutit noter, såsom Georg Weber's år 1640 till drottning Kristina dedicerade *Geistliche Lieder* visa, ett af Selows sista tryck.

Jag meddelar här en beskrifning på den ryska katekesen efter de nyfunna exemplaren. Den består af 144 opaginerade sidor, fördelade på 18 8-sidiga ark. Arken äro, med undantag för det första, signerade: [Α]—Γ, Α—Δ (= 1—3, 1—15). Titelbladet (se fig. 3) är tryckt i rött (raderna 1, 4 och 5 samt årtalet) och svart. I svensk öfversättning lyder titeln på följande sätt:

«Catechesis, det är ett grekiskt ord och på ryska kallas det En kortfattad kristen undervisning om hvad som höfves en människa att lära och veta om sin själs salighet. Tryckte i Stockholm magister Peter van Selow år efter vår frälsare Jesu Christi födelse 1628.»

Såsom af signeringen framgår, fördelar sig katekesens innehåll på två afdelningar, af hvilka den första (Α—Γ = sid. 1—24) efter några korta inledningsböner: miserere och doxologien, meddelar texten till БОЖНІ ДЕСЕТЬ ЗАПОВѢДІИ (Tio Guds bud), О ВѢРѢ (om tron), МЛТВА (Fader vår), О КРЕЩЕНІИ (om dopet), ОЛТАРНОЕ СAKPAMEHTЪ (Herrans nattvard), О КЛЮЧѢ ЦРКВѢ НБНАГО (om him-

¹ KLEMMING och NORDIN, *Svensk boktryckeri-historia 1483—1883*. Stockh. 1883. S. 162 f.

² *Bidrag till det Rudbeckiska tryckeriets i Västerås historia*. (Boktr.-fören. Meddelanden, 1906: 2.)

melrikets nycklar). Sidorna 23—24 äro tomma, hvarefter katekesens andra afdelning (Ѧ—ѦІ = sid. 25—144) börjar (se fig. 4), innehållande dels förklaringar och utläggningar till första afdelningens text, dels böner och »nyttiga undervisningar för hvarje

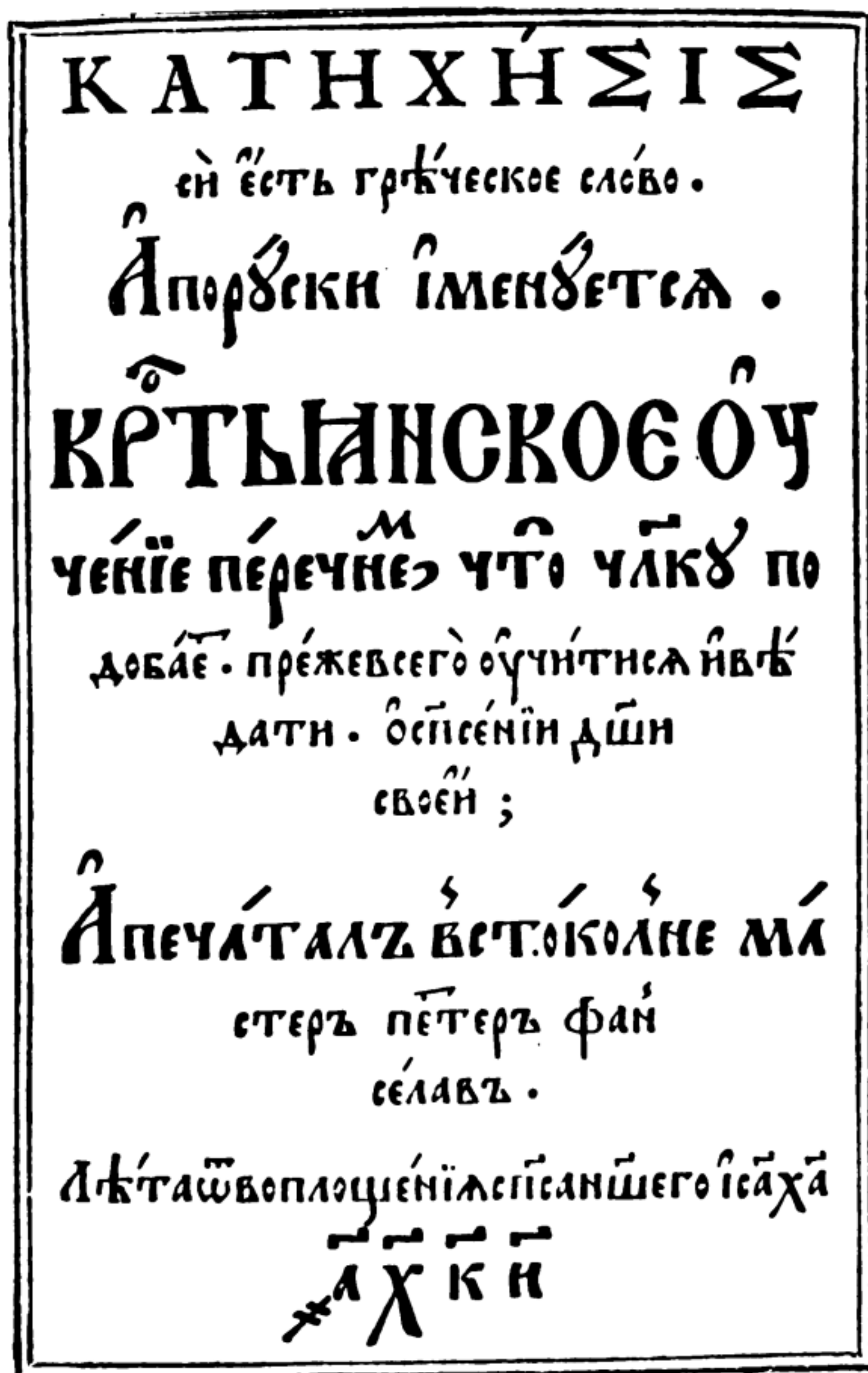

Fig. 3.

stånd» i form af lämpliga citat ur bibeln. Sålunda följa efter förklaringarna morgon- och aftonböner, böner till och från bordet, »läror» ur skrifterna för biskopar, präster och predikanter, för åhörare, för världslig öfverhet, för undersåtar, för gifta män och gifta kvinnor, föräldrar och barn, husfäder och husmödrar, tjänstefolk, ungt folk, änkor och slutligen för menige man.

Katekesen avslutas med jungfru Marias och Zacharias lofsånger samt Simons bön i templet.

Det i Kungl. biblioteket befintliga fragmentet om 20 blad omfattar andra afdelningens ark $\tilde{\text{A}}-\tilde{\text{H}}$ (= 4—8), d. v. s. sid.

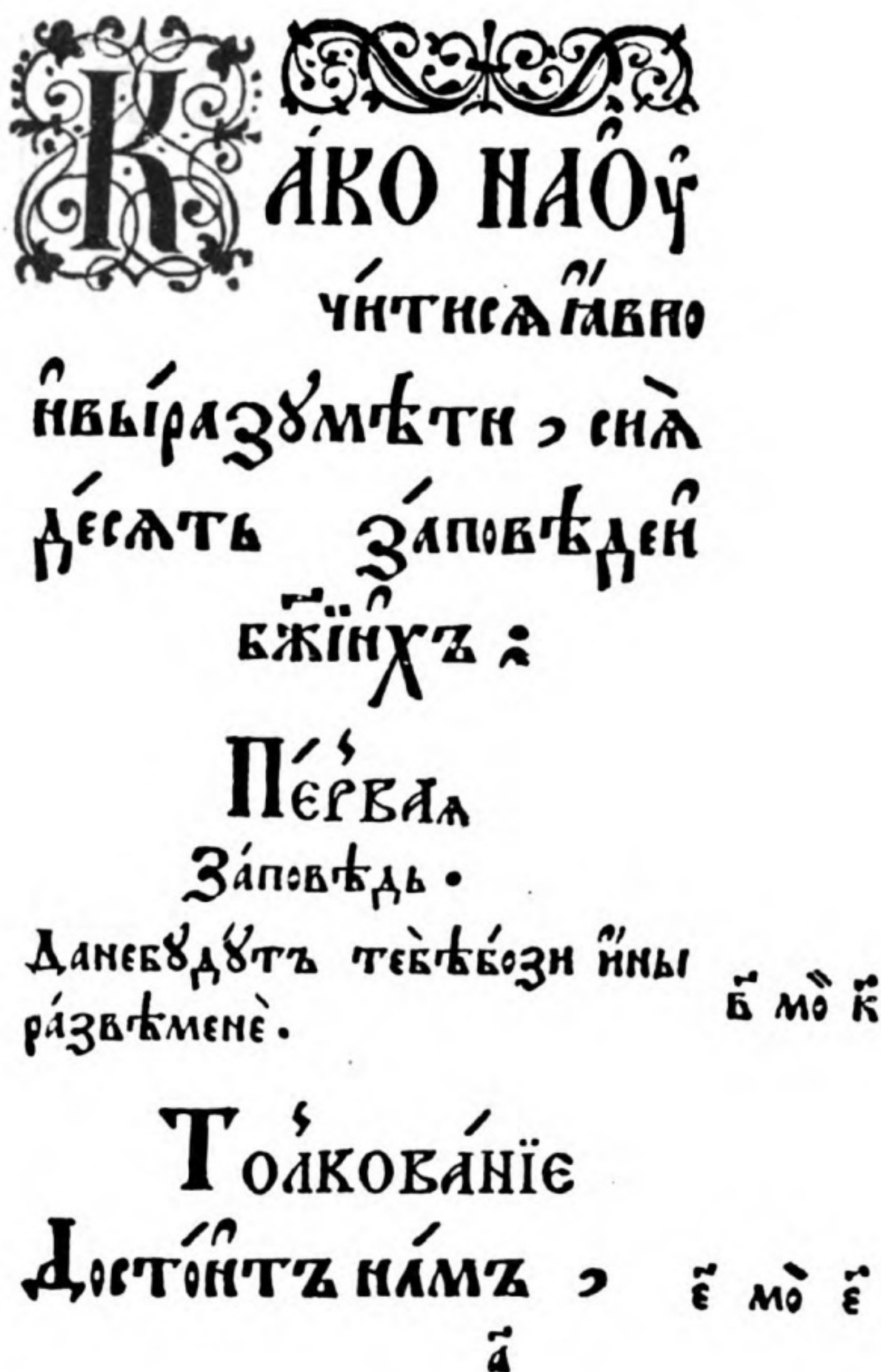

Fig. 4.

49—88. Bladen hafva ursprungligen tjänat som arkivalieomslag i Kammarkollegiets arkiv, där de tillvaratagits af Klemming.

Västerås gymnasiebibliotek har erhållit sitt utmärkt vackra, i ett enkelt pergamentband bundna exemplar med den Muhrbeckska donationen år 1799. Enligt en anteckning förvärfvade denne samlare exemplaret år 1772 för ett pris af en daler silf-

vermynt. Genom byte har nu detta exemplar öfvergått i Kungl. Bibliotekets ägo.

Märkligare än detta är dock Upsala universitetsbiblioteks med den handskrifna svenska texten interfolierade exemplar, hvilket, som ofvan nämnts, tillhört Sparwenfelt, ehuru det kommit

LUTHERI
Cathechismus /
 medh
Äffton och Morgon-
Bönen /
 samt
Ordlexor /
 på
Ryska och Swenska.
 ~~~~~
 Tryckt
 i
Narven af Johann Köhler /
1701.
Bibliot. Pub. Acad. Upsal
no. 1704.

Fig. 5.

till Upsala med den Cronstedtska samlingen. På främre pär-
mens innersida har Sparwenfelt gjort följande anteckning om
boken: »Emot denna Catechesen är ett scriptum utgånit till
warning för alla Ryssar af Patriarchen i Moscau, att intet läsas.
J. G. Sparfvenfeldt.» Angående den ryska öfversättningen an-
märker han på försättsbladet, att när translatorn, alltså ofvan-
nämnda corrector Torcakov, »haft dicta scripturae för sig, att

Kyrkohistorisk Årsskrift 1911.

afskrifva utur Bibeln, har han hållit sig väl, men när han skolat leda sig själf eller vertera på nyo hvad i Luthers Cateches var, som i Bibeln ej finnes, eller bönera, som i ryskan förr ej fanns, så har han fallit i oredighet och i förseelse både mot grammatikan och annat.» Detta står emellertid, tillfogar han i slutet

Tasche siu Molitwu.

Gospodi Bosche Otschke nebesnii/ blago-
slowi sei dar swoi/ kotoroi mui ot twoich
milostiwich tschedrot priimaiem / dlia G.
spoda naschego Jisusa Christa. Amin.

Posle Stola Molitwa.

Blagodarii tia Gospodwi/ iako tui blag/
i milost twoia prebuiwaiet womeki. Tui-
bo daeschi pitschu wsiako i ploti/ i skotu form
swoi i gratschimpladi wozopiiut knemu.

Dereffter thenna Bönen.

HErre GUD Fader himmelse / wäl-
signa thessa Gåfwor tina / hwilka wij
af tina milda godhet til oss taga / genom
Herran vår Jesum Christum.

Effter Bordet Bönen.

Ag tackar dig HERRA / ty du äst god /
och mildhet tina warar i ewighet. Tu
gifwer maat allo föte / och diuren födan sin/
och Korpungomen när the ropa til honom.

Fig. 6.

af denna anteckning, »med liten möda att hjälpas, då Gud vill ge oss nåd att få tillfälle denne [katekes] att öfverse och omtrycka». Det har således varit Sparwenfelts afsikt att utgifva en ny upplaga af denna katekes, hvilket också framgår af det memorial, som han troligen år 1695 inräckte till Kungl. Majestät. I detta redogör han för de olika arbeten han har för händer

och föreslår bland annat att inköpa matriserna till Selows ryska typer, som han uppdagat i Amsterdam, för att hans slaviska lexikografiska arbeten äfvensom »Christendomsreglor och Cathekeser här efter som tillförende skedt är, till Ingrikernas ok andra på gräntzen boende Rijssars information,» skola kunna befordras till trycket. Häraf blef emellertid intet; däremot synes den här beskrifna ryska katekesen hafva legat till grund för en mycket förkortad rysk-svensk katekesupplaga med transkriberad rysk text, som år 1701 ombesörjdes i Narva af Nicolaus Bergius. Exemplar af denna lilla bok, hvaraf vi här (fig. 5—6) meddela reproduktioner af titelbladet och sista sidan, finnas i Kungl. biblioteket och i Upsala universitetsbibliotek.

MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

SKRIFTER OCH BREF AF SVEN ROSÉN

(FORTS. FR. FÖREG. ÅRG.)

Werldslige präster skulle intet med så inbilsk diärfhet ropa: Här är Herrans tempel :: Uti vår kyrka och orthodoxa meningar, bor Gud. Damnanus secus docentes. Magistri nostri, våra doctorer och präster kunna intet fara wille etc. Käre, mån icke judarna hade äfwen så stark persvasion om orthodoxie, och mån icke deras nit kunde ropa sammalunda emot Guds egna propheter och apostlar? Jer. 7: 4—8; cap. 18: 18, Act. 21: 28. Men Gud stod emot de högmodiga och gaf dem ödmiukom nåd. Han gör så än i dag (1 Petr. 5: 3, 5). Och binder de swenska lutheranerna, at de bewisa främblingom godt (Lev. 19: 33, 34). »Om en främbling (en separatist, som är en frembling jämwäl i sit fädernesland etc.) warder boendes när eder i edro lande, den skolen I icke öfwerfalla (på predikstolar och för domstolar). Tu skalt älskan såsom tig sielfwan; ty I (lutheraner) woren och främlingar i Ægypti lande (eller separatister från påfwen och Babel i Rom). Jag är Herren eder Gud (Ezech. 20: 18). I skolen icke lefwa effter edra fäders bud» et seqq. v. 21. Nemliga om lutheranerne hålla Gud för deras Herra och Gud, så kunna de intet lefwa effter sina påfwiska fäders bud, som fara illa med Christi främblingar, predikandes dem utur landet med kötsligt efftertryck, så framt desse rättsinnige separatister wilja tro på Christum rent af, intet gifwandes sig under de i landet dominerande kyrko-lagar, icke heller tilbedjandes symboliska böckerna såsom interpretem Scripturae Sanctae infallibilem, ofelbare uttolkare af den H[elga] Skrifft.

§ 31. Prästa-eden innehåller detta, at symboliske böckerne i alt så noga träffat Guds egit sinne i Skrifftenes förklaring, at prästerna måga swärja derpå. Jag håller intet Philippus Melanchton för en sådan gud och infaillible doctor, när han (t. ex. pag. 150 i Apol. August. Confess., Art. IV, de Ecclesia) så illa förörkar Christi ord til lärjungarna i Matth. 10: 20, Luc. 10: 16, at han lärer, det onde och skrymtaktige präster, allena de undfått kallelse af församlingen, kunna å Christi wägnar framgifwa Christi ord, så at Christus äfwen om dem säger: »Den eder hörer, han hörer mig.» Nej, k. läsare, wi wilja intet så låta bedraga oss med agnar i stället för hwete (Jer. 23: 28). De ogudaktige kunna wäl til en tid utom Christi approbation flattera sig och andra med den drömen (Matth. 7: 23), likasom deras ord wore Christi ord eller kråke-guld wore ungerskt gull. Men wi wete, hwad Doctor Melanchton och sielf bekänner loc. cit., at de ogudaktige prästerna höra til diefwulens rike och kropp och at han drifwer dem och håller dem

fångna. Derföre äro deras orationer rättare satans än Guds ord, och när man dem hör, så hör man dielwulens wärktig i mörkret eller liusets apor, men Christi ord, de äro anda, och de äro lif (Joh. 6: 63). Men den sig af Juda (och hans penninga-kära successorer) lära låter, hans lefwerne warder ogudaktigt och hans bön blifwer synd (Ps. 109: 7, 16).

§ 32. Det blefwe mig för widlyfftigt at gå in i particulaira punkter af Libro Concordiæ. Jag har ock hört präster, som aldrig så igenomläsit symboliska böckerna, at de med en gudommelig öfwertygelse kunnat tro hwar enda punkt, som däri finnes, god, än mindre siktat det onda från det dugeliga, utan blott för deras höga credit skull hos lutheranerna wid ordination swurit sig til dem. Sådana secterare wille Doctor Lutherus intet weta utaf (Tom. 2 Altenb., fol. 119, 130), än mindre kan trones ande tola det, at hans fria krafft och gåfwa skall så¹ inskränkas och dämpas genom menniskio-bud, utan har han gifwit en lefwande tro, lius och wishet i hiärtat, så kan han ock gifwa mun, ord och tunga åt hwar och en til at bekänna samma tro, så mycket som behöfwes effter hwars och ens besynnerliga tilstånd, mått och gåfwa (Rom. 10: 9, 10; cap. 12: 3—6; 2 Cor. 4: 6, 13). Och så säije en hwar Guds fri, som stärkes med Guds fria anda til at tala sanningen af hiärtat (Ps. 51: 14, 15; Ps. 15: 2; 1 Cor. 1: 10, cap 3, 4). Men så giöra intet de werldslige prästerne, som äro i andeligt afseende wärre och sämre än papegoijor. Cfr. Doctor Luthers företal til Spangenberg's postilla, derest så står om dem: »Sie beten nicht, betrachten nichts in der Schrift. — — Sie brauchen die Postillen, wie die Formular und Calender, ihre jährige Nahrung zu verdienen, und sind nichts denn Psittig oder Dohlen, die unverständig nachreden lernen». En papegoija är en oförnuftig fogel, och fastän hon språkar effter, hwad hon hört säjas af folk, så sätter hon sig dock intet til mästarinna öfwer alla² andra foglar, utan låter dem flyga och siunga hwarje effter sin gåfwa. Men hos werldsliga präster finnes gärna jämte blindheten et syndigt öfwerdåd, at de icke allena sielfwe, Christo til wanära blifwa menniskors adhærenter, utan wilja ock obligera andra til samma secteriska wäsende, utestängandes dem, som intet böija sig der inunder, både ifrån tienster och hemwist. At så förfara emot dem, som här med alfware omwända sig ifrån traditionibus patrum, symboliska böckerna, til Christum, den rätta sanningen, förbinda sig de werldslige prästerne genom ordinations eden (som

¹ Ej i T. 269.

² Ej i T. 269.

ock inbegriper kyrkolagens cap. 1, § 2) och ogilla med det samma et annat stycke af samma ed, neml. pag. 314 af S[ch]malcaldiske artic[larne], derest (art. IV, de Papatu) berömmes hos werldslige potentater, at de äro nöjde med skatt och lekamlighörsamhet af sina christna undersåtare, tilstädiandes den, som wil, tro på Christum. Men hos påfwen lastas det, at han icke wil låta någon blifwa salig utom hans makt, som dock är et intet. Christianos non vult salvos esse sine sua potestate, quae tamen nihil est (seqq. pag. 315. Edit. Lips. Cfr pag. 293).

§ 33. Wi gåm nu vidare, k. läsare, til det andra stycket af prästa-edens innehåll, som i § 29 omnämndes, nemligen *kyrko-disciplin* efter¹ kongl. lagars föreskrift. Om hwilken sak iag tilförene lagt min grund å daga i *den öpenhiertiga förklaringen om den stora åtskilnaden, som är emellan de mun-christnas wanliga kyrkio-tienst och de trognas sanna gudstienst*, hwilken skrift iag i den högtärade lofliga Ciemners Rätten framlade den 18 April a. c. 1738.²

Uti § 29 supra³, derest prästa-edens innehåll korteligen framtedes, nämnes ock om de kropps straff, som de edswurne werldslige prästerne påkalla til kyrkio-tienstens wid makt hållande, när sanne gideoniter öfwer gifwa den samma, efftersom de fått styggelse til des afguderer (Judic. 6; Ebr. 11: 1, 32). Wid deras lidande förekommer mig try ting i kärleken om ödmjukeligen at påminna, nemligen:

1:o. De som i enfaldig lydno för Gud draga sig ifrån det afguderiet, som bedrifwes med den i landet regerande religion och kyrkio-tiensten, de hafwa ännu intet så mycket förbrutit sig mot werlden och hennes präster, som Gideon gjorde,⁴ då han hela granskapet o-tillsport, med utwärtens wåld huggit neder Baals lund och altare (Judic. 6: 10, 25—28). Wi bruke ju ingen utwärtens wåldsamhet på kyrkor etc.

2:o. Om någon af Gideons tro på Guds kallande krafft wågade sig at witna emot midianiternas herrskande öfwer israeliters samweten, och om han (utan all utwärtens wåldsamhet) allenast bekände sanningen i Andans heliga frimodighet, så hoppas iag ock,⁵ at en sådan Herrans troman och tienare icke skulle wara räddare⁶ om lerkrukan, ifall liuset blefwo så odrägeligit för de werldsligas ögon, at leret måste sönder (Judic. 6: 13, 14 seqq.; cap. 7: 16, 20; 2 Cor. 4: 7). Fastän

¹ T. 269; V. *eller*.   ² Årtalet i T. 269.   ³ Ej i T. 269.   ⁴ T. 269; V. *giordt*.   ⁵ Ej i T. 269.   ⁶ T. 269; V. *rädder*.

kropparna dödades, blefwo dock andarna wid lif, behållandes seger med än bättre upskinande lampor i deras wänstra hand och med Guds basun i deras högra hand (Judic. 7: 20, Ebr. 11: 4, cap. 12: 24, Apoc. 19: 11—15). Innan werlden å sin sida begynner sådant alf-warsamt krig, som warar jämwäl effter de stridande parternas död, så beder iag hon wille besinna,

3:o at gideoniterna hafwa en Far, som med ord och gärning talar werlden sammalunda, som Joas sade til (folket i)¹ staden Ophra, hwilke wille dräpa hans son Gideon, för det han i trone hörsammat Guds bud (Judic. 6: 25, 30, 31), nemligen så: »Wiljen I lägga eder ut för Baal (den herrskande religion och kyrkio-tiensten)? Then som lägger sig ut för honom, han skall dö i denna morgon.» Sådant ord utgår stundom oförmodeligen från Joas, d. ä.² Herrans eld, när Gideoniterne som spakfärdigast utgifwa sig til et slaktoffer på Christi altare (Sap. 18: 9, 14—16). »Är Baal en Gud, så hämne sig sielf, at hans altare omkullslagit är.»

§ 34. Gideoniterna prætendera intet herrawälde öfwer andras tro och gudstienst (Jud. 8: 23), utan åstunda at få blifwa i den frihet, som Guds ewangelium försatt dem uti på siälenes wägnar. Hwad kroppens timmeliga tillstånd och wälfärd widkommer, så äro de gärna underdånige all mennisklig ordning NB för Herrans skull (och sålunda i alt, som icke strider emot Herran och hans lag i samwetet, 1 Petr. 2: 13). Cfr smyrniska församblingens bref om Polycarpi martyr-död (cap. 10, 8). I detta sinnet äro gideoniterna jämwäl underdånige dem werldsliga prästomen, så wida de äro et regerande stånd i Swerge, hwilket war den sista punkten af prästa-eden, som i § 29 omrördes. Wore iag i Saltzburg, så wille iag wäl i lekammelig mål wara archiebiskopen underdånig, emedan han der är en regerande Herre, men intet kunde iag Gudi och Christo til wanära soumittera mit samwete, tro och gudstienst under hans höglärda förnufft och werldsliga arm. Icke kunde iag heller annat tro och bekänna, än at han är en werldslig biskop och ingalunda en Christi tienare i Andans embete. Från påfwedömet hafwer det sin begynnelse, at Swerges präster fått stånd och säte på riksdagen. Denna jordiska förmån och rangen wil iag aldrig begära, mindre dem missunna. Men det måste iag bekänna, at iag intet kan se dem an för Guds ords trogna tienare och apostlarnas successorer, så länge de sättia sig så högt i denna werlden (Luc. 22: 25, 26). Såsom åkermän och statsmän

¹ Saknas i T. 269.

² T. 269.

kunna de sitta där, och wil iag ödmiukeligen tacka dem för sit besvär, hwilket de såsom de 3 öfrige högloflige¹ riksens ständer i redeligit sinne kunna bära för en borgerlig ro och landsfrid. Jag anholder allenast, at de derjämte til de fåwitskas underwisning och til gideoniternas befriande ifrån religions och kyrko-twång upriktigt wille bekänna sanningen och säija: »Jag är ingen prophete (eller Andans embetsman) utan en åkerman, ty iag hafwer tient minniskiom alt ifrån min ungdom» (Zach. 13: 5).

§ 35. Effter mit inseende i prästa-eden, kunna 2:ne ställen däri icke concilieras, nemligen då ordinandus lofwar och swär wid sin Gud,

a) at han skall på det högsta låta sig angelägit wara at främja och befordra alt, hwad som prästeståndets fri- och rättighet til trogen dienst och nytto länder,

b) sedan at han icke skall inmänga sig uti några werldsliga och hans embete intet anständiga² erender. Härwid³ frågas billigt:

1:o. Mån icke det⁴ hörer med til prästeståndets frihet och rättighet, at de wid allmän riksdag äro tilstädes och stundom hela året för mång werldslig och deras embetsförrättning hinderlig erende skul öfwer gifwa sin församling? Du swarar ja.

2:o. Huru skall då en riksdags präst kunna hålla den eden, som förbiuder honom at inmänga sig i⁵ werldslig och hans embete intet anständiga erender men därjämte befaller honom at bibehålla riksdags affairer wid prästerskapet.

3:o. Eller äro icke riksdags affairerna werldsliga erender, t. ex. när det frågas, om icke prästerne med böra fritt få jaga och skiuta m. m. s.?

4:o. Eller mån någon ser, at det intet länder prästeståndet til trogen dienst och nytto, at de, som borde wara trogne och trägne lärare, så med lekamlig omsorg försumma sina egna och åhörarens själar? Ser någon präst detta, så bör han effter sin ed (pag. 94 i nya kyrkoordningen) hindra och afwärja sådan skada och förderf samt i tid gifwa tilkänna och undanbedja sig så märkeliga hinder.

5:o. Eller kanske de mena, at riksdags långwariga commissioner och werldsliga erender wäl äro anständiga för prästa-embetet? Jag swarar med trygghet:

¹ T. 269; V. *lofliga*.

² T. 269 *oanständiga* i st. f. *intet anständiga*.

³ T. 269 *Hwarwid*.

⁴ T. 269; V. *Mån det icke*.

⁵ T. 269.

a) Den sådant menar, har ännu intet fått så kär smak i Guds ords trägna åtniutande som Maria (Luc. 10: 41, 42), icke heller är han blefwen delaktig af Petri sinne, som så trägit wille hålla uti med bönen och Guds ords betiening, at han icke en gång wille blanda sig uti¹ Marthæ och Stephani mycket gudeliga beställningar. Ty Petrus hade än gudeligare wärk at skiöta.

b) Derföre, om prästerne wilja anses för Christi sändebud och tienare i Andans embete och ordet, såsom Petrus war, så betygar iag tryggt och fast, at riksdags werldsliga erender äro för deras embete aldeles oanständiga effter Petri uttryckeliga ord: »Det är icke tilbörlogit, at wi skole öfwergifwa Guds ord och akta, hwad på bordet komma skall. Söker fördenskul ut 7 män af eder, som fulle äro med den H. Anda, dem wilje wi befalla detta erendet (de lekamliga beställningar), men wi wilje (trägit) akta på bönen och at förkunna Guds ord. Och det talet täktes wäl hela hopen» (Act. 6: 3—5, Joh. 21: 17, 18).

§ 36. Detta talet täckes wäl intet de werldsliga prästerna², utan dem tyckes det wara en ganska fördelaktig och deras prästa-embete anständig sak at sittia med på riksdagen, fastän de öfwergifwa Guds ord och bönen. Hwad säger du? 'Öfwergifwe wi Guds ord och bönen? Ja, I werldslige präster, som intet smaken, intet giömmen, eij heller älsken Guds ord och trones bön, sanningen sielf lærer en gång witna, öfwerityga och dömma i edra samweten, at eder dageliga praxis och embetsförrättningar intet annat warit än öfwergifwa Guds ord och bönen. Och det först wid riksdagarna. Wid prästa-eden förhålles honom, som wigas skal, Pauli förmaning til de älsta i Ephe-so (Act. 20: 18—31). De utlofwa ock så trägen tjenst och skötsel, natt och dag, årligen, offenteligen och hemma i husen hos hwar och en, såsom Paulus bewiste på sina får. Detta löfftet och förmaningen öfwerträda nu herrdags präster uppenbarligen, när de hela året öfwergifwa sin församling och uppehålla sig med werldsliga commissio-ner. Detta är onödigt at widlyfftigt³ påminna, ty hwar man ser det wäl, utan iag må häldre se tillbaka på sistledne riksdag, då prästerne wisseligen öfwergåfwo Guds ord, wanhedrade des gudommeliga krafft och kastade det bakom ryggen. En uplyster läsare lærer wäl förstå, hwad iag tänker, nemligen at prästerna, ety de A:o 1734 anropade den werldsliga armen om hielp til at fångsla och förjaga dem, som endels foro wille i anfäktning, endels bekände Christum i sannin-

¹ T. 269 *in uti*.

² Saknas i T. 269.

³ T. 269 *widlyfftigare*.

gen, då illa wanärade¹ det starka Ordet, Guds son, werldenes lius, som är den wäsenteliga sanningen, lefwande och nog kraftig til at neder-slå lögnen och förswara de rätt uplysta samweten (Ebr. 4: 12, 13). Hade prästerne då känt Jesum, aldrig hade de så lupit honom förbi bort til den werldsliga armen och kötsliga wapn (2 Cor. 10: 4; 1 Cor. 2: 8, Jer. 17: 5, Act. 13: 27). Aldrig hade de så illa förkastat hans wälsignade bud om kärlek och mildhet äfwen mot willfarande (Luc. 22: 32, cap. 10: 33—37). De hade icke en gång tyckt wäl om,² at Jesu lemman för samwets³ och religions twång skull nödsakats friwilligt resa utur landet (Luc. 24: 29, 25; Ruth 1: 16, Act. 22: 20), än mindre skulle de effter långwarig betänketid jagat bordt de 2:ne trogne bröderna, i hwilka Jesus lefde och lefwer ännu. Däremot woro de öf-öfwersta präster, phariseer och skrifftlärda fiärran från Guds lif och sanningen. Likwäl ingaf Jesus aldrig något sådant project (som präste-ståndets war), at keijsaren eller hans befallningsmän skulle sättia dessa willfarande och Andanom motspännige öfwersta präster och kättare i häktelse på watten och bröd eller döma dem til landsflyktighet m. m. Neij, Jesus anklagade dem icke en gång hos sin himmelska fader (Joh. 12: 47, 48). Jag wet ock, at Jesu lemman, som af de werldsliga prästerna beliugas, hatas och bestridas, utöfwa än i dag samma Christi sinne mot sina förföljare. Men sanningen är dem kär och de witna gärna, huru hälsosam hon är (Sir. 4: 33). I detta sinnet skref min salige wän Benedictus Sahlner et memorial A:o 1734 i Augusto mot prästernas project effter den gáfwa, som han fått at tydeligen föreställa saken. Nu som hans wärda skrifft då icke framkom för riksens höglofliga ständer och tienar likwäl til god uplysning i en så dyr och siälawårdande rikssak, ty wil iag med des framteende bewisa min skyldiga wälgärning på den afledne brodren, hwilken sit första concept häraf med⁴ mig comunicerade, och⁵ äfwen tillika wåga något til sanningens ådagaläggande. Tör hända, at wederbörande med tiden få bättre insikt i detta wiktiga samwets-målet och nu, emedan tid är, anamma nåd til bättring samt onda gärningars och lagars redresserande.

§ 37. Nu går iag til *werldsliga prästers embets förrättningar*, som de öfwa hemma i deras församlingar och wil utförlikare wisa, at de äfwen där, wid alt deras perorerande och bladdrande både öf-wergifwa Guds ord och bönen, som § 36 wid början omnämdes.

¹ T. 269 *wahnhedrade*.
samwetet.

⁴ Ej i T. 269.

² T. 269 *tyckt wäl wara*.

⁵ T. 269 och *will jag äfwen*.

³ T. 269

Guds ord kunna de intet predika,

a) ty de äro intet sände af Gud. »Huru skola de predika, utan de warda sände?» Rom. 10: 14, 15. »Men then Gud sänt hafwer, han talar Guds ord» (Joh. 3: 34). Nu, at werldslige präster icke äro sände af Gudi, är dem seendom uppenbart,

1:o af det, som redan bewisat är §§ 16 til 23, nemligen deras kallelse är icke af Gudi utan af werlden. Men Christus har ännu aldrig uptagit werlden för en brud på sin stol, ej heller insatt henne til skafferska uti Guds¹ hus (Joh. 17: 9, cfr Ps. 16: 3, 4).

2:o. Huru skulle Gud wilja sända de werldslige prästerna, som äro andeligen döde (§ 12), til at skiöta de lefwande eller at² upväcka de döda? Huru skulle de werldsligas iskalla järn uptända Guds kärlek i andra själar? Goliath är i sit blinda och gudlösa sinne behändigare til at utsläcka lifwet i kropp och siäl än (til at)³ skiöta elden wid Guds altare (§ 28; Levit. 10: 1—7).

3:o. De werldslige prästerne hafwa intet åtlydt Guds kallelse til bättring och hafwa intet låtit sig tilredas af Christi anda och utrustas til beqväma wärktyg i Guds tjenst, utan de hafwa häldre utwaldt Goliaths kopparhielm, pantsar och gewär (§§ 13, 14, 15). Huru skulle då Gud wilja sända dessa sina fiender at wara ambassadeurer i de hemligasta och angelägnasta sins rikes ärender? En jordisk potentat har bättre förstånd än så göra. »Then ena sak genom et galet bodskap beställer, han är såsom en halter på fötterna och tager skada» (Prov. 26: 6). Och »hwilken icke hafwer Christi anda, han hörer honom icke til» (Rom. 8: 9). När Petrus war blefwen omvänd, då först skulle han stärka bröderna (Luc. 22: 32). Och sedan han fått Christum rätt kär, så fick han befallning at föda Christi hiord (Joh. 21: 15). Aldrig utsänder Jesus⁴ någon ulf til at skiöta fåren, men nog råder han fåren wakta sig för ulfarna (Matth. 7: 15). I den meningen, som Skrifften säger, at Gud sänder skadesdiur, landsplågor, krig, hunger och smittosamma siukdommar i et land, så medgifwer iag nog, at Gud och sänder werldsliga präster hit och dit i riket (Ezech. 14: 13—21, Am. 8: 11; 2 Thes. 2: 10, 11). Nemligen emedan werlden *wil* wara bedragen, så lemnar Gud henne uti hennes egna lustar, som göra, at hon sig sielf til synda-straff samlar, kallar och sänder ut lärare, effter som⁵ henne kliar i öronen (2 Tim. 4: 3, Ezech. 13: 19, Jer. 5: 31). Uti helt annat sinne talas här om trogna herdars

¹ T. 269 *sitt*.

² T. 269.

³ T. 269.

⁴ T. 269 *Christus*.

⁵ T. 269.

sändande (Act. 26: 16—18), i hwilkas helgade siälar wisheten ingått och gjort dem til Guds wänner och propheter, ordets lärare (Sap. 7: 27).

§ 38. At denna werldenes präster öfwer gifwa Guds ord, är ock bewisligt däraf, at de edeligen förbundit sig wid sina blinda faders præjudicier, t. ex.

b) at tro¹ den falska lärosatsen, som säger, at utwärtens ordet är oåtskildt förenat med det inra² och med Guds anda, eller at den H. Ande aldrig är skild från Skrifftenes bokstaf. Det är, om än lögnenes fader, som liuger, då han utwärtens säger sant (Joh. 8: 44), droge fram Skrifftenes språk ur sin tienares oheliga grund, säi-jandes, at Christus Jesus är Guds son (Matth. 8: 29) och at Paulus lärt sanningen (Act. 19: 13, cap. 16, 17), så får ingen sanningenes wän twifla, at ju Guds ord predikades och evangelizerades af honom, hålst om han (satan) finge en lärd mun och en swart kappa at derunder skyla sit giriga och högmodiga draka-sinne (2 Cor. 11: 13—15). Neij, käre läsare, de som med³ så wita mässekläder bepryda den skrifftlärda werlden och hennes swarta faders barn, de äro sielfwe beklädde med et swart mörker om förstånd och hiärta (Es. 59: 10. Eph. 4: 18).

§ 39. c) Änteligen, såsom werldslige präster intet äga Guds anda (Joh. 14: 17) och således intet kunna wara Gudsmun (Jer. 15: 19, ebr.), så wil Gud intet ord genom dem utsända, såsom han det gör igenom sina heliga wärktyg til siälars uplysning (Es. 55: 11; 2 Cor. 4: 6, 7). De werldslige präster hafwa också med ordinations eden bundit sig wid den tiden, orten,⁴ methoden, kvalitet och quantitet af predikningar, som kyrko-lagen föreskrifwer utom Guds bud.⁵ Derföre, om de än hade Guds anda, så finge de intet ledigt följa hans helga och fria bläst (Joh. 3: 8), utan måste låta honom inskränkas, mästras och dämpas af menniskio-förnufft och egen wilja (1 Thess. 5: 19). Och om än Guds ande wille tiga en söndag och somliga predikostunder bude til at göra prästen til en dumbe, hwars tunga skulle låda wid gomen (nemligen när folket är så ohörsamt, at Anden eij får bestraffa dem (Ezech. 3: 26), så måste prästen dock⁶ blifwa Guds anda ohörig, kasta hans liufwa band af sig och wara kyrko-lagen hörsam, som biuder, at på förelagd dag och rum predika en timas tid m. m., om han wil wara präst och ej låta skie mässefall. Men som man wet

¹ T. 269; V. *de tro*.   ² T. 269 tillägger *ordet*.   ³ Saknas i T. 269.

⁴ Saknas i T. 269.   ⁵ T. 269 *ord*.   ⁶ T. 269; V. *ock*.

cleras grund och hemseder, huru de ej äro angelägne om Andans ledande, utan sammanskrifwa sig hemma en predikan utur böcker eller samlat academiskt förråd och lära sin lection utantill, så är wämjesamt at höra, huru de sedan på predikstolen för en sed skull skrymta för Gud och menniskior, säijandes wid läxans upläsande denna eller en annan bön (Judith. 9: 17, 18). »O, Herre, himmelens Gud, hör min fattiga bön, som allenast uppå tina barmhertighet dristar. Tänk, Herre, på tit förbund och gif mig inn, hwad iag tala och tänka skall, och gif mig lycko därtill, på det dit hus må blifwa i helighet.» Denna Judiths bön håller iag kär i hennes rätta sinne och anda. Men då minneslärde skrymtare, som trösta på sit concept och redan beslutit hwad de tala wilja, nemligen de sielftagna penséerna, som de upfylldt sit hufwud med, likfullt effterläsa Judiths ord, då wisa de prof uppå, huru de öfwergifwa bönen, hwilket är det andra (effter § 36), som bör nu¹ bewisas.

§ 40. At werldslige präster icke kunna bedia, mycket mindre resolverat sig med Petro (Act. 6: 4) at altjämt hålla uti med bönen (eft. grek.) är nog uppenbart, ty de äro syndare ännu (Joh. 9: 31) och hafwa intet bödens anda (Zach. 12: 10, cfr § 12). Då Goliath war ung, fick han ock wäl se Herrans ark utanpå (1 Sam. 5: 8, 9) samt höra, huru Dagon icke kunde bestå för Israels Gud (ibid. v. 2—4). Likwäl omwände han sig icke, at han med et omskapat hiärta hade mått tilbedia Gud allena, utan älskade mer sig sielf och werlden. Han växte också till i werldens kärlek, at han förpliktade sig at bestrida Herrans rätta tilbediare såsom Samuel, Jonathan, David och flera, som buro arken i sina hiärtan. Goliath hade wäl 30 år före sin död fått se Guds under med arken, Dagens fall, philisteernas plåga (1 Sam. 5: 6) och hade åtminstone hört, huru Herrans hand warit emot de philisteer wid hielpostenen med dunder, förskräckelse och nederlag (1 Sam. 7) samt huru Jonathan nyligen slagit dem i krafft af sin tro på Israels Gud (1 Sam. 14). Oaktat all denna historiska kundskapen war Gud dock intet boendes i Goliaths bröst hog och anda, ty han aktade intet om at hafwa Gud i kändsla, derföre fick han intet känna honom. Men sin kötsliga styrka, kraffter, konst och kopparhielm samt swärd och spiut, dem kände han, och på dem förlet han sig i trotsig säkerhet. Derföre i stället för² at bedia om hiärtats omskäreelse och kärlek til Gud samt Guds folk, så continuerade Goliath at effterlefwa sin krigsed, swor förmätit wid sina gudar och

¹ Ej i T. 269.

² Orden *i stället för* saknas i T. 269.

gick dermed bort ur tiden til sit rum i ewigheten (1 Sam. 17: 1-43, 50). Men käre, mån icke bland den mun-christna werldens lärare¹ finnas de, som undfått mera tillbod af nådens wärkningar än den hedningen? Jo, somlige hafwa ock känt Guds evangelium och Nya Testamentets söta krafter och alt detta oaktat förhärdat sina hiärtan. De philisteers präster och spåmän woro intet så hårde, när de sågo Guds hand emot Dagon och hans tilbediare, utan de predikade så² för folket³ i Sam. 6: 6: »Hwi förhärden I eder hiärtan, såsom de ægyptier och Pharao förhärde sina hiärtan? Skedde det icke så, at tå han bewiste sig på dem, låto de fara dem (nemligen Israels barn), at de gingo sin wäg?» Philisteerna lydde denna predikan, fastän hon kullslog deras egen religion. Ser iag nu på de werldsliga prästerna och deras åhörare nu för tiden, huru illa de umgås med arken, sättia honom med wäld in hos Dagon, confunderandes lius med mörkret, gudstienst med falsk kyrko-tienst m. m. (2 Cor. 6: 14 seqq.; Apoc. 18: 4, cap. 17: 4, 5), så må iag skäligt effter Frälsarens utsago och sinne i Matth. 12: 41, 42 påminna i kärlek, at de philisteers präster skola stå up på domen med detta släktet och kunna fördömma det, om ingen bätt-ring kommer emellan, ty de ödmukade sig dock så wida, at de gåfwo ifrån sig arken och gåfwo sig skuld (1 Sam. 6: 3—12). Men om någon nu wil afsäija sig prästa-embetet, antingen i erkändsla af sin oskickelighet at föra det rätteligen eller ock därför at nu warande prästa-embete är et Babels handtwärk, ja ock eljest om någon intet wil tiga därtil, at Dagon och Herrans ark sättias tillsammans, så tages det illa up af werlden och hennes präster. O, I odödelige sjä-lar! »I dag om I fån höra rösten af hans mun, så förhärder icke edor hiärtan» (Ebr. 3: 7—9), farer icke wille med hiärtat. »Then ther säger: Jag känner Gud och håller icke hans bud, han är en liugare, och i honom är icke sanningen» (1 Joh. 2: 4).

§ 41. Älskelige läsare, om sanningen (Jesus) är i dig til någon grad, så kan du wäl finna, at werldslige präster icke kunna bönhör-ligen bedja, emedan de intet hålla Guds bud och intet känna Gud, utan öfwer gifwa hans ord och uphäfwa sig högmodeliga och kärleks-löst öfwer sin nästa, som endast tilbeder Gud och utväljer Christum ensam til sin siäla-sörjare. Tänk, hwad bön eller förbön skola de kunna fälla, som äro af werlden, ja, äro et med werlden? Sådana äro de werldsliga prästerna (§ 12) och än wärre. Ty de låta intet werl-den passera för en skiöka, som hon är, utan confundera henne med

¹ T. 269; V. lärde.² Ej i T. 269.³ T. 269 för folket *sålunda*.

Christi församling, som är utkallad ur werlden (§ 18). Derföre när Gud födt några barn här och där i landet, hwilkas lefwerne ju intet kan rima sig med werldenes, utan straffa hwad de ogudaktige i hiärtat hafwa (Sap. 2: 12—20), så äro werldslige präster snart ense med werldene at angripa dessa främlingarna. Rättwisones lius lyser icke de werldsligas hiärtan och förståndens sol får intet upwärma dem (Sap. 5: 6, 7). Likfullt understå de sig i förtröstan på sin infailibla kopparhielm at offenteligen på predikstorana för hela werldshopen utropa för willfarande dem, som dock intet fara wille, utan wandra i Jesu fotspår på den heliga stigen, hwarest de fåwitske, de oförståndige, som enfalligt förtro sig åt Gud, icke behöfwa wille fara (Es. 35: 8).

Betänk, hwad det är för en bön och förbön,

a) när werldenes barn, Christi korsses fiender, de werldslige prästerne, upläsa et formular? Gud hör dock inga syndare (Joh. 9: 31, cfr 1 Reg. 18: 26), besynnerligen

b) när de i samma formular anklaga för werlden Guds och Christi korsslärjungar, likasom werlden intet styggdes nog wid dem tillförene (Joh. 17: 14);

c) när Guds sannings älskare, som häldre dö, än försumma et enda Guds ord, hos werlden anklagas, likasom föraktade de Guds ord, nådelöfftan, helgedom och all underwisning. Cfr Act. 20: 24, cap. 21: 13, 28; Job. 1: 9, Zach. 3: 1, 2);

d) när werlden och hennes talemän begära, at Gud wille i de trognas själar förstöra sit eget wärk, ogilla sin gifna uplysning och i stället införa dem tillbaka i werldenes skrifftlärdas bedrägeri, mörker och owäsande;

e) änteligen, sedan werlden hafft tid nog at fråga effter och utmärka dessa förböns patienterna, som wilja så snart dö från werlden och tillika med sin tro öfwerwinna henne (1 Joh. 5: 4, 5), så förwandlas förböns-acten i en annan scena och tragoedia. Ty Christi lemmar öfwerantwardas i domarens händer, som antydes, at han icke hafwer keijsaren til wän, om han gifwer¹ Jesum lös, ja, jämte sakens remitterande till werldsligit forum begäres ock, at hon må skyndsamt afgöras, dömas och exsequeras effter werldslig lag enligt prästernas præjudicium (Joh. 19: 12).

§ 42. Emedan nu iag med några flera, som process nu hålles öfwer tillika, aldräförst här i Stockholm blifwit framdragen² at kläda

¹ T. 269: i domares händer, som antydas, at *de* icke hafwa... om *de* gifwa.   ² T. 269; V. framdragne.

skott på sådan förböns theatre sistledne December, Januarii och Februarii månader, så wil iag låta min k. läsare weta, hwad Jesus derom sade til min siäl, nemligen:

a) Om prästerna således: »Hwar och en plantering, som min himmelske fader icke planterat hafwer, skal upryckas med rötter. Derföre, låter fara dem, de äro blinde och blindas ledare. Hwar nu en blinder leder en blindan, så falla de båda i gropena» (Matth. 15: 13, 14).

b) Om patienterna, som lida sådant offentligt förtal och ondt rykte, talades så hos mig: »Mine käreste, förundrer eder icke på den hetta, som eder wederfares — —, såsom hände eder något nytt, utan glädiens häldre, at I liden med Christo, på det I ock frögdas och glädias mågen i hans härlighets uppenbarelse. Salige ären I, när I för Christi namns skull blifwen försmädd, ty Anden, som är härlighetenes och Guds ande, hwilas på eder. När dem blifwer han försmädd, men när eder beprisad» (1 Petr. 4: 12—14).

c) Til de blödiga och effter sit begrep wälmenande, som kunde finnas i kyrkan rörde eller framdeles kunna röras til medömkan öfwer de lidande, sade Jesus såhunda: »I Jerusalems döttrar, gråter icke öfwer mig, utan gråter öfwer eder sielfwa och öfwer eder barn» (Luc. 23: 27, 28).

d) Til den werldsliga regeringen, om den tager sig på at döma och exsequera effter prästernas önskan, talar Jesus i sin barn såhunda 1 Sam. 26: 18—20: »Om Herren upretar tig emot mig, så låte man et spisoffer lukta». Cfr Lev. 2: 1—13. Det är,

a) man offre sig aldeles åt Guds wilja, som är Jesu wänners semlo-bröd (Joh. 4: 34),

b) utan all surdeg af præjudicier, skrymtan, egenkärlek, werldsligit sinne etc. (Matth. 16: 11, 12);

c) man giute oljo på semlo-brödet eller man anamme af Christo Andans olja, wishet och lena sinnelag, som hälst dömer i barmhertighet och förskoning, så framt man funnit det Guds wilje och befallning wore, at man döma skal, ty annars har man intet semlo-bröd at giuta oljan på. Se lit. a. Sir. 3: 20—25; Jac. 2: 13;

d) man lägge rökelse däruppå, brukandes bönen til at noga få weta Guds wilja i de besynnerliga omständigheter och kunna träffa rätta måttet (Sap. 7 och 9; Apoc. 5: 8);

e) man »offre salt uti detta spisoffret», nemligen Christi salt, som bewarar för högmod, inbildning om infaillibilité och annor påfwisk förruttnelse. Detta nådenes och wishetenes salt kallas Guds för-

bunds salt, emedan det förbinder hogen och gemötet med Gud och aktar hans förbund högre än all i werldskärlek giord försäkring (Dan. 6: 7—9, 25—27; 2 Chron. 13: 5 seqq.¹);

f) man bäre det så til öfwersta prästens Jesu söner, förenandes sig med deras böner, som för käraste lifwet icke töras, ej heller wilja bära fram en främmande eld (Levit. 10: 1, 2—7);

g) man hafwe detta offret til elden på altaret, i förening med prästens Christi rena eld fullborde man offret, följandes Christi fotspår (Matth. 22: 21, 34, 46; cap. 23).

h) Detta är et offer, som wäl luktar för Herranom. Guds inflödande frid och Andans witnessbörd kommer tillbaka med försäkring, at Abels offer är godt men Cains ondt (Ebr. 11: 4; 1 Joh. 3: 11—13).

Widare säger då Christus² genom David i 1 Sam. 26: 19: »Men om människors barn upreta tig emot mig (såsom offta sker, Dan. 6: 6—15, Joh. 19: 15), så äro de förbannade för Herranom (de wilja intet wälsignelsen och kärleken, utan löpa sielfwe in i wrede och förbannelse, Ps. 109: 16—20, Act. 9: 5, cap. 4: 27), at de på denna dag hafwa fördrifwit mig (d. ä. de jaga och predika mig utu det landet, som Guds wisa försyn satt mig uti, Matth. 25: 41—45; Ps. 37), at iag icke må blifwa i Herrans arfwedel. De säija: Gack bort och tiena andra gudar.» I sin blindhet, så mycket de förmå, utestänga de mig, (eller mina medlemmar) från Fadrens arf och söka förleda mig från hans sanna och rena tjenst (Matth. 23: 13; 2 Chron. 20: 11, Apoc. 13: 16, 17). De säija: *Wi* ärom Herrar, wi hafwom rätt och wiljom intet härbergera tig eller tina lärjungar, emedan tu så fast resolverat at draga til Jerusalem (Luc. 9: 51, 53; Joh. 4: 20—24; Es. 47: 7, 8). Så talar, gör och lider Jesus än i dag. Sielfwer i sin höga person kan han wäl intet mer dödas, utan är lefwande och regerande å alla orter, tröstandes sina qwarlemnade barn därmed, at hans fader gifwit honom all makt til at döma, i Swerge jämwäl (Joh. 5: 22, Matth. 28: 18, 20). I lemmarna, som på jorden äro främlingar, lider Jesus saktmodeliga. Jag påminner ännu en gång (§ 8), at fastän Jesus wid sanningens bekännelse förkunnade de phariseer och skrifftlärd, hwad för et weh och förbannelse hwilade öfwer dem, så war dock hans hiärta förutan bitterhets galla. Han war så fiärran ifrån at önska förbannelse öfwer sina fiender, at han sielfwer för dem smakade dödsens galla och förbannelse. Huru ömt ropade icke han: »Jerusalem:‡, du som dräpper propheterna — — —, huru offta har iag welat församla tin barn»

¹ T. 269.

² T. 269 *Jesus*.

(Matth. 23: 37), därest han förut ropat weh i medömkan och kärleks nit. Uti sådant mins Jesu sannings och kärleks sinne önskar iag at¹ alt bättre och tätare iklädas, omgiordas och bewäpnas mot all lögn och mord, klenmodighet² och wrede.

§ 43. Och fortfar nu i betraktelsen af³ *werdslige prästers* embetsförrättningar medelst *bön och förbön*. Wore de botfärdige, at de kunde bedia för sig sielfwa, så behöfde de wist bönen, besynnerligen til at blifwa löse ifrån de starka snaror, däri de fångne ligga. Och sedan de kommit til kraffter i trone och Andans fria styrka, kunnande på kongeliga prästers wis med Christo gå ut til andras hielp genom en segrande tros förböner, då kunde desse männerna, som fordom woro werldslige präster, men nu blifwit frie Christi tienare, förena sig med få sina trognaste bröder och effter böne-andans fria drifft an-hålla hos Gud, at de willfarande måtte komma til rätta. Då torde dem tildelas något mått af Pauli kärlek, som wil sielf häldre wara anathema än se judarnas otro (Rom. 9: 3, cap. 10: 1).

Huru skulle desse kunna stå på predikstolen och NB för werlden beklaga de wällsintas oförstånd i teorien? På torget och i kyrkan finnas ju samma slags åhörare och förebediare. Prästerne kunna sielfwe blifwa warse dödeliga kätterier i praxi hos sig och sina åhörare, såsom ock andre blinde kunna se mycket sådant, iag menar practiska willfarelser, werldslustar och synder. Likwäl bruka de intet at med particuliera förböner offenteligen på prediksstolarna utmärka sådana hæreticos practicos eller werldsälskare, t. ex. de giriga, som kallas goda hushållare; de äredryga, hwilkas ambition man räknar för en dygd; de galanta, som hållas för belef Wade och artiga; med flera sådana, som altid fara wille med hiärtat och weta intet Guds vägar (Ebr. 3: 10).

§ 44. Förbönsförrättningen tilwälla de werldslige prästerne åt sig alt för högmodigt, ty hon är af ganska stor wärdighet. Den som sielf ännu står under första bättringen eller eljest i anfäktning och twifwelaktig strid emot sina egna diabolister, den är ännu intet i stånd at med segrande krafft bedia för andra, d. ä. tillika bestrida deras och sina egna fiender. Gud plägar icke lägga för stora bördor på siälar, som begynna. Likwäl, alt effter som man blir trogen i Jesu förböns krafft at besegra sina egna synder och mörker, så begåfwas man ock med kraffter och kärlek til at hielpa andra i deras strid mot wilfarelser och elände. Så gjorde Samuel. Se 1 Sam. 12: 18—25.

¹ Ej i T. 269.

² T. 269 *klemmighet*.

³ T. 269 *om*.

Det är ock troligt, at Samuel genom sina förböner hos Gud uträttat ju så mycket til Goliaths nederlag, som Davids slungo-sten. Sammalunda ligger och nu månger öfwad Jesu stridsman fördold i döds-kamp mot mörksens makter, och de segers kraffter han undfår, blifwa sedan, när Gud så godt finner, framburne genom andra swagare christna, som ännu äro mer värksamme utwärt. Derföre måga desse, när Gud brukat dem, ingalunda mena, at de förrättat något stort, fastän de brukat slungan (1 Sam. 17: 49). En enda i Gud be-fästad och indragen siäl kan på en tima med sin bön hos Gud och och fördolda hiärte-strid mot satan utwärka mera seger, sällhet¹ och fromma i Christi kyrka än eljest många äfwen wälmente lärare genom långa tidens arbetande (och talande)² ur en icke så diup grund. Detta ware både för präster och mig et motgifft emot högmod, då satan wil fresta och uphöija, likasom man hade giordt något. Jesus befäste ödmiukheten i dem, som sanningen älska!

§ 45. Werldslige prästers böner, dem de såsom embetsförrättningar hålla, bestå endast på handbokens formular, ty i krafft af prästa-ednen och kyrkolagen äro de så fast och noga därwid bundne, at de intet få bedia fritt ur den H. Anda. Se nya kyrko-ordn. cap. 21 § 2, cap. 22 § 2, cap. 1 § 7 samt handbokens kongelige påbud, dat. Stockholm d. 22 Julii A:o 1693, derest wid straff och wite strängeligen och alfwarligen förbiudes at bruka några andra ord i offentliga böner, än i handboken föreskrifwit är. Der befallas ock at oförändrat och ostympat i akt taga alt hwad i henne affattat och föreskrifwit finnes.

Jag wil nu intet gå in i widlyfftigt bepröfwande,

a) om detta budet är Guds bud, ej heller fråga, om Archiebiskoparne M. Abrahamus, Olaus Mart[ini], Petrus Kenicius etc., som handboken författat och öfwersedt, warit så infallible, at de sielfwe intet ord upsat uti formularen af

b) egen godtycko, utan i alla delar rent och tryggt hafft den Heliga Andas ingifwelse. Utan iag må allenast lemna til uplysta och öfwade bediares efftersinnande,

c) om de i dag kunna upsättia et böne-formular ur så lifsflytande källa och theophneustie, så at de sielfwe i morgon och alla sina lefnadsdagar skola kunna upläsa samma formular utan skrymteri och egenwilligt missbrukande af Guds namn effter deras egna wahl och dynkel. Än mera,

¹ T. 269, *salig-het*.

² T. 269.

d) om de kunna råda och persvadera andra i gemen at med utvärtes effterläsande apa dem effter, oaktat deras olika inra¹ tillstånd. Och änteligen

e) om de utan egensinnighet och mästerskap öfwer Guds barnas tro och den H. Andans drifwande bönekraffter i de brinnande böne-altaren kunna understå sig at pålägga samma formular allom i gemen, at de måste komma i kyrkan och läsa up dem, utan at med David, Daniel, Jeremia, apostlarna och de första christna få lof at bruka de orden, som den H. Andas utgutna böne-gåfwa otwungit låter framflyta (Act. 4: 24, 31). Kan hända, at de konungar och biskopar, som utgifwit handboken, icke hafft det förtroende til prästerna, at Guds ande wore i dem, så at de kunde bedia ur hans källo. Och at således, i brist på goda män, war rådeligare at lemna dem någon pædagogisk handledning än at låta dem frambära en hop oråd och förargelser ur sin egen anda, som hwarken ägde Guds rökelse eller kärleks-eld. Dock är saken därmed ej ursäktad. Jag har ej heller at göra med de förledna tider. Nu är helt annat folk i Swerge här och där kringströdt. Här finnas trogne förbediare, som af Gudi undfått mycken rökelse til wälluktande böner (Apoc. 8: 3, 4), och somlige äro nu icke blott² rykande wekar, utan stå såsom brinnande bloss och eldspelare up åt himmelen. Derföre är icke allena otillbörligit at twinga dem til kyrkorna, ty de hafwa böne-cabinet i hiärtat, utan det wore ock antichristiskt at wilja med lekamligit straff och werldslig öfwerhets makt binda dem wid handbokens formular. Se härom min förklaring om gudstienstens och kyrkotienstens åtskillnad, §§ 13—20.

§ 46. Främst uti Gottfrid Arnolds Paradis-lustgård citeras ur Hornbeckii Epistola ad Duræum, pag. 369, dessa Apollonii³ ord: »Wi ogilla ock de offentliga böne-formular, NB som med wåld såsom nödige och wäsenteliga delar i gudstiensten pålägges samweten, NB fastän de effter materien och innehållet woro wäl sammanfattade. Ty på det wiset, när de således införas, warda de til orättfärdiga wåldsamhets instrumenter mot kyrkans rättsinniga barn. Ty af Christo och apostlarna äro inga böne-formular föreskrefne såsom absolut nödwändiga, då likwist⁴ i deras förordningar ingen brist eller mangel är i gudstienstens wäsenteliga stycken.» Se mer sådant i Gottfrid Arnolds företal, loc. citat.

¹ T. 269; V. *inra olika*.

² Ej i T. 269.

³ T. 269; V. *Apollinii*.

⁴ T. 269 *likwäl*.

Kyrkohist. Årsskrift 1911.

När man än finge en riktig bönebok, som til innehållet wore helt ren och gáfwe henne dock i en werldslig prästs hand at bruka henne, såsom han nu betienar sig af handboken, så finge han wäl en ny födeplog i händer men icke just något nytt lif i hiärtat, utan så länge han är andeligen döder, så kan han ej annat än öfwergifwa bönen, ehuru många och långa böner han för sin winning skul upläste (1 Tim. 6: 5, Marc 12: 38—40). Ty ehuru en mennisklig makt commenderade en dödan at strida emot fienden och wisade honom, hwarest swärd och skiutgewär woro at finna, så kunde likwäl den döde intet taga gewäret til sig, än mindre (effter den¹ commenderandes ordres och wilja) hugga och skiuta på fienden. Sammalunda ehuru werldsliga öfwerheten hade en god böne-bok eller manuale, som wisade, huru man hos Gud kan få böne-andan til at dermed strida såsom Elias och Elisa, så kunde likwäl de andeligen döde werldenes präster intet taga Guds ord til sig effter höga öfwerhetens wilja, än mindre med des swärd hugga et hugg eller med bönen skiuta et skott, som satan skulle bäfwa för, utan när de werldslige prästerne effter föreskrefwen lag exercera med bokstafwen och läpparna, så äro de satans egne soldater (Es. 29: 13).

§ 47. Än trogne präster då, mån intet de kunna rätt bruka handboken? Swar: Rätt trogne präster känner iag inga, som icke i något mål annullerat sin prästa-ed och äro på vägen at alt bättre (med Simson, Judic. 16: 9, 12, 28) slita sönder den falska kyrkans tog. Desse weta wäl sielfwe, at fastän man wid en böns läsande stundom fått goda böijelser, så får man dock intet altjämt binda sig wid handbokens böne²-formular, så framt man will sielf blifwa böne-andans tempel och intet försynda sig med styggelig offer och främmande eld (Lev. 10: 1, 2; Es. 66: 2, 3 seqq.; Sir. 35: 10—15). De trogne och fortgående äro wäl ense med det, som anfördes § 45, lit. a. b. c. d. e. Dessutan hafwa de wäl erfarit det samma, som Doct. Luther bekänner om sig, nemligen at när han läste *Fader wår*, så upgick stundom wid etdera böne-stycket (t. ex. »Helgat ware tit namn») en så rik källa i hans anda, at han stadnade twärt af med läsandet och lemnade den H. Anda sielf fritt rum. Han lät strömmarna flyta, hörandes stilla uppå, hwad Herren då³ med honom talade. Lutherus råder ock alla andra at göra sammalunda, nemligen ledigt följa den H. Anda, fastän de måste låta somliga böner stå så länge. Han warnar högeligen, at man intet med gamla wanan i continuerande munnens

¹ T. 269; V. *de*.

² T. 269.

³ Ej i T. 269.

tal må wara den H. Anda hinderlig, när han wil sielf predika och bedia. Se Doct. Luthers Auslegung des Vater unsers. De trogne och fortgående bediare weta wäl, at den som ewärdeligen wil binda¹ sig och andra wid handboken och böne-formular, han måste öfwer gifwa bönens tilwäxt och afhindras² från de innerligare böne-öfningar, som bönens anda wil³ sättia honom uti. Hwarom iag i den redan ingifna bekännelsen om bönen mit sinne förklarar hafwer. Fördenskul kan iag intet anse kyrko-ordningens cap. 1, § 7, pag. 8, för något christeligt bud, hwilket iag för Guds skull hörsamma borde. Än mindre kan iag tro, at någon trogen Christi präst (Apoc. 1: 5, 6) kan sig där til med prästa-ed förplikta, ty då måste han binda både sig och andra trogna i pastoratet; han måste då werkeligen kränka deras christeliga frihet, dämpa och hindra bönenes anda och hans gåfwors tillwäxt.

§ 48. De flera embets förrättningarna, som werldslige präster förmätet sig tillwälla och såsom et monopolium besittia, hinner iag intet med at denna resan ransaka och föredraga. Detta, som redan förestält är, kan wara nog til prof, hwad man hos dem kan hafwa at wänta, ty hwad godt kunna de wäl giöra, när de öfwer gifwa Guds ord och bönen (§§ 36—47). Men förr än iag skrider til slut med deras frukters omrörande, wil iag til præservatif mot misstankar hos somliga läsare (likasom hade iag detta skrifwit af kötsligt nit mot präster) å nyo påminna, at iag intet hatar deras personer (§ 1—9), utan sanningens tveäggade swärd är skarpt och de oomskurne hiärtan måste känna sweda, när Andans knif sättes på deras förhud (Act. 2: 37, cap. 7: 54), och den som toligt lider swedan och intet låter Cains wrede herrska, den får wäl effteråt smaka sanningens söta frukter och frigiörande salighet samt läkas af hennes balsam (Joh. 8: 32, Prov. 28: 23, Sir. 4: 9—21; Jos. 5: 2—10). Käre, är det icke så med somligas naturell, at fastän deras kropp är igenomsiuk och miserable, så gitta de likwäl icke höra, at deras siukdom är så farlig? Sammalunda är ock med dem, som icke hafwa god hälsa i Jesu. Deremot de som älska sanningen och opartiskt kunna dömma om andeliga saker, de kunna wäl tola, hwad iag skrifwit hafwer, och finna wäl, at iag intet talat för skarpt. Mit naturell är intet skarpt än mindre hårt effter nådenes olja, som begynt uplena mig. Men saken, som iag bort beskrifwa, är så genom-ond, prästernas werldsliga sinne så ochristeligt, deras koppar-rustning så hård och skadelig, deras

¹ T. 269 *bebinda*.² T. 269 *hindras*.³ T. 269 *wille*.

krigs-ed och upförande så fullt med synder och surdeg, at minä utlåtelse icke på långt när förslå til deras afmålande. Är nu¹ contrefaitet så olideligit at se eller höra omtalas, huru skola de blifwa då til mods, när sielfwa originalet en gång wid Jesu tilkommelse och samwetsrörande dom för dem framlägges och måste då med osäijelig pina och förskräckelse widkännas (Os. 10: 8; 1 Cor. 6: 2, Sap. 3: 7, 8). Käre, »fly² för synden såsom för en orm, ty kommer tu henne för när, så stinger hon tig. Hennes tänder äro såsom leijons tänder och dräpa menniskiona. Hwar och en synd är såsom et skarpt swärd. De ogudaktige gå wäl på en slät wäg, hwilkens ände helfwetis afgrund är» (Sir. 21: 2—4, 11). Den så kändt sina synder och säkerhets wägar, lærer icke förtryta, at den gamle Adam med sina herrskande utbrått förliknas wid ormar, leijon, ulfwar och flera skadediur, ty i dessa diuren är dock ingen moralisk malice och synd såsom i menniskian. Diuren hafwa aldrig förskutit Guds andas nåde-lius, hwilket allom menniskiom tilbudit, men af få anammat warder. Jesus war wist saktmodig och kallade likwäl de skrifftlärda och phariseer huggormar, Herodem en räf och lego-herdarna glupande ulfwar, som komma til at stjäla, slakta och förgiöra (Joh. 10; Matth. 23; Luc. 13: 32). Den falska profeten liknas wid et wildiur, som upstiger utu jorden, hafwer tu horn likasom Lambet och talar såsom drakan (Apoc. 13: 11, seqq.; cap. 19: 20).

§ 49. Fördenskull wakte sig hwar och en för de falske propheter, doctorer och präster. Detta är et angelägit råd ur Jesu mun til alla, som hafwa at beställa med werldsliga präster. De komma i fårakläder, men äro inwärtens glupande ulfwar. Detta är et sannfärdigt witnesbörd om deras mysterio iniquitatis, förklädda onskos hemlighet, och tillika om Jesu kärlek, som wägar at wara derföre (Matth. 7: 15). De skyla sin onskos hemlighet under orthodoxiens kappa, under Christi namns, ords, nits och ordnings förebärande, men inwärtens äro de stadde i den gamla Adams ulfwa-art, werlds kärlek och kötsliga sinne, som är fiendteligit mot Gud och hans lefwande får (§§ 12, 13, 15, 28). Til et wårdtecken och minnings-märke af denna saken lærer wäl Guds wisa oeconomie hafwa tilstätt, at werldslige präster fått effter deras wilja med singulier klädedräkt distinguera sig från de christna och göra sig ärewördiga hos de widskepeliga, som här finnas än i dag och intet allenast i påfwedömet. Inwärtens hafwa de ingen prästa-dräkt af Guds kärleks och Christi dygde-

¹ T. 269.

² T. 269 fly *nu*.

kräfters rena linne, såsom alle sanne Christi tienare hafwa (Ezech. 44: 17; 1 Petr. 3: 3—5). Derföre nödsakas de at bruka fårens ull, om de wilja göras ansenlige och intet befinnas nakne, såsom de äro för Gud och hans klarseende barn (Apoc. 3: 17, cap. 2: 2, Jer. 13: 22—27). Jag hoppas dock,¹ at andre menniskior skola blifwa upväkte til at se prästernas andeliga nakenhet, så at deras utwärtas habit häreffter icke skall bedraga så många (Zack. 13: 4, 5, Nahum 3: 5, 6; cfr Apoc. 17: 16). Imedlertid kunna de, som wilja, approbera och beswärja nya kyrko-ordningens cap. 19, § 17, genomläsa följande ställen, om de förr warit obekanta, nemligen Gottfrid Arnolds *Abbildung der ersten Christen*, Buch 8, cap. 10, §§ 9, 10, 11 seqq. Ejusdem *Geistliche Gestalt eines evangelischen Lehrers*, Part. 2, cap. 14, §§ 39 seqq. Ejusd. *Kirchen-Historie*, Tom. 1, Buch 4, cap. 7, § 10. Item Doct. Johann Samuelis Strykii *Dissertatio de Jure Sabbathi*, cap. 4, num. 143 et seqq. Gottlieb Cobers *Cabinets Prediger* (num. 51, pag. 222) tiltalar dem sålunda: »Ästu en andelig man och förer likwäl et så oandeligit lefwerne? Din andelighet sitter wisseligen allenast² i kappan eller den swarta råcken. Man behöfde ej mer än lägga en couleurt klädning på mången präst, så kunde han passera för den bästa politicus.» Detta sade Gottlieb Cober. Men iag är intet mån om hwarken kappan eller krage, mässe-hakar eller swart råck etc. Ty så länge det är nödigt at i kyrkolagen (cap. 19, § 17) förbiuda, at de ringare präster ej skola bära sådan dräkt som biskopar och doctores theologiæ, så är teckn och bewis nog, at Christi libberi (ödmiukhet och försakelse) hos dem intet står at finna (Es. 3: 12—24; Ebr. 11: 37, 38).

§ 50. Wärdslige prästers (och deras)³ embetts frukter äro angelägnare at se och bepröfwa, innan man törs äta deraf. »Utaf deras frukt skolen I känna dem. Icke hämtar man wijn-drufwor af törne, ej heller fikon af tistel. Et godt trä kan icke bära onda frukt, icke kan heller et ondt trä bära goda frukt.» (Matth. 7: 16, 18; Mich. 7: 4⁴). Af roten, som werldslige präster stå uppå (§ 12), och af safften, som de druckit (§§ 13,⁵ 15, 26 seqq.⁶), kan wäl aftagas, hurudan frukt de bära kunna (§§ 35, 36, 38—41, 45, 46). I anseende til deras egna kroppar eller timmeliga lycka i werlden, är wäl sant, at deras embete bär frukt, nemligen det förser dem med jordiskt underhåll af wissa inkomster, som deras otro hafwer at se på hwart år. De hafwer intet fått

¹ T. 269 *ock*.² T. 269 *endast*.³ Ej 1 T. 269.⁴ T. 269.⁵ T. 269.⁶ T. 269.

förgäfwes, ty är eij at undra på at de eij heller wilja gifwa något för intet (Matth. 10: 1, 8, 9). Deras kopparrustning, superficiella,¹ oandliga erudition samt exercitia etc. hafwa kostat dem ansenliga penningar wid scholar och academier in- och ut-rikes, ty förtänker man dem intet, om de på giord bekostning, tienster och arbete wänta interesse och årlig frukt af allom, som hålla nödigt at lega dem samt betiena sig af deras embets förrättningar. Goliath torde intet kostat så många plåtar på sin kopparhielm, wapn och krigs exercitier, som desse giordt på sina. Men käre, hwad båtade det Goliath, at han så starkt præparerat sig och från sin ungdom haft så mycken omsorg, hufwudbry och onyttigt arbete? Hwar blef hans sold och segerlön? Herren sade: I denna mörka blindhets natten skall man kalla tina siäl ifrån tig. Ho skall då få det du tillredt hafwer? Luc. 12: 20. Altså ock til de werldsliga prästerna. Hwad kommer det dem til godo, om de wunnit hela werldena och förtappa sig sielfwa eller göra skada på sig sielfwa? Luc. 9: 25. De wilja intet utkora den goda delen, utan taga ut sit goda, medan de här lefwa (Ps. 17: 14, Luc. 16: 25, Matth. 23: 6, 7).

§ 51. Hwad frukt faller då af deras embete i deras siälar? Swar: Deras egna siälar förblifwa² öde och tome, få intet smaka det fördolda manna, eij heller äta af lifsens trä, ty de wilja intet bestrida werlden, än mindre öfwerwinna³ alt det, som Jesus hatar (Apoc. 2: 17, 7). De äta intet Guds ord, fastän de predika agnar (Ebr. 6: 5, Jer. 23: 28). De drömma fuller wid predikandet om Guds kärnefulla ord, men tå de en gång upwakna, sij, tå är deras siäl tom. Så går det de hedningar, som emot Zions bärg strida (Es. 29: 8, 10—14). Om Guds saliga swar på bönen weta de för sin del intet hugneligit at säija (Prov. 21: 25, 27; Es. 1: 11—15). Och effter de intet wilja wandra i liuset (i trones bön och lydno), så får liuset intet förwara dem från den stora olyckan, som deras ed förer dem uti, nemligen då de i mörkret nödsakas at stöta an på tempel-stenarna (Joh. 12: 35, 38, 46; 1 Joh. 2: 9—11; Luc. 20: 17—19). Då besynnerliga warder det ju längre ju argare med dem, de förföra och warda förförde (2 Tim. 3: 16).

§ 52. Hwad frukter *åhörarne* kunna för sina siälar hämta utaf werldsliga prästers embetsförrättningar, det kan nog aftagas af §§ 36 til 37, derest bewist är, at deras arbete bestådt deri, at de öfwergifwa

¹ T. 269; V. *superfiela*.
öfwerwinna *de*.

² T. 269; V. *blifwa*.

³ T. 269; V.

Guds ord och bönen. »Hwad godt kunna de då lära, när de Herrans ord förkasta?» (Jer. 8: 9). Och det är intet wärdt, om de werldslige prästerne säija: »Wi wetom, hwad rätt är och hafwom Herrans lag för oss.» Ty der swaras straxt: »Är det dock icke utan lögn, hwad de skrifftlärde gifwa oss före?» Ibid. v. 8. Emedan de intet kunna bedia, så förmå de intet godt hos Gud uträtta, och honom förutan sker intet godt. Men de rättfärdigas alfwarliga böner i trone förmå mycket och undfå af Guds anda rikeliga både säd och rägn för torfftiga själar (Jac. 5: 16, 18; Act. 4: 24—29, 31). Sådan som anden och källan är, hwarutur talet flyter, sådan blifwer ock des effect och egna wärkan. Utgår prästens ord ur hans egna anda, naturs krafft och hufwudkonst samt mörksens medwärande ondsko eller hemliga onda inflytelser, så åstadkommer han skrymteri, minneswärk och synd hos dem, som hans ord ej urskilja och förkasta (Jer. 23: 15, Es. 32: 3, 6, 7). Sådant är de werldsliga prästernas ord och predikande (§§ 12, 36 til 39). Derföre, emedan Gud intet sändt dem (§§ 36, 37) och intet befalt dem, så äro de ej heller desso folkerna nyttige (Jer. 23: 21—32).

Korteligen, effter de öfwer gifwa Guds ord, lif samt Andans bön, hållandes ingen förenings gemenskap med wälsignelsens källa Jesu Christo, så förmå de ock ingen wälsignelse skaffa sina åhörare eller bära dem någon god frukt eller sådan nytta, som hör till ewinnerligt lif (Joh. 15: 4—6; Matth. 12: 33—35). Hwad bokwett och minneswärk, som prästerne i naturs krafft samlat vid scholar och academier för penningar, deraf blifwer åhörarens odödeliga själahunger intet stillad, och sådan frukt gäller intet i Guds rike (Es. 55: 1, 2; 1 Cor. 4: 20).

§ 53. Eho nu detta fått erfara och röna i lifaktig kändslo, den lærer hwarken sielf wilja smaka deras frukter, ej heller påtruga androm deras waror, utan fast häldre tacka Gud, som här ock där friar någon siäl från deras händer (Ezech. 13: 23), ja, med alfwar bedia honom, at han än bättre wille »frälsa sin får utu de onda herdars mun och sielf taga sig an sin hiord och skiöta fåren, som de betorfwat» (Ezech. 34: 10—16, 23—31).

Derföre, så många som wi nu¹ äre lefwande får och effter Christi röst lemnat de legda herdarna, wi måge wäl i Herdans skiöte wara oförskräkte, om än leijon och biörn, ja Goliath, reste sig up emot oss, ty David lefwer, iag menar, brodern och herden Jesus lefwer (1 Sam.

¹ Saknas i T. 269.

17: 34—37). Jesus lefwer, wi skolom ock lefwa, om wi än döde blefwom (Joh. 14: 19, Apoc. 1: 17, 18). Om wi ock skole smaka de werldslige prästers embetsfrukter, som pläga falla på Guds barnas kroppar, wäl an, ske Herrans wilje! Och deri hwilar iag.

Sven Rosén.

VI

OM HIMMELRIKETS NYCKLAR.

Oförgripeliga påminnelser wid 4 bref,¹

som Herr Lieutenant Brunnou och Herr Biskopp D. Daniel Juslenius wäxlat sinsemellan A:o 1737 angående
himmelrikets nycklar.

(Borgå Domk:s Arkiv. Handl:r f. 1740. Afskr.)²

§ 1. Emedan Hr³Lieut. Brunnou har godt uppsåt at intet taga någon annans partie än Jesu Christi opartiska sanning, som består i ewighet, så lærer han intet tagat illa upp, då man påminner, det i hans första bref, dat. Malmby den 20 Septembr. 1737, finnes straxt i begynnelsen en titulus adulatoris, i ty Hr⁴Biskop Juslenius, som hela wägen bewisar sig wara en blind doctor och Christi föraktade korsens fiende, der flateras såsom en högt upplyster doctor och fader i Christo. Hafwer Praep[positus] Serlachius i Perno församling ofenteligen bedragit folket med slikt låford om B[iskop] J[uslenius], så kunde det tydeligen anföras såsom *hans* utlåtelse, men ingen upplyst Christi korsens älskare har samwete at tillägna påfwen i Rom hans wanliga honoris titulum qvasi civilem, då han kallas Sanctitas Vestra, Eder Helighet⁵.

§ 2. Widare påminnes⁶ wid första brefwet af den 20 Septembr., att man snart kan tro, det Perno sochen gifwit sina präster beröm (Luc. 6: 26) och at de blinde efterföllja sina före gående blinde skriares exempel. Jfr Swenska Psalmboken n:o 31, vers 5. Men icke hade Hr L[ieut.] B[runnou] skolat skrifwa, at prästerna fådt godt låford, ej utan orsak, så framt han icke will förklara sina ord således: Folket berömmer alltid de falske prästerne, och det ej utan orsak, ty de bedrägeliga saligprisarena utropa de säkra för sahl. Guds barn, bröder och systrar i Christo, som wid skriftestohlen bestyrkas⁷ med falsk absolution och insöfwas⁸ än diupare i sitt bedrägeliga hopp om ingången i Guds rike, genom de legdas odugeliga nyckel.

¹ Samtliga dessa bref i UUB. K. 117, s. 73 ff. ² Enl. P. (=Pajula). Se inledningen. ³ P. *Hl.* Se inl. ⁴ P. *Hl.* Se inl. ⁵ P. *Honoris titulum, qvasi civilem sanctitas vestra, dd han kallas Eder Helighet.* ⁶ P. på minnas. ⁷ P. bestyrkes. ⁸ P. insöfves.

§ 3. Att de legdas tjufwe-nyckell icke förmår att lösa opp Guds rikes dör påstår Lieut. Brunnou skäligen, ty den som icke är förenadt med Christo, den förmår ingenting i Christi rike (Joh. 15: 5, 6, 10 sqq.¹) Likaledes då han sedt, att the i kyrkan absolverade alltjemt blifwit i sina synda fietrar fast bundna, så har han orsak at neka, det prästernas absolverande warit af en gudommelig löse-nyckell, ty hwad Gud sielf genom medlares eller och igenom Christi lefwande lemmar absolverar och löser, det är uti sanningen upplöst och frigiordt, så att det samma kan gå och wandra rättfärdigt på Guds wägar (Math. 9: 6). För den skull när man blifwit warse, at de², som i kyrkan blifwit absolverad[e], sedan de³ efter begiäran sagt, at *prästens förlåtelse är Guds förlåtelse*, — att de⁴, säger jag, lika fult gådt bort med bundna samweten, kunnandes icke i Christi frihet tiena Gudi, så kan man trygt sluta, att den prästen war en bedragare, som predikade lögn i Herrans namn, en sacrilegus, som stahl hwad heligt aktas och Gudi allenast med tack tillskrifwas borde (2 Petr. 2: 19, Zach. 13⁵: 3, 4, 5; Rom. 2: 22)⁶.

§ 4. Ty om en menniska å Guds wägnar och så som et Guds ord will säga utan wilkor till den bundna syndaren: »Gack i frjd, tina synder äro tig förlåtna, war lös och fri» så är oumgäangeligit, at sanningens anda bor och tahlar i henne så sanfärdigt som fordom i Natan (2 Sam. 12: 13), då äfwen effecten eller absolutionens wärkan lærer med lif och gudommelig kraft i syndarens siähl förklara, at bem:te ord till honom woro lefwandes Guds ord. Derföre må Hr. Lieut. Brunnou fast behålla Christi lähra i Joh. 20: 22, 23, at den Heliga Anda måste först i rikt mått inblåsas i den siählen, som sedan i Christo och med Christo skall såsom et Guds wärktyg kunna lösa eller binda. Der jemte såsom then Heliga Anda aldrig utlåfwat sig willja boo i de skrymtares kappa och kraga, jag mehnar det af världen dem uppdragna embetet, utan han bor i dem, som försakat sig sielfwa och världen med alt satans wäsende och willja, nu endast älskar och ährar Christum, så må wi dristeliga förkasta Antichristi formulas, som säger, at han är Christi vicarius på jorden, att Gud intet har himmelrikets nycklar qwar hos sig, utan gifwit dem⁷ åt honom såsom sinom fogde.

¹ P. s. *qq. likaledes, då...*   ² P. *den*. Förmodligen har handskriften, såsom i §§ 11, 14 och 21, *dee*, hvilket i dåtida tysk stil lätt kan förväxlas med ett *den*.   ³ Se not. 2.   ⁴ P. *du*.   ⁵ P. 15!   ⁶ Hos *Pajula: 2 Petr. 2 Cap. 19. Zach. 15. Cap. 3, 4, 5. Rom. 2 Cap. 22.* —   ⁷ P. *den*.

§ 5. Här med går jag till Herr Biskopens swar, dat. Borgo den 27 October 1737, der uti sistnämde utlåtelse finnes fol. 8 wid 3 frågan. I thetta brefvet repeteres en hop satser, dem en studerat läsare kan finna igen i Hollatio och andra theologiska systemer, besynnerligen smakand[e] efter D.¹ Schelwig, Fechten, C. Neuman och flera så kallade ortodoxi rigorosi. Det wore alt derföre [för] widlyftigt at nagelfara alt.

Wid andra frågan (lit. d.), derest Luc. 10: 1—16 illa apliceras på alla dem, som efter närwarande bristfulla inrättning kallas Guds ords tienare och skriftefäder, der säger Herr Biskop Juslenius, at den, som hör en ordinar präst i skriftermålet förlåta sig synderna, han hör Christum förlåta sig dem. Huru blind denna ledaren är och huru illa han tager Christi sanna utlåtelse till satanisk lögn stadfästelse, må hwar och een upplyst siähl eftersinna. Ty när Christus sade: »T[h]en eder hör, han hör mig», då hade han sådana för sig, som försakat världenes rikedomar, lärdom och jordiska anseende, följandes Christi fotspår, ja, sådanna som hade frjd med Gud (Luc. 10: 6) och hwilkas namn woro skrifna i himmelen. De woro såsom omgudiga (?) och lärda af Guds anda (ibid. v. 21, jfr Matth. 10: 20). Huru will man förtyda detta på närwarande präster i gemen, som sita på Mammons, Apollinis och världenes höga säten, fierran ifrån Christi lif, frjd och fotspår, ja, för sin myndiga orthodoxie skull äro oskickelige till at undfå Guds ord och uppenbarelse (Luc. 10: 21, 22), kunnandes derföre icke tahla et ord uhr Guds anda, emedan de regeras af sit kiötsliga sinne, som icke will *et* med Gud, utan behärskas af de otrognas regent (Eph. 2: 2, Rom. 8: 7, 8). Derföre den som hör en ogudaktig präst i gemen förlåta synder, han hör intet Christum, utan en Antichrist, som liuger och bedrager alla dem, som för honom knäfalla, skrymta och offra. NB Att Hr Biskop Juslenius menar ogudaktiga präster här med, sees klarligen af hanssenare bref, dat. Borgo den 23 Decemb. 1737.

§ 6. Till antidotum mot Herr Biskop Jusleni[i] utlåtelse wid 3:die frågan, derest orden lyda så: *Jag tillsluter och öppnar efter Guds befallning med de nycklarna, som han intet har hos sig qwar, utan gifwit mig såsom sin skaffare och fogde att förwalta i sitt namn och ställe* — till antidot här emot må hwar man besinna, at femte bönen ställes till Gud och icke till någon vice Gud. Hade Gud gifwit bort sin rätt eller nyckell, så måste man wäl hwar dag gå till hans

¹ P. D:o.

vicarius och icke allenast *fyra gånger om året*. Neij, jag tror synders förlåtelse jämwäl utan kyrkjorna och skriftestohlen (1 Joh. 1: 6, 7).

§ 7. Efter den femte frågan beswarar Hr Biskopen trenne inkast, dem han kallar praejudicia eller fåfänga inbillningar. Derwid påminnes i sanningene:

1:o.¹ Såsom af Joh. 20: 22, 23 är uppenbarat, at de² troгна allena, som i rikt mått undfådt den Heliga Anda, äga nyckelen och makt och kraft af Gud till at lösa syndenes fiättrar och öppna den botfärdiga himmelrikets dör, eftersom han tror och begiärer lösgjörrelse, så är och märkeligit, at Christus och apostlarna, ja, äfwen Natan och flera Guds wärktüg aldrig brukat denne fullmakten så löst öfwer hufwud, utan allenast på een och een i sänder, såsom på David (2 Sam. 12: 13), synderskan uti phariséns huus (Luc. 7: 37, 48) och then borttagna i Capernaum (Marc. 2: 5, 7).

2:o. Derföre om en, som har Christi anda, skall utan förgripelse emot Guds Maj:t kunna förlåta synder *utan betingande* efter Natans, Christi och Pauli exempel (2 Sam. 12: 13, Matth. 9: 2; 2 Cor. 2: 6, 10), så är nödwändigt, at han af Andanom, der han regeras af, får wittnesbörd, at then förestående syndaren hafwer trona och hatar synderna. Men emedan den wanliga skriftehandelen är blind, eij olik marknaden på torget, derest alla, som säga sig wara lutheraner, få kiöpa och sälja, så är eij undra uppå, at Guds anda icke tillstädjer någon trogen Guds ords tienare stiga fram i skriftestohlen at förlåta synder. Om någon wälmenande prästman, som i sin fåwitskos tid antagit kappa och kraga och ännu (under Guds stora tålmod icke hafwandes Guds bud at trygga sig wid i den wanliga bikthandelen), står dermed i skriftestohlen, så skall du höra, at han sorgfälligt upprepar, at allena den botfärdiga får af Gudi förlåtelse. Men at äfwen desse få *i gemen* förkunna, det de troгна och botfärdiga undfå af Gud tillgift, det kan icke egäntel. kallas att förlåta synder eller at bruka löse-nyckelen. Ty här till fordras aplication, [på] een viss siähl³, at efter hon⁴ i Guds liuse befinnes trogen och botfärdig, tröst och förlåtelse wärdig (fast än hon⁴ i anfäktningens mörka stunder icke kan actu reflexo blifwa warse, att hennes begiär directe går till Gud i trone), så må den starkare medlemmen genom Andans lifaktiga handräckning komma henne till hielp i trones kraftiga förbön och evangeliij lefwande tillämpning, så at det heter: Du äst den samma, som har nåd hos Gud. Du äst salig, fastän du ännu icke ser eller smakar tröstel[ig] hugnadt etc. Och i fall detta så tillsäges i Andans

¹ P. 1:a.   ² P. den. Jfr not 2, sid. 124.   ³ Jfr s. 21, § 9.   ⁴ P. han.

kraft, så följder och Andans gåfwor och insegell på förlåtelsen, hwar af den botfärdiga får frijd och blir warse liffsens stråhlar reflectera på sig såsom solstråhlar af en spegell.

3:o. Då Hr Biskopen citerar 2 Cor. 2: 10, skulle han sedt på grekiskan, derest intet står i *Christi stad och ställe utan in för Christi ansichte*. Hwad Paulus tahlade och gjorde, det skedde alt i Jesu kraft och innerlig[a], lefwande närwarelse. Han war aldrig påfve i Rom eller vicarius absentis Principis, såsom ogudaktiga präster gärna hade Christum uhr vägen, at de i templet måtte sitta i hans stad och ställe (Gal. 2: 20; 2 Cor. 13: 3; 2 Thess. 2: 4).

§ 8. Att Hr Biskopen är af det slaget kan nog skönjas af hans förklaring öfwer 1 Tim. 4: 12. Likasom Christi ödmiuka lidandes sinne icke wille tåhla föraktelse jämwäl för [det] gudommelige embetets förrettningar, utan wille nu genom Paulum uppmana Timoteum at söka revenge genom processer wid domstohlen eller, som Hr Biskopen säger, genom christelig lagfart. Christus hämnades aldrig igenom lagfart, utan gick omkring, gjorde wäl och aktade intet smäleken (Ebr. 12: 2, 3; Joh. 8: 48, 49; cap. 12: 47, 48; 1 Petr. 2: 23). Herr Biskopen föregifwer, at Gud föreskrifwit honom den vägen eller att¹ genom lagfart upptäcka, om lähroståndet är skyldigt till det Hr Lieut. Brunnou föregifwit. Hr Lieut[enanten]s ord uti brefwet af den 20:de Septembr. lyda så: »Man ser och finner uppenbarligen en förfallen christendom jämwäl i lähroståndet, der den inunder fåhra klädningen (om aldrig så ringa tillfälle gifwes) den grymma och frätande antichristiska ulfwen framwijsa[r]. Jag menar, at domstohlarnes protocoll utan nya processer äro tillräckeliga nog at bewijsa, det christendommen är förfallen (Es. 59: 14, 15) jämwäl hos präster (2 Petr. 2; Ezech. 13; Jer. 23). Men som satans diupheter och Babelis mysterium iniquitatis, onskonas hemlighet, icke utan Guds anda in sees och uppenbaras kan, så är angelägit at bedja om Guds anda, som uppenbarar och med sit genomträngande lius bestraffar, hwad de onda i hiertat hafwa (Sap. 2: 14, Apoc. 2: 12, 18).

§ 9. När den Anden får frit dömme, så lærer och Herr Lieut[enante]n blifwa warse, at han gjorde illa, då han uti² brefwet af den 2 Decembr. wid början säger sig med glädje inhemtat, huru Hr Biskopen sit herde-ämbete rätteligen förwaltat och den på wilse vägar gående med öfwerste herdens röst återkallat, innan han dess wälfärd i världsliga dommares händer welat uppoffra. Om jag finge, så wille jag opartiskt fråga Hr Lieut[enanten]:

¹ P. och. ² Paragrafbeteckningen flyttad från detta ord till satsens början.

1:o. Hwi gifwer han med sådant flaterande Hr Biskopen orsak i sitt swar af den 23 Decemb. at säga, det detta brefwet är i orden höfligt (håf-lik) men icke så i meningen? Hwi tahlar man icke sanningen af hiertat med Christo? Ps. 15; Matth. 22: 16.

2:o. Hwad glädje kan Hr Lieutenanten hafwa deraf, at Hr Biskopen, som är et Guds creatur, skrifwit et syndigt bref, det han lämnat öppet, mångom till förargelse, som det framburit, läsit, afskrifwit och sedan åhört? Jag har funnit mehr orsak till sorg der af både för hans egen och flera siählar, som fådt äta frukten af en så ond gärning (1 Cor. 13: 6; 2 Tim. 2: 16, 17).

3:o. Anseer och wördar Hr Lieutenanten det för Christi röst, at Hr Biskopen framlagt en hop systematisk ortodoxie under Christi läras missbrukande, hwar med han förfört den oförsichtiga och blindas?

4:o. Eller — emedan jag seer, det Hr Lieut[enante]n befinner sig hafwa en riktig sak, åt minstone in theci at påstå emot mörksens förefäktare, — hwi strider han icke tappert? 2 Tim. 2:3, 4, 5, 9, 12. Hafwer Hr Lieut[enante]n (såsom brefwets slut förmähler) räknat alt för skada (Phil. 3), hwarföre är han då mehra öm om sin timmeliga wälfärd, den Hr Biskopen illa säges hafwa skonadt (NB i Christi kärlek), än om Jesu Christi rättfärdiga sak?

§ 10. Jag kan betyga i anledning af brefwen, det Hr Biskopen icke är min broder i Christo, än mindre i honom en älskelig fader, fastän Hr Lieut[enante]n honom så titulerar och Hr Lieut[enante]n icke hafver allware med sådana expressioner. Såsom då han aplicerar på honom Gal. 6: 1, kan nog slutas deraf, at han procaverar, det Hr Biskopen icke will upprätta honom på det wijset, som af de fari-seer och herodianier brukades, då de i skrymteri sökte gripa Jesum med orden och så öfwerantwarda honom herrskapet och i lands-herrans wäld (Luc. 20: 20, Marc. 12: 13). Käre, låt oss blifwa upprichtige för Gud och menniskior!

§ 11. At skriftermählet är en menniskio-stadga och af Christo aldrig buden¹ för nattwarden wijsar Matth. 26: 20, 26 klarligen och erkiännes² af lutheranerna sielfwa. Lutherus skref (Tom. 1 Altenb., fol. 705; Tom. 2, fol. 114; item Tom. 7 Jen.³, Germ., fol. 10, 12), »at man icke skulle som en lag påbiuda at gå till skrift, på det folket icke skulle göra sig ett samwete der af, lika som måste man förr skrif-ta sig, innan man kan undfå sacramentet, ty det är icke et gudom-meligit bud utan en menskelig stadga, et adiaphorum, som icke bör

¹ P. bunden.

² P. erkiännes.

³ P. Jean.

påläggas samweten såsom en börda». Åter säger Doct. Lutherus: »Förståndiga personer, som sielfwa wäl kunna bereda sig, måge icke förmenas at gå till sakramentet utan skriftermål och förhör, på det icke af skriftermål må uppkomma en nödwändig wana och nytt påfwetwång; dee skola wara otwungne, som allena willja skrifta sig för Gud». Doct. Luther gick och några gånger oskriftat. Om denne saken kan den, som har tillfälle, söka flere witnesbörder i goda böcker, såsom Gotfrid Arnolds Abbildung der ersten Christen. Item Geistliche Gestalt eines evangelischen Lehrers. Mig är den Heliga Skrift och den wäsenteliga sanningen trygt wittnesbörd nog.

§ 12. Sanningen sjelf, Jesus, Guds lefwande ord, betygar esom oftast med lifaktiga tröste-stämmor och helga insegel i de trognas bröst, at de ordinaire prästernas absolution är dem onödig, som hålla sig till öfwerste prästen Jesum af allo hierta. Ja, när ögonen blifwit liusare, så har man fådt see, det skrift-stohlen är en ibland dee mundchristnas fyra kyrkiogudar, dem man bör skillja sig ifrån (2 Cor. 6: 14, 18), så framt man annars såsom en förstfödd will ärfwa ett konungsligit prästerskap (1 Petr. 1: 3, cap. 2: 9, cfr Gen. 49: 3).

§ 13. Ty fast än Christus älskat oss och gådt i döden för oss, så ernå dock icke alle denne förstfödsloretten, at de wärkeligen sättas till konungar och präster i Christi osynliga och andeliga rike. Hr Lieutenanten tyckes mig wara alt för snar, då han (efter liknelsens anförande om de onda förmyndarena) säger, at vår dyra Frälsare har gjort oss allesammans till konungar och präster för sinom Fader (Apoc. 1: 5, 6). Ty den detta på sig aplicera will, måste äga Andans witnesbörd, at han wunnit en hög grad i nya födelsen och med en segrande tro öfverwunnit den onda i sig och i världen, kunnandes nu med Christi konungsliga mod och prästeliga skrud, rökelse och offers kraft gå ut till at hielpa andra siählar, lösa de bundna och binda de sielfswåldiga libertiner med Andans krafter (1 Cor. 5: 3, 4).

§ 14. De¹, som ernådt denna graden, de fråga intet, om himmelrikets nycklar böra brukas af andra än af ordinerade präster, utan deras kärlek till siählar samt den med Andans smörjelse dem tilldelta kraftiga betieningen gör, at de¹ åhr ut och åhr in dageligen esom oftast bruka löse- och binde-nyckelen, alt i förening uti (?) Christo och till hans rikes förökelse (2 Cor. 2: 10, Matth. 18: 15, 19; Jac. 5: 16). Doctor Lutherus säger Tom. 2 Altenb., fol. 505, 506 sålunda: »Himmelrikets nycklar tillkomma allom christnom (NB dem smor-

¹ P. den. Jfr not 2, sid. 124.

dom, som hafwa Christi anda, Rom. 8: 9), och det icke allenast så, at de äga rätt deruti(?), utan ock at dee dem bruke måga (såsom Christus dem lärher), ty wij skola ingalunda bära wäld på Christi ord (i Matth. 18), derest han dem trognom i gemen säger: »Hörer han tig, så hafwer NB tu förwärfwat thin broder». Item, hörer han icke de församlade bröderna, så hålt du honom såsom en hedning på jordene etc. Item »ther två af eder komma öfwerens på jordene, ... hwar två eller tre äro församlade i mit namn, ther är jag mit ibland them». I hwilka språk den fullkommeligaste rättighet och förvaltning¹ af nycklarne på det fullkomligast[e] tillägnas och bekräftas allom, som så göra, at de må binda och upplösa, så framt icke någon wille förneka Christo sielf² rätta bruket af nycklarna, »när han är mit ibland två». Att rätt förstå desse Lutheri ord är till wetande, at han talar om c[h]ristna och icke om så blinda och döda lutheraner, som nu finnes. Hör ur hans Kyrkio-Postilla (pag. 664, edit. 1710) på Pingstdagen, deräst han talt om Andans gåfwor: »In summa» säger han, »een christen är en sådan, genom hwilken Gud både talar, lefwer och gör, hans tunga är Guds tunga, hans hand är Guds etc. Sij, hwad för en stor sak den menniskian är, som är en christen eller, som Christus säger, håller hans ord (Joh. 14), en rätt unders-meniskia på jorden, som för Gud giäller mehr än himmel och jord, ja et lius för världen, i hwilken (meniskia) Gud är alt och hon i Gud alt förmåhr och gör. Men för världen är hon ganska diupt och högt förbårgat och obekant, världen är och intet värdig at kiänna sådant folk, utan måste ackta dem för skotrasor (1 Cor. 4: 13).

§ 15. Under önskan och bön at ernå denna lycksahligheten gån³ wi nu till det sista brefwet, som Hr Biskopen dat[erat] den 23 Decemb. 1737, derest han mycket illa utropar Jonae prophetens frästelse (i Jon. cap. 4) såsom en ohörlig och alla exempelöfwerstigande arghet och emotsträfwoghet mot Gud, onsko öfwer Guds mildhet. Så omilt dömmar Hr Biskopen om en Guds prophete (Math. 16: 4), een helig Guds man (2 Petr. 1: 21), een Guds tienare (2 Reg. 14: 22), som råkat i frästelse (Luc. 15: 28, 32) och icke hade en så lät kallelse, som världen nu gifwer med ähra och rikedomar, utan hade stor orsak at fruckta, sedan han gick till råds med kiött och blod (Jon. cap. 1). Herr Biskopen exagererar Jonae olydna och otålighet så otroliga högt, på det de lättsinniga skola troo, at en ogudacktiger kan predika Guds ord. Wij weta dock af föregående språk, at Jonas hade en

¹ P. förvaltningen.

² P. sielf och.

³ P. gåom.

lefwande troo, ja, en så stark troo, at han (Jon 2: 5) mit i fiskens buk trodde, at han då skulle komma upp i Jerusalems tempel. War icke detta en stark och stor troo, som vågade lifwet at förkunna de Ninevitiske hedningar död och undergång utan lindrande wilkor, med bättring [och] förmaning? Att Jonas förut eij straxt åtlydde kallelsen och efter predikandet råkade i torcka och oroo, deruti har både Moses (Exod. 3: 4) och Elias (1 Reg. 19: 3, 4) på sit wijs varit hans föregångare, hwilkas swagheter Guds anda icke opptecknad till at der med excusera och sminka de ogudacktiga prästernas onda sak med, såsom Hr Biskopen det försöker äfwen ock med Petri snafwande i Gal. 2: 8, 14.

§ 16. Äfwen så missbrukas 1 Thess. 2:13 till at inbilla de döfwa, att andelösa prästers munväder och minnes läxor är lefwandes Guds ord. Neij, Paulus talar om sådan predikning, som han sielf hört af Gud och frambär efter Andans drift och Christi innerliga wärkning (Rom. 15: 18, 19; 2 Petr. 1: 21), hwilket de ogudacktiga skriftlärd icke måga röfwa till sig (Jer. 8: 8, 9).

§ 17. Herr Biskopen påstår i sitt senare bref, at skriftestohlen bör besökas för nattwarden, emedan helgonen, biskopparna och diaconi (Phil. 1: 1), som äga Guds anda (1 Thess. 4: 8), de hafwa sådant beslutit och befalt för de swagas skull och för god ordnings hållande. Hwar wid påminnes denna gången:

1:o. Af kyrckio-historien kan man see, hwad för helgon de varit, som satt sig så styft på skriftestohlen. See G. Arnolds Kirchen-Historie¹ och Abbildung [der ersten Christen].

2:o. Om än Guds anda fordom fått råda i helgon till at inrätta en god ordning efter då warande tillstånd och omständigheter (1 Cor. 11: 34, cap. 14: 40), så har han dock aldrig der med lagt en snara om våra samweten, wij som nu lefwa i andra tijder och förändrade beskaffenheter. Til exempel när Paulus gaf ut krigs-articklar (om jag så må kalla hans kyrckio-ordning), då hade han folck, som war församlat till strids, men den, som här will inrätta kyrckio-lag, han ware först angelägen om at wärfwa Christo et lefwande stridsfolck, een trogen hop, utkallat ifrån den hedniska mun-christenheten.

3:o. Ändock sådant wore, så måste likwäl en christelig frihet altid noga bewakas, at wedertagna kyrckio-bruk icke göras nödwändiga till sahligheten (Gal. 2: 4, 5; cap. 5: 2, 4; cap. 6: 13, 15, 16).

4:o. Hwad de² swaga widkommer, så medgifwer jag, at de kunna

¹ P. -historia

² P. den. Jfr not 2, s. 124.

blifwa stärckta, jämwäl wid den öfningen, neml. då de yttra sitt åliggande och bekiänna sitt tillstånd för en förtrolig Guds wän, som med trones bön och hälsogifwande råd kan komma them till hielp (Jac. 5: 15, 16), såframt skriftefadren wore lefwande eller hade Christi evangeliska krafter att lägga på skriftebarnens hiertan. Funnos sådana fäder, så fingo de wijshet, frijhet och kraft till bättre skick och beredelser, än nu finnes.

5:o. Angående ordningen, lika som skulle skriftestohlen tiena dertill, at wid communion alt måtte skickeliga tillgå, så är nog uppenbart, att Guds ordning, då bättring och troo går för[e] absolution, kastas der som mäst öfwer ända; derföre man och ingen christelig communion eller rätt Herrans nattward i kyrckiorna finner. Hwar och en söker ju sitt, och Christus confunderas med Belial.

§ 18. Wid 3:die inkastet söker Herr Biskopen at skräma sin contrapart med öfwerhets swärd, så at Christi konungeliga präster skola obligeras och gifwa sig under wärldenes prästers kyrckio-ook, äfwen så wäl som de s[o]umittera sin kropp under politisk skick och jordiska konungar. Men jag hoppas, att Christi wallbarn (än mindre hans kongeliga präster) låta intet skräma sig af Babylons köpmän (Jer. 50: 45, Apoc. 15: 2, 4). Jag bekiänner,

1:o att den, som är en andelig präst i Christo, har rätt till at siälf bruka sin Faders ägodelar efter Andans helga inrådande och således jämwäl öfwa sitt prästerskap i synders upplösande genom Christi kraft (Joh. 20: 23) och at han för sin dehl intet behöfwer stå under förmyndare. Han får alldeles intet lida det, at Jesabel sätter sig till förmynderska för Guds huusfolck, jag menar ogudacktiga präster, som ju icke willja, eij heller kunna skiöta Guds barn, neml. handleda dem till Guds kiärlek och wärldenes försakelse, gifwa dem god nähringssaft och rena kläder dageligen. Desse skalkacktiga förmyndare älska sig sielfwa, wärldenes lust, ähra och penningar. Derföre är ej under, att de i håglös lättja sällja åt barnen odugeligt barckebröd och bedrägeliga babiloniska mantlar (Jos. 7: 21, Ezech. 13: 10, 13).

2:o. Den, som i sanning är giord till en andelig konung af Christo, den behöfwer icke stå under tucktomästarn.

§ 19. På 4:de inkastet utlåter Herr Biskopen sig mycket groft, i ty han anser Guds ords predikan såsom een utwärtas förrättning, som skulle kunna skee oförfalskat, fast än sinnet inwärtas wore dödt, wrängt och tillslutit för Gud. Der emot påminnes, at fast än Guds ord har sin kraft i sig af Andanom, som det utgifwer, så är dock

hans ordning sådan, der han finner nödigt at bruka meniskiors munnar, neml. at han först siälf bebor och intager dess innerliga sinne och anda, drifwandes sedan och ledandes deras willja till at i kärlek och lydno, muntel. eller skrifteligen communicera eller med påträngande kärleks alfwar tillbiuda åt de åhörande siählarna samma kraftiga Guds ord, lärdom, tröst och andeliga goda, som de siälfwa innerligen förut af [honom] anammat¹, åhört och undfådt (2 Petr. 1: 21, Matth. 10: 20, Act. 2: 4, 11; 1 Cor. 2: 4, 5, 13; cap. 12: 2, Rom. 14: 23, Ezech. 13: 3, Act. 5: 32; 2 Cor. 2: 17).

§ 20. För den skull behöfde intet Herr Biskopen anföra så många Skriftenes² språk der om, at Guds ords kraft dependerar af Gud sielf, ty der om twiflar ingen, at ju det har gudommeligt eftertryck, hwad af Guds mun utgår, utan der på beror frågan, om Gud will tahla genom sina fiender, eller om han betror sitt lefwande ord åt de otrogna (1 Tim. 1: 12). Solens kraft dependerar icke af fönsterglasen, likwäl är så Guds ordning i naturen, at den som will niuta solstråhlarnas värme, han får intet skrufwa luckorna före, utan bör öppna dem, då det genom-skinande³ glaset wäl släpper in både lius och värme. Sammalunda är en kraft i sädeskornet, men den dödas hand kan icke utså det, än mindre myllat neder. Gud utsänder icke sitt ord och ährende genom den ogudacktiga (Prov. 26: 6), utan NB ibland Christi lemmar utwälljer han sömliga till lärrare (1 Cor. 12: 12, 28), och den som håller sig till Herran, den får blifwa hans predikare, ja, såsom *Guds mun* (efter ebreiskan, Jer. 15: 19), så framt han fortwandrar i helgelsen, lährandes den fromma skillja sig ifrån den onda.

§ 21. Att Hr Biskopen emot Christi sinne framdrager Judas Ischarioth såsom gudlösa prästers patron, föregifwandes, at han ock predikat Guds ord, det är ganska partiskt och kiötsligt, ty

1:o ses af det anförda språket, Marc. 6: 7, att Judas hade en cammerat med sig, då brukeligt war, att en förde ordet. Cfr Act. 3: 11, 12;

2:o är af evangelisternas historiska harmonie uppenbart, att Judas Ischariot war med ibland dee 12, till hwilka förnämneligen Christus i sin bergspredikan sade: »I ären jordenes salt, världenes lius. Låter edert lius lysa, at the måga se edra goda gärningar» (Matth. 5: 13, 16). I skolen bedja alt så: »Fader vår» (cap. 6: 9). Och i Luc. 6: 20: »Sahl[ige] ären I fattiga, ty Guds rike hör er till». Vers 39: »Kan och en blinder leda en blinder?» [Vers 45:] »Een god menniska

¹ P. *annamat*.

² P. *Skriftenas*.

³ P. genom *skinmande*.

bär godt fram af sins hiertans fatabuhr». Matth. 10: 20: »Eder Faders anda talar i eder», i Juda ock. Hwilket alt nogsamt bewitnar, at Judas war et godt barn, då Jesus utsände honom at predika (Marc. 6: 7), fast än han sedermera fattade lust till mammon såsom en *Ischariot*, thet är en *handelsman* och tappades bort (Joh. 6: 70, 71; cap. 12: 6, cap. 17: 12). NB Alla desse språken infalla i Christi sidsta lefwernes år, en tijd sedan dee 12 kommit tillbaka, hwar af man ser, att Judas i detta sidsta året efter hand af penninga kiärlek war[d]t et förtappat barn. Derföre och Jesus nu mehra icke sade i gemen, at lärjungarna woro sahlige, utan exciperade en (Joh. 13: 17, 18; cap. 6: 71), hwilket han i sit andra ämbetsår icke behöfde göra (Luc. 6: 20). Alt så befinnes efter nogare ransakning, at the otahliga ogudacktige prästerne ingen tröst få i sin girighet och synder deraf, at *en* ibland tolf apostlar föll af från Christo till mammon, ty sedan han fick hog till penningar, predikade han intet Guds ord, utan hans tahl gick der på ut, huru han måtte få några små accidencier. Se Joh. 12: 4, 5, huru illa han då predikade.

§ 22. När willjan är wrång och wändt från Gud, så får ej heller förståndet behålla något sundt förnuft; det ser man ock i ofwanstående exempel, derest Judas Ischarioth åberopas illa såsom en advocat för onda lärare. Hwi beropar man sig icke på den kåstelige instruction i Matth. 10, den Judas Ischariot jämwäl antog, fastän inga pastors-inkomster, än mindre biskops-revenuer der utlåfwades (v. 8, 9, 10), utan the upmuntrades fast mera såsom lam (v. 16) till at willigt lida öfwerwåld och yttersta lifsfahra (v. 17, 28), hat (v. 22) och allehanda kors (v. 38).

Så mycket har mig förefallit denne gången at observera. Herren böje våra hiertan till sin witnesbörd och icke till girighet! Han böje oss til Guds kiärlek och Christi tåhlamod ifrån all ond egenkiärlek, lust och världs-behag.

Stockholm den 2 och 3 Augusti 1738.

S. Rosén.

VII

OM VÄRLDSLIGA PRÄSTERS JÄFVIGHET

[Om världsliga prästers jäfvighet.]

*At werldslige prester äro at jäfwa, när de wilja
wittna om Gud eller emot hans barn.¹*

(KB. Teol. Allm. »Theol. Skrifter». 4:o. Orig.)

Jesus, thet sanfärdiga wittnet, ware et snällt ljungande wittne emot all orättferdighet, lögn och skrymteri på jorden, begynnandes på Guds hus! Apoc. 3: 14—22; Psalm. 50: 16—21; Mal. 3: 5, Ebr. 4: 12; 1 Petr. 4: 17.

Min elskelige broder Johan Kr[anck]!

Mig är någorlunda bekant, at Eder kallelse går därpå ut, at I mågen wittna emot den skadeliga lögnen, som i kyrkor och eljest under helighets masqve föröder och dödar de owahrsamma själar. Nu wet jag wel, at Herren, som kallat Eder innerligen, lärer nog innerligen rusta Eder i rättan tid. Likwel faller mig lämpeligit at i broderlig conference anföra något, som under tings-ransakningen förekom. Jag läste då om wittnes eden i Herr Abrahamssons Anmerkningar öfwer Swerikes Rikes Landslag och råkade där pag. 637 sq. at se, hwad egenskaper fordras hos giltiga wittnen. Mig inföllo straxs därwid några tillämpningar på dem, som wilja wittna om Gud. Jag upteknade de anmerkningarna och har låtit dem ligga. Nu är mig ledigt at revidera dem och dehls därwid reflectera på mig sielf, dehls ock lemna androm fritt at göra det-samma och sedan jämnföra dessa naturliga wittnes characterer med de egenskaper, som finnas hos werldsliga prester. Genom slik jemnförelse blir saken klarare. Sielfwa argumenternas (nervus) kraft må likfullt ses af de bifogade Skriftenes rum.

Allraförst kommer mig i hogen Deut. 19: 15: »Intet witne skall ensamt framträda emot någon om någon missgerning». Hwaraf jag ock påminnes om Jesu passivité och däraf flytande frimodighet, då pharisæerna wille jäfwa hans lähra eller wittnesbörd (Joh.

¹ Undertiteln från skriftens inledning å nästa sida.

8: 12—18). Jesus sade: »Min dom är rätt, ty jag är icke allena, utan jag och Fadren, som mig sändt hafwer. Är ock så skrifwit i edor lag, at tweggie menniskiors vittnesbörd är sant» et sq.

Därföre önskar ock jag, at, om min penne icke flyter af en Guds ådra, hon nu måtte straxs stadna och förtorrkas!

Men om Jesus bewärdar oss med sitt ord och gåfwo, så warde honom ähran, i thy han troliga (Ps. 89: 38) fullkomnar sitt löffte af Joh. 15: 26, 27: »Sanningens ande, som utgår af Fadrenom, han skall bära vittnesbörd om mig (Christo). I skolen ock theslikes wittna, ty I hafwen warit med mig af begynnelsen.»

Thet är en dyrbar skatt at få något vittnesbörd af Gud och om Gud, sedan wi menniskior blifwit genom synden så fierran åtskilde från hans åskådande och åhörande. Men ju högre saken är, desto större är förmåtenheten, när man tilweller sig den samma i naturs egenwillighet. Nu är mit upsåt at med Skrifften bewisa och med Swerges lag illustrera den sanningen, *at werldslige prester äro at jäfwa, när de wilja wittna om Gud eller emot hans barn.*

Uthi bemälta lagbok pag. 629 står så:

1:0. *Wittnen böra vara sådane, at man om deras trowerdighet ingen skiäblig orsak har at twifla.*

Nu äro werldselskande prester otrogne emot Gud och genom synden skilde från honom, som är sanningens källa; därföre äro de hwarken trowärdige eller skickelige at wittna på Christi wis. Se Jer. 8: 6—9; Ps. 116: 11; 2 Cor. 6: 3—10; Joh. 8: 16.

När man skall giöra application hic et nunc til den eller den personen, så är til märkande, at den politiska reglan: *quilibet est vir bonus, doner probetur contrarium*, hwar och en får passera såsom god, til des man bewisar, at han är ond; (den reglan) är intet tilräckeligit pass eller fullmacht för dem, som wilja practisera sig in i fåhrahuset. Ty dörawården, den Helge Ande, har en annor lähra. Han säger: Adam och alle hans barn äro affallne, odugelige wordne, och ingen är god, förr än Gud i Christo gör honom rettferdig och gier honom sitt pass och fullmacht at gå härin. Se Ps. 53 och Joh. 10. Här hielper intet at missbruka Matth. 7: 1, ty vers 15 befaller oss döma om fåhrakläder och ulfwa-kynne; ja, Guds (Joh. 10: 5) och Swerges lag gier oss fullmacht at jäfwa de willfrämmande, som wilja wittna mot fåhren. — Se bemälta Herr Abrahamssons lagbok pag. 630, därest ur Swerges lag anföres denna reglan: »Icke heller må okände och willfremmande wittna, om hwilkas redelighet ingen hafwer någon säker kunskap.»

Det will så mycket säja i Christi församling: En werldslig fullmacht är icke fullt bewis därpå, at N. N. är Guds och Christi wittne, utan här måste framtés bättre creditive, nemliga Jesu tekn, at N. N. gått in igenom honom, som är dören (Joh. 10: 1—9). Här gäller intet at säja: Man skall hoppas det bästa. Ty fastän kärleken hoppas i Gud allt godt (1 Cor. 13: 4, 7) och önskar, at Gud wille hielpa allom, så får han dock icke i Babels horo-kärlek låta stinga sig ögonen ut och genom en för hastig approbation taga dehl i andras synder (1 Tim. 5: 22; Dom. 16; Jos. 9: 14, 15; NB förbund med Gibeoniter).

2:o. *Afwita (fåhnar) må ei wittna.* De ogudachtige äro dårar effter Skrifftenes utsago, ehuru lärde, kloke och belef Wade de i werlden anses. De äro dock fåhnar ware sig klerker eller lekt, så länge de icke äro födde åfwaneffter och begåfwade med Christi lius, lif och anda (1 Cor. 2: 14, Joh. 3: 3, cap, 1: 4). Nu betygar Salomo, at »den, som utsänder ord (ährender) genom en dåres tienst, han afstympar sina egna fötter och dricker orettferdighet», (Prov. 26: 6; confer 2 Reg. 19: 23 quod ad phrasin בִּיד, v. 7, 9). Därföre må ingen tänka, at Gud sänder sitt evangelium genom dem, som han sielf kallar dårar, hwilke wisserligen bära sig werre åth i Christi församling, än fåhnar kunna giöra i werlden. Inser du denna dårskapens malice, så anser du detta icke för et skiällsord, då man applicerar detta på werldsliga prester (Luc. 12: 20, 21; Jer. 4: 22).

3:o. *Ei må öfwermage (för ung) wittna.* Icke må heller en nychristen warda en lärare för gamla christna, nei, icke ens för hedningar i egenwilja (1 Tim. 3: 6). Mycket mindre dåger då en werldslig prest, som är alldehles ingen christen, emädan han icke hafwer Christi anda (Rom. 8: 9).

Såsom nu detta är emot en otidig lähresiuka både hos onda och nybörjare i det goda, så är därjämte hugneligit, at den som varit trogen i det lilla, då hans christendom war ung, får gagn åfwen däraf, då han blifwer äldre (2 Tim. 3: 15, Matth. 13: 52, Sir. 51: 18 fin.). Därhän kan föras, hwad lagen (loc. cit. pag. 629) säjer: »Öfwer-magar, de omyndiga, för unga, måga ei wittna; dock kan öfwer-mage, då den til mogen ålder kommer, wittna om det, som han sedt eller hört, då han öfwermage war.» Fördenskull måge wi samla i vår ungdom och gifwa acht uppå Guds werk i oss. Det kommer till måtta framdehles, när man skall råda och handleda andra i samma vägen.

4:o. *Ei må menedare wittna.* Nu är oförnekeligit, at werldslige prester äro menedare, i thy de bryta sin presta-ed i mong måhl, ja, i alla de stycken, som äro lofliga och goda; däri rygga de sin låfwen och skilja sig thermed från Gud och hans evangelio samt all hielp til lif (kropp) och siäl (1 Joh. 3: 15—17; Sir. 23: 7—17). Fördensskull äro de, effter lagen, icke af den frägd, som til et laggiltugt wittne fordras. Mycket mindre hafwa de sådana egenskaper, som evangeliska wittnen anstår. Desse sednare låta Guds ja wara ja och äro icke lättfärdige at swärja på människors ostadiga ja-nej och skrymte-wis (Jac. 5: 12; 2 Cor. 1: 18, 19).

5:o. *Bannlyste, oskriftade, ährelöse må icke wittna.* Werldsmenniskior, jemwel de som bära kappa och kraga, anses i Christi rike af Gud, af englom och af helgon för ährelösa (Psalm. 15: 4, Prov. 29: 27, Luc. 9: 26), bannlysta (Eph. 2: 12; cap. 5: 5, 8; Act. 8: 21) och oskriftade (Prov. 28: 13) eller owärdige at begå Herrans nattward (1 Cor. 5: 11). Därföre måga sådane icke anses för dugeliga Guds wittnen.

6:o. Då i lagen står: *Ingen må wittna i sin egen sak*, förklaras *egen sak* såwida, at det kallas egen sak, *däraf man förhoppas någon fördehl eller befarar någon skada och afsaknad.* Därföre må ei heller den, som är intresserad . . . , wittna.

Är nu werldslig domare-klokhed så försichtig at besinna, huru wiljan hos förderfwada menniskior böjer förståndet, förblindar ögonen och gör af tungan et falskt wittne; fastmer må sådant behiortas i andelig måhl och enhwar taga sig til wahra för sin egen-wilja och egen falskprophetiska anda (Ezech. 13: 3, Mal. 2: 16, Deut. 16: 19). Ja, icke det allena, utan man bör ock wachta sig för andra, hwilkas wilje befinnes wara siuk af egenkärlek, högmod, jordiska interessen och nöjen, ehuru stora wittnesbörd de kunde hafwa från academien och consistorio om sund philosophie och orthodoxie i förnufftet, ty är hiertat siukt af bemälta dödliga förgifft, så måste hehla kroppens systeme däraf besmittas. Nu är wisst, at werldslige prester regeras af egennyttighet, predika för jordisk belöning, sökandes deras egna interesse, och måste fördensskull späda in wid tilfällen sina (mitigerande glossas) efftergifwande förtydningar, fastän de för kyrkolagen skull anföra Skriftens alfwarlige språk om försakelse, gamla Adams död etc. Se härom 2 Cor. 2: 17, Gal. 6: 13, Mich. 3: 5, 7, 11; Rom. 8: 7.

7:o. Hit gräntsar thet, som följer pag. 630 loco citato: »De, som hehl nära skylde eller besvårade äro, måga hwarken wittna mot eller med, NB för fahra skull för mened, ty at NB den naturliga

benägenheten, som den ene utaf blodsbandet har för den andra, anses hos dem starkare än den förbindelse, som herrörer af wittnes eden; ty där wittnes eden skulle allena kunna wara et medel at få fram sanningen, så skulle alldrig något wittne kunna förkastas, ehuru ogiltugt och ringa trowärdigt thet eliest wara kan».

Den, som gier sig tålomod at applicera detta på werldsliga prester, finner nogsamt, at de äro ogiltuga wittne mot den gamla Adam (Rom. 6: 3 sqq.). De äro ju alle så nära slächt med honom, at ingen kan med sundt domare-förnufft släppa dem fram at wittna för fahra skull af mened, i thy den naturliga benägenheten, som de hafwa för synden i krafft af deras kiött och blod, binder dem mycket starkare än presta-edens obligation. Och där presta-eden allena skulle kunna wara ett medel at få fram sanningen (Guds rena ord och en christelig lefnad), så skulle alldrig någon kunna förkastas eller behöfwa examineras, då han sökte en presta-inkomst, ehuru ogiltugt och ringa trowärdigt emnet eliest wara kan til att wittna om andeliga saker. Jemför härwid Gen. 6: 5, Ps. 36: 2—5; Jac. 4: 4, 6.

8:o. *Widerdehlomän och afwundsmän måge ei wittna, ty thet man gierna ser, thet wittnar och holler man gerna med.* Nu är alla kiöttsligas (jemwel werldsliga presters) sinne fiendteligit mot Gud och ser gierna en bred wäg til saligheten (Matth. 7: 13, 14; Gen. 3: 15). De hafwa Cains anda, hwilken war den förste ogudachtige presten och för afwund skull drap sin fromma broder Abel (Gen. 4: 3—8; 1 Joh. 3: 12). Fördens skull äro de odugelige til at wittna om Gud, om Christi smala wäg och om hans förföllda barn. Cfr Marc. 15: 10. Häremot gäller intet, om någor säger, at de kunna säga sannt uthu Skrifften, ty Christus och Paulus tåhla intet, at de besatte wittna, fastän de stundom tala, hwad sannt är (Luc. 4: 41, 34, 35; Act. 16: 17, 18); helst som deras praxis och ordinaira huslefnad wisar, at de hafwa Cains anda och tala såsom han talade (Gen. 4: 2—5, 8, 9, 13, 16; Judae v. 11).

9:o. *Ei må de wittna, som effter den sägn och berättelse, de af andra hört, sitt wittnesmåhl aflägga wilja, ty att wittnen böra sielfwa hafwa sedt och när warit det, de skola wittna om.»*

Jesus och hans sändebåd gillade denna reglan med ord och gierning (Joh. 3: 11, 32; cap. 8: 38, 40; cap. 12: 49, 50; 1 Joh. 1: 1—3).

Men ogudachtige, som löpa til wägs utan at först taga beskied och ordres af Gud, de klifwa med hög ord i sådana ting, som de icke sedt eller förstå icke heller nu. Därföre nödsakas de stiela af andras postillor eller flera slags böcker, hwad de för penningar utmongla wilja. Se Jer. 23: 16, 18, 21, 32; 1 Tim. 1: 7; Col. 2: 18;

Ezech. 13: 3. Förthenskull äro the inga giltiga wittnen, som med Scevæ söner beropa sig blott på utwertes sägn och hafwe sielfwe icke hört Guds lefwande ord eller rönt des krafft eller sedt med öppnada ögon de Guds skatter, som i Skrifften omtalas (Act. 19: 13, 14, 15. Däremot bese Joh. 4: 39—42. »Wi kunne icke förtiga, hwad wi *sedt* och *hört* hafwe». (Act. 4: 20, 19.).

10:0. *Hwad åsyna-wittnen beträffar, så är nödigt, at the hafwa en god syn . . . samt at det warit liust . . . Hwad åhöru wittnen angår, så bör et sådant wittne icke allenast hafwa hört, hwad som är talat, utan ock tillika sedt, hwilken det talat.* Detta har alt hafft sin richtighet hos Guds redeliga wittnen, som ses af 2 Cor. 4: 6, Act. 26: 13—16. Och fastän de icke alltid sedt med sina ögon någon hamn af Gud (Es. 6: 1, Apoc. 1: 10, 13), så hafwa de dock undfått tilräckelig öfwertygelse uplysning och försäkran, at rösten war Guds och ordet hans ord (Jer. 20: 7, 9; cap. 23: 29). Men the ogudachtige äro blinde, wandra i mörkret, äro döfwe och oomskorne til hierta och öron (Es. 59: 9, 10; Joh. 9: 39; 2 Petr. 1: 9; 1 Joh. 2: 11; Act. 7: 51). Förthenskull äro de oskickelige at wittna. Herren hielp oss, såsom han fordom gjorde wel emot blinda, döfwa och dumbar! Han öpne oss de innra ögon och öron att se och höra, hwad intet öga sedt och intet öra hört! Han gifwe oss tacksamt hierta och färdig tunga til at bekänna och wittna med ord och gierning!

11:0. Ändteligen anförer jag ur pag. 638 loco citato:

Befinnes något wittne ostadig i sin berettelse och nu säger ett, nu säger et annat; nu bejakar något, nu nekar det igen, den är ei til troendes, utan straffas som en liugare, där upsåtelig swik hos honom finnes.

Detta kan appliceras på dem, som nu med orden säja, at vägen är smal och rätt fram til Zion, nu åter med lefwernet neka därtill. Med munnen säja de *ja* och *nei* med gierningen (Rom. 2: 21—24; Tit. 1: 16).

Sådana äro werldslige prester (2 Tim. 3: 2—9; 2 Petr. 2: 3). Därföre kunna de ei anses för wahrachtiga wittnen eller Guds ords tienare.

* * *

Oss åligger at bedia, at wi må blifwa förlöste fulleliga ifrån all sådan smitto, på thet intet swек må finnas hwarken i vår anda eller mun, utan, när wi tale, wi då måtte tala renliga Guds ord (1 Petr. 4: 11; 2 Cor. 2: 17; Apoc. 14: 5, cap. 12: 11).

O, måtte wi också hinna thit! Phil. 3: 13.

Lejondahl d. 10 Apr. 1740.

Sven Rosén.

VIII

OM EVANGELISK TOLERANS
I RELIGIONSMÅL

Upriktig föreställning om en rätt

Evangelisk tolerance i religions mål,

enkannerliga wänd på Swea Rikes prästerskap såsom et fullgiltigt bewis, at jag med fog undandrager mig deras skiötsel, inspection och herrawälde i trones och samwets mål.

(VLB. n:o 9 in 4:o. Afskr.)

Ordspr. 24: 24, 25.

§ 1. Oansedt man i barndomen måste wara under föräldrars, praeceptorers och andra menniskiors religions begrep och stadgar, som med skadeliga praejudicier kunna besmitta späda själar och förföra deras hiärtan ifrån Guds lif och sanning, så är dock lofligt och nödigt, at man sedermera, på nådenes kallande lius och wärkan, sliter synda-banden sönder och beflitar sig om at tiena den ena¹ Guden af allo hiärta, hog, förstånd och af alla kraffter. Ja, än mera, är denna nåden enom sielf wederfaren, at man blifwit uplyst och löst från sina blinda fäders fåfänga gudar, falska gudstienst och idéer, som til andeligt lif och salighet intet hielpa kunna, så är rättwist för Gudi och kärlekenom likmätigt, at man slik förförelse jämwäl androm uppenbarar och afråder effter den Andans gåfwa, ledande och öpning, som Gud gifwer (Jer. 3: 23—25; cap. 16: 19; Ezech. 20: 18; 1 Petr. 1: 18, Deut. 27: 18, Ps. 51: 15).

§ 2. Ingen här i Swerge lærer illa uttyda, det Doctor Luther och någre hans lärjungar först sielfwe genom bön, betraktelse och anfäktningar,² under fortgående i lefwernets förbättring lærde at inse

¹ Likaså N. 1739; T. 269 och N. 1637 denna. *anfäktningar* uteglömda i N. 1637.

² Orden *först*...

den wilfarelsen, superstition, mörkret och tyranniet, som länge nog i uselt tilstånd under Antichristi ok qwarhållit deras och andras siälar. Icke heller lærer någor misstyda¹ deras wälmenta, redeliga och modiga företagande, då de med offentlig bekännelse uptäkte christendomens fall och det hos sina egna k[ära] landsmän bestraffade (Es. 59: 13—16; Matth. 10: 27—33; Jer. 18: 18—20). De gjorde, hwad de kunde, til at förgiöra Jesabels styggelser och baaliternas bedrägeri (2 Reg. 9 et 10), isynnerhet så länge de stodo under korsset och endast sågo på Gud effter hielp och råd (Ps. 46 et 124). Men som det menniskliga hiärtat så gärna wiker af ifrån Gud och lättfärdigt sätter kiött sig til arm (Jer. 17: 5, 6, 9), så skiedde ock med dem och den begynta reformation, och förbättringen kom i qwarstad och bakflod² (Apoc. 3: 2).

§ 3. Samma innerliga bättring och reformationswärk, om än det någonsin begynts i Andans rätta krafft innom Sweriges gräntsor, så har det dock sedermera säkert³ stadnat i kiöttet och fått såfwa i mörk ro til des Herren nu i manna-minne fått liksom slå reveil, hwar på några begynt skaka sömnen ur ögonen och wäcka på sina grannar. Nu, ehuru starkt mörksens förfäktare sökt utestänga det upgående liuset och befästa sin lögn och kyrko-wälde, i ty de igenom werldslig makt förbudit at tala sanningen eller at uptäcka deras souverainité öfwer siälar och samweten jämwäl på riksdagarna (Amos 7: 13, cap. 5: 10, Jer. 26: 11—19), så hoppas jag dock, at min Herre Jesus, som undfått all makt i himmelen och på jorden (jämwäl i Sverige) och nu icke allenast slagit reveilen utan ock låtit dagen upgry, han lærer wäl skaffa sig någon öppning eller fenster på väggen (Es. 54: 12). Jag menar sådana betienter, som intet skona sina bräckeliga kroppar, allenast at Herrans solstrålar måga bryta fram genom deras andar, dem Herren sielfwer giordt til genomskinande glas af himmelsk art (2 Cor. 4: 6, 7; 4 Mos. 14: 9, 13—24; Apoc. 15: 2—4). Åtminstone ware liust⁴ när alla Israels barn i deras tempel (Exod. 10: 23; Sap. 17 et cap. 18; Rom. 2: 29).

§ 4. Bland dessa Abrahams söner önskar ock jag at blifwa tecknad af nåd med Christi⁵ teckn (Exod. 12: 7, 12, 13; Ezech. 9: 4). Och såsom Herren begynt redan några år at lyffta mig up på sina örnawingar, så hoppas jag ock, at hans trofasthet lærer fortfara med sin höga och starka flygt at bära mig öfwer alla öknens, Edoms och Moabs högder samt Jordans flod, så at jag effter strid och arbete får tryggt hwila i

¹ N. 1739 och N. 1637 *misstycka*.

² N. 1637 *bakstad och qwarflod* !

³ Ej i N. 1637.

⁴ T. 269 och N. 1637; V. *ljus*.

⁵ T. 269 och N. 1637

med nåd af Christi...

den älskeliga staden (Exod. 19: 4, Deut. 32: 11-13; Jos. 15; 1 Chron. 11: 5, Ebr. 10: 36). Af denna werldenes höglärda präster är jag längesedan hörder, anklagader och nu framställder för werldslig domstol. Under alt detta tror jag dock, at Herren, som har min anda och alla mina vägar i sin hand, wäl kan af denna stenen giöra sig et tempel och af min aska smälta sig et rent glas. Derföre wil jag fortfara (i år såsom förledit¹ år 1738) at tala så emot sanningenes motståndare, såsom det minom närwarande Herra Jesu anstår och såsom jag (och de) i framtiden och ewigheten det önska skulle.

§ 5. Om ock någor Eliab blefwe wred på mig och utropade min frimodiga lydna för Gud såsom et öfwerdåd, så swarar jag med David: »Hwad hafwer jag då illa giordt? Är det mig icke befalt?» 1 Sam. 17: 28, 29. Nemligen i Apoc. 18: 4: »I, mit folk», säger Christus, »gå ut ifrån henne (nemligen den stora staden Babylon, v. 2, cap. 17: 18), at I icke warden deltagande i hennes synder» etc. Och åter Sir. 4: 33: »Förswara sanningena intil döden, så skal Herren strida för tig!» Detta är wäl en swår beställning, emedan hwar och en sect gärna stryker sig om munnen (såsom skiökan, Prov. 30: 20) och säger: »Jag hafwer intet illa giordt». I hwilket sinne hon ock bepryder sit wäsande och utsmyckar — döljer (ebreisk.) och förgyller — sina saker emot Herran, de dock icke goda äro (2 Reg. 17: 9). Likwäl är det en nåd, när Gud bewärdar någon sin undersåte med den beställningen at säija domen öfwer sine moder-kyrkio, hon må kallas luthersk eller reformert (Hos. 2: 1-15). Det är ock en dyr nåd för samma (så kallada) församling, at hon i tiden får weta, huru illa hennes sak står inför hans dom, som har ögon såsom eldslågar och ransakar hiertan och niurar (Apoc. 2: 18-23).

§ 6. Nu wet man, at Jesu omdömme är opartiskt och sannfärdigt, jämwäl at han icke håller oss oskyldiga, derföre at wi icke wistoms i Rom utan i Wittenberg. Synden är den samma, som misshagar Christo. Och så mycket wi hafwe del i Babels syndiga sinne, så mycket ärom ock wi styggelige för Herrans rena ögon. Intet nekar jag, at de ogudaktige i Rom och Paris höra til den stora Babylon, utan jag påstår effter en sann dom (Matth. 23: 23, 35), at de, som här i Swerge hysa et påfwiskt sinne och regeras af en anti-christisk och babylo-nisk² anda, de³ äro inför Gud borgare i samma stora Babel. Til exempel:

§ 7. a) De, som rest i Frankrike, weta wäl, at inge andre antagas där för lärare (at tala effter det mäst brukeliga wiset), siäla-sörjare,

¹ T. 269 och N. 1637 *sidstledit*.

² N. 1637 *påfwisk*.

³ Blott i V.

biskoppar, theologiae doctorer, pastorer etc. än allena de, som i grækernas, chaldeernas och de romares scholar och academier wid philosophers och rabbiners fötter blifwit uplärde i en bokstaflig och talmudisk erudition såsom judarnas skrifftlärd och derjemte effter hedningarnas wis upöfwade i rhetorica, logica etc. Andre, som effter Christi och apostlarnas sinne (1 Cor. 1—3 capp.; Matth. 11: 25) gått förbi sådant och likfullt på försakelsens och Christi effterföljelses enfaldiga wäg ernått den H. Andas inneboende i sådant mått, at de blifwit skickelige til at lära andra (Luc. 21: 14, 15; Marc. 13: 11; 2 Tim. 2: 2), de hafwa intet sluppit fram til offenteligt lärande. Annars estimeras och tålas der åtskillige wackre böcker. Man finner der jämväl Guds lärda och i en inwärtens christendom wäl öfwada siälar, som med tal, exempel och skrifter komma androm til hielp och handledning. Cfr. Es. 65: 8; 1 Reg. 19: 18).

§ 8. b) Men hwad de werldsligen¹ skrifftlärd widkommer, som i Frankrike begära biskopsembeten eller wilja blifwa offentliga lärare, så måste de ock förbinda sig til consiliars decreta, föreskrefna religions-stadgar och meningar, hwilka deras dels oförsiktige, dels egennyttige och blinde förfäder upsatt hafwa. Hwarigenom skier, at de wid yppadt tilfälle antingen måste annullera deras prästa-ed eller ock förfölja Guds barn, bestridandes hans wärk och sanning.

c) De, som närmare omgått med dessa lärarna, befinna, at egennyttigheten och annor egen- och werlds-kärlek lefwer och regerar i dem. Derföre hafwa de ingen försyn för at bruka sin kyrkio-myndighet, skrifft-lärdom och mer sådant til at sättia och befästa sig i respect och anseende hos åhörarena, jämväl til at förwärfwa sig penningar, nöije och timmeliga commoditeter i denna werlden.

d) På predikstolen kunna de wäl hålla konstiga haranguer om en sann christendom, men äro dock hwarken sielfwe angelagne at göra hwad de säija, eij heller rätt mone derom, at deras åhörare måga komma til Christum sielfwan, få lif i honom och således blifwa lärare än alle werldslige lärare (Joh. 3: 28—30; 5: 39, 40; Ps. 119: 99). Neij, snarare winlägga de sig om at hålla folket under sin contribution in crepusculo ignorantiae, i okunnighet om den christel[iga] friheten och hwad skilnad är emellan torfftiga kyrkio-seder eller ceremonier och Guds rikes inra skatter och högstwårdande rikssaker. De äro tilfrids med sina åhörare, om desse hålla sig trågit wid kyrkian och sina lärares utwärtens åhörande, och när de för dem bikta och gå til altars några gånger om året samt med hederliga skänker och

¹ T. 269 och N. 1637 *werldsliga*.

ärebewisningar regalera sina andeliga. Om åhörarene så upföra sig, så få de icke allena passera för christna och den apostoliska församlingens äkta barn, utan de hafwa ock en obehindrad frihet (de allena) att köpa och sälja i krämare-landet Babel (Apoc. 13: 17).

§ 9. e) I fransöska prästers omgänge befinner man, at somlige äro civile och moderate nog, då ingen retar dem (såsom ock oskiälig diur kunna wisa sig tämmeligen spakfärdiga, när de få fullt up effter sina begärelser), men när deras oandeliga point d'honneur, credit och interesse står i fara (Joh. 11: 48), då mena de sig fått raison at draga på strängen (lit. b, § 8), d. ä. ropa på christelig öfwerhets (christianissimi regis) makt, riksmötens och församlingens decreta, stadgar och religions-förordningar, hwarigenom Christi frihets barn antingen måga bringas til Delilas skiöte-församlings lydno, til stillatigande och bekännelsens återkallande eller ock undergå det straff, kyrkio-plikt, banlysning, landtförwisning, fängelse eller annat, som religons placaten förmå. Under hwilket förhållande desse fransöske präster likwäl intet wilja jämföras med judarnas öfwersta präster och skrifftlärda, som antwardade Jesum af Nazareth i Pilati händer med denna påminnelsen: »Vore han icke en ogärningsman (och kättare), så hade wi icke öfwerantwardat dig honom» (Joh. 18: 30). Och åter: »Gifwer tu honom lös, så äst tu icke kejsarens (konungarnas och påfwarnas) wän», ty den som gör sig til konung, han är emot kejsaren, eller i application på dessa tider: Den som brukar sit kongeliga prästerskaps rätt och andeliga regalier, som intet dependera af meniskio-lag, den lefwer icke effter kyrkiolagen med des ritual och flera ochristeliga religions-stadgar. Jag medgifwer ock härwid, hwad Petrus sade (Act. 3: 17), at somlige regenter af okunnighet öfwerantwarda och förneka Jesum.

§ 10. Af detta exemplet (§§ 7—9) såsom af et prof kan man skiönja, det Frankrike hör med til Babel. Nu är oförnekeligit, at ehwarest samma babyloniska synder och owäsande regera, der är¹ och finnes en del af samma Babel, ty Gud har intet anseende til personer, och den ene jorde-monen är i sig intet syndigare för Gud än den andre. Derföre, min k. läsare, gör du wäl, om du af kärlek til² den opartiska sanningen inför Gud pröfwar och ransakar dit egit tilstånd och jämför det och din medfödda christendom med detta, som nu om Frankrike sagt är, och slutar sedan, at så mycket du och din sect participerar af den fransöska kyrkians förbemälta art och beskaffenhet, så mycket hörer hon med dig til Babels stora kropp.

¹ Ej i T. 269 och N. 1637.

² T. 269 och N. 1637 för.

Wilt du göra detta och genom dit friwilliga pröfwande och botfärdiga dömmande om dig förekomma Guds dom (1 Cor. 11: 31), så kom närmare til at bese Babels styggelser. Men Jesus före oss i sin ökn, at wi där måge blifwa nyktre och skarpsynte i Andanom! Apoc. 17: 1, 3.

§ 11. Grunden til alt det onda¹, som göres i Babel, beror derpå, at inwånarens hiärtan äro bortkomne från Guds lif och genom upsåtelig afwikelse från Guds lius, kärlek och wilja lemnat sig under drakens förföriska, orena och tyranniska regering (Eph. 4: 18, cap. 2: 2; 2 Thess. 2: 9—11; Apoc. 13: 2, 11; cap. 12: 9—17). Derföre får Christus med sin goda anda intet bo och regera i de menniskiorna, utan deras blinda förnufft, werldskärlek och egenwilja får i allahanda onda utbrått spela mästare och herre i alt deras wäsende, oaktadt alt förebärande af christendom, gudstienst, Christi namn, sacramenter och wälgärningar, Guds ord, församling och christelig öfwerhet, med hwilka förewändningar de flatera sig sielfwa, förtrolla eller förkiusa² andras ostadiga själar och äro skadeligare fiender för Christi rike än hedningarne, som af Christi namn aldrig hört hafwa.

§ 12. Är man i öknen skickelig blefwen at inse detta, så lär man ock kunna fatta, at den babeliska församlingen och des clerice fogeligen liknas wid en skiöka (Apoc. 17. Cfr Ezech. 16 et 23 capp.), ty

a) hon hafwer öfwergifwit sin äkta man (Os. 2), icke mera hållande sig i kysk kärleks förbindelse wid honom allena (Jer. 2), sedan ormsens ilfundighet förwändt hennes sinne från enfälligheten i Christo (2 Cor. 11: 3, Es. 1: 21).

b) Hon hafwer med orent begiär fallit ned på de skapada tingen och söker nu, liksom wore nu³ mannen sielf långt borta (Prov. 7: 19), på Guds namns bekostnad at förnöja sig i egen ära, wällust, jordiska rikedommar, beqwemligheter, werldslig lärdom, anseende, herrawälde öfwer andra, präktiga tempel, wäklingande orger, musique, sång, wältaliga predikningars hållande och hörande m. m. s., som utwisar, at Herren är långt borta med sina osynliga och himmelska hafwor (1 Joh. 2: 15—17; Jac. 4 cap.).

c) Hon hafwer ock derföre intet förtroende mer til Herran, at han såsom en äkta man skulle sielf försvara och försörja henne; deraf kommer hon til at hora med werlden, des förstar och wäldiga, sättiandes kiött sig till arm (Ezech. 23; Jer. 17: 5).

d) Til at winna dessas kärlek brukar hon sina konster, smink,

¹ N. 1637 *andra!*
och N. 1637.

² T. 269 och N. 1637; V. *kjusa*.

³ T. 269

bolers win, mysterier och förtrollande förblindelser, hwarmed hon warder dem kiär, outhärlig, ärewördig och täck, och således får hon sin wilja fram, orenandes både sig och dem alt mer och mer (Apoc. 17; cap. 22: 11; 2 Tim. 3: 13).

e) Däraf warder hon oförskiämd, stolt och mäktig, skrytandes¹ deraf, at hon äger både man och rike, är ingen änka utan en drottning (Apoc. 18: 7, Es. 47.) Nemliga hos Gud eller i Christi rike äger hon wäl ingen lott eller del (Act. 8: 21). Men hos werlden och des wäldiga är hon i credit och anseende, så at hon genom dem kan få hwad henne lyster, så länge natten påstår (1 Thess. 5: 2—7; Os. 2: 5).

f) På det hon nu må behålla sin credit hos werlden och des mäktiga, (öfwer, med) hwilka hon såsom en drottning regerar, så brukar hon sin förgyllande tunga, babyloniska mantel, guld-kalk, ansenliga kyrkio-tienst, himmelrikets nycklar m. m., med hwilka synvändningar och gyckel-wärk hon wil komma dem til at tro i mörkret, det hon såsom en trogen brud har fullmakt at hushålla och regera under Christi frånwaro nemligen i hans ställe förlåta dem synderna, utdela riksens skatter, uppenbara eller försegla des hemligheter och gifwa dem ewigt arf, rättfärdighet, lif och salighet (Jos. 7: 21; 2 Cor. 11: 13, 15; Prov. 7: 9, 19, 27).

g) Kommer någon Guds wän, som af lydna för Christo wil både sielf wara fri från hennes smek och tyrannie, såsom ock på sin Heras wägnar inråda androm samma frihet, den utropas strax af denna lättfärdiga qwinnan för en rebell, en Christi fiende, Israels förwillare, skyldig till timmeligit och ewigt straff (1 Reg. 18: 17, 18; cap. 19: 1, 2; Act. 19; cap. 16: 20. Andeligit och ewigt straff är hon ej mäktig med all sin bandlysning och böner at pålägga dem (Act. 5: 39, Rom. 8: 31—34). Guds ord får hwarken dömma eller föra exsecution innom Babels gräntsor, utan effter skiökans hufwud och stadgada præjudicier måste wildiuret regera och exsequera (Apoc. 13, 14, 17 capp.), til des Christus kommer och med sin dag fördrifwer mörkret och mörksens gärningar (Dan. 2: 44, 45; cap. 7: 9—27; Ps. 104: 20, 22; Apoc. 19: 11—21).

§ 13. Imedlertid, medan Christi uppenbarelse förbides och han synes såsom långt bortgången (Luc. 19: 12—27), åstundar jag at finnas honom trogen med min ombetrodda gåfwo och wil i hans frånwaro så förhålla mig, såsom hans höga närwarelse anstå måtte. Hwartil han wärdes gifwa mig sin omisteliga nåd! Matth. 28: 20.

Nu wet jag, at Jesus Christus, som nära är, intet är ens och nögd

¹ N. 1637 *skrymtandes*.

med Swea Rikes prästerskap och den lutherska församlingen, som beror på deras ord, bud och wälde. Derföre wil icke heller jag emot min Herras sinne blifwa dem underdånig i de mål, som christendomen tilhöra, icke heller wil jag med stillatigande samtycka til deras ochristeliga wäsende, sedan han af nåder låtit mig det se och gifwit öpning deremot at witna (2 Cor. 6: 14—18; 2 Tim. 2: 19—21; cap. 3: 5, 7, 9).

§ 14. Älskelige läsare, bed Gud om nåd at rätt föreställa dig Christum Jesum såsom närwarande, omkringwandrande och beskådandes den nu warande författningen i Swenska kyrkio-wäsendet samt biskopparnas och prästernas tilstånd in concreto, då lärer du snart wid Andans lius bli warse, at Christus intet kan wara tilfrids dermed eller erkänna dem för sina.

Se man på de stora trä- och sten-husen, som widskiepeligen kallas Guds hus och tempel, så får du strax se excesser af en antichristisk werldskärlek. Du ser der stolta torn, präktiga altaretaflor, klingande spel (Apoc. 18: 22), orgor, klockor öfvernog, messhakar, silfwer och gyllene kiäril, kappor och mera sådant til öfwerflöd, hwaraf uplysta ögon, såsom af en skylt se kunna, hwad för en mästare bor i huset och qwarhåller folk i Babel, den der jämte det påfwiska sinnet jämwäl fågnas åt slika papistiska reliquier. Ärbare lagspredikare pläga utaf utwärtens ståt, högfärd och prål i kläder hus och meubler taga tilfälle at bestraffa folket för högmod och werldskärlek. Men när samma slags excesser föröfwas under en påfwisk kyrkio-helighets skien, då förgyller man dem med Guds namns äro och Guds huses prydnad och wanhedrar dermed Christi förnedring, ödmiukhet, fattigdom och kors, som med predikningar och lefwerne borde där beprisas, effter deras egit föregifwande.

I sanning, wore Christus något aktad hos dem, så at de kiände hans enfalliga ödmiukhet, kärlek och rättsinniga wäsende, aldrig blefwo de så friwilligt fångne qwarsittiande i Babels pompe, prål och ögons begärelse, än mindre kunde de berömma sig af slika synda-bedriffter, hälst i dessa tider, då så klara witnesbörder ligga deremot i offenteligit tryck. Til exempel Strykii Dissertatio De jure sabbathi, cap. 4. Doct. Luther (i sin Kyrkio-Postilla, Epist. Domin. 2 Adv., fol. 42, 6 och flera ställen) råder dem at häldre bruka så anse- nliga rikedommar och penninge-summor til Christi lefwande tempels tienst.

Den som har läsit *S. Clarae Minne*, trykt i Stockholm 1727, har exempel nog på sådana synder och Guds straff deröfwer, såsom

pag. 149, at den, som beslog det skypekande tornet af 166 alnars högd, miste sit lif, och huru 150 ducater specie förspildes på tuppens och knapparnas förgyllning. Dessutom är ock bekant, at mästaren Jacob Muth, som denna förgyllningen hade om händer, förlorade derwid sin och gesällens hälsa och kort dereffter lifwet. Se Jos. 6: 26; 1 Reg. 16: 34, Gen. 11: 4; Gottfr. Arnolds Kirchen- und Ketzer-Historie, 2 delens företal, § 4, framför 16 boken.

§ 15. När Christus ser på detta tornet och flera sådana ut- och inwärtas högder, då säger han til sina lärjungar: »Det som är högt för menniskiom, det är en styggelse inför Gud (Luc. 16: 15). Aldrig samtycker den nedrige Jesus af Nazareth til sådan obarmhertig widskieppelse, då man förspiller de fattigas del och hwad torfftige åhörare med swett och möda förwärfwat, derjämte styrkandes dem i en påfisk wantro, likasom skiedde Gudi en ära och tienst dermed, at man så offrar på stock och sten. Såsom Israeliterna fordom hade sin lust på Baals högder (2 Chron. 31: 1, cap. 33: 17, cap. 34: 3), så har ock Babel sina sju bärg (Apoc. 17: 9), hwarpå det ligger. Men jag lemnar at omröra dem denna gången. Folket ligger mäst öfwer alt i kiöttet och de yttra sinnen (Rom. 8: 8) och kunna der icke fatta, hwad Christus genom sin ängel uppenbarar Iohanni uti öknene (Apoc. 17: 3), derest han separerad och skild från werlds- och kyrkio-yrsla med nykter anda får se Guds under. Deremot kunna de, som äro befaste på jorden i Babel, intet se Guds rikes skiönheter och härliga stad, ty deras hiärtan och innre sinnen är intet öppnade under ny-födelse; derföre tro de intet, at Christus är förmer, än alt hwad i werlden glimmar och högt estimeras (Matth. 12: 6—8; 1 Cor. 2: 8—12). Deras romerska erudition och grækers wisdom samt judiska behag i ceremonier och präktiga hedniska kyrkior, det gör, at de stöta sig på Jesu enfallighet och Nya Testamentets stilla gudstienst i Andanom.

§ 16. Hwarje sect² påstår wäl, at hon är den rätta kyrkan och at hon har Guds ord och sacramenter rätt, men just deri begås de störste styggelserne, när deras gamle Adam med orent predikande och sacramenternas ohelgande apa effter Christum och hans apostlar. De hafwa ju¹ intet Christum i sig boende såsom en wän, utan werlden, satans skiöka, har intagit dem. Derföre äro de just den samma babiloniska skiökan, som med sin orena fyllnad är en gyllene kalk [och] gör de fåkunnoga så drukna genom falska promesser och Skrifte-

¹ T. 269 och N. 1637 *nu*.

² I handskrifterna *secten*.

nes förtydning, så at de inbilla sig ewig salighet, när de tro hennes mysteria iniquitatis eller falska Guds ord och sacramenter.

Både hon och hennes adhaerenter föregifwa, at Herrans tempel är hos dem och at de äro den rätta Christi kyrka (Jer. 7: 4—8). Men Christus ser det wäl och ter det äfwen Iohanni, huru oförskiämd skiökan är, då hon framvisar böleris kalken såsom et wård-teckn, at hon wore en kysk brud (Apoc. 17: 4).

§ 17. Kärleken förgäter hon, som dock är den himmelske konungens libbri eller håf-färg och ädlasta gåfwa (Joh. 13: 35; 1 Cor. 13). Härmed skiljer Jesus sit folk ifrå drakans wildiur. Apostelen betygar också, at den rätta tron är wärkande genom kärleken (Gal. 5: 6), nemliga en wärkelig kärlek (1 Joh. 3: 18), jämwäl emot kättare (Gal. 6: 10; 2 Petr. 1: 7). Hwar blifwer då samwets twång? Ty kärleken gör sin nästa intet ondt (Rom. 13: 10). Kom ihog, at Guds Son är när förhanden, och för honom blifwer hwarken orthodoxiens smink sittande på skiöko-ansikten, ej heller de wäldigas starka makt ståndande (Apoc. 22: 12, cap. 2: 23, 24; cap. 19: 11—21; Prov. 21: 30, 31).

Inför honom är det sant och wisst, at den christeliga evangeliska kyrkan uplifwas och röres af hans kärlek och kan således icke förfölja andra. Men deremot har samwetstwång och andras förföljande alltid warit en antichristisk och babelisk kyrkos egenskap (Apoc. 13: 15—17; Dan. 3 och 6 capp.; Act. 13: 27, Dan. 11: 32—35; Jer. 26: 11—16; Joh. 16: 2).

Min käre läsare, jag är wäl intet angelägen om menniskiors witesbörd för sanningen, som är stark nog ensam. Likwäl må jag förehålla lutherska präster följande påminnelse, den Doct. Cramerus, deras medbroder, satt i sin bibel under Apoc. 13: 17 och lyder på svenska således: »Så högt hafwer påfwens makt stigit, at den som ej wil erkänna honom för kyrkones hufwud och således bära hans wederteckn, den kan ej allenast icke¹ föra fri handel och wandel, utan får ej heller någorstädes wistas och bo (så mycket hos påfwen står). Ty giorde ock Martinus V in Concilio Constant. bland andra en sådan lag: »Qui non agnoscunt Romanam sedem, nullum larem foveant, nullos contractus ineant, aut negotiationes aut mercaturas exerceant, aut aliqua humanitatis solatia cum Christi fidelibus habere permittantur».

§ 18. At det är tyranniskt och wärre än hedniskt, när Christi namns missbrukare förfölja Christi läros och lefwernes enfaldiga,

¹ Saknas i N. 1637.

dygdiga och redeliga bekiännare, det nekar ingen (se Apol. August. Confess., pag. 76, edit. Lips.; item Artic. Smalcald., P. 3 Art. 12; it. Secret. Wildes Hist. Pragmat. Sveciæ cap. 3 sect. 2, § 20 num. 2, 11, 17; ibid, sect. 3, § 29 num. 7, 14, et sect. 4, § 43 num. 20), såsom ock alle¹ måste medgifwa, at mun-christnas synd, när de förfölja Christum, är större än Pilati och andra blinda hedningars (Matth. 11: 20—24; 12: 38—45 och Jos. 19: 11). Men som det i application kommer an derpå, om du eller jag äger Christi sinne och läro, så wil jag bewisa dessa² tu theoremata, nemliga: 1:o. Det är christeligt och evangeliskt, at man i kyrkio-societeten tål dem, som hafwa en god wilja och et botfärdigt sinnelag, oaktadt de icke ännu wore så riktige i concepterna och idéerna. 2:o. Det är ock christeligt och evangeliskt at i en borgerlig societet eller på Guds jord, besynnerliga i hwars och ens fädernesland, tolerera dem, som gifwa konungenom, hwad honom tilkommer, fastän de icke woro sanne Christi lemmar, och äfwenwäl fastän de icke woro af konungens och de regerandes tro.

§ 19. Hwad det förra widkommer, så är Christi egit exemplariska lefwerne med sina lärjungar bewis nog, at en sådan fördragsamhet mot swaga lemmar är christelig. De hade ju bland andra praejudicier jämwäl en tanka om et werldsligit rike, derest Christus (utan at dö först) skulle blifwa konung och de hans mäktige medregenter. Deraf kom en annan willfarelse, nemliga at de så nödigt trodde, hwad han lärde om sin bortgång, korsfästelse, död och upståndelse. Likwäl, som deras hiärta fattat kärlek til Christi efterföljelse och sanning, så fördrog han dem såsom swaga bröder, wäl wetandes, at de försakelses vägen blefwo alt mer skickelige til at undfå Andans smörjelse, som dem i al sanning leda kunde (Joh. 16: 13, 14; Matth. 20: 20—28; 16: 21—23; 28; 10—17; Luc. 24: 21).

§ 20. Twertom är det i kyrkio-societeten en babelisk och ochristelig tolerance, när andeligen liflösa menniskior (de der hafwa sit nöije och lif i synder och denna werldenes elementer och ceremonier) anses såsom lemmar i Christi bröderskap eller de trognas församling af ingen diupare grund än denna, nemliga at de bekänna den läran eller de satser, som der i landet äro antagne; hwilke dock (om de än woro sanne) icke annat äro NB i deras hierna än minnesbilder, hwari den H[elige] Ande intet bor. En sådan tolerance i kyrkio-societeten är emot Christi sinne, som ses kan af Matth. 23: 8; 2 Cor. 6: 14—18; 1 Cor. 5: 9; 2 Cor. 11: 20; Apoc. 2: 2.

¹ T. 269 och N. 1637; V. såsom alle ock.

² Ej i T. 269 och N. 1637.

Skulle man nu göra application häraf på svenska församlingen såsom den alment samlas i kyrkiorna, så wore *först* at påminna, det här ingen församling eller fåra-hiord synes, som wore utkallad ifrån werldshopen, ty församling och werlden äro här i kyrkiorna *et*. Men skulle någon prästman påstå, at han hade en fåra-hiord at föda, då kunde *för det andra* frågas, hwi han så tolererar getter och bockar ibland fåren eller anser skrymtare och ogudaktiga såsom Christi eller christendomsbröder. På Guds jord bör han tola dem, til des Christus skiljer dem åt (Matth. 25), men sina egna får borde han känna (Joh. 10: 3) och afskilja från werldshopen, fastän han då finge allenast en ecclesiolam, liten skåck, öfrig (Act. 19: 9; Ps. 12). Någre upväkte Hallenses hafwa begynt tänka på sådan samling eller ecclesiolam in ecclesia — potius in republica. Men eljest såfwer man så söteliga på gamla dräggen, at man icke allena wid altaren, funten och eliest i bröderskapet anser werldsmenniskior såsom christna, utan ock, så snart sådane fått kapp och kraga uppå, så anses de såsom christnas åldermän (präster och lärare) och soumitterar sig största hopen under dem, som under infallibla hufwuden i trones saker.

§ 21. Sådan antichristisk confusion borde erkännas, så blefwe man wäl angelägen om hielp, och då skulle sädenes Herre intet försumma sin tid (Matth. 9: 36—38; Ps. 12: 6). At man härom påminner, skier icke förgiäfwes, ty det är en almen siuka hos prästerna, at de för consistorier och domstolar anklaga dem, som effter deras tycke — *ορθὰς δόξας* — fara wilse i theoretiska satser, men öfwerse med dem, som med förståndet hysa och med tungan offentliga utsprida sådana practiska satser och grund-reglar, som stöta omkull grundwalen för al lefwande tro. Til exempel: De som besöka caffè-hus och källare eller andra offentliga lag, weta nogsamt, hwad tal och lära der framkommer. Sådant oandeligit tal fräter omkring sig såsom kräfwe-tan (2 Tim. 2: 16, 17) och utestänger den lefwande trona. Såsom när högmodige menniskior utsprida sit kätteri på detta wiset: En kiäcker karl står på sin respect; man måste hafwa ambition om sig; man får intet så låta förakta sig, man måste revengera sig; man kan intet efftergifwa den skymffen utan satisfaction etc. Sådane kätteriske satser utspridas offentligen, och ingen hörer, at någon blifwer derföre anklagader, fastän läran strider emot trones grund och hafwer offta dueller och flera skadeliga påfölgder med sig i borgerliga sammanlefnaden, såsom bekant är (Joh. 5: 44, Luc. 14: 33, Matth. 5: 39—44).

§ 22. Om den sednare tolerancen, som kallas den politiska eller lekammelige, menniskliga och borgerliga (§ 18), wore nu så mycket tienligare at tala frimodig sanning, sedan Swea Rikes prästerskap A:o 1734 ingifwit et förslag, hwilket de ock wunnit, men somlige af dem icke sielfwe¹ effterlefwat de i Kongl. placatet af år 1735 d. 20 Martii stadgade warnings-grader, uti hwilket de utestänga infödda svenska män från sådana lekammelige fördelar, som utländske af främmande religion niuta. T. ex. en reformert handelsman från Holland etc. tolereras i landet utan at blifwa angripen af pastore, praeposito et episcopo loci för sin religion, så länge han intet utsprider sina meningar. Men en infödd svensk köpman, som gifwer den lutherska prästen den borgerliga krono-skatten, som kongliga placaten påbiuda undersåtomen (och eljest förutan wanliga utlagor skulle gifwas åt andra cronones upbördsmän), han får intet wara i fred för prästerna, oansedt han för sin tro och samvete skull icke mer än den reformerte kan betro sin siäl i prästernas vård. Oaktadt han ingen god lära kan wänta af dem, så blifwer han dock för separations skul frå den antagna läran och kyrkietiensten, i krafft af kongliga påbudet effter prästernas förbemälte project betungad först af sina sochne prästers onyttiga disputer, sedan af probstens och consistorii partiska förhör. Och sedan de med (så kallad) förbön på predikstolen renommerat honom, öfwerantwardas han åt werldslig rätt och warder således på höfligit maniere ändteligen drefwen ur riket med antydan at intet få komma tillbaka, med flera swårigheter, som landsflyktighet hafwer med sig. Hwilka olägenheter alla en utländsk köpman från Holland och Engeland här i Sverige är fri före, oaktadt han inga penningar gifwer åt lutherska prästerna, af hwilka den svenske separerte handelsmannen intet mer betienar sig än desse.

§ 23. För min del har iag intet jordiska förmåner at strida för, ty mit timmeliga arf har jag afsagt mig och är nöjd med Levi lått (Deut. 10: 8, 9), wäl wetandes, at Herren icke binder munnen til på oxan, som tröskar (1 Cor. 9: 10), utan låter den lefwa af altaret, som tienar derwid (ibid. v. 13), til des murarne i Jerusalem blifwa så wäl upbygde, at man får oxar uppå Guds altare offra (Ps. 51: 21).

Imedlertid wil iag wara trogen där, hwarest Gud hafwer satt mig och jämte wördnad för Guds försyn och ledsagande wil iag ock ära hans bud och löfte i Ps. 37: 3, som så kan öfwersättas effter ebreiskan: »Hoppas på Herran och gör det godt är (NB collato versu 27), så får tu blifwa i landet och näras af (hans) trofasthet».

¹ Ej i T. 269 och N. 1637.

För öfrigit lemnar iag min land-lösta båt för Guds wind och styre, såsom den der intet bor på jordene, utan kan tala opartisk sanning¹ om den borgerliga tolerancen. Jag är intet mon om œconomiska skiäl för densamma på holländskt maniere, oaktadt det intet wore illa at påminna, det ärchebiskopen i Saltzburg gjorde sino lande en ansenlig skada, då han för några år sedan förjagade tusend-tals goda inwånare. Sammalunda skulle det ock skie i Swerige, om alla de hundra-de, ja wäl någre tusende woro uppenbare, som i kundskap och theorie differera från prästernas orthodoxia; at förtiga at det ibland prästerna sielfwa äro nu för tiden ganska många spenerianer och hallenser, hwilke åtminstone i löndom förkasta theologiam irrogenitorum samt med andra schellwigianorum och fechtianorum werldsliga satser.

§ 24. Men iag concentrerar min demonstration i följande sanning och bekännelse: Christus Jesus, som är en närwarande Herre öfwer himmel och jord, tycker intet om, at Sweriges präster förfölja, fängsla och förjaga hans kära barn och klena fåhra-hiord (Act. 9: 4, 5). Ja, än mera, om de för wilfarelse i läran angifne och dömde icke hade ena lefwande tro på Christum, så wore dock likwäl hans tålmodiga sinne likmätigt at tåla redeliga undersåtare och stilla menniskior på jorden eller i landet, derest Gud satt dem, til des hans tid kommer at dömma och exseqvera effter sin egen wishet och makt. Bewis härpå ligger uppenbart i Matth. 13: 24—30, 37—43, derest Christus lär oss, at hans faders långmodiga sinne är sådant, at hins ondas barn (otrogne och werckelige kättare) tolereras här i werlden, på jorden, derest de kunna lefwa och bo, åtniutandes fadrens almenna godhet i naturens rike (Matth. 5: 45, Ps. 73). Hwarföre ock werldslig öfwerhet såsom Guds betiente i naturens rike icke bör jaga menniskior från deras jord, nemliga der Herrans försyn låtit dem födas bo och wistas, allenast de gifwa konungenom hwad honom tilkommer och wisa den trohet, som hos en undersåte jämwäl af naturliga kraffter finnas kan. En sådan uttydning af Jesu rena läro i anförda rum kan åtminstone af lutheraner icke förnekas, ty Doct. Luther sielf förklarar det så för dem: »Detta evangelium lærer oss, huru wi oss emot kättare och falska lärare skicka skolom. Christus säger uppenbarliga: Låter bägge wäxa in til skiörde-tiden. Wi skolom intet utrota eller förjaga dem. Med Guds ord skal man här endast drifwa saken. Nu wil man med wäld drifwa ut ogräset, likasom wore wi de samma, som kunde regera öfwer hiärtan och andar och liksom ägde wi den förmågan at giöra dem

¹ T. 269 och N. 1637 opartiskt.

rätta och fromma, hwilket dock Guds ord allena göra måste — — —. Det skulle billigt förskräcka alla kättar-mästare — — —, fastän de hade kättare at göra med. Men nu förgöra (adde förjaga) de¹ de rätta heliga och äro sielfwe kättare. Hwad will det annat heta, än at de rycka up hwetet och föregifwa dock, at de plåcka up² ogräset». Lutheri Kyrkio-postilla, Dom[in.] 5 p[ost]. Epiph. fol. 362, edit. Arnold.

§ 25. Skulle lutherske präster med flera, som tagit del i deras synder, ursaka sig och säija: Wi ärom dock intet så stränge som catholiquerne, om hwilka Lutherus sade, at de förgöra folk, då låter jag D. Spener swara först så här: »Den romerska kyrkian låter sin förföljelse för religions skul icke lätteliga mera komma til lifs-straff. Likwäl rasar hon med förjagande, beröfwande, uteslutande från al näring med flera thylika pressurer mot dem, som sig til henne icke begifwa. Doct. Spener, Erklärung Epist. ad Gal. 4: 29, pag. 578.

Sedan må med skiäl påminnas, at man hafwer hit intils intet kommit dem så särdeles förnär. Derföre wet man intet ännu, om icke deras swarta kläder torde blifwa stänkte³ med trogna bekännares blod, innan saken blir afgjord. Ändteligen om de corporal-straff med några weckors fängelse på watten och bröd med mera skulle exsequeras, som i religions mål äro stadgade, så kunde ock snart hända, at swaga naturer blefwo derigenom döda och förgiorda. I alt detta hoppas jag genom Jesu nåd blifwa nöjd och upoffrad åt Guds goda wilja.

§ 26. Men hwad den anförda liknelsen (§ 24) angår, så torde någon inwända: Wi gjøre så, som der står, wi tåle⁴ ibland oss ogudaktiga och dömmom dem icke i förtid. Jag swarar, at de som med begärelserna fara wilse från Gud och med lefwernet från Christi praxi, nu af eder tolereras såsom lemmar i församlingen, där de man föra en politice ärbar lefnad, — det är redan § 20 bewijst wara en ochristelig tolerance och en Babels confusion. Men at de i riket tålas såsom undersåtare, fastän de icke hyllat sonen (Ps. 2), det är enligit med Guds tolamods rikedommar. Det är ock nödwändigt, om annars landet skulle blifwa bebodt. Ty om alle ogudaktige skulle ut ur Sweriges gräntsor, huru många skulle wäl bli qwar? Luc. 13: 23 seqq., Es. 1: 9. Ja, swarar du, dem allena wiljom wi hafwa ut, som hysa wilfarande meningar. Käre! Äro då icke alle ogudaktige i wilfarelse? 2 Petr. 1: 9; 1 Cor. 2: 14, Es. 59: 10. Och om de än af kiöttsliga orsaker lärdt catechesin och symboliska

¹ Uteglömdt i V.
N. 1637 *bestänkte*.

² T. 269 och N. 1637; V. *ut*.

⁴ T. 269 *lätte*.

³ T. 269 och

böckerna på fingrarna utantill, så äro de dock blinde innantill (1 Joh. 2: 9, 11) och kunna intet annat än hysa och utsprida (i samtal och dragande exempel) idel förföriska maximer och practiska willo-meningar. Doct. Majus in Dissertione de haeresi practica betygar, at den är ej mindre en kättare, som far wile från et christeligt lefwernes rätta wäg och går sina egna vägar, än den, som i theorien går ifrån den uppenbarada läran.

At de ogudaktigas samtal, omgäinge och exempel äro wäldige wilfarelses predikanter, det är allom bekant. »Verba movent, exempla trahunt». Men de rigoureuse orthodoxi äro partiske, när de i riket hysa och promovera dem, som dageligen utsprida practiska kätterier, men bortjaga, fängsla och straffa dem, som kunna fara wile i theorien eller ock ofta äro bättre än de både i theoria och praxi. Ty man wet de påfwiskas och deras döttrars procedurer, nemliga den beskylles för wilfarelse och säijes förtyda Skrifften, som förstår henne annorledes än (magistri nostri, qui vocantur ecclesia) effter fädernas enhälliga tradition och consens, ware sig i de symboliska böckerna eller andra menniskliga skriffter, hwilke wäl endels, såsom scripta patrum, i god mening warit sammansatte (cfr Lib. symb. pag. 572) men blifwit sedermera missbrukade af secteriska sinnen til andras samwets förtryck, bindande och förblindande.

§ 27. De påfwiskas samwets-twingande stadgar och ochristeliga förhållande i religions-mål borde billigt wara så styggt och förskräckeligt i protestanternes håg och minne, at desse borde billigt bedja Gud bewara dem för hinas fall, helst som Gud aldrig befallt dem sådant. Religions saker woro wäl så öme och angelägnä för Christo och hans apostlar, at de wäl försedt effterwerlden med tydeliga bud om kättares förjagande, så framt detta i deras råd befunnits rätt och tilbörigit. Men nu finnes i hela Nya Testamentet intet bewis derpå, at öfwerheten bör å Christi wägnar med borgerliga straff (wanryktande, infame, bandlysning, fängelser på watten och bröd, långwariga arrester, landtförwisning, näringsbetagande, afstängande från civil-beställningar med mera sådant) anse och belägga dem, som icke wille wedertaga Jesu lära, än mindre menniskio-stadgar och inbillningar. Jesus Christus talte icke illa derpå, at grofwe kättare, saduceer och phariseer tolererades i Judalandet at där bygga och bo. Men han berömde den kärleken, som wistes af samaritan mot en främmande religionsförwandt (Luc. 10: 29, 30). I Gamla Testamentet finnes icke heller, at David

illa giordt, då han tolererade främmande religioner hos Moab, Edom och flera, som woro under hans wälde på kropsens wägna (Ps. 60; 2 Sam. 8 et 10; 2 Chron. 18).

Den kärleksrike Guden wet wäl, at den sanna religion, hans Andas lius och kärlek, icke kan med trug¹ och wäld införas i menniskiorna. Guddommelig wärkan och kärleks krafft ford-ras dertil, om någon menniskia skal försättias i nya födelsens stånd, derest allena en äkta religion är til finnandes. Ser på Jesum, I Sweriges regenter! Han trugade ingen til sin sanna religion utan lemnade allom fritt wal at öfwer gifwa densamma, om de wille. Hans ewiga lifs-ord bandt dock Petrum at blifwa qwar (Joh. 6: 67).

§ 28. Jerobeams synder och estats-religions-stadgar, som från släkte til släkte blifwit fortplantade, förgylte och ökte, de äro så styggelige, at iag denna gången intet får se på dem (1 Reg. 12: 26—33 et seqq. capp.), utan wil nu taga saken på det lindrigaste, nemligen: Jag föreställer mig en protestantisk konung, som wid sin regering har denna grund-principe: *Ingen potentat kan wara lyckelig, som förföljer fromt folk*. Nu supponerar man ock, at en så mild konung icke heller för estats-raisoner wil up-offra något menlöst Jesu lamm eller får åt ulfwarnas klor. Huru skal då en barmhertig och huld öfwerhet bringas derhän at låta placat gå ut til fromt folks plågande, utswältande och förjagande? Jo, på detta wiset: En falsk prophet kommer fram i Christi tienares gestalt och säger: »Bibelen är icke tilräckelig eller tydelig nog at wara en symbolisk bok, utan våre höglärde² biskopar, professorer och clerker, som wid academier undfått Andans rätta mening, de hafwa lemnat oss rätta nyckelen och proberstenen til Skrif-tenes förklaring. Densamma är ock i offentliga conciliis af ko-nungar och riksens deputerada wedertagen och ensam privilegi-erad. Derföre om någon ringa person, nedswärtad af skriff-tlärdä, angifwes såsom willfarande, så måste det wäl wara sant; och effter kongliga försäkringen och på conciliis grundada riksdagar i criminel-mål, måste en sådan med straff beläggas, androm til skräck och warnagel» etc. etc.

§ 29. Sådana orationer äro både gamla och nya. Likfult består sanningen fast på sina pelare och de falska propheternas andeliga souverenité måste en gång falla, ty den står på dref-sand.

Det är ju³ oförnekeligit,

¹ T. 269 *twång*.   ² T. 269 och N. 1637 *lärde*.   ³ T. 269 och N. 1637 *just*.
Kyrkohist. Årsskrift 1911.

a) at bibelen är tydeligare än Formula Concordiae, renare i läran och tienligare för praxin, wiss och tilräckelig för allom dem, som wilja giöra Jesu faders wilja (Joh. 7: 17).

b) De höglärde och deras academier äro icke de wisaste, utan dens Alsmäktigas ande kommer hälst til de nedriga, enfalliga och lydiga Jesu korss-lärjungar (Job. 32: 7—9; Matth. 11: 25—27; 1 Cor. 1 [et] 2 capp.).

c) Konungars, riksens wäldigas och conciliers omdömme och vota i trones saker äro icke infallibla eller ofelbara at lita på för ewigheterna (Ps. 62: 10, Sap. 9: 14, Prov. 3: 5, Exod. 23: 2).

d) Hafwer en konung edeligen försäkrat, at Herodias dotter skall få Johannis hufwud, så är botfärdighetsprof, om han på Guds makt ryggar sin ed. »Quod male juratur, pejus servatur». Matth. 14; Apoc. 17: 16.

e) Christi sanning och lemmar hafwa här på jorden merendels från christendomens början måst wara för werlden okände och fördolde under allahanda korss och föraktelser, forna synder och närwarande skröpligheter, ondt rykte, fattigdom, nedrighet, enfallighet och flera stycken af Jesu beläte. Däraf har det skiedt, at werldenes wise och wäldige effteråt först fått se, i hwem de stungit hafwa (Es. 45: 15, Matth. 11: 6, Col. 3: 3, 4; Sap. 5; Zach. 12: 10).

f) Skulle ock någor af de många i Sverige framställas androm til warnagel, så har jag det förtroendet til den Jesum, som står oss på högra handena bi, at hans korsses gemenskap skal blifwa en starkare præco veritatis, sanningenes härhold, än alla döda klockor och predikstolar (1 Cor. 1: 23—31; Phil. 1: 12—14, 20).

§ 30. Denna materien är wärd at uptaga och förelägga bredare. Christi evangeliska lära förehåller jämwäl dem höglärdom och wäldigom en hiärtans ödmiukhet och barnasinne, om de någonsin wilja komma in i Guds rike (Matth. 18: 1—3). En konung, en biskop, en autoriserad man, får intet förhäfwa sig öfwer sina bröder (Deut. 17: 20), utan »ju högre tu äst, ju mer ödmiuka tig, så warder Herren tig huld» (Sir. 3: 20). Wid så förödmiukat sinne lærer en konung, en biskop och werldslig dommare gärna wörda Christi och hans faders hushåldning, som hälst tildelar dem fåwit-skom, föraktadom och omyndigom de bästa gåfworna, diupasta uplysningarna och det ewiga lifwets närmaste kännedom; då deremot de wäldige, lärde och myndige i werlden mäst altid warit obeqwäme til at se och åtniuta Guds rike (Luc. 10: 21—24; Es.

33: 15—18, 22; Joh. 7: 48, 49). Hafwa de ock fått någon Andans smörjelse och lifs-crona, så äro de willige at nedlägga den för Jesum, som ensam och sielf är sin församblings infallible mästare, hufwud och souverain i trones mål, wäl wetandes, at de såsom andre menniskior kunna fela om sanningen, åtminstone i application, på de mångfaldigt olika siälars förande effter Guds outransakeliga wägar (Apoc. 4: 10, Matth. 23: 8, Rom. 12: 3; 1 Cor. 13: 9; cap. 14: 32).

Lutheranerne medgifwa, at konungen i Frankrike icke är christianissimus, när han grundar sina religionsplacat och förföljelser på den tankan, at påfwen och hans clericie med deras concilier skulle wara infallible. Cfr 1 Reg. 18: 18, Ps. 94: 16, 20, 21. Derföre kunde ock hos lutherska regenter och dommare med skiäl upstiga en thylik fråga och samwets-mål: »Ho wet, om icke detta är hazarderligt at belägga redeliga patrioter och enfaldiga Sweriges barn med häktelser och lekammelige exsecutioner, allenast på den grunden, at prästerne, deras åklagare, icke kunna fara wilse från Guds sanning? Wi wete likwäl, at judarne på samma lösa grund foro illa med Jeremia, säijande: »Prästerne kunna icke fara wille i lagen och de gamlas råd icke fela; kommer låter oss slå honom ihjäl med tungone» etc. (Jer. 18: 18, conf. Hos. 9: 1—7; Joh. 16: 2).

§ 31. O, du kära Sverige med dit prästerskap, tu behöfwer icke frögda tig eller berömma tig öfwer annor folk, utan bepröfwa i botfärdighet tin egen gärning och se til, at icke jämwäl tu i rörtröstan på tit Upsala-möte menar tig göra Gudi ena tjenst dermed at tu förjagar Christi barn (loc. cit. et Gal. 6: 4, 3; Matth. 3: 9; Joh. 8: 33—40). Af kyrkio-historien kan inhämtas, at den H[elige] Ande intet fått praesidera i den effter apostlarnas tid förfallna christenhetens almenna möten eller conciliis. Se Gottfr. Arnolds Kirchen- und Ketzer- Historie, besynnerligen die Allgemeine Anmerkungen von den[en] Ketzer-Geschichten, pag. 1—, 25 i första delen, jämwäl ock pag. 298—333 i fierde delen, edit. 1729; jämwäl hans Erste Liebe oder Abbildung des ersten Christenthums, Lib. 8, cap. 19, 20. D[octor] Rechenberg såsom en lutheran medgifwer ock skiäligt, at kyrkiomöten icke äga auctoritatem praetoriam, emedan de kunna fela. (In Appendice ad Libb. Symbb., cap. de Conciliis). Huru kan man då på deras grund upsätta stränga krigs-articklar för Jesu Christi strids-män och förfölja dem såsom fiender, när de icke hafwa concilii lösn? Huru kan man wåga sin siäl och salighet derpå, at Upsala möte A:o 1593 blifwit regerat af den H[elige] Anda? Se Doct. Luther, Tom. 2 Alt.,

fol. 329, öfwer 1 Thess. 5: 21, jämte monumenta historica öfwer Upsala möte.

I gemen är det ju en afgjord sak, hwad Catalogus testium veritatis pag. 953 intygar:

a) at man är skyldig mer tro en trogen privat person än et helt möte, så framt han hafwer et bättre Skriftenes witnessbörd eller andra wiktiga skiäl. Et concilium kan säkert fela, såsom de ock wärkel[iga] wilse farit. Sedan

b) är af Matth. 7: 14; Exod. 23: 2, Es. 5: 18, tydeligt nog, at de *mästa* vota eller rösterna icke böra höras och lydas såsom de *bästa* i religions mål, ty tron är icke hwars mans och fåå äro de, som finna sanningenes smala stig (2 Thess. 3: 2, Joh. 6: 44, 45). I Babel kommo ju förstarne, herrarne, landshöfdingarne, dommarene, fogtarne, rådherarne, embetsmännerne¹ och alle wäldige i landet tilsamman til at wiga belätet, som konung Nebucadnezar hade upsättia låtit (Dan. 3: 3). Likwäl woro Sadrachs, Mesachs och Abednegos vota wiktigare för Gud än alla de andras. Sammaledes i Joh. 7: 47—52. Då judarnas öfwerste präster och phariseer dristade derpå, at ingen af de öfwersta eller phariseerna trodt på Jesum Galilaeum, utan allena någre enfallige, som icke woro lagkloke, då stod Nicodemi votum allena krafftigt, honom til ewärdelig åminnelse. Cfr 2 Tim. 4: 16, 17. Såsom det ock om rådsherren Joseph berömmeligen skrifwes (Luc. 23: 51), at han såsom en god och rättfärdig man icke hade samtykt til synedrii råd och gärning² emot Jesum af Nazareth, judarnas konung.

Ändteligen är ock begripeligit,

c) at hwarken Upsala möte A:o 1593, eij heller något riksdagsbeslut kan å Guds wägna föreskrifwa dem frånwarandom, omyn-digom och oföddom, hwad de til saligheten giöra och tro skola (Apoc. 14: 6—9), ty Christus är när oss alla dagar intil werldenes ända (Matth. 28: 20). Han är intet så långt bortrester, at han skulle behöfwa vicarios. Fadrens högra hand, där han på sitter, är ju utsträkt i Swerge också. »Ther wil han wara min mästar' allén och mig sin anda sända, den i min nöd skal trösta mig och lära mig at känna sig och i all sanning leda.» Denne Sonen och hans ande gifwer allom³ frihet och nåd, rätt och lius til at sielfwe pröfwa, hwad deras egen frid tilhörer (1 Joh. 4: 1, Hab. 2: 4, 14; Apoc. 2: 2).

§ 32. Effter man nu wet, at Herren är til fruktandes, så är

¹ T. 269 och N. 1637 embetsherrarne. ² T. 269 mening. ³ T. 269 allena.

rådeligit at fara sakta med menniskiorna (2 Cor. 5: 11), ty man kunde på prästernas angifwande få at göra med sanna Jesu lemmar. Wore icke då förskräckeligt at skada eller fördrifwa dem? Zach. 2: 8, Ps. 105: 14, 15; 1 Cor. 8: 12. Tänk, du kära Sverige, huru det på Christi dag lärer anstå tig, då Herren säger: »Jag war hungrig och I gofwen mig icke äta (utan swälten mig än mera uti edra arrester), jag war huswill och I herbergaden mig icke (utan jagaden mig bort effter gadareniska swinaherdars berättelse, Matth. 8: 33). »Qui sunt gulae ventrisque mancipia, quos rectius suibus, quam fidelium animabus praefeceris (Libb. Symbb., pag 391, edit. Lipsiensis¹). »Jag war i häktelse och I sökten mig icke (till at tiena eller lösa mig, ty I hafwen sielfwe satt in mig). Sannerliga säger jag eder, hwad I icke hafwen — godt — giordt enom af dessa minsta, det hafwen I icke giordt mig ock» (Matth. 25: 42—45). Kära Sverige, du mit fädernesland effter kroppen, förgät icke at herbergera, ty dermed hafwa somlige fått änglar owetandes til herbergs (Ebr. 13: 2, 3). Det blir säkert och wist, at både i framtiden och på domedagen skal barmhertighet, saktmod och wälgörande berömma sig emot dom och stränghet (Jac. 2: 13, Phil. 4: 5). »Hwad är otilbörligare än at plåga oskyldigt folk för deras sanna meningar om Gud, allena derföre, at de af androm ogillas, hwilke igenom affecter och praejudicier förblindade äro? Det är intet åt, at en furste grundar sin dom på sina prästers myndighet, ehuru stort gudaktighets sken de ock föreburo, ty af otaliga exempel är klart, huru swåriligen annars fromtsinte och milde förstar til hårdhets utöfwande emot oskyldiga blifwit upäggade af sådana män, hwilke under helighets profession fördåldt sin dåraktighet eller arghet.» Så talar S. Puffendorff, *De habitu religionis ad vitam civilem*, § 51, pag. 171. Jag må lägga dertil, at om än den anklagade foro wilse i et och annat, så wore dock emot Christi sinne, at förjagan och förgiöran, ty Christus lärer oss, at wi skolom förhålla oss emot andras samweten, som wi wille, at vårt egit handteras skulle, der en mäktigare komme öfwer oss (Matth. 7: 12, Apoc. 13: 10, Es. 33: 1). »Såsom det icke kan hielpa eller behaga enom prästman, när honom något påtrugat warder, som är emot hans kundskap och samwete, så måste ock det samma

¹ I originalet lyda orden sålunda: »Bone Deus, quam noxium detestandumque hoc hominum genus est, ventris gulaeque mancipia, quos rectius porcis aut canibus quam fidelium animabus praefeceris». *Concordia Pia*, Lipsiae 1732, loc. cit.

betänkas med åhörarna, på det man intet tyrannie öfwer samweten föröfwar» — påminner Gottfr. Arnold in der Gestalt eines evangelischen Lehrers, Part. 2, cap. 12, § 11.

§ 33. Jag talar intet gärna om Guds straff och hotelser, ty jag wet, at sådant är Guds främmande¹ wärk. Aldrahälsst lockar han och tilbiuder kärlek, säijandes: »Mädan I nu tid hafwen, så görer godt, NB emot hwar man, men aldramäst emot edra medbröder i trone. I sinom tid skolen I upskära utan återwändö» (Gal. 6: 9, 10). Likwäl såsom Guds hotelser jämwäl hafwa kärlek til grund, så är wärdt at besinna följande, Apoc. 3: 10: »Den der leder i fängelse, han skal gå i fängelse, och den der dräper med swärd, han måste dödas med swärd. Thet är rättwijst för Gud (2 Thess. 1: 6) gifwa dem bedröfwelse igen, som eder bedröfwa. I herrar, öfwergifwer trug, wetande, at ock eder Herre är i himmelen och för honom är intet anseende til personen (Eph. 6: 9). Han skal förlösa de fattigas själar utur bedrägeri och öfwerwäld, och deras blod skal dyrt aktat warda för honom (Ps. 72: 14). De mäktige skola mäkteliga straffade warda, ty den som en Herre är öfwer alla, han fruktar icke för någons mans person, icke skyr han heller för någor makt; han hafwer giordt både små och stora och hafwer lika omsorg för alla» (Sap. 6: 7, 8). Men besynnerliga om fromma främlingar, Exod. 22: 21, Deut. 10: 18, 19: »Tu skalt icke undertrycka fremlingar, ty I weten, huru de fremlingar i hiärtat likar, effter I (protestanter) hafwen ock fremlingar warit i Egypti lande (eller passerat för kättare under påfwans regering, Exod. 23: 9). Tu skal icke böija fremlingens rätt, tu skalt ihogkomma, at tu hafwer warit en träl i Egypten och Herren tin Gud hafwer tig tädan löst» (Deut. 24: 17, 18). Den början til reformation, som Jehu gjorde, war god och hade sin lön (2 Reg. 9 et 10), men den borde intet stadna af utan fortgå til liusan dag (Prov. 4: 18), så at en påfwisk hårdhet emot fremlingar blefwo afskaffad. Religionstwång och närwarande författning i kyrkio-wäsendet gör äfwen ur Sverige många emigranter och exsulanter samt utestänger de fördrefna. Herren Gud skaffe bot häremot effter sit råd och i sin tid! Imedlertid så wele wi lida.

§ 34. Under sådant Jesu lidande sinne får jag dock icke förtiga, hwad Herren mig gifwit hafwer, utan jag måste betyga, at här finnes en skadelig confusion, då himmel och jord, christendom och politia, samwetsmål och civil-saker blandas tilsammans.

¹ T. 269 *fremmade*.

Det går dock icke an at commendera christnas samweten såsom oxar. Sedan Gud ingaf Lutherö mod och krafft at separera sig från påfwens kyrkio-wälde, hafwa både höge och låge så tydel[igen] förestäldt denna saken, at Christus, som tilstädes är, wäl hade orsak at säija: »Jag hafwer låtit pipa för eder . . . Jag hafwer ock låtit siunga sorga-sång til eder . . . Tyro och Sidoni skal drägeligare warda på dommedag än eder (Matth. 11: 16—22).

Bland de förnåma, genom hwilka Gud låtit afmana deras gelikar från samwetstwang, wil jag nu anföra kejsar Maximilian II, hwilken til generalen von Schwend således skref: »Gudaktighetens eller samwetsmålen wilja intet skipas med swärd. Icke kan heller någor annat tänka, i hwilken någon hog til gudaktighet, honetteté, frid och rolighet qwar finnes. Dessutan hafwer ock Christus och hans apostlar lärdt oss helt annat (än samwetswang), ty de brukade icke annat swärd än tungan, Guds ord och et Christo anständigt lefwerne. Deras seder böra nu invitera och locka oss at följa dem effter, så wida och såsom de effterfölgd Christum». Se Samlung auserlesener Materien zum Bau des Reichs Gottes, 9 Beytrag, pag. 55. Ibid. 3 Beytrag, pag. 311 anföres ock Owenus för de lärda så talande: »Skrymtare wilja införa en werldslig makt och myndighet, som utöfwes med jordiska wapn. Därföre i stället för påminnelser, förmaningar och broderliga bestraffningar, som med största lindrighet och frid i den H[elga] Anda brukas skulle, upfylles nu alt med tyrannie och ambition, med stämningar, processer, böter, buller och oro¹». I et gammalt manuscript har jag ock sedt, at när konung Johan 3:die i Sverige såg, at Lithurgien eij kunde mot undersåtarenas wilja införas, så wardt han stilla, säijandes: »Video me non esse dominum aut regem conscientiarum.» Wi se, at wi icke äro konung eller herre öfwer samweten.

§ 35. »När hwar och en sin sysla skiöter, så går alt wäl, ehwad oss möter». När nu werldslig öfwerhet sträfwar effter at skiöta² sin sysla och Christus får regera sit rike, då går alt wäl til. Bland lutheraner borde det wara uppenbart i ord och gärning, at werldslig öfwerhet icke fådt fullmakt³ eller befallning af Gudi til at såsom öfwerhet genom swärd, placat och allahanda civil-straff intrycka Guds och Christi lefwande kännedom i siälar och dermed göra dem saliga. En hednisk och catholisk öfwerhet är ju ock af Gudi (Rom. 13) och bör likwäl icke twinga undersåtaren til at tro

¹ T. 269 och N. 1637 *ord*.   ² T. 269 och N. 1637 *göra*.   ³ T. 269; V. *makt*; saknas i N. 1637.

och effterlefwa deras prästers beslut, canones och conciliorum lära, hwilken i deras länder wil ock passera för rätt, orthodoxe, ja, infallible. Dageliga förfarenheten witnar nogsamt, at werldslig öfwerhet wid högre och nedre domstolar hafwer nog at giöra med det lekammelige regementet, nemligen til at afstyra wåld, förswara och hägna undersåtarenas ära, lif och gods, samt effter möijeligheten befrämja deras jordiska trygghet och wältrefnad.

- Hwilket arbete, när det troliga förrättas, hafwer sin wissa lön (1 Tim. 2: 1—4; Jer. 29: 7). Hit kan lämpas, hwad Sirach lærer cap. 3: 22: »Hwad Gud tig befalt hafwer, ther tag altid wahra uppå och tänk icke öfwer tina förmågo.» Så war Jesus trogen i det honom befalt war (Phil. 2: 8, Joh. 10: 18), och hwad hans embete intet wederkomm, det lät han fara (Luc. 12: 14). Uti templet eller samweten wil Gud sielf wara Gud, mästare, regent, lagstifftare och dommare. Fördenskul straffades Israels konungar, när de satte sin tröskel brede wid Guds tröskel (Ezech. 43: 7, 8), menandes, at de äfwen så kunde herrska i Guds hus såsom i deras eget hus.

§ 36. Denna läran må mig icke bestridas, åtminstone intet af lutheraner, ty Doct. Luther (Tom 2 Jen., fol. 180) skrifwer således: »Det står på hwars och ens hazard, huru han tror, och måste han för sig sielf se til, at han tror rätt, ty så litet en annan kan i mit ställe fara til himmel eller helfwete, så litet kan han ock i mit ställe tro eller intet tro. Och så litet han för mig kan öppna eller tilsluta himmel eller helfwete, så litet kan han drifwa mig til tro eller otro. Så ligger det nu på hwars och ens samwete, huru han tror eller icke tror, och skier dermed de werldsliga makterna ingen afbräck. NB Den werldsliga makten må wara tilfrids med sina affairers skiötande — — — och ingen med wåld twinga (til trona), ty tron är et fritt wärk.» Och i Lib[ris] Symb[olicis] (pag. 314, 315 edit. Lips.) utföres saken vidare så här: »Församlingen kan aldrig bättre gouverneras och wid makt hållas, än när wi alle lefwom under det enda hufwudet, som är Christus. — — — Påfwen är den sanne Antichrist, som uphäfwit sig öfwer och emot Christum, i thy han icke wil, at de christne skola salige warda hans makt förutan. — — Det är uphäfwa sig öfwer Gud (2 Thess. 2). Och sannerl[igen] hwarken turkar eller tartarer giöra så, fastän de äro christenhetens grymme fiender. Utan de tilstädja, at eho som wil, må tro på Christum, och de taga allena skatt och utwärtens lydno (til kroppen) af de christna. Men påfwen förbiuder denna trona och säger, där någor wil salig warda, han måste åtlyda honom.

Men det wele wi intet giöra, om wi än derpå dö måste i Herrans namn — etiamsi nobis propterea moriendum sit in nomine Domini. (Ibid. pag. 350). Alla fromma hiärtan måste besinna de willfarelser och tyrannier, som äro i påfwens rike och se til, at de först bortkasta willfarelserna — — —, sedan må de ock betänka, hwad missgärning det är NB wara behielpelig til orättmätig grymhet med fromma människors förgiörande. Korteligen, det är icke evangeliskt, ej heller christeligt at fäckta med förföljelser emot kättare». (Lutherus Tom. 7 Jen., fol. 144).

§ 37. Men som den falska kyrkian alltid wil hafwa et tämmeligit skien, som hade hon rätt emot den sanna kyrkian, hwilken lider förföljelsen, så brukar hon Skrifftenes språk til fikonablad; hwilke dock nu, sedan det begynt dagas, icke räcka til at betäcka hennes blygd. Tertullus kan mycket språka, men det har dock ingen art (Act. 24: 1; 1 Cor. 4: 20). Theologi orthodoxi ecclesiae Lutheranae winlägga sig at uphöija lutherska förstars rätt och wälde, plikt och embete wid deras läros och kyrkio-tienstors förswarande. Men sedan alla ceremonierne och processerne blifwit hållna, stadnar dock saken i detta axiomate: Den som intet låter säija sig af lutherska präster och intet kan mot sin öfwertygelse bejaka, at symboliske böckerne rätt fattat Skrifftenes mening, den måste anses såsom obstinat, halsstarrig och en kättare (Joh. 18: 30). Och sedan en sådan blifwit dömd, publicera de lärde i offenteligt tryck: Denne man blef icke dömd och straffad fördenskul, at han for wilse til förståndet, ty wi wete wäl, at förståndet icke kan eller bör twingas med kongelig lag och straff til at se annars, än saken wisar sig i förståndets öga, utan deraf blef han straffwärd, effter hans wilje war obstinat, med mera sådant. Jämför Doct. Korthold, De calumniis gentilium adversus christianos.

Sådana slags lärare, som gärna ropa på den werldsliga armens bistånd, emedan de intet känna Guds ords krafft, de förebära, at luthersk öfwerhet har rätt och makt til at förjaga kättare, derföre at hon är christelig eller en christen öfwerhet. Denna saken wore wärd at afhandla omständeligare,¹ men nu låter jag mig nöija med följande swar, som kan tiena till en grund-wal framdeles, om Gud gier nåd, listid och lägenhet dertil.

§ 38. Nemligen en och samma höga öfwerhetsperson kan i olika relationer eller afsikter anses a) såsom en människa, b) så-

¹ T. 269; V. och N. 1637 omständeligen.

som *en*¹ gemåls äkta man, c) såsom en regerande konung, d) såsom en läkare, e) såsom en christen i större eller mindre framsteg. Effter dessa olika afsikter hafwer samma höga person differenta plikter, förmåner och förrättningar. Til exempel:

a) Såsom en menniskia åligger samma höga person at lida menniskior omkring sig, hwilken dygd wildiur och omennisklige menniskior intet hafwa. Konung Nebucadnezar måste i 7 års tid umbära denna förmån för sina² synder skull, til des han förödmjukade³ sig under Gud och fick et menniskligt hiärta igen (Dan. 4: 13—34).

b) Såsom drottningens gemål tilkommer konungen effter äktenskaps löffte at älska henne allena i nöd och lust, såsom Christus lärar i Marc. 10: 6, 8, hwilken Christi lära ingen luthersk präst äger makt til at ogilla. Uti Gottfr. Arnolds Kirchen-Historie, 16 bok., cap. 1, § 8, berättas om kejser Ferdinando I, at när han A:o 1562 hade grefwe Günther von Schwartzburg med sig på en resa, har han i förtroende sagt til grefwen, hwilken redan blifwit lutheran: »Es hätte nicht viel gefehlet, Luther hätte ihn auch auff seine Meynung gebracht, aber, als er dem Landgraffen in Hessen zwo Gemahlinnen verstattet, so hätte er ihm nicht mehr glauben wollen».

c) Såsom en regerande konung äger han at befrämja rikets timmeliga bästa, frid och rolighet och niuter (jemte annat godt) trogna undersåtares förbön til godo.

d) Är konungen förfaren i medicine, så har han den fördelen at genom god diæte, måttelighet och kyskhet undwika den myckna olägenheten, som et wällustigt lefwerne förer med sig. Men som gudsfruktan förnämligast ökar dagarna (Prov. 3: 2), så är det

e) en önskelig sak, när konungen jämwäl winlägger sig om at blifwa en christen, det är en sådan, som bebos och ledes af Christi anda.

§ 39. Nu får jag komma närmare til at beswara det i 37 § andragna inkastet, nemligen, jag nekar intet, at ju en konung, som är blifwen christen (d. ä. smord med Christi anda), bör och kan genom Guds ord och andeliga wapn hielpa til at arbeta på den förfallna christendomens uprättelse; dock så, at han i andelig fattigdom ser Gud i händerna effter wisdom, krafft och wälsignelse.

Jämwäl medgifwer jag ock, at en christen konung har timmelig rikedom och förmåga om händer til at wara såsom församling-

¹ T. 269 och N. 1637 *sin*.
V. *ödmjukade*.

² Ej i V.

³ T. 269, N. 1637;

ens (d. ä. de trognas) amma (Es. 49: 23) och de förtryktas beskyddare. Men deraf följer intet, at hans kongeliga maijestät skal med werldslig straff anse dem, som af prästerna anses för kättare eller obstinate och halsstarrige willfarande i läran. Lät ock wara, at den anklagade foro upsåteliga will från Guds sanna och lefwande kännedom, hwari ewigt lif rotar sig (1 Joh. 17: 3, Sap. 15: 3), så wore han dock intet mera straffelig hos werldslig öfwerhet, än den, som i obotfärdighet och ärbar werldskärlek upsåteligen och hårdnackat far wilse från Guds sanna och saliga kärlek, som warar i ewighet. Korteligen, naturens rike, derest en jordisk konung regera kan, och Christi rike, derest Jesus ensam är konung, de hafwa olika regerings-forme (Marc. 10: 42—45; Joh. 18: 36—38).

§ 40. Fördenskul, mine käre motståndare, som ropen på christelig öfwerhet, fatten mig rätt! Jag önskar, at al öfwerhet måtte på menniskligt wis omgås med menniskior, hålla förbund och äkta trohet mot undersåtarna och förnämligast bedja om nåd til en san christendoms början och fortgång. Blifwer detta sista wärkstäldt, så tror jag, at den christeliga öfwerheten warder så opartisk, at den anklagade så wäl som anklagaren förskiutes til Guds lefwande ord, som ofelbart ransakar och dömer, hwilkendera af oss är obstinat och obotfärdig. Imedlertid förehåller jag eder saken i upriktig kiärlek sålunda:

Det är christeligt at en öfwerhets-person, om den blifwit christen eller benådad med Andans gåfwo, söker på andeligt wis med förbön exempel och förmaningar at inplanta en friwillig kärlek och ren Guds kännedom i undersåtarnas siälar. Gör nu en konung detta, så skier det, så wida han är christen och intet af hans kongeliga makt, likasom samma konungen kunde åt en siuk undersåte lemna et godt läkare-råd och hälsosam medicine och dermed bewijste sig såsom en förständig medicus, fast intet i det målet brukades kongelig makt. Såsom det nu för en konung, där han än wore både en god medicus och christen, är ogiörligt at med öfwerhets makt och wåld göra sina undersåtare sunda och friska til kroppar, hog och böijelser, så är det ock för al mennisklig arm omöijeligt at med lekamliga straff och belöningar, hotelser och löfften göra förståndets öga friskt, då det är siukt i trone. Däremot har det bedröfweligen nog kunnat skie at helbregda siälar genom werldslig arms påläggande låtit sig såra och döda, nemligen då de warit så ostadiga, at de heldre welat i skrymteri falla til den rika och importanta läran

än mista timmeliga förmåner och undergå fängelser och swårt arbete samt offenteligen beryktas såsom kättare, d. ä. anses såsom ärelösa och döde lemmar i republiken.

§ 41. Häraf är nog klart, huru ochristeligt och påfwiskt det är handlat med stilla och redeliga menniskior, när de för samwets och religions skul ansättas med twång, processer, arrester och flera civil- och corporal-olägenheter. Efftertänkeliga skrifwer Doct. Spener in der Erklärung Epist. ad Gal., cap. 4 v. 29, pag. 576. »Den kyrkian, som förföljer andra, det är henne et teckn, at hon är en falsk kyrkia, af Ismaels art och icke af Isaacs. Bland de christna woro arhianerne de förste, som förföljde andra.» Sammaledes Doct. Luther in der Kirchen-Postill (fol. 795 a, edit. Arnold, Domin. 4 post Trinitat. Evangel.). »På denna wårs Herras Christi wänliga förmaning (nemligen Luc. 6: 36 seqq.) skole wi christne och besynnerliga predikanterne flitigt aktning gifwa, ty wi hafwe nu för tiden jämwäl för wår tros och läros skul sådana wedersakare, som äro store och mäktige konungar, furstar, herrar, påfwe, biskopar etc. Slikom wårom fiendom bewise wi effter Christi läro alla barmhertighet och wilje icke gärna, at enom et hår på hufwudet kröktes eller en fyrk borttogos. Utan wi önske dem af hiärtat, at de wille erkänna sin synd och willfarelse, begifwa sig til Guds nåd och tro evangelio. Fördenskul dömma, fördömma och förfölja de oss och dertil med taga de oss ifrå wår ära, gods och lif, såsom worom wi de argaste bofwar på jorden. NB Sådant giöre wi dem icke tillbaka — Gud hafwe lof! — utan wi bewise dem al kärlek och wälgärning och wille gärna hielpa dem, om de man wille sig hielpa låta.»

§ 42. Häraf slutar jag, at ehwarest man af publica förordningar, långwariga religionsprocesser och länge öfwerlagda dommar ser och förnimmer, det slikt ochristeligt upförande regerar, där har man bewis nog i händer, at Christi ande icke bor i dem, som tylikt samwets-twång upfunnit inrådt, approbera och utöfwa, ty af frukten känner man trädet (Matth. 7: 15 seq.). Andans frukt är kärlek, fördragsamhet, ἀνοχή, långmodighet, mildhet, godhet (äfwen mot kättare, Matth. 5: 44), saktmodighet, lindrighet, ἐπιείκεια, (Phil. 4: 5 et Gal. 5: 22, 23). Petrus recommenderar eij allena wänlighet mot bröder i trone, utan ock allmennelig kärlek (2 Petr. 1: 7; 1 Cor. 13: 4—8). Sådana goda frukter hafwer Christus, det söta winträdet, sielf burit (Joh. 6: 44—68) och jämwäl låtit kättare niuta dem til godo (Luc. 9: 54, 55). Johan von Staupitz påminner

wäl, at »den som far wilse om kärleken, han far ock wilse i alt, hwad til saligheten nödigt är» (Lib. 1, cap. 15, Om Guds kärlek). Uti hans discipels Doct. Lutheri egna Nya Testament, har man funnit följande ord skrifwin med hans egen hand wid 1 Joh. 3: 12: »Hwarföre dräpa de gudlöse dem, som helige äro? Swar: Effter de icke wilja hafwa det namnet och tankan om sig, såsom wore de ogudaktige.» Se detta i 9 Beytrag zur Sammlung auserlesener Materien zum Bau des Reich Gottes, pag. 66. Korteligen, den som säger sig wara i liuset (äga den sanna religion och gudstiensten) och hatar dock sin broder (förföljer menniskior för deras tros skul och för deras ståndaktighet, som utropas för upsåtelig motwilja), han är ännu i mörkret och wandrar i mörkret och wet icke hwart han går, ty mörkret förblindar hans ögon (1 Joh. 2: 9, 11) och gör honom til en mandråpare, som icke hafwer Guds kännedom (1 Joh. 5: 20), det ewiga lifwet, blifwandes i sig (1 Joh. 3: 15).

§ 43. Ja, swarar du, det är nu således på almenna riksdagar stadgat och förordnat, ho kan ändrat? I förtröstan på min nära regerande Frälsare swarar jag andra gången med Psalmen Davids den 2, hwilken under bön nu som fordom kunde betraktas (Act. 4: 24—29). Nu är hög tid, at hwar ock en omwänder sig til Gud och afstår med det onda och lärer göra godt, i stället för hårdhet emot Christum och hans lemmar, hwarmed syndamåttet snart upfylles (Matth. 23: 32, 35; 1 Thess. 2: 16), fast mer fatta kärlek til det rättsinniga wäsendet i honom och genom wälgörande mot hans fattiga söka Guds nåd och förskoning (Dan. 4: 24).

Sverige, du kära fädernesland, »gif lösa dem, som du med orätt bundit hafwer, släpp dem, som tu betungar, gif dem fri, som du betwingar, haf bort allahanda tunga, bryt dem hungroga tit bröd och de, som elende (och huswille emigranter) äro, haf uti hus. Alt tå skal tit lius utbrista såsom en morgonrådne och tin förbättring skal snarliga wäxa til», med flera härliga reformations-löfften, som kunna ses i Es. 58: 6—12.

Wid cröningar och flera tilfällen gifwas offta missgärningsmän löse. Ännu har man tid at göra godt. Hwi löser man icke heldre dem, som med orätta bundne äro? De äro dock beskedelige swenske undersåtare och dertilmed Christi lemmar (Marc. 15: 6—15). Du älskeliga Sverige, klämm intet Jesu finger, hwarmed han tilbiuder tig hielp, lif och salighet (Matth. 10: 12—15, 32—40). Du wet wäl, hwad synd det är at förswara och effterlefwa felaktiga förordningar, til exempel kyrkio-lagens cap. 1, § 2. Det är ju

äfwen det samma som förfölja rättwisan och sanningen samt lägga synd på synd (Matth. 14: 9, Es. 59: 12). Wil man intet i nådenes tid erkänna, det förföljelser för symboliska böckernas skull äro emot Christi sinne, så måste man dock effter döden både kännat och bekännat (Sap. 5), fast icke då med den fördel och förbättring, som i tiden genom redresserande kunnat winnas.

Konung Nebucadnezar erkände här i nådenes tid, at Sadrach, Mesach och Abednego giordt rätt och wäl, när de icke åtlydde hans samwetstwingande placat om det gyllene belätet (Dan. 3). Artaxerxes, oaktadt han war en hedning och konung öfwer et hundrade siu och tiugu land, hölt det för ingen wanheder utan för en god och angelägen sak at förändra, hwad han tilförene på Hamans inrådande budit hade om judarnas utrotande. Se Stycker af Esthers Bok, til cap. 8, konung Artaxerxis bref.

§ 44. Haman war en naturlig och¹ högmodig man, som förtröt, det Mardechai för sin Guds och samwets skul icke wille böija knä för honom, såsom andre gjorde effter konungens bud (Esther 3: 2). Derföre kom Haman med et project emot judarnas religion och anklagade dem hårdeliga inför konungen, säijande: »Et folk är förströdt och hafwer delat sig ibland al folk i all' tins rikes land, och deras lag äro annor än al folks, och de giöra icke effter konungens lag, och konungenom står icke til giörande at låta dem så blifwa. Om konungenom så täckes, at man förgiör dem, så wil iag låta . . . silfwer inkomma i konungens kammar» (Esth. 3: 8, 9). Det är i application så mycket: En hop pietister, separatister och kättare finnas snart i alla Sweriges landskap, och deras samwete är så trångt, at de icke äro såsom andre werldsmenniskior (Sap. 2: 15) och kunna i sin gudstienst och religion icke förblinda sina af nåd helgada förstånd, så at de emot Guds lius skulle antaga konungens lag och föreskrefna symbola såsom en Guds lag och regla til salighet. Och konungenom står icke til giörande at låta dem så blifwa. Derföre om konungenom så täckes, så skifwe, at man belägger dem med böter, som icke gå i kyrkiorna, och i fall någor blir ståndaktig i trone, honom betage man arfsrätt och burskap inom Sweriges gräntsor. Ja, der någor understår sig at uptäcka prästernas privilegier, monopolia och Bels-bedrägeri eller egenhet, så måste han åtminstone sitta 2 veckor på wattn och bröd, om icke aldeles förgiöras af jordene. Se fragment[et] om Bel i Babel.

Med denna skriftteliga föreställningen har jag wändt mig egen-

¹ Ej i T. 269.

teligen til prästerna, och det i Mardechai upriktiga sinne — se fragment. til Estherae cap. 4, Mardechai bön — hälst som jag wet, at de äro första ursprunget till religions-twång och de starkaste motståndare mot en god politisk tolerance af fromt folk, som icke kan (will) tro, hwad påfwen (de) tror.

§ 45.¹ Mardechai gjorde Hamani ingen skada dermed, at han icke wille lemna honom knäfall och guda-heder. Sammaledes borde Swea Rikes präster intet blifwa mig fiendtelige, derföre at jag sagt dem sanning (Gal. 4: 16, Prov. 24: 23—26). Jag hwarken wil eller kan göra dem någon skada. Gud beware mig så wist i sin wilja! Men jag har ännu något angelägit at i Christi närwarelse föreställa dem, mädan jag är på jorden.

De weta sielfwe, at konung Gustaf I ingen réel skada gjorde deras fäder, när han A:o 1527 på riksdagen i Westeråhs något litet degraderade dem. Icke heller gjorde högbemälte konung dem något förnär, då han Anno 1529 på riksdagen i Stregnäs förehölt dem, »at de icke kunde predika och hafwa akt på Guds ord, om de skulle wara bekymrade med werldsliga² regementet och herradömet; jämwäl huru Gud sielf förbudit, at biskopar och präster icke skulle wara såsom herrar utan som tienare, såsom Christus, apostlarne och deras effterföljare woro i mång hundra år, der man platt intet wiste af biskopars herradöme, och huru fordom i christenheten många stadgar giordes derpå, at biskopar icke skulle hafwa något werldsligit bekymmer.» Detta med mera kan läsas i Herr Stiernmans Samling af riksdagars beslut, pag. 108; jämwäl Eric Jöranssons (Tegels) Historia Gustavi I, pag. 243, samt Herr Secret. Wildes Historia Pragmatica Sveciae, cap. 3, sect. 3, § 32—34.

Doctor Luther utlät sig (Tom 5 Altenb., fol. 371, 372) i det samma sinnet, nemligen: »Jag rädes,» sade han, »för påfwens exempel, hwilken aldraförst rifwit til sig sådana werldsliga saker så länge, intil des han är blefwen rent af en werldslig herre. Altså fruktar jag ock här äfwen — — —, at wi genom en god mening förförde warde, til des wi åter igen på sistone falle af ifrån evangelio in i idel werldsliga handteringar.»

Jag har det wist och fast, at den, som har någon gnista af Christi sanna evangelio, han låter sig intet af regerings affairer och jordiska omsorger afhindra ifrå des skötsel och betiening under bön och lidande (Act. 6: 2, 4; 2 Tim. 2: 4; Luc. 22: 26; 1 Petr. 4: 15). Däremot är uppenbart, at de biskopar och präster, som hafwa

¹ Paragrafbeteckningen uteglömd i V.   ² Ej i T. 269.

sin lust med werldsliga handlingar, näringsomsorger och långwariga jordiska commissioner på riksdagar, de hafwa intet lefwandes Guds ord blifwandes i sig, utan förakta evangelium såsom sämre än werldsliga lagen, den de häldre behålla och omgås med.

. Dessutan ser jag intet, huru kongeliga förordningar i justitiae-wärket och kyrko-lagen, cap. 19, § 22, hwilke påstå, »at prästerskapet icke bör inmänga sig i werldsliga syslor och handteringar¹ som dem intet widkomma, utan hindra deras embetsförrättningar, hwilket borde med sig hafwa ordets lärande och andras förmanande til at blifwa i sit stånd och kall» — jag ser intet, huru detta kan practiceras, så länge prästerne intet undanbedja sig riksdags commissioner, aflåtandes det 25:te stycket af 1723 års prästerliga privilegier.

§ 46. I fall prästerne (emot Eckarti Pastor. Conscient., d[el?] 3, quaest. 6, pag. 261) påstå det wara »hederwärdt och anständigt, när om dem säijes, at de äro gode politici», då wil jag intet tala mer derpå, utan allenast betyga, at det är ock et giltigt skiäl, hwarföre jag eij kan hålla dem för Andans embetsmän. »Vos non sic». (Matth. 20: 26). De hafwa nog läsit Gottfr. Arnolds Gestalt eines evangelischen Lehrers, derest Part. 2, cap. 10, § 10, 11 föreställes, hurudant et satans grep det är, »när werldslige beställningar och commissioner äfwen under godt sken prästom påbördas». Och (ibid. cap. 9, § 11—15) »huru hindersamt det är för ordets tienare, när de med åkerbruk och timmelig närings-sorger afdragas från siäla-omsorgen och småningom besmittas med et jordiskt sinne». För hwilken ordsak Doct. Spener wille, »at prästerne på sådant wis (adde i brist på tro) måtte få sin nödtorfft, at de icke derwid genom närings-sysslor måtte afhållas från en sann flit i ordet». Se Doct. Speners Erklärung der Epistel an die Galater, cap. 6: 6, 7.

§ 47. De clerker, som annat påstå, utwisa nogsamt at, at en påfwisk ande, under hwilkens regering de först fingo stånd och säte wid herredagar i Sverige, ännu äger krafft och trefnad i dem. Bellarminus (lib. I, de Clericis) påstår det icke wara emot Guds ord, at en biskop äfwenwäl är en werldslig herre. »Non esse contra verbum Dei, ut episcopus sit princeps». Augsburgiska bekännelsen sätter deremot denna lärona: »Öfwerheten hägnar intet siälarna utan kropparna och lekamlig ting mot uppenbara injurier. Hon twingar menniskiorna med swärdet och kropps-straff til at hålla borgerlig sämja och rättwisa. . . . Men kyrkio-makten hafwer be-

¹ T. 269; V. och N. 1637 *handlingar*.

fallning at lära evangelium, ty tränge hon sig icke in i annars embeten.» Artic. 7, de Potestate ecclesiastica. Hafwa nu prästerne af Gud undfått denna fullmakten och hafwa de skiäligt wid ordination swurit på denna symboliska boken, hwi giöra de nu twert deremot? Hwi försumma de evangeli predikande hela riksdags året? Hwi bedia de, at öfwerheten wille hägna siälarna?

§ 48. Sanningen säger så: Hade de warit Christi tienare, så hade de dristat på sin principal. Men nu hafwa de ohelgat honom (Num. 20: 12), ity de anropat en köttslig arm om jordisk wapn och lekammeligit efftertryck til at hägna Guds wingård och förswara det, som de kalla Christi sanning (Jer. 17: 5, Es. 30: 1, Os. 8 cap.).

O, wore Christus deras principal och hiärtans herre, då hade de skarp swärd, Andans krafft och Guds ord, hwarigenom de såsom apostlarne blefwo mäktige nog utan förstars arm til at förswara sanningen (Ebr. 4: 12, 13; Es. 49: 2, Apoc. 19: 15, Mal. 2: 7; 2 Cor. 10: 4—6). Mahomets Alcoran och hedningarnas bedrägeliga bilder betarfwa brachium seculare, werldslig makt, til at förswaras med, men icke så Christi andeliga rike och lefwande sanning (1 Macc. 1: 57, Jer. 51: 17, Joh. 18: 36, 37; Matth. 26: 52, 53).

§ 49. Wore deras wilje wänd til Gud, såsom en rättsinnig Levi eller Christi widhängare (Gen. 29: 34; 1 Cor. 6: 17), så blefwo de snart warse, at de icke äga Christi mäktiga sanning i deras hiärtan utan allena en gyllene bild i hufwud och böcker, hwarigenom de årligen hafwa sin timeliga fördel (Act. 19: 23, Dan. 3).

Om dem, som effter Levi onda exempel (Gen. 34; cap. 49: 7) bruka list och wåld emot kättare och än mer emot stilla Guds och Sweriges barn, besannas Herrans ord mer och mer, då han säger, Mal. 2: 7—9: »I ären afgångne från vägenom och hafwen förargat många i lagen och hafwen brutit Levi förbund (Deut. 10: 8, 9). Therföre hafwer jag ock giordt, at I föraktade och försmädde ären för allo folkena, effter I icke hållen mina vägar och sen til personen i lagen.» O, at de dock således besinna måtte, at den som med lit på menniskior föraktadt Gud, med rätta kommer äfwen sielf på skam (1 Sam. 2: 30).

§ 50. Härmed har jag nu sökt at fullgiöra, hwad mig i detta målet ålegat (Col. 4: 17). Och om än så händer, at många af prästerskapet wilja skämma dens fattigas råd (Ps. 14: 6), så hoppas jag likwäl, at andre, som förr legat blinde och bundne under deras auctoritet, lärdom och wælde, skola en gång få se up och i Herrans krafft slita deras band och täckelse sönder (Judic. 16; Ezech. 13: 23).

»Ty så säger Herren: Nu skola de fångar kämpanom borttagne warda och des starkas rof löst warda; och jag skal träta med tina trätare, Zion (Es. 49: 25, 14). Och skal på desso bärgena bortlägga swepe-klädet, der alt folk med beswept äro, och täcke-klädet, der alle hedningar med betäkte äro (Es. 25: 7; 2 Cor. 3: 14, 16, 18).

Som nu denna nåden wederfarits jämwäl mig, så at jag igenom Guds kallelse och nåde-wärkning fått mit samwete löst och befriadt från de förbemälta band och täckelser, så har jag och bordt och welat detsamma fritt bekänna til min förlösares ähra » (Ps. 124: 7, 8, 6).

»Tu Herre hafwer uttagit mina siäl utu dödenom . . . min fot ifrå fall. Jag wil wandra inför Herranom uti de lefwandes lande. Jag hafwer trodt, derföre hafwer jag talat » (Ps. 116: 8, 9, 10).

Ingifwit i Kongl. Swea Hofrätt
d. 6 Junii A:o 1740.

Sven Rosén.

IX

OM FÖRSONINGEN M. M.

[Memorial om försoningen m. m.]

*Ingifwit i Höglofl. Kongl. Swea Hofrätten i Stockholm
den 16 Maji 1740¹*

(VLB. n:o 9 in 4:o. Afskr.)

S. T.

Til följe af Eders Excellences och Högloflige Konglige Hofrättens höggunstige ordres af den 12 hujus, har jag nu igenomsedt Ven[erandi] Consistorii öfwer mig (A:o 1736 den 28 Oct. til den 13 Dec.) hållna protocoll och befunnit, at där wore mycket at rätta och påminna å ymse sidor. Men som bemelte protocoll icke blef mig nu för tidsens korthet skul bewiljat at afskrifwa, så kan jag icke heller uppsättia besynnerliga anmärkningar wid hwarje mening. Jag är ock förnögd med Guds skickelse wid sådan resolution, hälst som jag wid min christendoms tilväxt finner, at ju mer erfarenhet och insikt man winner i trones hemligheter, desto mera röner man deras bottnlösa djup och våra begreps otillräckelighet. Behagar det Gudi framdeles til at öppna min ögon at se och böija min tunga til at förkunna hans under, så torde jag få lägga min tro å daga i et fritt sammanhang förutan disputer-methode. Imedlertid länder följande til underdån-ödmiukast swar på Eders Excellences och Högloflige Konglige Hofrättens sistledne måndag til mig stälta fråga, om jag af Vener[andi] Consistorii förhör och undervisningar kommit på bättre tankar än de, hwilka jag där Anno 1736 yttrat.

1:o. Genom min trogna lärares, prästs och konungs Jesu Christi hulda skötsel och hans andas ledande har jag sedermera wuxit til i Guds min frälsares kännedom och kärlek, hwilket goda jag så mycket mindre kan tillskrifwa Venerandi Consistorii förhör, som des

¹ Undertiteln från underskriften.

protocoll aldrig blifwit extraderat till noga betraktande och jag desutan tilförene sedt både de argumenta och flera, som i de wanliga systematibus läsas. Til dessa så wäl som bibliska originalspråken har jag nödtorfftig tilgång, så at jag derom ej behöfwer anlita denna werldenes höglärda. Utan när jag af Gud får lof at conferera med menniskior i trones saker, då håller jag mig heldre til de omyndiga, de små, som af Gudi lärde äro (Math. 11: 25 seq.; 1 Cor. 1: 19—28; Job 32: 8, 9). I min blindhets tid, Anno 1726—27—28, kunde jag ock med förnufftet subtilisera och disputera både i theologien och philosophien, och det på mathematisk methode, som icke släpper fram demonstrationer förutan examine rigoro. Men sedan Guds nåd i Christo wäldeliga fattade mig Anno 1729 och gaf mig bättring til lifs (Act. 11: 18; Phil. 3), så wardt jag kraffteliga förder ur speculationer ned i praxin, ur hierne-conceper in i hiärtans bönerop om Guds hielp och miskund i den enda medlaren Jesu. Då förnam jag, at äfwen andeliga krig icke lätteliga föras effter böcker, id est, subtila philosophiska theologier. Den upwäkte tros hungern ropade effter hela Jesum, den jag wille anamma icke allenast såsom öfwersta präst och försonare utan ock såsom propheta och konung. Alt Guds råd i smått och stort, in theoria et praxi, wille jag åtlyda effter yttersta förmågo.

2:o. Härwid har *den H[eliga] Skriff* warit min förnämsta Liber symbolicus, wid hwilkens läsande och betraktande jag än i dag framlägger mit hiärta likasom widöpet och utbredt til at owäldigt antaga det sinnet, som Guds ande inblåste i des heliga scribenter. Då abstraherar jag gärna från allehande systemer och hoppas, at när Gud får under en lefwande praxi (Joh. 7: 17) styckewis lära mig en sak i dag och en annan i morgon och så vidare, så skal ändteligen af många lefwande lectioner warda et sanskylligt systeme eller sammanhang, effter det trones mått, som honom täckes tildela (Rom. 12: 3 seq.). Således är min theologie worden hel pragmatisk och simple. Ja, stundom concentreras al min christendom i et Bartimæi bönerop: »Jesu, Davids Son, warkunna dig öfwer mig!» Marc. 10: 48.

3:o. Särdeles har *läran om Jesu, den enda medlaren*, warit mig aldraömmast, och har jag hiärteligen åkallat Gud om hans anda at kunna fatta denna hemligheten (1 Tim. 3: 16, Col. 1: 27, 21, 22). Så länge man blifwer wid Skrifftenes expressioner utan glosserande och utan at mästra des enfalliga wishets upbyggeliga uttryck, så wil jag gärna wara med och kan, Gudi til lof och tack, bekänna, at

jag icke wet något språk, som directe handlar om Jesu, hwaraf jag icke på dessa XI åren fått suga honung. Det är ock nu min tröst, at medlaren Jesus är Gud-man och at han älskat mig och utgifwit sig sielf för mig (Gal. 2: 20) til gåfwo och offer, Gudi til en söt lukt (Eph. 5: 2); at Gud älskat oss och sändt sin Son til en försoning för våra synder (1 Joh. 4: 10) och til at nederslå diefwulens gärningar (1 Joh. 3: 8); at Guds kärlek är så mycket mer prisvärdig, som Christus dödt för oss den tid, då wi ännu worom syndare och Guds fiender (Rom. 5: 8, 10). I Christo har jag fått och behållit synders förlåtelse, godt samwetes frid, kärlek för Gud och dem, som af honom födde äro (1 Joh. 5: 1—6), äfwen ock för alla människor i gemen (1 Tim. 2: 1—6), ja ock för owänner, at jag af hiärtans wälwillighet wälsignar dem (Math. 5: 44 seq.). Mycket mera godt har mig genom trona tilfallit, hwilket alt jag tilskrifwer Gudi och Lambena (Apoc. 5: 9, cap. 7: 10). Jag sade: Wid sådana Skriff-tenes witnesbörder, som genom Guds anda läggas mig på hiärtat, därwid blifwer jag gärna, där är mit element, hwari min siäl niuter bete och wältrefnad (Psalm. 23). Men då jag genom andras utläggningar, systematiska filosofherande och disputer låter mig dragas ut i subtila concepter och raisonnementer, då mår jag illa och måste til bibliska enfalligheten tilbaka igen. När jag då läser 1 Joh. 2: 2: »Jesus Christus är försoningen för våra och hela werldenes synder» och jag tänker på huru den ene glosserar så, en annan så, då har mig händt, at Guds nåd nedtystat förnufftet och mins hiärtas begär nedsänkt sig i Jesu skiöte med denna resolution: Min frälsare, jag håller mig til dig. Du west aldrabäst, hwad du lidit för min skul och huru försonings wärket innom den H. Treénheten bör förklaras, så at hwarken des kärlek eller helighet förkle- nas. Mit förstånd hinner intet med at tydeligen begripa detta, ej heller at förklarat på et sätt, som den helga kärleken anstår. Jesu, mit förnufft är en bestia, som bör slaktas genom trona. Jag har nog af din Andas witnesbörd, som witnar med mig, at jag i tig är blefwen Gudi tacknämlig, kärkommen och i tin kärleks krafft tilbaka är worden kär i tig och tin Far. Tu befredar mit samwete effter mit dageliga snafwande. Tu stillar min oro och swalkar min ångests hetta och uplenar min hårdhet. Tu nederslår diefwu- lens gärningar och al den fiendskapen, som är i mit kiött.

Sådant med mera föregår hos mig under trogit öfwerlemnande åt min Tröstare och Heliggjörare, när och huruwida honom tackas måtte at uppenbara mig denna konungens hemlighet, neml. det

dyra försoningswärdet (Eph. 3: 3, 4, 5; Joh. 14: 21, 23; cfr Dan. 2: 17—23). Imedlertid känner jag dock min Goël lefwande och et Guds wärk i mig. En lefwande tro har förenat mig med Jesu, at han är mig innigare worden, än jag är mig sielf. Jag har stundom känt försmaken af den lyksaligheten at kunna säija til Jesum: Alt tit är mit och alt mit är tit. Thes ware honom äran, som är trones begynnare (*ἀρχηγός*) och fulländare (Ebr. 12: 2). Til de omyndigas tro är wäl trones ande omistelig (2 Cor. 4: 13). Men en systematisk redighet icke så (Luc. 10: 21, 22; cap. 18: 34). En stridsman kan ju bruka sin arm, fastän han icke så artikel-vis begriper kropsens systeme til musclar, senior, pulsådrar, venas etc., såsom en anatomist dem utreder och en mathematicus deras styrkas grader mechanice uträknar. O, huru många lära icke framkomma på Christi dag och förklaras såsom hans lemmar, de där i tiden warit dolde under bristfulla idéer och expressioner, — at jag må förtiga, det många trodt rätt effter Skriffterna och bekänt tydeligen men blifwit likfullt förkättrade af sectatoribus patrum (Matth. 25: 36, Act. 13: 27, cap. 24: 14).

4:o. Angående *barn-dops acten*, såsom den här i Swerge effter lag och handbok förrättas, wil jag korteligen författa min mening i följande punctar:

a) Af barnadop görs här en så absolut nödwändighet, så at Christi ord om nyfödelsens nödwändighet (Joh. 3: 5) appliceras tijt, NB äfwen så orimmeligen som någre Patres af Joh. 6: 53: »Utan I äten» etc. gjort nödwändighet af nattwarden äfwen för små barn. Se G. Arnolds Abbildung der ersten Christen. Von der Tauffe und Abendmal.

b) Man tillskrifwer här öfwer alt åt barndopet en sådan krafft, at ehuru ogudaktige döparen och faddrarne woro, så blifwer dock barnet genom den wanliga dopacten uplyst med tro och kärlek, född på nytt ofwaneffter och warder så ewiga lifsens arfwinge. Den-na effecten af barndopet säger man skal framfödas NB per modum operis operati, icke allena å barnets sida, at det före dop-acten als ingen god rörelse hafft, utan ock i anseende til döparen, at han säges föda barnet på nytt, allenast han effter kyrkio-lagen och handboken rätteligen brukar sin hand och mun samt har intention at således förrätta sin dienst utwärt, NB oakadt han wore obotfärdig sielf och hade ingen intention eller hog för andelig nyfödelse af Gud, hwilken han i sit kötsliga sinne hatar (Coll. 1: 21). Emedan nu de wanliga argumenta för en sådan barndopets krafft (NB

som säijes skie per modum operis operati) och des nödwändighet äro i min siäl genom Skrifftenes witnesbörder wederlagda, så

c) kan jag icke medgifwa såsom et Guds bud, då kongl. kyrkio-lagen gör af barndopet en så stor nödwändighet, at den, som NB innom 8:de dygnet icke NB af sina ordinaire sokne-präster, hälst kyrkio-herren, begär och låter sit barn döpas, han måste plikta och därjämte lida, at (emot apostoliskt exempel och sinne) en med exsecutions betjenter rustad präst tager barnet och döper det effter rituale, oaktadt Christus med sit blod förwärfwat sine församling frihet från ogrundada tros-articklar och ceremoniers twång.

d) Den sanna christeliga friheten kränkes härwid så mycket mer, som barndops-acten NB är bunden til de i handboken föreskrefna formularen, hwaraf följer, at äfwen de wälmente, som ännu wilja condescendera med den förfallna kyrkans ceremonier, icke hafwa tilstånd at ändra eller utelemna något anstöteligt ord, som i bemälta rituali finnes. Än mindre får bönens Ande sin fulla fart och frihet at effter behag med egna ord wälsigna barnet, såsom om Christo samt Iacobo Patriarcha står at läsa (Marc. 10: 16, Gen. 48: 14—16).

5:o. *Christi helga nattward* är dem christnom allena uplåten och gifwen. Aldrig har Christus befalt, at hedningar skola stå i sit mörker och utwertes apa effter den heliga communion, som han sielf i liuset håller med sin äkta brud och församling.

Denna christeliga församlingen är en samling af födda präster (öfwersta prästens Jesu barn, Luther, Tom. 2:o Altenb., fol. 501—510), d. ä. de utkallada utkorada och trogna (Apoc. 17: 14). Och när desse försättas i sådana omständigheter, at de icke kunna holla nattward på Christi sätt och effter hans sinne, då warder nattwardens underlåtande så litet räknad dem til synd, som det hos Israeliterna bestraffades, at de i sin 40-åra resa i öknen hwarken omskoro barnen, eij heller åto påskalambet (Jos. 5; cfr Ps. 137: 3, 4).

Dessa förbemälte den lefwande församlingens lemmar niuta dock äfwen i öknene (Apoc. 12: 14) Jesu helga lekamen och blod, sig til näring och rening (Joh. 6: 55; 1 Joh. 1: 7). De anse alt det goda, som de undfå til siäl och kropp såsom en frukt af Jesu blod (Gal. 3: 13, 14; Eph. 1: 3—7).

I detta sinnet yttrade jag mig, sistledne Febr. inför den lofliga Ciemners Rätten, då Madame Guions »Lätta sätt til at bedja» samt anonymi »Anwisning til bönen» etc. effterfrågades, nemligen

at jag ansedt dessa tractater jämwäl såsom en frukt af Jesu blod, hwilket ord har mycket at säija. Med bönens utsäde samt utspri-
dandet af Jesu blods frukter och hans segers byte (Es. 53) har jag
ingen skada tilfogat publico. Dessa XI åren, sedan jag fick namn
af pietist, har jag giordt mycket mera gagn än de förra åren, då jag
oklandrad fick studera rabbinska, algebra o. m. s. in spem futurae
oblivionis. Då blef jag berömd sine merito. Skal jag nu för god
wärks skul tiltalas och straffas, så giöre Jesus mig wärdig til sin ge-
menskap! Joh. 10: 32.

6:o. Endteligen, som Guds mildhet icke utsatt någon terminum
peremptorium för oss i denna nådenes tid, så beder jag underdån-
ödmiukast, det tacktes Eders Excellence och Höglofl. Kongl. Håf-
rätten i dessa religionsmålen effter Guds exempel och Christi sinne
utöfwa en *politisk tolerance* med dem, hwilke anses för willfarande
(Matth. 13: 29). Icke beder jag för min skul, ty altifrån A:o 1730,
då jag första gången besökte salig Laur. Ulstadius på Smed-gården,
har Jesus gifwit mig hog til at lida med (Ebr. 10: 33; cap. 11: 25, 26;
cap. 13: 13). Utan som jag vet, at min siäl och dessa flera siälarna äro
i Jesu och stå i gemenskap med den stridande och triumpherande
kyrkan (Joh. 15; 2 Chron. 13: 10—12; Ebr. 12: 22—24), så beder
jag hiärteligen, at ingen af våra älskeliga dommare måtte försynda
sig på oss. Guds wälsignande frid i våra siälar skal giöra, at wi
dem älske och wälsigne, ehuru saken aflöper (1 Petr. 3: 9). Gud
stride sielf, såsom honom tackes! Alt skal tiena oss til godo. Dock
hörer mig, så skal Gud höra Eder och låta Eder det niuta på den
tiden, då man siälarna dömna skal. Förblifwer med skyldig
wördnad

S. T.

Underdån-ödmiukaste tienare
Sven Rosén.

Ingifwit i Höglofl. Kongl. Swea Håfrätten
i Stockholm den 16 Maji 1740.

X

OM ÄKTENSKAPET

[Memorial om äktenskapet.]

*Ingifwit i den Höglofl. Kongl. Swea Håfrätten
i Stockholm den 6 Jun. 1740.¹*

(VLB. n:o 9 in 4:o. Afskr.)

S. T.

Då jag nu effter undfångna höga ordres bör utlåta mig på torparens Erich Gabrielssons skriffteliga witnesbörd, hwilket jag i går fick genomläsa, anser jag ej nödigt at widlyfftigt bewisa, det ingen (hög eller låg, clerk eller lekt) har makt att dispensera Guds ordning om ens mans och ena qwinnos äkta trohet mot hwarannan, som förbiuder dem at blanda sig med flera eller tänka på någon polygamia simultanea, ty Guds wilja i thy mål är klar af Gen. 2: 24, Mat. 19: 4, 5; 1 Cor. 7: 2, 27, 28. Utan nu åligger mig enkanerligen at troligen berätta sammanhanget af min discurs med bemälda torpare, nemligen:

Emedan jag hade mig bekanta de grofwa willfarelser om gifft folks sammanlefnad, hwilka haereses practicas många offta för ungdoms öron oförskiämt utsprida, så tog jag tilfället i akt, då jag sistledit år råkade witnet och sökte gifwa honom en sund påminnelse, som wäl öfwerensstämmer med sanningene samt fromma theologorum och lefwande christnas lius i saken, nemligen:

1:o. Huru dem orenom och otrognom intet är rent, utan både deras sinne och samwete är orent (Tit. 1: 15, 16), och at alla de gärningar, som icke flyta ur en lefwande tro och kärlek för Gud, icke värde äro en helig kyskhets namn (Rom. 14: 23, Coll. 3: 17). Och 2:o ehuruwäl Gud har tålomod med menniskio-släktets skröpelighet (1 Cor. 7: 2, 9), så är dock ochristeligt, hwad många illa göra och wärre par railleri omtala, huru de såsom hedningar och

¹ Undertiteln från underskriften.

oskiälig diur följa sina kötsliga begärelser (1 Thess. 4: 4, 5), menandes, att äktenskaps täcket skal skyla deras otukt, som dock inför Gud är en styggelse och horeri, fastän det af menniskior ej kan straffas.

Wid sådant fall mitigerade jag utlåtelsen i detta sinnet, at de hwilka Gud förakta och allena för okyskhet skul taga sig hustrur, såsom de oförnuftiga diur, de göra illa nog och äro under diefwulens makt (Tob. 6: 16, 17). Dock göra de wärre, som bedrifwa otukt med flera, förorenandes landet.

Gud, se här til och skaffa nådelig bot emot sådan farsot, den här af mångom anses fögo farlig. Kötslig råd förslå intet. Men om folket weste at bedja om den H. Anda, så skulle de få känna, hwad han förmår och huru hans helga kraffter bära kyskhet och återhåll med flera andeliga frukter (Gal. 5: 23). »Gustato spiritu, desipit omnis caro.»

Mer finner jag ej nödigt at anföra i detta målet, hälst som Eders Excellence och Höglöfl. Kongl. Håfrätten nogsamst lærer se, at en sådan abrupt relation, som witnet säges hafwa giordt, icke kan gravera mig, witnets ord jämwäl skrida från min dialect i swenskan och jag ändteligen kan i underdån-ödmiukhet berätta, det witnet ångrat sig hafwa (på kallelse til prästegården) framburit en så oriktig eller kort och illa fattad berättelse til en persons wanryktande, som honom aldrig något emot brutit. Wid hwilka omständigheter jag icke wil uppehålla mig, sedan jag en gång för alla lemnat Gudi direction at genom ondt rykte och godt rykte (2 Cor. 6: 8) föra mig til Jesu ewiga omgänge, som i sin förnedrings tid fick smaka och utdricka den kalken, som falska witnen inskänka.

Utan jag supplicerar i ödmiukhet, det tåktes Eders Excellence och Höglöfl. Kongl. Håfrätten tilstädia, at de öfwer oss här hållna protocoll af den 12, 16 och 21 Maji med följande måtte genom wederbörande på wanligit wis extraderas. Emot hwilken höga gunst, såsom ock i erkänsla af det önskeliga tålmodet, som är wisadt wid mina enfalliga utlåtelsers afhörande, jag (jämte önskan, at Gud wärdes i nåder belöna hwar och en i tid och ewighet) förblifwer

S. T.

Underdån-ödmiukaste tienare

Sven Rosén.

Ing[ifwit] i den Högl. Kongl. Swea Håfrätt[en]

i Stockholm den 6 Jun. 1740.

(Forts.)

E. Linderholm.

Norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen.¹

I.

Ärkebiskop Andreas Laurentii Björnrams Visitations- artiklar af år 1585.²

(Linköpings Stiftsbibliotek. T. 131. Afskr.)

Thesse punchter forhandlade Dominus Archiepiscopus
Upsaliensis in Visitatione habita Anno etc. 85 Apud
Helsingenses et reliquos Nordmannos.

[I] Cum plebe communiter acta.

1. De puritate doctrinae.
2. De institutione in cathechismo.
3. De praeparatione devota ad verum usum sacramenti.
4. De contractu matrimoniali.
5. De diebus praecationum.
6. De obedientia erga magistratum.
7. Testimonium auditorum de fidelitate sui pastoris.
8. De decimis et caeteris pastorum subsidiis.
9. De excommunicatione.
10. Mulcta eorum, qui violant desponsationem et qui discedunt a fide desponsationis.
11. Ne tuguriola, quibus lascivae ac impurae mulieres inhabitare solent, visitent.
12. De mulcta eorum, qui in templo vel cemiterio aliquem ex ira percutiunt.
13. Om then hielpp, meniga man skall giöra til domkyrckiohuusens uprettelse.

¹ Se *Om norrländska kyrkostadgar*, s. 1 ff. i denna årgång.

² Förut tryckta af O. AHNFELT i Lunds Univ:ts Årsskrift XXX:I s. 86 f. Ett antal smärre fel i Ahnfelts text hafva icke anmärkts, då de icke inverka på innehållet.

[II] Cum pastoribus singulariter acta.

1. De diligentia in omnibus ministerii partibus servanda.

2. De praepositorum officio, ut quisque diligenter in sua praepositura ea, quae in visitatione ordinata sint, exequantur; rationem etiam exigant mulctarum, si quae acciderint in aliqua ecclesia, et episcopo reddant.

3 [a]. Ne matrimonia conjungant ante dispensationem eas personas, quae subiectae sunt alicui ecclesiasticae jurisdictioni, praesertim autem eas, qui discedunt a dispensatione facta.

[b.] Hoorkarlar, tiuffwar, ockrare och alle ogerningesmän skole bötha till sin eghen sochnekyrckio, när the haffue ståat sin plicktt och bliffua intagne i forsamblingen, en daler och pro-westen en marck.

[c.] The som komma aff främmande landzskaap och wilia byggia äckteskaap, skole ther till ingelunde bliffue tillåthne, forre än the haffua bræff aff sinom kyrckieherde, att the medh ingom tilforenne äre troloffuede oc fäste, theslikes om theres umgiengie och leeffuerne. The som ock boo i samma landh, dogh i annor sochn, skola i lika mätto aff sinom kyrckieheerde haffua withnesbyrdh.

[d.] Boolare skole såå wäl uthesluutes aff forsamblingenne som boolerskor, och ståå lijka plicktt. Men altidh skola the wara tilstädes i waknhuuset, och så många messedagar the forsuma, så myckit längre skall theres plichte tijdh fordröijes.

[e.] The föräldrar, som sådhana barn haffua, som äre kompne till lagha åldher, och neeka them eckdenskaap, uthan lagha och tilbörligh forfall och merckelige orsaaker, när barnen äckteskaap begära, amittunt suam auctoritatem. Och the barn, som uthan föräldranars loff wile byggia äckteskaap, theres troloffningh skall inthet gillas och aff kyrckio tienarenom huar-ken fästas eller wijas. Men the, som medh fadhers och modhers eller gifftemändz samtyckie och gåffuors staadfästelse troloffuade äre, the äre äckta folck, så att ingen må them åthskilija, synnerligen när sängielaagh tilkommer, som ock then tryckte kyrckie ordningen formäler.

4. De festis:

[a.] Uppå thet at uniformitas wara mää och kan medh osz alle, skole alle helgedagar offuer altt hollas, forst alle, the wij

haffue tilforenne hollit, sedhan the sex, som nyligen insatte äre, i thet Nye Ordinantzet, och the som i then Suenske Almanach insatte äre. Festum Corporis Christi skole wij holle toorsdaghen effter Trinitatis och sedhan the andre, när the falla. Och tå skall man på landz bygdenne handla Catechismum lijka som om andhre bönedagaar eller ock, then som wjll, the euangelia, som thå falla. Om Christi forclaarningh skall handlas Dominica 7:a post Trinitatis.

[b.] The som arbeta, fööra lass eller klöffia på messedagen, när tidegerdh holles, skoole formanastherifrån, och om the ickie ther medh affståå, uthsluutes aff forsamblingenne.

[c.] Klockare skoole wäll holla alle klädher i kyrckionne rene och besynnerligen corporalet.

[d.] De lotionem manuum.

[e.] Och på thet man skall wetta, huru myckit till sacramentzens bruuk bereedhas skall, skole pastores fliteligen formana folcket, att alle the, som til Altarens sacrament gåå wilia, skole thet tilkienne giffua, for än mässan begynnes, och bliffue absoluerade. Och skall prästen inge reliquiæ thereffter haffua och lätha forspillas, uthan alt skall fortäras antingen aff prästenom eller almoogan.

[f.] For altaret skall giööras ett långtt säthe och haffuas ett reent handkläde ther uppå, att communicantes måge therefore nedherfalla.

5. De mercatura pastorum fugienda.

6. Pastores fideliter moneant, ut auditores omnes conferant testamenta. Ipsi pastores conferant testamenta templo catedrali.

Konungen begärer intet testament aff någon kyrckieherde, uthan will, at pastores aff en frij wilie skole giffua så myckit the wilia til domkyrkion och sin egen sochnekyrkie.

7. Ipsi etiam pastores debent praeparati esse ad usum Sacrae Coenae una cum aliis. Ideo ante incoationem missae coram altari procidant, recitent pias praeces, ut et alii communicantes discant praecari.

8. De habitu pastorum: Prästerne skole ingelunde haffua kappor uppå, när the giöra kyrckiotiensten, ickie heller andhre otienlige klädher. Röckliner skole the ock bruuka till all sins embetes tienst.

9. Bönedag[ar]ne skole altijdh hållas, så när som om største andz tijdhen om sommaren, och thå skall man altidh upläsa catechismum och then Lutheri uttydhningh, som står i psalmebooken, och sedhan uttolka et styckie eller tuå på samma daagh. Och när noghor begärr absolutionem, skall han granneligen förhöras in catechismo, både huru han läser sielffue ordhen, så ock huru han förstår grunden och meningen.

10. När prästamöte holles, skall altidh en prästman aff huart prowesterij komma til domkyrkion.

11. De literis mendicantium: Ingen prästman skall giffua någrom tiggiebræff, uthan the haffua fåt merckelig skadha, som är: om thet haffuer brunnet för någrom eller misth sin säädh och åärsuext genom haagel eller frosth eller fått någon annan merckelig skaadha. The laathstocke, som bræff begära, skole affuisas. Och när pastor skall någrom giffua bræff, skall han formäla i bræffuet, huru långt han haffuer loff söökia och huru långan daagh han haffua skall, på thet han ickie medh samma bræff skall tiggia i många år, som många göra.

12. Huar präst medh sinom caplan skall scriffta i sin eghen sochn om fasten, på thet huar får granneligen förhööra sine ååhöörare, och the, som ickie kunna catechismum, skole the bortt-uüsa, sålängie the lära honom. Och skall och then oseedhen wara afflysth, at prestterna pläga intaga fullt sacristien medh folck och holla en lithen prædikan for them och lätha sedhan fåå them afflöösningh. Man skall iickie haffua meer än 4 eller 3 for sigh i sändher. Men är någon, som eensamber wil gåå fram, så skall prästen thet ingelunde neeka.

Om någre komma kan och will fööra ondt ryckte emillan konung[lig]e Ma:ttz W[år] A[llra]N[ådigeste] Herre och Hans N[ådige] Herr Brodher, Hertigh Carl, thå skole prästerne formana bönderne, thet the ickie ther til sätia någon troo, ty the goode Herrar äre brödher och cristelige Herrar och förlijkas wäl.

Theslikes the landzstrykere, som annen lyggn fööra på vår Nådige Konungh, skoole antastas.

Finis.

II.

Kyrkio-lagh, samptyckt och stadgatt aff presterskapet i Väster-Norrlanden.¹

(Från förra hälften af 1600-talet.)

1. Till thet första skola alla, och [iu] besynnerligen (först och fremst) alla fädrar och mödrar, hussbönder och matmödrar och (sedhan) theras barn ock hussfolk, så i motgång och medgång, stadeliga hålla sigh in till Gudh, honom fruckta och honom allena tiena, såsom han thet siälff aff allom menniskiom höghe-
liga kräffuer; men hoo thet icke gör, uthan uthi mootgång eller till att affuärja mootgång brukar svartkonst och trulldom eller ridher² till Blåkulla, brukar sathans hiälp till att göra och uthsända *bärer*, — såsom man thet(nu)kallar — then samme skall sättias uthaff församlingene och slijta rijss för hela prosteriet och giffua kyrkione 2 dalr.

2. The som elliest leffierij bruka, läsa i salt, hempta gräs på högtides nätterna, (tiera sin booskap och meer sådant), slijta rijss för hela gället och giffua kyrkione 2³ dalr.; sammaledes och the som sådana åthgärd när androm sökia, ty the sättia icke sin förtröstning på leffuandes Gudh, som allom rijkeligen giffuer [all tingh] till att nyttia. 1 Tim. 6.

3. Alla daghavälliare, som hålla den ena daghen bättre än then andra till att thet och⁴ thet begynna och beställa, böte kyrkione 1 dalr., ty alla daghar äre i sigh siälffua godhe skapade af Gudhi och haffua ingen olycka medh sigh, uthan ther så kan hända, att then ene daghen varder oss mera olyckosam än then andra, tå giffue wij siälffue thertill orsak medh våra synder.

¹ Efter HAMBÆI version (citeras H.) i *Pastoral-Kurs*, Femte häftet, Hernösand 1809, s. 146 ff. Genom [ ] utmärkas ord, som upptagits från texten i N. 1900 (cit. N.), genom ( ) ord, som saknas i sistnämnda text. Olika ordföljd, olika former af samma ord samt uppenbara skriffel anmärkas i regel icke. För kännedomen om Hambræi text har jag att tacka Herr Domprosten, Prof. H. LUNDSTRÖM.

I HAMBÆI titel följa omedelbart orden: »Anno 1576», hvilken datering såsom bevisligen oriktig här uteslutes ur titeln. Jfr *Om norrländska kyrkostadgar*, s. 19 ff. i denna årgång.

² N.; H., *rida*.   ³ N., *en*.   ⁴ N., *eller*.

4. Then som thermedh varder beslagen, att han icke med tolamodh sijn mootgång och olycko uptager, uthan therunder harmas och aff otoligheet bannar wederleken,¹ watn, eld, meniskiom etc. [och skyller diefuulen], lijka som Gudh icke allting rege-
rade, skall förmanas till bättring; hiälper ej förmaningen, (tå) skall han slijta rijss för kyrkiodören.

5. Then [som] sin lycko och medhgång sikh siälffuom tillskrifuer och icke Gudhi allena, hvilkom all välsignelse kommer aff, böthe kyrkione een dalr. eller slijte rijs i skriftelaget.

6. Then sikh siälff öffuerdådeligen förer i wådhe antingen till kropp och siäl och således frester Gudh, slijte rijs i skriftelaget eller böthe [kyrkione] een dalr.

7. The som sväria sikh meen, sättias ifrån kyrkione, böthe 2 dalr. och slijte rijs för kyrkiodörene.

8. The som fåfängelig, onödde eller² aff een ond seedvana sväria och missbruka Gudhs hel. namn, skola slijta rijs i skriftelaget eller bötha 6 mr.

9. The som med *skennande* och bannande förplichta sig till att hempnas och göra androm skadha, slijte rijs för kyrkiodörene eller löse sikh medh 2 dalr.

10. The som skämpta om Gud och hans h. ordh, slijte rijs i skriftelaget eller böthe tre³ mr.

11. The husfäder och hussmödrer, som huarken siälffua mårgon och affton tillbidie⁴ och tacke Gudh, icke eller hålla sijn barn och hussfålk thertill, så och icke läsa till bords och från, såsom Gudhs (ords) höge befallning och vår åliggande nödh thet kräffuer, skall på sitt egit samvete böthe ett öre ellert miste ett måål medh fastande.

12. Then som under bönerne⁵ soffuer och i allmanneligh nödh icke bedher, böthe een halff mr⁶.

13. The som under bönene⁷ snarka eller se hijt och tijt efter them, som uth och⁸ ingåå, böthe een halff mr.

14. The som aff en ond sedvana eller aff bittersamhet⁹ hemma i husett eller annorstädes bannas, hålles ifrån sacramentet eller slijte rijs, om the förmante icke affståå.

¹ N.; H., bannas, *beskyller wäderleek*, watn o. s. v.

² N., *och*.

³ N., *6*.

⁴ N., *bidie*.

⁵ N., *bönen*.

⁶ N., *4 öre*.

⁷ N., *bönen*.

⁸ N., *eller*.

⁹ N., *biterheet*.

15. På alla högtijdes daghar, söndaghar, apostledaghar och bönedaghar, skola alla flitigt låta finna sigh till att höra Guds ordh i kyrkione, eller böthe, then icke lagha förfall haffuer, en halff mr; sonen eller dottren, om the uthan lagha förfall icke vele komma till kyrkione, böthe hvarthera 2 öhre, sammaledes hvartt legohion, som för lättja och sielffsvyrdighet icke komma till kyrkio.

16. The som icke på alla stora högtijder äre till kyrkio och äre uthan laga förfall, böthe $\frac{1}{2}$ dalr, och then som högtiden icke uthbidar, een halff mr.

17. The som ifrån¹ halfua året (och theröfuer) uthan laga förfall ähre ifrån kyrkione, böthe een dalr eller slijte rijs för kyrkiodörena; öffuer fiärdings åhr, böthe een halff dalr eller² slijte rijs i skrifftelaget.

18. The som bryta helgedagarnar, böthe hvar person hvar gång $\frac{1}{2}$ mr. och icke komme in i kyrkian, för än bothen är uthgiffuen. Uthi helgedagsbrott skall icke allenast räknas otidigt arbete vidh hemmanet eller annorstädes (på helgedagarnar) för middagen, uthan och efter middagen, så att ingen skall draga i skären, till quarn, efter höö, och annat sådant, förän solen går neder, uthan saak. Thesslikest allahanda, som håller någon ifrån kyrkione, (sömar under helgen), draga i skären [till fiskerij] om lögerdagsaffton, resa³ till stadhen och intet hinna tijt till predikanen, (eller annan färdemåål sigh företaga), till quarn [och bliffwa ther öffwer predikan] och annat, bliffua therigenom ifrå kyrkione; draga noot, läggia sköter emot helgedagarna.

19. På lögerdaghen och helgedagsafftnar skola alla gåå tideligen vidh midhafftons tijdh ifrå arbetet och betänkia, huru i veckone tillgångit ähr, så att ther man finner sigh något⁴ — thet,⁵ Gudh bättre, ofta sker — aff Herrans budordh öffuerträdt haffua, sådant [hooss] Gudhi aff bidia, loffuandes bättring, tacka Gudh för framgången i weckoarbetet och bidia, att Herren ville thet välsigna och att söndagsarbetet eij måå ofrucktsampt bliffua; ho thet försumnar, böthe: hussbonden 3 öre och legohionet eet öre.

20. Sammalunda på söndagar eller hvadh helgedagar thet vara kan, skall man haffua helgedags öppningar förhanden, med

¹ N., *öfwer*.

² N., *och*.

³ N., *draga*.

⁴ N.; H., *ndgothera*.

⁵ N.; H., *som*.

Guds ordh och christeliga böner och psalmer, jtem förhöra och läsa för them som unge ähro, och uthi the byiar, som någre¹ finnas, som läsa kunne i book, så skole andre till them sökia, och the förplichtade vara att läsa för them; hoo thetta försummar, böthe hvar hussbonde för sitt huss 3 öre, och then som för andra läsa kan och icke vill, 3 öre, men ungdomen, som icke vill låtha lära sikh, miste afftonsmåltiden then daghen.

21. På alla söndaghar och högtijdesdaghar skola alla, vidh kyrkiorna, hemma eller annorstädes stadde, sikh vachta för trättor, banskap och slagsmåål, thy therigenom varda Guds helgedags värk tillbaka eller besmittade och djeffvulens verk i stadhen satte och brukade; thermed och Herrans (Guds) huilodagh, diefflenom till tjenst förvandlatt warder. Then thermed beslagen warder och sådant sker på kyrkiovallen,² tå böthe een halff dalr hvar person för förargelsen skull; föllier thermed slagsmåål till såår eller blodwijte, böthe een dalr kyrkione eller slijte rijss. Men sker thet på bygdene,³ böthe een mr; föllier slagsmåål, böthe een half dalr, så många the kunna wara. Och thetta ähr [alla] öffuerhetennes rätt (effter) Sveriges lagh oförkränt.

22. The som på helgedaghar dobbla om peningar eller annat till att vinna, böthe een mr hvar gång; affstå the icke thermed, böthe een dalr eller slijte rijss.

23. Then som om wintern icke vill hiälpa till att uppväga sin[a] kyrkiovägh[ar], tå stoort snöväder ähr eller varit haffuer, böthe $\frac{1}{2}$ mr för sikh siälff, och $\frac{1}{2}$ mr för hvarthera, [som] han sitter i vägh före och samma vägh till kyrkio resa skole.

24. The som till kyrkione ähre kompne och intet strax (ther) ingåå, tå tridie resan ringes, eller och ther inkomma och ther soffua³ eller haffua samtaal eller uthan (visse) orsak uthgåå, förr än välsignelsen sagd är, eller aff sielffvyrdigheet⁴ haffua sine hattar och⁵ luffuor på huffudet, emedan the ähre i kyrkione, böthe $\frac{1}{2}$ mr⁶ hvarthera. Thet samma skall och them vederfahras, som neka sikh [på att] komma seendt till kyrkio.

25. Then som löper uthaff kyrkione, tå thet h. och dyrvördige J. Christi lekamen[s] och blodhz sacramente uthskiffes

¹ N. har *ndgon* och däraf betingade former i fortsättningen.

² N., Then thermed beslagen *bliffwer*, *skal detta straff finna som trätö medh banskap; uthan slagzmål* skeer på kyrkio wallen, tå bothe etc.

³ N.; H., *inkompne soffua* o. s. v.

⁴ N., *sielfzwäld*.

⁵ N., *eller*.

⁶ N., *1 öre*.

och i then mottan haffuer sacramentet i föracht, skall bötha een¹ mr första resan, andra 2² mr; gör han thet oftare, ställes ifrå kyrkione och slijte rijss eller böthe 1 dalr.

26. Otijdigt ätande och brennewijns drickande, för än man går till kyrkio, skall afleggiass, eller böthe(r): then som giffuer, $\frac{1}{2}$ mr för hvar person, och then som vidtager, 2 öre.

27. Kommer någon drucken till kyrkio eller för ööl skull ähr borto ifrån kyrkione, böthe een³ dalr, sammaledes then som giffuer, ty gudstjensten kräffuer nychterheet.

28. Om någon upkastar sin öffuerflödigheet i kyrkione eller någon annan otucht gör i kyrkione eller på kyrkiogården, böthe 6 mr och slijte rijss för kyrkiodörene.

29. The som villia begåå sacramentet⁴, skola väl vara betenkte, och derföre måge the låta höra sin skriftermåål, tå bönedagh är i veckone för uth, eller vara väl tijdeligh tillstädes i kyrkione på then daghen, the sacramentet bruka vele, eller miste tienstene och böthe 1 mr.⁵

30. The som icke villia lära sin catechismum, som nu medh flijt föreställes — gammalt folk undantagandes — skola för första åhret bötha 1 mr, för thet andra 2 mr och för thet tridie 3 mr; dröija the thermedh länger, böthe 1 dalr huart åhr; then icke haffuer penningar, skall sättia huden till.

31. The som unge ähro och icke ännu haffua warit till sacramentet, skola icke ther till låtne varda,⁶ förra än the alla catechismi stycker med uthydningarne lärdt haffua.

32. Effter (thet) stort buller och oskick pläga komma aff them, som villia gåå till skrift, besynnerliga på stora högtijder, huilka sigh intränga (till prästen) i storom hopom, på thet the sigh fördöllia måge, medhan the sin catechismum icke lärdt haffua eller någon annan saak på sigh haffua, therföre skall icke mera än 12 personer på en gång skriffade varda; om flere sigh tillbiuda och, aff prästenom bortwijste,⁷ eij affwijka, tå böthe $\frac{1}{2}$ mr⁸ hvarthera och komme eij till skrift, för än bothen uthgiffuen ähr.

¹ N., $\frac{1}{2}$.   ² N., 1.   ³ N., $\frac{1}{2}$.

⁴ N., The som *till sacramentet gåd wille*, skola o. s. v.

⁵ N., 2 öre.   ⁶ H., *tilldtne*; N., skola, *ther till intet låtna bliffwa*.

⁷ N.; H., *bliffua* bortwijste.   ⁸ N., 2 öre.

33. The unge (ähre), skola ingeledes borttränja the gambla, när the gåå till skrift, uthan skola särskilt framkomma, ty medh them måste särskilt handlatt varda; then theremot gör, bliffue bortwjsst och böte 4 öre.¹

34. Then aff lättfärdigheet eller afflösningens förachtelse drister sigh oförhörd gåå till sacramentet, böthe $1\frac{1}{2}$ dalr.

35. Hoo som aff ogudachtighet öffuer ett helt år håller sigh ifrå sacramentet, böthe 1 dalr och sätties ifrå församblingene, såsom han sig elliest siälff therifrå satt haffuer.

36. Legefolk och unge personer skola icke gåå till skrift och sacramentet uthan sine föräldrars och hussbönders wetskap [och loff]; hoo her emot² drister sig (göra), blifver affwist och böthe 4 öre.

37. Till att affskaffa then lättfärdigheet och skrymterij, som medh mången finnes uthi skrifftermålen och sacraments bruk, huilke obetänkt aff een blott seedvana sigh ther till begiffua, ty³ skola the, som sigh för prästen skriffa wele, först tillförene göra⁴ två skrifftermåler, then förra sinom nästa — om någor aff them kan vara förtörnatt —, then andra inför Gudh, emot huilken alle synder giorde varda, then och them allena straffa och förlåta kan. Therföre skola the, som sig för prästerne skriffa vele, på böndaghen näst för åth handla med Gudh⁵ och sin nästa om nåde och wenskap. Eller om the för laga förfall skull tå icke kunna tillstädes wara, på söndagen tideligh, strax första gången ringt ähr, låta finna sigh i kyrkione, på thet the thes bequemligare lägenheet haffua måge till att förlijka sig med Gudh, och sedhan höra tröst uthaff Guds ordh genom prästerna; hoo thet eij gör, böthe 4 öre.⁶

38. Then som oförlijkt stiäls fram och är stadder i uppenbara argheet och ovenskap medh sinom nästa, låtandes sin förtörnade nästa oförsonter, han skall bötha 3 mr och slijta rijss i skrifftelaget.

39. Alla skola uthi skrifteresone, huar uthi sitt skrifftelagh, tillstädes vara, tå prästerne skriffa, effter prästerne tå bäst tijdh haffua till att förhöra them. Hoo thetta uthan laga förfall försumer, tå skall then, som borto ähr, bötha 1 mr, och then, som tå tillstädes icke går [fram] till skrift, böthe $1\frac{1}{2}$ dalr.⁷

¹ N., 2 öre.

² N., till.

³ N.; H., *td.*

⁴ N., *gort haffwa.*

⁵ Uteglömdt i N.

⁶ N., 2 öre.

⁷ N., *mr.*

40. Dricker någon på then daghen, han haffuer varit till sacramentet så öffuerflödeligen, att han (sin öffuerflödigheet) upkastar, eller någon annan (last tå) bedriffuer, böthe 1 dalr och slijte rijss för kyrkiodörenne.

41. Then seduana, som haffuer varit medh offrande på alla stora högtijder, effter hon haffuer skiäl medh sigh, tå skall hon¹ ännu hållas vijd macht; doch så att icke någre fåå, som her till skedt² ähr, uthan hela menigheten, thet ähr: bonde, hustru, son, dotter och legohion, ingen undantagen, thet göra skall. Och på thet ther medh må thes skickligare tillgå, skall allt manfolk först framgåå huart bänkelagh för sigh, begynnandes i första bänkiarna, sammaledes quinfolket föllias åth i huart bänkelaget för sigh, på thet man thes bättre förnimma må, huilke sigh draga undan offrandet; och the, som icke ähre tillstädes på förste och andre högtijdesdaganar till att offra, the skola ther till förplichtade vara på tridie och fiärde dagarnar; then som her emot gör, böthe 4 öre.³

42. Huart fiärde åhr skola kyrkovärder vällias, och skall theras ämbete vara: först achta (och fordra) på kyrkiones och prästegårdens bygning[ar], att ther uthi inthet brista må, beställa wijn och oblater sampt annat, som till kyrkiotjensten nödtorftigt vara kan, theslikest sampt medh kyrkioherdanom haffua inseende⁴ med fattiga, som liggia i soknestugan, att med them motte tillbörligen tillgåå, så att the icke frysa och⁵ svelta och ther öffuer klaga, sucka och ropa till Gudh; jtem haffua granna acht, huru de ställa sigh och tiena Gudh och the ostyrsamme uthskiuta men the spaka förfordra. Jtem haffua (be)synnerlig flijt med kyrkiones (eget) korn, att ther medh må tillbörligen handlatt varda, så att kyrkione icke skeer i någon motto för när. The skola ock haffua kyrkiones wijn och oblater i antvardning och ther aff uthfåå, huad som kan göras behoff, och i rättan tijdh tillseya, när thet kan fattas; theslikest förvara och uthfåå kyrkiones lius och allt annat, som kyrkione tillkommer, inkräffua kyrkiones uthståndande gäld, tiggia i kyrkione åth the fattige, tillsee, om kyrkian med låås och bommar förvaratt ähr; [achta på klockones kläp och sträng och annat, att icke någhon skadha skeer]; för allt thetta, om the fljtige ähre, skole the haffua

¹ N.; H., *han*.

² N.; H., *stedt*.

³ N., 2 öre.

⁴ N., *omseende*.

⁵ N., *eller*.

⁶ N., 1/2 mr.

hvartera een $\frac{1}{2}$ dalr, men ähre the försumelige, böthe huarthera äffuen så mycket.¹

43. Alla the, som kunna kyrkione någott skyldige vara, skola leffuerera thet ifrå sikh till påscha, eller böthe $\frac{1}{2}$ dalr.

44. Alla unge piltar, som bequeme kunna vara till att läsa i book, skola stiga fram i kyrkian och ther lära sikh läsa och siunga och hålla sig tuchteliga uthi alla gudeligheet, som the i dopett uthloffuat haffua; the som icke villia framstiga uthan hålla sikh tillbaka och göra skalkheet, skole föräldrarne slijta rijss uppå, när the hemkomma, eller iu ingalunda giffua them middagsmåltijdh. Men (om) föräldrarne thetta försumma och icke hålla sin barn till christeligh tucktan och gudeligheet, uthan låtha them löpa effter sitt egitt sinne, böthe 1 mr för huar pilten huart åhr, sedhan the ähre bleffne sex åhra gammal.

45. Så skola och sättias tillsynesmän, som sådana unga piltar i kyrkione achtar och holler hvar och een fram till bokena, kastar upp för them thet, som siunges, och lærer them siunga och haffuer (acht) på them, att the icke stijma eller soffua under predikanen, och nepser them, tå the bryta, och haffuer therföre, om² han flitigh ähr, till lön om åhrett $\frac{1}{2}$ dalr.

46. Finnes någre, som ähre treske och olydige och giffua honom snöpligh ordh, som them föreståå skall, eller undsäyia³ honom, tå skola the samma mista huden i skrifftelagett.

47. Huar och een hussfadher skall haffua acht på sitt folk och på sin barn, och om the uthi sitt leffuerne bryta någott, tå skola the straffa them, effter som ähr till, eller böthe för them.

48. Föräldrarnar skola sikh granneligen wachta, att the uthi sine barns agande eller straffande icke bruka banskap, ty ther igenom varda barnen mera förverrade än förbättrade; bedia Gudh för them (och gå) them före med godh exempel vore fast nyttigare.

49. The barn, som ähre treske⁴ emot sine föräldrar och swärefolk och giffua them hånisk ordh eller i theras ålder(dom) icke tillbörligen sköta them, skola slijta rijss för kyrkiodörenne, och böthe sex mr; men slå the eller stötha⁵ them, böthe 2 dalr och slijte rijss för hela contractet.⁶

¹ N., $\frac{1}{2}$ mr.

² N., som.

³ N.; H., anseija.

⁴ N.; H., heske.

⁵ N.; H., sköffla.

⁶ N., i hela prosterijdt.

50. The (barn), som ähre kompne till lagha ålder och förloffua sigh föräldromen ovitterligitt uti echtenskap eller emot föräldrarnes villia, böthe 1 dalr, och förloffningen gälle inthet, med mindre föräldrarne henne¹ sedhan gilla och samptyckia villia.

51. Samma lagh vare och satt² föräldromen, som uthan skälig orsak villia antingen tvinga³ sin (egen) barn till att hålla echtenskap medh then, the ingalunda haffua villia, eller neka them för sine hemman och arbete skull, them the med ähran begära och efter annars godhe råd och samptycke synes likligitt⁴ vara.

52. The som uthi longligh träto liggia och icke villia låta förlika sigh och ingen förlikning hålla, tå hon⁵ giord varder, böthe een dalr och sättes aff församlingene, till thes bättring och böther uthloffuade ähre.

53. The som alltid kiffva och trätta och bruka banskap på sine grannar och andra, som the haffua umgänge medh, skola förmanas till bättring; men affstå the icke, (tå) böthe 2 mr för huar gång the thermed beslagne varda.

54. The quinnor, som tuem mannom sigh förloffua, tå gånge then seednara tillbaka, om elliest then förra lagligh skedd ähr, och kyrkian taghe, huad⁶ uthi then sednare uthgiffwit⁷ ähr, och quinnan slijte rijss.

55. Thet samma vare sagdtt om the män, som vitterligen sine gåffuor uthi een annars nederleggia, thet är: the skola mista gåffuornar och annat tockett, ther till böte kyrkione och slijte rijss eller löse sigh ther ifrån med 1 dalr.

56. Effter thett att offta mycket buller kommer aff olofflige⁸ troloffningar, dherföre skola her effter inga troloffningar skee, medh mindre thett först prästomen kunnigtt ähr; hoo ther emot gör, böthe 2 dalr⁹ och icke komme samman, för än bothen uthgiffuen ähr.

57. The som lagligen troloffuade ähre, haffua ej loff sammanvistas och sänglagh hålla,¹⁰ för än kyrkiones wixell åkommen ähr; hoo thett gör uthan kyrkioherdens¹¹ minne, böthe een

¹ N., *hema*.

² N., *sagt*.

³ N., *truga*.

⁴ N., *lyckeligit*.

⁵ N.; H., *han*.

⁶ N., *thet*.

⁷ N.; H., *uthgiffuen*.

⁸ N., *olagligh*.

⁹ N., *1 mr*.

¹⁰ N.; H., *troloffuade ähre, sammanvistas haffua ej loff och sänglagh hålla o. s. v.*

¹¹ N., *kyrkiones*.

dalr; men ähr thertill någon orsak, att han loff får, (tå böthe och) giffue $\frac{1}{2}$ dalr.

58. The som loff haffua att hålla sängelagh och sedhan länge dröija med wixeln, böthe $\frac{1}{2}$ dalr huart åhr, men dröije [the] öffuer 3 åhr, böthe een dalr och komme icke in uthi kyrkian, för än bothen uthgången ähr.

59. Om någre, medh skylskap förbundne, såsom oskylle sammankomma, och thett sedhan sportt warder, att the skylle ähre, tå skola the slijta rijss för kyrkiodörenna, om thet haffuer them witterligitt waritt, för thet the sanningen i tijd icke bekendt haffua, och ther till bötha 6 mr för skylskapen; haffuer thett waritt them owitterligitt, tå böthe allenast för skylskapen och undslippe rijssett.

60. Sammanlunda om någon varder kallatt till att wittna om skylskap och han wethandes falskeligen reknar lederna, eller elliest wet och icke bekenner sanningen, androm till willies, stände lijka straff med them, han medh sin lögn hielpa will.

61. The som falla i bojerij, skall then, som manspersson ähr, böta kyrkione 1 dalr och quinnan $\frac{1}{2}$ dalr, om the första gången sigh försedt haffua och hon ähr aff mannenom ther till lockatt. Men haffuer hon tillförene bolatt eller sielff retatt mannen ther till, tå miste hudhen och böthe $\frac{1}{2}$ dalr, hudhen för bojeriet och penningarne för skamlösheten.

62. Hoorkarlar och hooror skola slijta rijss för kyrkiodörrene och böthe 1 dalr, eller böthe dubbelt¹ och slippa rijssett.

63. The qvinnor, som sigh till echtenskapet begiffua willia och komma till kyrkiones wixlo, skola sigh förhålla, som effterföllier: haffua the tillförene waritt löse konor, tå haffue på (sitt) huffvudh om wixlo daghen een quinno mössa; haffua the waritt enkior och sigh ährliga ställt, tå haffue cröniker² eller dook; men är hoss them någott lössachtigt (leffuerne) [befunnet], så haffue ther effter prydningena³ som andra löse konor. The qvinns personer, som för jungfruer ähre haldne och låta sigh aff sine trooloffuade män förkrenkia, att thet för wixeln kunnigt warder,⁴ the miste alla kransprydningena, huilka mödomen allena tillkommer,⁵ och haffue⁶ i samma⁷ stadhen ährliga änkiors huffvudbonatt,

¹ N., *dlr*, utan utsatt belopp.   ² N., *kaprönikor*. Enligt HAMBRAEUS af *caperonica*.   ³ N., så hafwi *the*, *effter* som andra o. s. v.   ⁴ N., *ähr*.

⁵ N., *widh* kommer.   ⁶ N.; H., haffuer.   ⁷ N., *then*.

nämliga capröniko eller dook, effter thett (sådant) aff hennes (trooloffuade) man skedt ähr, och böthe $\frac{1}{2}$ dalr, efter the sin krantz i förtijdh försedtt haffua. Men the som jungfrudomen in till wixlona behålla, så att thett icke annars witterligitt ähr, haffua 2 eller 3 krantser; doch om thett sedhan för altaret eller framdeles annorledes sportt varder, tå böthe $\frac{1}{2}$ dalr, att the på sigh lugitt haffua.

64. Widhdöpelssen skall ingen varda tillåtin stå fadder, som uppenbara ogudachtigh ähr, såsom hoorkarl, tiuff, bolare, Gudz ords förachtare, [drucken], så länge the ingen bättring giordtt haffua; icke heller the, som ähre uthaff falsk religion, (som ähro papister och andre), ty thett ähr döpelssen enn wanähra; om barnsens föräldrar någon sådan vitterligh kallar, böthe 2 mr. Sammaledes then som veet sigh sådan vara; om han sigh ther till begiffuer, böthe 2 mr. Och om prästen een sådan witterligh tillåter, böthe een dalr.

65. The ächta qvinnor, som ähre tredske¹ emot sina män² och aff them eij villia låta sigh regera, skola förmanas till bättring. Men om the ingen bättring göra, skola the slijta rijss uthi sitt skrifftelagh i socknena, eller, om thett icke hiälper, för kyrkiodörena.

66. Thett samma straff skola och the ächta män undergåå, som sitt regemente öffuer sin hustru uthan beskedh och förnufft med idkesam banskap och tyrannij föra, eller löse sigh ther ifrå medh 6 mr.

67. Om någor ächta giffit för osämia skull af otåligheet rymer ifrå sin ächta maka och öffuergiffuer honom, han skall antingen begiffua sigh till honom igen, eller stå thet straff, som tillförene om hoorkarlar och hoorkonor förmält ähr, ty medh sådant giffuer han sinom maka och sigh siälffvom orsak till att göra hoor.

68. Om någon öffuermaghe eller³ omyndige[r] varder beslagen med tyffveri, så miste hudena hemma, thet⁴ grannerna skola vara wittne till, och om hussbonden eller föräldrarnar thet icke göra ville, så böthe $\frac{1}{2}$ dalr.

69. Then som medh lockande, tubbande⁵ (eller elliest) fram-egger någon till att stjäla, han stånde lijka straff medh honom;

¹ N.; H., *hedske*.

² N.; H., *sin man*.

³ N., *och*.

⁴ N., *ther*.

⁵ N., *eller* tubbande.

men then som allenast gömer tiuffnaden och ther med inthet haffuer beställa och icke ähr hussbonde eller målssman, han stånde halff straff.

70. Om föräldrarnar eller hussbonde[n] gömer någon tiuffnadt åt sin barn eller tienstefolk, huilka them bör på embetsens wägnar straffa, the skola stå dubbelt straff: bötha 1 dalr för thet the haffua gömtt¹ tiuffnaden, och slijte rijss, för thet the på embetsens wägnar icke haffua sådant straffatt.

71. Om någon köpslager medh annars mans barn och legofålk, föräldromen och hussbondanom owitterligitt, bäre igen thet, han köptt haffuer och miste thet, han uthgaff, (och) böthe kyrkione 1 dalr eller slijte riss.

72. Om någon weet någon saak med någrom,² som bör uppenbaras och straffas, och dööl thet, han skall bötha färde parten emot honom, för thet han haffuer medh sitt döliliande styrkt honom uthi hans synd.

73. The som falskeliga handla med tienden, antingen förbyta eller förkorta henne, skola slijta rijss för kyrkiodörenne och bötha 6 mr och upfylla thett, som försnillatt ähr.

74. The som aff wanskötsel³ låta tienden förderffvas, skola upfylla skadhen och böthe $\frac{1}{2}$ dalr,⁴ och the som henne icke i rättan tijd huart ähr framföra, böthe 1 mr.

75. The som falskt och ogillt mynt offra, böthe 1 mr.

76. Effter (thet att) nu många klaga sigh öffuer thet tiuffuerij, som sker på roffvor, föregiffuandes sigh nödgas för then skull sådan wåån öffuergiffua, (och ther igenom mista mycken Guds wälsignelse), therfore skola sådana roffvetiuffvar, ther the uppenbarliga beträdas⁵, mista sin hud i skrifftelagett eller böthe 3 mr. Och på thett att sådant tyffverij må thes bättre förtagitt bliffua, tå skall huar och en bonde haffua sin egen roffve sädh, på thett att, när the haffua något sielffve hemma⁶, måge [the] thes mindre orsak haffua till att stiäla [sådant] af androm; och therfore then bonde, som icke haffuer åhrligen sin egen roffve sädh, skall böta 1 mr.⁷

77. Allt skipsfolk, som sökia till andra orter (till) att förbyta sigh spanmål och annor nödtorfft till höst eller wår,

¹ N., gömbde.

² N., androm.

³ N., wanryckte.

⁴ N., 2 mr.

⁵ N., ther the uppenbarade bliffua.

⁶ N., haffua sielffue sådant hema.

⁷ N., $\frac{1}{2}$ mr.

(och) med sin helsso och behåll hemkomma, skole vara förpliktade Gudhi till ähro och församblingen till tacksamhet, för thett hon haffver beditt för them vthi theras frånvaro, att giffva kyrkione och the fattiga någott hvar gången aff hvart skipslagh, hvilkett stax aff predikstolen skall kungiordtt varda, them till tackseyelsse, som thet göra; hoo thet försumer böthe $\frac{1}{2}$ dalr, på hvilkett kyrkiovårdarne [på]fordra skole.

78. Om någon beliuger sin nästa och lägger honom thet till, som hans hedher och ähro angår, och kan icke bewijsatt, tå böthe 1 dalr och (ther till) slijte rijss, om then belugne icke bedher för honom.

79. Thett samma straff skola the undergåå, som (elliest) giffva sinom nästa obeqvemligh namn, såsom och the, som (medh försmädelige wijsor sådant vthrätta).

80. Om någon tubbar ifrån sinom nästa hans legohion, och giffver (ty), hussbondanom owitterligit, fästepening för Michils-mäso dagh, (tå) tage¹ kyrkiona fästepening, och then miste legohionett, som legde, och then sigh leija lätt, böthe $\frac{1}{2}$ dalr.²

81. Om någon bliffver siuk i någrom by och haffver prästen behoff och lägenheet till att kalla honom och vthaff ogudachtigheet och föracht icke will och döör så theruthi, tå skall för hans lik, när thet till kyrkione kommer, hvarken ringdtt eller läsitt varda.

82. Om någor siuk begärer och låter kalla prästen, och the honom kalla skola, antingen för egne ärender skull försummadtt eller skiutatt in på helgen, tå prästen skall vara vid kyrkian, eller vthi förefallet ställe,³ undantagandes ther någon medh hastigh siukdom betagen warder, och then siuke döör så prästelös, tå skall han, som thet försumatt haffver, bötha 1 dalr eller slijte rijss. Försumar och prästen sigh, ther honom i rättan tijd tillsagdtt varder, stånde samma lagh.

¹ N., bör.

² N., mr.

³ N.; H., *elliest uthi föra fallet ställt.*

III.

Nora församlings stadgar om sabbatsbrott m. m. 1647.

Ordning, huru handlas skall med dem, som Sabbathsbrott göra på Sön- eller Högtijdesdagar eller annor otillbörligheet hafwe förhänder j kyrkian, på kyrkiogården eller kyrkiowallen.

(UUB. N. 1900 s. 256 f. Afskr.)

- Sabbatzbrott med hemma-sittande uthan rätt förfall. 1. Den som uthan laga förfall wanährar sabbathen, medh mindre det orsakas aff ållderdoms swagheet eller annatt, som kyrkiogång rätteligen förhindra kan; för hwar gång det skeer, skall han giffwa till kyrckian 3 dlr eller stå een dag kyrckio-plicht j wapnehusset.
- Drukin till kyrkian och tråta vid kyrkian. 2. Den som kommer druckin till kyrckian och gör förargellsse medh tråtor eller munbruuk och slem ord, anten på kyrckiwallen eller j sochnestugun, skall een dag liggia j sochnenes fängellsse eller giffwa till kyrkian 3 dlr penningar.
- Opkasta i kyrkian och bägges böte, plägarens och drickarens. 3. Hwillken, som genom dryckenskap opkastar j kyrckian eller på kyrkiogården och sålunda oskärar kyrckian, och han, som haffwer för tijderne sålldt eller giffwitt öl eller brännewijn och waritt thär till orsaak: ware bådha lijka brotzlige, giffwandes hwarthera 3 dlr till kyrckian och stå två dagar i wapnehusset.
- Kyrkioglam. 4. The som bruka förargeligitt kyrckioglam in j kyrckian, giffwe till kyrckian 3 daler penninga[r].
- De som ej gå i kyrkian, när samman är ringdt. 5. Then som jcke j rättan tijdh will ingå i kyrckian, när samman är ringdt, uthan stå[r] på kyrkiogården eller wallen, then skall haffwas in i sochnenes fängellsse och thär bliffwa, till dess han hafwer uthloffwatt boot och bättring eller böthe 3 dlr penningar.
- Deras straf, som ej lyda kyrkiowachtaren. 6. The som ähro olydige kyrckiwachtarena och giffwa them spotske ordh eller willia intett achta dem, skole sätias j sochnenes fängellsse eller giffwa till kyrckian 3 dlr penningar.
- Försumelige kyrckiwachtarens straf. 7. När kyrckiwachtaren jcke gör sitt kall, uthan seer medh een part genom fingren och hwadh som försedt är wettandes

döllier och jcke giffwer tillkänna; stånde lijka rätt medh den brottzlige, som han dolt haffwer, och sätties från sitt kall och een annan flitig j stadhen igen.

8. Den som besoffwer sin fästermö uthi troolofningen och hon går sedan medh iungfruskrudh till kyrkian; böthe till kyrckian 5 dlr och stånde två dagar kyrkioplicht. Dens straf,
som besofwer
sin fästermö.

9. The, som tillstädia sine barn eller tienstefolck att löpa j leekstugur och bära ööl tillhopa eller annatt otillhörigitt haffwa för händer, och den, som håller hussen för dem; stånde alla lijka straff: för hwar gång dett skeer 3 dlr till kyrckian och een söndag stånde kyrckioplicht i wapnehusset. Leekstugurs
förbodh och
straff.

10. The som ällska drinckerij om lögerdagen eller oskicke- lige komma till kyrckian, skole läggias j sochnenes fängellsse till dess de haffwa soffwitt aff sig öhlet och uthlofwatt bättring.

11. The som hålla öölsällning och locka androm penningar eller sädh ifrån, skole förbiudas wid deras 40 dlr.

12. The som icke stå sina grannar lijka jämpnadt medh gångeledh till kyrckian eller prästegården, giffwe för hwar gång han försumar, till kyrckian 3 dlr.

Desse böthepenningar skole kyrckiones sexmän opbära och använda lill kyrkiones bästa, när så behöffwes.

A:o 1647 den 3 Majj, när rätt byating hölltz medh Noora gälld, præsenterade kyrckioheerden Wäll[är]de Her Erich Warg föreskrefne ordning, som och oplässin bleff, och samtyckte allmogen j geemeen sådant hörsambligen effterkomma.

Betygar undertecknadh, Under-Lagmans doom i wärio haffwande

Carll Burman Carllsson.

IV.

Kyrkostadgar från Petrus Steuchius' tid.

(1647—1683.)

I.

Effterskreffne Generales Conclusiones ähre till Gudz fruchtans styrckio och förkofring stadgade medh prästerskapett och allmogen j Wästerbothn, Ångermannelandh och Medellpadh in Visitationibus Admod[um] Rev[erendi] Superintendentis M[ag.] PETRI STEUCHIJ, på det een likformigheet wara måtte j alla församlingar j superintendentien.

(UUB. N. 1900, s. 218 f. Afskr.)

Kyrckior och
prästegård
förbättras.

1. Skole kyrckiorna wid macht hållas och prästegårdzbygging[erne] vidare förbättras.

Tijonden gö-
ras rätt.

2. Tijonden skall effter Gudz lag och framfarne konungars recesser ostympatt och rättrådeligen till cronan och ordinarie präster tidigdt uthgiffwas.

Till profwestämningar
komme alla.

3. Till proweste stämningar skole alle aff församlingarna hörsamligen comparera, wid böther 3 dlr söllfwermynt. Och kyrckiones sexmän skole notera absentes in visitationibus.

Item till Catechismi för-
hör.

4. Olydige till catechismi förhör skole som andre sabbathzbrytare straffas medh 3 dlr söllfwermynt.

Sabbathz-
brott, medh
Gudz ord[z]
föracht, dryckenskap
werldzlige
sysslor, kyrckiolam. Vide
Sabbatzordninge[n],
Artic.

5. Sabbathzbrott, som skee plägar genom Gudz ordz och sacramentzens föracht och wanwyrdning, såssom och dryckenskap, werlsslige ährenders och sysslors företagande, item förargellse j kyrckian medh taal och buller, såssom och drucken komma till kyrckio: Thet skall straffas förste gången medh 3 dlr söllfwer mynt. Andre gången böthe och så myckitt och stände der till kyrckioplicht. Tridie gången excommuniceras.

Kyrckiogångz
penningar.

6. Kyrckiogångz penningar, lijkstool och testamente skall uthgöras effter öffwerhetenes ordinantie, det närmeste råden tillsäger.

7. Uthloffwade allmogen någon tacksamheetz penning till prästen, tå han besöker deras siuka eller håller lijkpredikan öffwer the dödha. För the siukas besökellsse.

8. Brudawigningar, barnedoop och barneqwinnors kyrkio-gång skall skee fram j choren. Brudewigningar etc. skee j choren.

9. Ingen präst må tillåta någon troolofning, förr än det ähr lyst för dem, som hwar annan till ächta begära, tree gånger aff predikostolen. Ty på sådant sätt kan theras stadiga sinne bäst pröffwas, allt hinder och wimmell före kommas; såsom och detta Ordinantiæ Ecclesiasticæ lijkmätigdt ähr. För trolofnin-gen lyses.

10. Fästermöör, som här till haffwa lupit sochner och byar igenom att tiggia, skole här effter der medh affstå. Hwar annars skeer, ware sexmännen här medh tillståndt att taga aff dem fästermöösäcken och deela bland de fattiga det, de samblatt hafwa. Fästmöögång förbiudes.

11. Att förbättra kyrckiones intrader skall hwart och ett par brudefolck, tå deras echtenskap förste gången publiceras, giffwa till kyrckian åth minstone 1 dlr kopparmynt. Brudefolck giffwe till kyrkian.

12. Kort och tärninge spelare och tobackz drinckare j sochnestugun om predikodagen skole straffas som andre sab-bathzbrytare medh 3 dlr sölfwerm:tt. Item the som tugga eller snuffwa toback j kyrckian; förmanes förste gången, komme de andre gången igen, stånde kyrckioplicht. Kortspel, tobakztuggare, snuffware och drickare.

13. Ett subsidium ähr bewilliatt att colligeras skall j alla församlingar aff superintendentien på 3 dagar j året, der medh fattige studiosi aff superintendentien, som till studier be-qwäme ähro, underhållas kunna. Subsidium studiosorum.

2.

Anno 1653 den 22 Febr. äre efterskrefne acta in Consistorio Hernosandensi, finita synodo, afhandlade och beslutne.

(UUB. K. 25, fol. 172 f. Afskr.)

1. Updrogh Reverendissimus praesul, M. Petrus Steuchius, hurusåsom episcopi nu på sidst håldne rijkzdagh af synnerligh ynnest och nåde obtinerade ett tusend tunnor spannemåål och

itt anseeligt kyrkiohärbärge till nödlijdande fattige prästenkior.

Här till lofuade och episcopi att inråda sina pastoribus att åhrligen hiälpa till prästenkior een tunna spannemål eller sex dlr kopp:mt. Item hwar och een sacellanus hjälpa åhrligen i Rikz ort(?) där till af samma spannemål och pänningar, deras efterlefwerskor blifwa deelachtighe.

2. När någon prästman eller ehoo som hälst wara kan döör arfflöös, skall han tillförende inrådas och förmanas stör[s]ta deelen af sin possession med[d]eela till fattige prästenkior.

3. Åhrligen skola och pastores af ecclesiae fisco contribuera af råd och förmögenheet till prästenkior.

4. Emedan H. K. Maj:tt updrogh clärckerijt, tå in comitijs församblade, heele Sweriges rijkes undersåter alla heemliga hostiliteter . . . , skola episcopi förmana sina underhafwande pastores, att the sina åhörare till fljttigh devotion till Gudh både publice och privatim. . . .

5. Clärkerijt samtyckte och collectas studiosorum att fogha och lämpa hoos församblingarna. Item att diäknepänningarna medh alfuarlighet efter gloorwärd i åminnelse K. Gustavi mandat efter rööktalet exequeras.

6. Collectae studiosorum skole åhrligen skickas till Härnöösand medh djäknepänningarna.

7. Hospitalspänningarna, waanligen till Ubsala, skola här efter höra till Wester Norlandiske superintendentien, näml. itt runstycke kopp:mtt af hwar röök.

8. Hwar och een försambling skall här effter sustentera infödde fattige och ingen pastor giffwa them tiggiarebreff. Komma några tiggiare medh breff, taghe thet bort.

9. Emedan såsom uthi Umeåå finnes några spetelska, behålle Umeåå försambling, ofwanbemälte hospitals pänningar, som där faller till deras uppehälle.

10. På sisthåldne rikzdag klagades öffwer een part prästers girugheet. Här in synodo blef presterskapet i synnerheet och alfwarligen waarnadhe.

11. Klärkerijt blef förmanat att moderera och af vägen förhindra den långsamma thonen in ecclesia.

12. Om ceremonijs medh brudfålck bleff beslutit, att effter wigningen skulle, antingen hemma eller i prästegården, brudfålcket sängledas och samma dagh efter middagsmåltijdh all wanlig ceremonier fulländas.

13. Klärkerijt förmana sina åhörare troolighen och med plicht tillhålla, att ingen företagher sigh någon reesa emoot predijkodaghen.

14. Här effter gillas ingen troolofning, medh mindre föräldrarna hafwa warit till kyrkioheerden medh dem, som begära troloffwas, otta daghar tillförena, och sedhan söndagen thär effter skeer samma troolofning uppenbarligen uthi församblingen och sex weckor där effter sker wijgning och bröllopp.

3.

Aliae resolutiones Eiusdem Præsulis, giffne A:o 1657
socero meo in Nordingerådih.

(UUB. N. 1900, s. 220 f. Afskr.¹)

1. Kyrckio och prästegårdz byggning skall skee effter rööktaleet och icke effter iordatalet.

Byggning på kyrckian etc. göres effter rööktaleet. Testamente pantas uth.

2. The som icke med godo willia giffwa testamentet till kyrkian effter sina dödhe, förmanes een och annan gång. Där de tå ey läggia det uth, må det uthpantas.

3. The som giffwa ökenampn, skole bötha een hallff richzda-ler eller ståå j wapnehusset och hans delictum publiceras aff predikestolen, att han jcke allenast contra octavum, uthan och quintum præceptum hafwer sig försedt. Och om några skamstolar wore upsatte i kyrckian, skole sådane thijt sättias. Men om barn således sig förser, måge förelldrene stupa dem medh rijss j sochnestugune præsentate maxime juventute.²

Öknämpnare.

¹ Af O. LIDMANS egen hand. Hans svärfader var N. BOZAEUS i Nordingrå.

² *Alia Resolutio om ökenampn, giffwin j Upssala den 30 Julij dhr 1632.*

Öknämpnare.

Magistratus politicus skall anhållas att döma effter Gudz lag, när eij förmåles j werldsslig lag och straffa sådana försmädellsse. Ministerium skall

4.

Alia Resolutio M. Petri Steuchii.

(UUB. N. 1900, s. 221. Afskr.)

[1.] Om dem som drage långdt håår.

Långdt håår
skäres aff.

Effter i församblingarna finnas unge bönder och bonde söner och drängiar, [som] den slemma odygden [haffwa] att de drage sidt långt håår; ty skole inge släppas till skriffth eller sacramentett, förre än the haffwa thet affskuritt. Tredskas the och hälle sig fördenskull ifrå sacramentett, böthe kyrkian 3 dlr söllfwermynt.

[2.] Item om försumelige kyrckiwachtare.

Den kyrckiwachtare, som wettandes döllier någon, som medh sabbathzbrott eller annan förargellsse haffwer sig försedt, stånde kyrckioplicht eller böthe 3 dlr söllfwermtt. Och jcke deste mindre böthe och plichte delinquenten effter som hans brott är till. Tager och kyrckiwachtaren mutor för sitt döölz måål, giffwe them åter och deles ibland de fattiga och stånde den plicht, som förr är sagdt, dubbellt, och ware jcke meer betrodd om det ämbetet.

uthur Mosse book, Proverbijs och Syracide förehålla den brotzhige sin syndh och sättia honom under kyrckioplicht och ändteligen, der han sig ey besinnar och bättrar, bruka excommunication och bannlyssning.

Emanuel Linderholm.

Ett svenskt bannlysningsformulär från 1600-talets första decennium.

Nedan meddelade *Formula excommunicandi ex DD Luthero* har af mig påträffats i Upsala universitetsbiblioteks egen handskriftssamling, volymen K. 23. Formuläret härstammar enligt öfverskriften från ärkebiskopen OLAUS MARTINI's tid och synes vara anbefaldt af honom och »præpositus» i Upsala domkapitel JACOBUS ERICI samt »poenitentiarius publicus» LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS. Exkommunikations-formeln har följande lydelse:

Effter thet N. N. haffuer sitt doop förgättit och faller dieffuulen och ähr fallen vthi (hic no[*min*]et peccatum com[*m*]ssum), ther ifrå att affstå offta ähr förmanter och doch lijk-wäl mootwillelighen och witterlighen till sins siels ewige¹ fördärf ther vthi framhärdat;² altså lyse wij och seije förbe[mäl]te N. N. aff then macht, Christus sin christeligha kyrckio giffwit haffuer att här på jordenne the obootfärdighe binda vthi bandh, slutha honom vthu then christeligha kyrckiones församblingh, förbiudhe och honom här medh att bruka thet helighe och högwyrdighe sacramentet, så länge och till thes han sigh besinnar och omwänder till then, hwilcken then syndighe och siunckande Petro handenna räckte och will ingen syndare skall förtappadt warda. Påminne och här medh alle, som känne sigh rättsinnighe. lemmar i then Christeligha församblingen, att the then samma N. N. såsom en mootwilliger och obootfärdigh syndare vndfly skola och the sigh icke af honom besmitta och

---

¹ Hdskr.: ewigdt.

² Hdskr.: framhardat.

göra sigh deelachtighe aff hans synder, såsom Paul. 1 Cor. 5 förbiudher, att man medh sådana obootfärdighe och vppenbara syndare inthet skall haffua att beskaffua, ja man skall och icke ätha medh sådana.

Ldm

Handlingar angående Kristina Drakenhielms öfvergång till katolicismen under 1600-talet och om hennes återinträdande i svenska kyrkan.

Kristina Drakenhielm öfvergick på 1660-talet till katolicismen men återupptogs efter någon tid i sina fäders kyrka. Hon var dotter till kammarrådet WILHELM BÖÖS, adlad DRAKENHIELM, i hans första gifte och alltså svägerska till den berömde grefve ERIK DAHLBERG. Anrep synes ha förväxlat henne med hennes syster Katarina. Äfven i öfrigt äro hans uppgifter t. ex. om hennes giftermål m. m. tydligen icke värda obetingad tilltro.

Om Kristina Drakenhielms märkliga religionsväxling få vi flere intressanta upplysningar ur nedan meddelade aktstycken, hvilkas original af mig redan år 1894 påträffades i Strängnäs Domkapitels arkiv. Handlingarnas nuvarande signa äro J. IV.

I.

Biskop Z. Klingenstiernas till Strängnäs domkapitel ingifna berättelse om sitt förhör med Fröken Kristina Drakenhielm.

Bekänner iagh vnderstecknad t migh aff närmaste wederbörande fljteligen hafwa ombedit warit at examinera och förhöra edle och wälb:re jungfru Christina Drakenhielm uthi hennes christendoms stycken, troo och bekännelsse sampt utaff then Heliga Skriff förä henne på then rätta och eendesta saligheten nes wägh ifrån thee påwiske wilfarelsser, hwilka att antaga hon uthi ett nonnekloster ganska fljteligen emoot hennes frija wilja, samtyckie och förhopningh, deels medh söta ord är lockat

och deels medh hoot och undseyelsse är trugat och twingat worden. Så hafwer förb:te jungfru, effter meddelat underrättelse aff Gudz heliga ord på sett och wijs sigh förklarat, som följer:

1.¹ Bekänner hon sigh emoot Gudh högeligen syndat hafwa, att hon aff ungdoms oförståndh lät sigh öfwertala til papistisch klosterleffnat, hwilcket uthi dhen Heliga Skriff ingen grundh och ingen befallningh hafwer, ej heller något Gudi behageligt exempel, uthan är ett aff papisterne updictat och fremmande ståndh twert emoot och uthom the tree hufwudstånden, som ähr: i thet werldzliga ståndet öfwerheet och undersåtare, i Gudz församlingh lärare och åhörare, samt uthi hwshåldz ståndet förelldrar och barn, husbonde eller matmoder och theras legofolck; hwilcka hufwud ståndh Gudh siälff stichtat hafwer, widh macht håller och wällsignar. Hwarutaff följer, at thet främmande updictade klosterlefwernet är Gudhi ett miss-hageligt stånd, alldenstund thee, som uthi thet ståndet lefwa, ähro skrymtare, om hwilcka Esaias ett språk hafwer, sejandes: *Thetta folcket nalckas migh medh sin munn och hedra migh medh sina läppar, men theras hierta är langt ifrån migh, och thee tiena migh fåfängt, lärandes then lärdom, som ähr menniskio bodh.*²

2.³ Bekänner hon sigh här medh högeligen syndat hafwa emoot thet fierde budordet och beder sin höga öfwerheet underdånigst samt sina k. föräldrar ödmiukeligen om nådh och förlåtelsse, medh wiss förhopningh, att såsom Gudh ten alldrahögste, uthaff sijn stoora barmhertigheet henne till nåder tager, alla sina synder förlåter och för sitt barn elskar, the och thet samma görandes warda.

3.⁴ Beklagar hon sig högeligen öfwer then stoora illistigheet, medh hwilcken hon i nonneklostret på thet högsta frestades att förförd blifwa, deels medh lockande och mōnga söta ord och deels medh hotande och trugande; hvarutinnan thee i klostret woro så tragne och beswärlige, att thee och medh updictade syner och heemligit spökiande sökte skrämma och förskräckia hāne theras willfarelsser at widhtaga, uthan then ringesta respect till Gudz ord samt förelldrars och andra

¹ Randanmärkning: Emoot klosterlefnat.

² Es. 29, v. 13; Matth. 15, v. 7, 8, 9.

³ Randanmärkning: Synd emoot thet fierde budordet.

⁴ Randanmärkning: Klagan öfwer förförarens illistigheet.

wederbörandes owilja eller moot säyelse, på hwilcket alt jungfrun sigh stedze beropade.

4.¹ Beklagar hon sig högeligen, huru hon hafwer blifwit twingad uthi reddhoga och största perturbation göra löfte och förplichta sigh til klosterlefnat sampt til then widskepeliga, fåfenga och skrymtachtiga gudztienst, som i the påwiske nonneklostren föröfwas.

5.² Bekänner jungfrwn, huru hon, mitt uthi thet påwiska och affgudeske wäsendet, genom Gudz nådh och uplysningh, meer och meer begynte ther till fatta wederstygghelse och miss-hagh och allt derföre medh innerlig böön till Gudh hiärteligen önskade och åstundade komma ther ifrån; hwilcket hon många gångor medh största flijt och alfwar sökte, till thess Gudh gaf henne then frijmodiga resolution, att hon medh största lijfzfahra heemligen undstack sig uthur clostret³ och således genom Gudz serdeles nådiga bijståndh ifrå then ogudhachtiga hopen frelsat bleff, hwilcken Gudz stora nådh, hon medh innerlig tackseijelse ihogkomma will, så länge hon lefwer; och uthaff dhen tolfte konung Dawidz psalm,⁴ bedia Herren Gudh bewara och förwara henne för thet släktet till ewigh tijdh.

6.⁵ Bekänner hon sig med nonnorna hafwa måst siunga psalmer och annan theras gudztienst begå på latijn och her aff, såsom aff ett obekant tungomåhl och Gudhi misshageliga tienst, icke then ringaste tröst bekommit. Och derföre hafwer hon them owitterligit åkallat och lofwadt Herren sin Gudh, medh thet tydska språket, som henne beest bekant ähr, och bekommit dher aff myckin hughswalelsse.

7.⁶ Bekänner hon sigh offta hafwa läsit Ave Maria men icke förstådt, hwadh thet betyddt. Doch, hwadh hon therutinnan effter theras wilfarelsser och ingifwande hafwer måst göra, bedher hon innerligen Gudh om förlåtelse, retteligen besinnandes uthi Gudz ord skrifwit och befalt wara, att hon *sin Herra Gudh skall tillbedia och honom allena tiena*.⁷

¹ Randanmärkning: Klagan öfwer påtvingade löfte.

² Randanmärkning: Misshagh till thet påwiska wäsendet.

³ Randanmärkning: Hemlig flycht uthur klostret.

⁴ Ps. 12 v. 8.

⁵ Randanmärkning: Gudztienst med ett obekant tungomåhl.

⁶ Randanmärkning: Icke tillbedia jungfru Maria.

⁷ Matth. 4, v. 10.

8.¹ Sammalunda bekänner hon sigh alldrigh uthi sitt samwet hafwa kunnat göra sigh then ringesta försäkring om förböön hooss framlidne helgon, utan hållit sigh till Gudh, som allena kan uthransaka hiertat och pröfwa niurarna. Doch, hwadh hon aff förförelse och oförståndh om helgons affgudeska dyrckan, medh ordh eller åthhäfwor hafwer feelat, bedher hon Gudh hiärteligen om förlåtelsse, hållandes sigh stadigt och fast till then *cena medlaren emellan Gudh och menniskior, nemliga then menniskian Christum Jesum.*²

9.³ Tijo Gudz budh bekenner jungfrwn sigh der till tiena och nödige wara, att deruthaff see och lära, hwadh Gudh uthi hwart och ett budhord befaller och förbiuder att dereffter genom Gudz nådige bijstånd alla sina tanckar, ord och gärningar stella och rätta och ingalunda sigh företaga några siälffutwalda gärningar effter thee phariseers och papisters wanartiga sett, emedan Gudh them såsom menniskiors påfund och stadgar sigh högeligen misshaga låter, såsom skedde, när Arons söner Adab och Abihu understodo sigh annorlunda förätta offret, än Gudh them budit hadhe, at een eld kom uth ifrå Herranom.⁴ Och såsom thet skedde, när gudztiensten uthi prophetens Esaiaë tijdh wardt medh menniskio stadgar besmittat, att Gud tå hårdeligen sitt folck straffade och sadhe: *Hoo eskar sådant aff edra händer?*⁵

10.⁶ Sedan bruker jungfrwn lagen till syndernas påminnelsse och kennedom, effter thessa Pauli ordh: Syndena kände jag icke uthan aff lagen, ty jag hade intet wist aff begärelsen, hade icke lagen sagdt: Tu skalt icke begära. Och när hon alltså sigh uthi lagen såsom i een reen och klaar spegel beskådar, befinner hon sigh hwarcken medh tanckar, ord eller gerningar Gudz lagh hålla kunna och tillfyllest göra, så att hon besinnar och bekänner sigh wara longt ifrå then fullkomligheet och lydna, som lagen fordrar, nembligen att *elska sin Herra*

¹ Randrubrik: Emoot hellgons tillbediande och förböön, Jer. 17, v. 10.

² 1 Tim. 2, v. 5.

³ Randanmärkning: Tijo Gudz budz öföning til it christeligt lefwerne.

⁴ Lev. 10, v. 1, 2.

⁵ Esa. 1, v. 12.

⁶ Randanmärkning: Aff tijo Gudz budh känna synden och sin ofullkomligheet. Rom. 7, v. 7.

*Gudh aff alt sitt hierta och aff allo sine siäl och aff all sin hogh sampt ällska sin nästa som sig siälff.*¹ Hwilken ofullkomligheet then gudhfruchtige Job medh thenna orden merkeligen beskriwit hafwer: Jag weet thet fullwel, at så ähr, at een menniskia icke kan beståå rettferdigh in för Gudh.² Täckes honom tråta medh honom, så kan han icke swara honom itt emoot tusende. Item: Hwadh är een menniskia, at hon skulle wara reen, och att hon skulle wara rettfärdig, som aff qwinno född är?³ Ty ibland hans heliga är ingen ostraffeligh, och himblarne äre icke reene för honom: Huru myckit meer menniskian, som är stygg och ond, then ther orättfärdigheetena dricker såsom watn.

11.⁴ Hon besinnar och i lijka måtto sin arffsynd, uthi hwilcken hon aflad och född är, och förmedels hwilcken hon och alla menniskior aff naturen wredzens barn äre. Aldenstundh arfsynden är egentligen heela natursens fördärff, så att then naturlige menniskian (med sitt förnufft) förnimmer intett aff thet, som Gudz Anda tillhör. Ty thet är henne een galenskap och kan icke begripat, ty thet moste andeligen dömas. *Wiljen* är och icke mindre än förståndet genom arffsynden förderfwat, hwar om Moses witnar och säger,⁵ att Herren såg, thet menniskiones ondska war stoor på jordenne, och all hennes hiärtas upsåt och tancke var alltijd benägen till thet ondt är. Therföre tillskrifwas alle andeliga wärck *icke wårt förstånd och wilje*, uthan *Gudhi*, som apostelen Paulus medh thenna orden klarligen tilkenna gifwer: Wij äre icke beqwämlige aff oss sielfwa något tenckia, såsom aff oss sielfwa, men äre wij till något beqwämlige, så är *thet aff Gudhi*.⁶ Item: Then, som ett godt wärck i edher *begynt hafwer*, han skall och thet *fullborda*. Item: *Gudh* är then som *wärckar* i oss både *wilja och gärning* effter sitt goda behagh.⁷

12.⁸ Emoot allt thetta onda, som om arffsynden och wärcksynden förmält ähr, jemwäl och förståndzens och wiljans ther

¹ Matth. 22, v. 37 et 39.

² Job. 9, v. 2, 3.

³ Job. 15, v. 14, 15, 16.

⁴ Randanmärkning: Arffsyndzens onda. Eph. 2, v. 3; 1 Cor. 2, v. 14.

⁵ Gen. 8, v. 5.

⁶ 2 Cor. 3, v. 5; Philipp. . . . v. 6.

⁷ Philipp. 2, v. 13.

⁸ Randanmärkning: Böön emoot arffsynden och wercksynden.

aff flytande förderff, beder jungfrun Herren sin Gudh om nådh, förlåtelsse och then H. Andes uplysning aff then femptijo första psalmen, seijandes: Gudh war migh nådeligh effter tijna goodheet och affplana mina synd effter tijna stoora barmhertigheet! Twå migh wel aff mina missgärning och rensa migh ifrå mina syndh!¹ Förty jagh kenner mina missgärningh, och min syndh är allestädes för mig. Moot tigh allena hafwer jagh syndat och illa giordt för tigh, på thet tu må rett blifwa i tijn ordh och icke straffat blifwa, tå tu dömbd warder. Ty jag är aff syndelig sädh född, och min modher hafwer migh i synd afflat. Ty tu hafwer lust till sanningen, then i thet fördolda ligger, tu läter migh weta then hemliga wijsheten. Skära migh med isop, att jagh må reen warda, twå migh, att jag må snöhwijt warda! Lät migh höra glädie och frögd, att thee been, som tu förkrossat hafwer, måga frögda sig! Wändt bort titt ansichte ifrå mina synder och affplana alla mina missgerningh! Skapa i migh Gudh itt reent hierta, och giff migh een ny wiss anda! Förkasta migh icke ifrån titt ansichte, och tag icke tin heliga anda ifrån migh! Tröst migh igen med tijnne hielp, och then frijmodige Anden uppehålle migh!

13.² Jungfrwn besinnar och så aff then fullkomliga hör-samheet och lydno, som lagen fordrar, att hon aff sina goda wärck och gärningar ingalunda kan rättfärdigh och salig warda, sig alldeles rättandes effter thenna apostelens Pauli lära och grund: Här är ingen [åthskildnat], *allesamman äro the syndare*, och hafwa intett berömma sigh aff för Gudhi, och warda *rättfärdige uthan förskyllan*, aff *hans nådh*, genom then *förlossning*, som i Christo Jesu skedd är, hwilken Gudh hafwer satt för een *nådestool genom troona* i hans blodh.³

14.⁴ Öfwerlopsz gerningar, som thee aff papisterna kallas och aff them fallskeliga föregifwas att kunna hielpa andra till retferdigheet och saligheet, bekänner jungfrun wara papisternas grofwa updictade bedrägerij och osanningh, twert emoot alla nådelöfften uthi hela den Heliga Skriff, som klarligen, liufligen och trösteligen lära, underwijsa och försäkra oss, om syn-

¹ Psal. 51, v. 1 etc.

² Randanmärkning: Emoot rättfärdigheet och saligheet aff goda gerningar.

³ Rom. 3, v. 23, 24, 25.

⁴ Randanmärkning: Emoot öfwerlopsz gerningar.

dernas förlåtelse och then ewiga saligheten att bekomma allenast genom trona på vår Herra Jesum Christum.¹ Honom bära alla propheterna witnessbörd, at hwar och een, som troor på honom, han skall få syndernas förlåtelse genom hans namn, som apostelen Petrus uthi Cesarea herligen predikade och lärde.

Thet samma betygade Petrus, full medh then Heliga Anda, för thee öfwersta i folcket och äldsta i Israël, tå han sade, att *i ingom androm är saligheet.*² Ty thet är icke heller något annat namn under himmelen menniskiomenn gifwit, i hwilcke wij skole salige warda. Thet samma witnar konung David medh tenna tydeliga ordz spörmåhl och swar: *Kan doch een broder igenförlösa eller och Gudhi någon jörsona?* Ty thet kostar för myckit att förlösa theras siäl, så att han måste låta thet bestå ewinnerliga. Vår Herre Christus sielff ogillar och förkastar heelt och hållit öfverloppz gärningar medh thenne tänckwürdige ordh till sina lärjungar:³ När i hafwen giordt allt thet, som eder budit är, så säger: *Wij äre onyttige tienare, wij hafwa giordt thet wij worom plichtige att göra.* Hafwe nu budne och plichtige gärningar ingen förtienst och intett öfverloppz, fast än allt thet, som aff Gudi budit är, göras kunne, hwadh öfverloppz förtienst skulle tå ther gärningar kunna medh sigh hafwa, som effter menniskostadgar medh största skrymterij fåfångh göras, som doch papisterna falskeligen föregifwa, hwilcket intett annat är än påwedömes ketterska mörcker, blindheet och förderff. Wälsignat ware Gudh ewinnerliga, som oss nådeligen förlossat och befrijat hafwer ifrån det påwijske oket, wilfarande och skadeliga lära,⁴ att wij medh ett frögdefult hierta säija kunna: Huru dyr är tin godheet Gudh, att menniskiors barn tröst hafwa under tina wingars skugga. The warda druckne uthaff tins huus rijke håfwor, och tu skencker them medh velust såsom medh eenom ström. Ty när tigh är een lefwandes kella, och i tino liuse see wij liuss.

15.⁵ Såsom nu jungfrun bekänner sigh aff lagen eller lag-

¹ Act. 10, 43.

² Act. 4, v. 8, 12.

³ Luc. 17, v. 10.

⁴ Psal. 36, v. 8, 9, 10.

⁵ Randanmärkning: Om rettferdigheet och salighet genom tron på Jesum Christum.

Kyrkohist. Årsskrift 1911.

zenz gärningar ingen rättfärdigheet och saligheet hafwa eller bekomma kunna, altså bekänner hon sigh rättferdigh wara och saligh blifwa genom trona på sin Herra Jesum Christum, effter thenna ganska trösteliga och liufliga Jesu Christi egen lära: Så älskade Gudh werldena, att han utgaff sin eenda Sohn, på thet, att hwar och een, som troor på honom, skall icke förgåås, uthan få ewinnerligit lijff.¹ Item: Then ther tror och blifwer döpt, han skall warda saligh.² Hwar till hörer denne apostelns Pauli merckeliga underrättelse till thee romare: Så hälle wij nu thet, att menniskian warder rättfärdigh aff troonne utan lagsens gärningar.³ Item till thee Galater: Effter wij wete, att menniskian icke warder rettfärdigh genom lagzens gerningar, utan genom trona på Jesum Christum,⁴ så troo wij och på Christum Jesum, att wij skole rättfärdige warda genom trona på Christum och icke aff lagzens gärningar, derföre att inthet kött warder rättfärdigat genom lagzens gärningar. Ty om rättfärdigheeten kommer aff lagen, så är Christus fåfängt dödh.

16. Bekänner jungfrun then saliggörande troon icke beståå uthi een blott kundskap, utan wara een wiss tillförsicht och förtröstningh om Gudz nådes och Christi förtienstz deelachtigheet, stadight sigh der uppå förlåtandes, att Gudh är henne nådigh, förlåter henne alla hennes synder och hafwer henne uptagit till thet ewiga lijffzens arfwinge uthaff nåde för Jesu Christi skuld, så att hon medh samma wissa trones förtröstningh fattar Jesu Christi förtienst och henne sigh aldeles tilegnar, som *Paulus* gjorde, tå han sade: Jagh lefwer i Gudz sons troo, then migh elskat hafwer och gifwit sigh uth för migh.⁵ Och jungfru Maria, tå hon i loffsongen sade: Min ande frögdar sig i Gudi minom frälssare.⁶

17.⁷ Bekänner jungfrun stor synd wara att twifla om syndernas förlåtelsse, som thee papister falskeligen och försmädeligen lära, alldenstund ther medh Gudz barmhertighet, Jesu Christi förtienst och thens H. Andes deelachtigheet, thee hög-

¹ Joh. 3, v. 16.

² Marc. 16, v. 16.

³ Rom. 3, v. 28.

⁴ Gal. 2, v. 16, 21.

⁵ Gal. 2, v. 20.

⁶ Luc. 1, v. 47.

⁷ Randanmärkning: Icke twijfla om syndernas förlåtelsse.

werdige sacramenten och alla Gudz nåde löfften om syndernas förlåtelsse på thet högsta förachtade och uthi twifwelsmål dragne warda; hwilcket är twert emot troonnes natur, art och beskrifwelsse, att troon är een wiss förlåtelsse på thet, som man hoppas och intet twiflar om thet, man icke seer,¹ som Paulus thee trognas faders, Abrahams, troo oss till exempel och effterdöme medh thenna ord beskrifwit hafwer: Han trodde på tet hopp, ther intett hopp war, och han war icke svag i troonne,² ty han twiflade intett på Gudz löffte medh otroo, utan war starck i troonne, gifwandes Gudi ährona, och war fullwiss ther uppå, att then, som lofwade, han war och mächtig att hålla. Therföre war thet och räknat honom till rättfärdighet. *Så är thetta icke allenast skrifwidt för hans skull, att honom tillräknadt wardt, utan och för våra skuld, som thet och så tillräknat warder, när wij troom på honom, som vår Herra Jesum upwächte ifrå thee döda, hwilcken för våra synder skuld är utgifwen och för våra rättfärdigheet skuld upwecht. Sådana och andra herliga språk om troonnes beröm och höghnödigheet borde papisterna see uppå och effterfölja och icke twijfla sampt komma andra till att twijfla; medh hwilcket twijflande thee och gåå ifrå Gudz församlingz enhelleliga bekennelsse uti then apostoliske troon, aff hwilcken hwar och een rättsinnigh christen medh hiärta och munn säger: Jagh troor syndernas förlåtelsse, och icke: Jagh twijfflar om syndernas förlåtelsse.*

18.³ Bekenner jungfrwn en ganska stoor och grooff wilfarelsse, the papisters meningh, syndernas förlåtelsse at bekomma wilja genom egna eller the heligas goda wärck och gerningar, genom klosterleffnat, fastande, kloster- kyrckio- och altarbyggande, döda helgon till åminnelse och ähra, item genom pilgrims resor till Jerusalem och Rom etc., genom *afflatzbref* och indulgentier, siälemessor och skiärseld etc., hwilcka krafftlösa, affgudeska och skrymtachtiga fåfängeligheeter jungfrun lijka som medh ett krafftigt dunderslag förlägger aff then heliga skriff, säijandes, att *Jesu Christi Gudz sons blodh renar oss aff alla synder.*⁴ Item thetta apostelens Pauli sluut: *Är thet*

¹ Ebr. 11, v. 1.

² Rom. 4, v. 18 etc.

³ Randanmärkning: Emoot papisternas skrymtachtiga och fåfänga stadgar att bekomma syndernas förlåtelse.

⁴ 1 Joh. 1, v. 7.

*nu aff nådh, så är thet icke aff gärningom, annars woro nådh icke nådh.*¹ Är thet och aff gerningom, så är det nu icke nådh, annars är gärning icke gärning.² Hwilket och propheten Jonas uthi sin böön i hwalfjiskens buuk bekände och sade, at the som förlåta sigh uppå sijna gärningar (hwilka doch intett äro), thee achta intett om nådena. Hwilcka heelige och klara then helige skriffthz språk all förmeent menniskligh förtienst, klosterleffnat, pelegrims reesor, aflattzbreeff, skärzseeld och siälemässor etc., genom them syndernas förlåtelsse att bekomma, alldeles ogilla, omkullslå och till intett göra, lijka som thee philisteers affgudh Dagon lågh framstupa på jordenne in för Herrans arck och hans hufwudh och både hans hender affhugna wedh tröskelen, så att stumpen lågh alleene för sigh.³ Papisterna, som på såå löös sandh⁴ theas synders förlåtelsse byggia, mhå twijfla länge nogh! I medler tijdh *hoppas wij uppå Herran, ty när Herranom är nådh och myckin förlossning när honom.*⁵

19.⁶ En sanfärdigh boot och bättringh bekänner jungfrwn bestå: 1) Uthi hiertans ånger och ruelsse öfwer begågne synder, som konungh Davidz war, sådan han prophetens Nathans predikan hörde och sade: Jag hafwer syndat emoot Herranom,⁷ och Petri, när han Christum hade nekat, *gick uth och greet bitterliga,*⁸ sampt publicanens, när han således badh: *Gudh miskunde sigh öfwer migh syndare.*⁹ 2) Troon, som är then bootfärdigas hiärteliga förtröstningh på Gudz nåde och Jesu Christi förtienst om syndernas förlåtelsse, som är till see aff förb:te exempel, Davidz, Petri och publicanens. Thesse twenne stycken, nembliga ångren och troon höra till enn sanfärdigh boot och bättringh, lærer vår Herre Christus medh thenna helsosamma förmaningh och befallningh: *Bätren eder och troor evangelio!*¹⁰ Jemwål och med thenna nådiga kallelse och tillsäjelsse: *Kommer hijt till mig* I alle, som *arbeten och ären be-*

¹ Rom. 11, v. 5, 6.

² Jon. 2, v. 9.

³ 1 Sam. 5, v. 4.

⁴ Matth. 7, v. 26, 27.

⁵ Ps. 130, v. 7.

⁶ Randanmärkning: Boot och bättringz stycken.

⁷ 2 Sam. 12, v. 13.

⁸ Matth. 26, v. 75.

⁹ Luc. 18, v. 13.

¹⁰ Marc. 1, v. 15.

*tungade, och jagh will wederqweckia edher, och I skolen finna roo till edra siälar!*¹

20.² Att wara förplichtat uthi skrifftermåhl upreckna alla sina synder bekänner jungfrwn wara ett ganska otijdigt och onödigt samwetz beswär, aff papisterna påfunnit och stadgat såsom en beredelsse och grundwaal till påföljande förmeenta satisfaction för synder. Hwilken upräknelsse och tillfyllest görelsse aff then Heeliga Skriff alldrig bewijsas kan, och der till medh alldeles omöijeligh. Ty *hoo kan weta, huru ofta han bryter?*³ Alt derföre ogillar och förkastar jungfruun then papis-tischa updictade och grundlösa samweetz plågan och effter Gudz ordh blifwer wid thenna Gudz reena församblingz wanliga skrifftermååls form⁴ och bekännelsse, hwilcken så lyder: Jagh fattigh syndigh menniskia, som i synd både afladt och född är och jemwel sedan i alla mina lijfz dagar itt syndigt lefwerne fördt hafwer, bekänner migh aff alt mit hiärta in för tigh, alzwoldige ewige Gudh, min k. himmelske Fader, at jagh icke hafwer elskat tigh öfwer all tingh, icke min nästa såsom migh sielff. Jagh hafwer (ty werr) i margfalliga måtto syndat emoot tigh och tin heliga budord både medh tanckar, ord och geringar och weet migh för then skuld helfwetet och ewinnerligh fördömelse werd wara, om tu så skulle döma migh, som tijn strenga rättwijsa kräfwer och mina synder förtient hafwa. Men nu hafwer tu, käre himmelske Fader, uthlofwat, at tu will göra nådh och miskund med alla fattiga syndare, som sigh omwenda wilja, och medh een stadigh troo fly till tina obegrijpeliga barmhertigheet; medh them wilt tu öfwersee, i hwad måtto thee emoth tigh brutit hafwa, och alldrigh meer tillreckna them theras synder. Ther förlåter jagh migh uppå, arme syndare, och beder tigh trösteliga, att tu effter samma titt löffte wärdigas wara migh miskundsam och nådeligh och förlåta migh alla mina synder, titt heliga namn till prijs och ähra. Then alzmechtige ewige Gudh för sijn stora, obegrijpeliga barmhertigheet förlåte oss alla våra synder och gifwe oss nådh till att bättra vårt syndiga lefwerne och få medh honom ewinnerligit lijf! Amen.

¹ Matth. 11, v. 28, 29.

² Randanmärkning: Emoot alla synders upräknelse.

³ Ps. 19, v. 13.

⁴ Randrubrik: Skrifftermåål.

21.¹ Uthi Herrans nattwardz begående bekänner jungfrun aldeles strefwa emoot instichtelssen, medh then eena deelen, som är brödet och Christi lekamen, åhörarena bespijsa och then andra deelen them förhålla, aldenstund vår Herre Christus, som nattwarden instichtade, uthtryckeligen befalt hafwer, att *alle* skulle ther aff dricka.² Hvilcket Christi lärjungar och gjorde, som evangelisten Marcus klarligen betygar, att thee drucko ther aff *alle*.³

22.⁴ Att brödet förwandlas i Christi lekamen och wijnet i hans blodh, bekänner jungfrun medh instichtelsse orden ingalunda öfwereens komma, som uthtryckeligen elementerna, brödh och wijn, ifrån Christi lekamen och blodh åthskilja. Och thessföruthan witnar apostelen Paulus welsignelsens kalck wara Christi blodz deelachtigheet och brödet Christi lekamens deelachtigheet och icke thes förwandlelse i Christi lekamen.⁵ Therföre är papisternas uthtydelsse falsk och aff them siälfwa updichtat at tilbidia brödet och wijnet, lijka som wore brödet Christj lekamen och wijnet hans blodh.

23.⁶ Kringbärandet uthi papistiske processioner i kyrckior, på gator eller kring om åkrar bekänner jungfrun wara alldeles onyttigh och widhskepeligh samt sträfwa emoot siälfwa instichtelsse orden, som befalla *taga* och *äta*, *taga* och *dricka*, men icke taga och uthi processioner kringbära.

24.⁷ Hwad nu jungfrun Christina Drakenhielm uthi alla förb:te puncter och stycken, effter then heliga skriff, Ausburgijska confessionen och Lutheri catechismum medh alfwarsam devotion christeligen och aff ett fritt och berådt modh bekendt hafwer, ther widh förplichtar hon sigh uthi sitt hiärta och samweet, in för den högste Gudh, i lijff och död, genom Gudz nådiga hiälp och bijstand, uthi vår christeliga församling stadigt och oryggeligen förblifwa. Der emoot affseijer, wedersakar och förskiuter hon, medh ett godt modh och samweet, inför dhen högste Gudh, alla påwijska willfarelser, ehwadh nampn

¹ Randanmärkning: Emot then eena deelens förhållande i nattwarden.

² Matth. 26, v. 27.

³ Marc. 14 v. 23.

⁴ Randanmärkning: Emoot brödetz förwandlingh.

⁵ 1 Cor. 10, v. 16, 17.

⁶ Randanmärkning: Emoot hostiens kringbärande.

⁷ Randanmärkning: Förplichtelsse till ten rätta läran.

thee hafwa. Hwaribland hon och i synnerhet förskiuter påwens antichristiske förbud om echtenskap och maat, wetandes thet wara diefla lärdom.¹ Och såsom hon aff ungdoms oförståndh och falska tungors illistigheet hafwer måst sigh wåldsamlingen påbyrda låta til thee papisters falska och bedrägeliga lära emoot sitt eget samweet, frija wilja och samtyckie; altså bekänner hon aff itt ångerfult hierta in för Herren Gudh sin ther medh begågne stora syndh att sig förplichtat hafwa till then lära, som är emoot Gudh och hanss heliga ordh, then Heliga Skriff, bekänner och een dobbel synd wara papistijska nonne-löfften och förplichtelser hålla och therutinnan framherda och förblifwa och således medh ett ondt och bedröfwat samweet, synder medh synder föröka, som then ogudachtige Herodes gjorde, tå han effter sin eedh och lofwen then oskyldiga Johannem Baptistam lät halsshugga.² Derföre ogillar och uphefwer hon, Jungfru Christina Drakenhielm, medh hierta och munn alla sijna obetenckta och sigh påbyrdade nonne-lyfften och tillsäjelsser, effter konungh Davidz loffliga exempel, när han aft hastigh ijfwer gjorde eedh³ att wilja dräpa Nabal för hans wronga swar skull, hwilcken eedh han dock, förmedelst Abigails förnuftiga taal, sedan intett effterkom, men lofwade Gudh, som honom förtagit hadhe eeden att fullborda. Serdeles tencker Jungfru Christina Drakenhielm på thessa ord och medh it frögdefult hierta sigh ther effter frijmodeligen rettar, hwilcka ord Herren Gudh uthi then fierde Mose book budit hafwer och så lyda: Om en qwinna gör Herranom itt löffte och förplichtar sigh, medan hon är i sin Faders huuse och i sin pijgodom, och hennes löffte och förplichtelsse, som hon gör öfwer sina siäl, kommer för hennes fader och han tijger ther till, så geller alt hennes löffte och all hennes förplichtelsse, som hon sigh medh öfwer sina siäl förplichtat hafwer. *Men om hennes Fader seijer ther nej till på then dagen, han thet hörer, så geller intett löffte eller förplichtelsse, som hon sigh medh öfwer sina siäl förplichtat hafwer. Och Herren skall wara henne nådeligh, effter fadren hafwer thet nekat henne.*⁴

¹ 1 Tim. 4, [v.] 1, 2, 3. Besee dhen 18 puncten.

² Matth. 14, v. 7, 9, 10.

³ 1 Sam. 25, v. 10, 22 etc.

⁴ Num. 30, v. 4, 5, 6.

Gudh then aldrahögste, som sijn tienarinna uptagit hafwer och gifwit henne salighetennes kundskap genom sijn innerliga barmhertigheet, genom hwilcka upgången aff högdenne henne besökt hafwer til at uppenbaras henne, som satt i mörckret och dödzens skugga, och styra hennes fötter på frijdzens wäg,¹ som wärckar i oss både wilja och gärning effter sitt goda behagh, fulborde thet goda werck, som han uthi henne begynt hafwer,² at hon, frelst uthu sijna owänners hand, må honom tiena uthan fruchtan, i heligheet och rättfärdigheet för honom i alla sijna lijfzdagar! Wårs Herres Jesu Christi nådh ware medh henne! Amen.

Zacharias Klingenstierna.

S. S. Th. D. et Dioeces. Gothob. Episcopus.

Malmö den 21 Decembris A. 1669.

II.

Bref från kammarrådet W. Drakenhielm till kyrkoherde Julinus.

Ad. Mr. Julinum.

Ehrewyrd. etc. etc. etc.

Hr Kyrckioherden kan uthan twifwels icke okunnigdt wara, huruledes min dotter, Christina Drakenhielm, ongefär för 6^{1/2} år sedan uthi sin sarte ungdom bleef uthaf grefwinnan, Högwällbörne fruu, fruu Maria De la Gardie, då hon medh henne war uthreest i Tyslandh, insat uthi ett kloster i Aken, att der lära medh sina händer göra allahanda konstbart arbete, men inthet bättre lyckades, sedan det diefwulske partiet i klostret hade hanne inne om sina dörar, än att dhe medh söde och smeckerachtitge ordh öfwertalte henne att blifwa der qwär, hwilket och skedde, migh till stoor hiärtans sårgh. Men enär nu min dotter kom till sina år, sågh hon sigh af dem och deras aperij wara förförd, då hon igenom Gudz macht fattade den resolutionen

¹ Luc. 1, v. 77, 78, 79.

² Philip. 2, v. 13. Phil. 1, v. 6. Luc. 1, v. 74, 75. Phil. 4, v. 23.

att willia heller sättia sitt lijf i spetzen än sålunda lefwa i twijker om sin siäls saligheet, hwilken Gudi lof lyckeligen aflopp, så att hon med största behändigheet undslapp deras snaror och nu för någon tijd sedan igen kommin hem. Sedan hon nu först anlände hijt i landet, lätt iagh henne wara hoos sin swåger, Öfwerstleutnanten Dahlbärgh i Malmön, hwarest hon då landsteegh. Och såsom biskoppen, höglärde Doctor Zacharias Klingstiärna äfwen widh den tijden war stadd ij Malmön, så hafwer hennas swåger H. Dalbärgh strax warit om hennas christendomb betänckt och af H. Biskoppen begärat, det han henne examinera wille och, der han något skulle hoos henne förmärkia, som en rätt christendomb ej woro likmätigdt, på rätta vägen igen leeda och underwijsa, der om iagh jämwäll siälf, sedan iagh sådant fick wetta, H. Biskoppen tillskref medh fljttigh begiäran, att han som min gode wän och landzman sådant wille fullföllia, hwilken wår begiäran Hans Högwördigheet och så effterkom, förtagandes samma examen och continuerade der medh een godh tijdh och så länge, han der i Malmö stadder war, effter den method, som hans igenhändige och underskrefwene attest, här hoos fogat, ögonskeneligen uthwijsar och betygar. Och såsom iagh nu siälf, sedan hon hemkom till migh, och har welat försökia och explorera, om någon surdeeg skulle hoos henne wara tillfinnas, innan hon till skriff och aflössningh ginge och, Gudi skee lof, inthet annat sport än en hiertans ånger öfwer dhes ungdombz feel och brister i dette fallet, åstundandes nu, som är förste gången (sedan hon kom ifrån den påweska willfarelsen), att begå Herrans högwördiga nattward och förlijka sigh medh sin Gudh och skapare, dy skulle iagh gärna see, att det i stillheet, och uthan något larm, wid min gårdh Stierneholm uthi kyrkian der sammastädes skee kunde. Ersökiandes alt der före, att Eders Ehrewördigheet behagade communicera denne min begiäran medh Hans Högwördigheet Biskoppen, så frampt Eders Ehrewördigheet inthet skulle understå sigh siälf uthan Hans Högwördigheetz consens det att giöra och migh weta låta, om något woro att difficultera i denne min skiälige begäran eller ej. Förwänter här uppå Eders Ehrewördigheetz behageliga swaar medh det forderligaste, befallandes Eder Ehrewördigheet medh des dygdige kiära maka och

alt, det Eders Ehrewyrdigheet kiärt är, uthi dens Högstas nådiga¹
beskydd till allsköns wälmågo, medh stadigdt förblifwande,

Stocholm den 10 Augustj 1670,

Eders Ehrewyrdigheetz
tjänstwilligaste wän
Wilhelm Drachenhjelm.

III.

Ur Strängnäs Domkapitels protokoll 1670.

Den 3 September:

II. Om Drachenhjälms dotter, wälb. Jungfru Christina Drachenhjelm, som hafuer apostasera[t] och warit i ett nunnekloster, ähr där ifrån rymder, heemkommin j Malmö, förhörd af Klingio, sedermera kommin til Stiärnholm wid Nykiöping och genom hännas stiufter moder anmodat Mr Julinum at meddela sig Herrans nattward, det han intet kundhe inconsulto Episcopo göra. Queritur ergo, quid faciendum, si ulterius fordrar komma til Herrans nattwardh? Uplästes Klingstiärnas berättelse om hännas bekiännelse. Queritur, quid faciendum? 1) Dubitatur, α) om hon siälf hafwer under Dr Klingij förhör så fundamentaliter kunnat swara, som uti öfwersände skriffit ähr infördt, β) om hon nog flitigt ähr af Klingio förhörd?

Den 5 September:

I. Frågas, hwad consilium man skal gifwa Julino uti Drachenhjälms dotters reduction ad ecclesiam? Mr Gotskalk: Såsom det ähr processus likmätigt, at en saak först werldsligen och sedan andeligen ransakas och afdömes, så håller man och uti detta fall och således nödigt att Höga Öfwerhetenes tanckar och mening där öfwer först infås. Ty kan hända han, Drachenhjelm, siälf intet ähr af den förfarenheet in studiis, at han weet skatta hännas factum, som thet böhr. Elliest ähr och religions stadgan det likmätigt. Hon måste examineras på nytt här.

I samma mening woro och alla dhe andra adssessorer. Det samtyckte och Episcopus sielf. Vide eius protocollum synodale!

¹ Hdskr.: nådiga.

Frågas, 1) om man skal immediate härifrån skrifwa til konungen eller allenast nu skrifwa Julino till, att han swarar hännas fader, 2) om man skall skrifwa nogon af Riksens råd til och fråga. Responsio: *Man skulle skrifwa Julino til och låta honom weeta vår mening.*

Den 28 September:

I. Berättar Biskopen, at han om Drachenhjälms dotters reduction hafwer genom sin son förfrågat sig hos Rikz-Rådet Hr Biörnklou och han rådt, effter saken ähr magni momenti, skulle där om först skrifwas Kongl. M:t eller uti dess ställe Rikz Cantzleren til. Man hafwer skrifwit Julino til, men intet swar tillbaka bekommit. Responsio: Man skulle ytterligare skrifwa Julino til och warna honom, at han intet effterkommer begiäran om admission til Herrans nattwardh, förr än man får underwisning om saken aff Kungl. M:t eller Rikz Cantzleren.

Ldm

**Bevis från år 1613,
att socknarne på Wester-Rekarne och i östra Nerke af ålder
hafva tillhört Strengnäs stift.**

Under mitt arbete i Strängnäs domkapitels arkiv i början på 1890-talet hittade jag bl. a. ett särdeles intressant dokument från år 1613 (*icke*: 1625, såsom någon i senaste tid med blyerts tecknat å själfva akten) med egenhändig påskrift (a tergo) af biskop L. Paulinus Gothus, så lydande: »*Bewijs, att Sochnerne på Wester-Rekarne och vthi Öster-Närichie tillförrenne hafua legadt till Strängnäs Sticht. Åhr 1613. 3 Septemb.*» Nyare signum: J. IV.

Själfva aktstycket, som är original, har följande lydelse:

Medh huadh skääll, som kann bewijsas, att Wäster Rekarna, Glantzhammar, Norebergh, Lillekyrkia, Göthlunda, Tumbo, Torpa och Öija haffua legatt under Stregnes stiftt.

1. Bewijses mz the präster, som äro förskickade fränn Strängnäs till samma rum, som äro D. Johannes in Glantzhammar, D. Johannes i Lillekyrkia, D. Abrahamus i Göthlunda, D. Nicolaus i Tumbo, D. Laurentius i Torpa, D. Laurentius i Öija.

2. Bewijses och mz deeres kyrkiosång, ty the bruka Strängnes noother på theres *kyrie* och annor kyrkio sång.

3. Anno 1585¹ war synodalis concio befallath D. Laurentio i Öija, *De poenitentia*, och i medler thijdh kommo konung Jahans bandlysnings breeff; tå wortho thesse förskreffne församlingar lagda till Westeråås stiftt.

4. Bewijsas aff S. M. Nicolai wisiteringh, och D. Tjoldemanus in Fougöö fölgde honom till alla thenna förskreffne rum.

5. Bewijsas aff the prester, som haffua gått i schola i Örebro och gått sina sochner (på then tiden) widh Noraberg och Glansshamar.

¹ Hdskr:s sista siffra svårläst. Möjligen bör läsas någon annan siffra än 5.

6. Bewijsas ther medh, att her Oluff i Kiula war försckikat från Strengnäs till Norebergh till cappelans tjenst.

Att thetta förschreffne så i sanning är, wettne wij effterschreffne:

Tidemannus Laurentij, pastor in Fogdö.

Andreas Jonæ i Edzbergh.

Siggo Christophori i Fors.

Petrus Ionæ i Stenquista.

Andreas Haquini in Ärdala.

Jonas Petri Mosensis.

Nedanföör sista namnet finnes följande egenhändigå anteckning med Paulinus' välkända handstil:

Paroeciæ istæ VI pertinent ad Dioecesin Strengnensem propter has causas: 1. Naturalis situs et terminus id convincit. 2. Ante annos 28 huc spectabant et tunc temporis hinc sunt primum surreptæ. 3. Schola Strengnensis cathedralis potior est Arbogiensi. 4. Numerus discentium indies augetur Strengnesii ob copiam docentium et fidelitatem. 5. Civium Strengnensium penuriam et Arbogiensium opulentiam. 6. Politica jurisdictio est penes Ducatum, quidni etiam ecclesiastica? 7. Askersund, Hammar, Snaflunda huic dioecesi sunt adrepta.(?)

Ldm

Frågor eller spørsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken.

Bibliografiska anteckningar

af

JOHANNES RUDBECK.

Åtskilliga upplagor med titlar i hufvudsak så lydande, Frågor eller spørsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken, utkommo i Sverige under 1600-talet. De äro emellertid föga kända, några endast till namnet, och detta är ju mindre underligt, då dessa små häften i liten oktav om ett ark lätt blefvo förbrukade och med svårighet kunde freda sig mot förgängelse. I litteraturen förekomma titlarna på några af dem i en del bibliografiska och kyrkohistoriska¹ arbeten. De uppgifter man här kan hämta äro dock hvarken fullständiga eller riktiga, och då skrifterna i fråga onekligen äro af intresse, torde ett något utförligare omnämnande af dem hafva sitt berättigande.

De skrifter som här afses äro samtliga anonymt utgifna, hvadan i denna uppsats ej komma att beröras en del arbeten med snarlika titlar men helt afvikande innehåll och af angifna författare. Till dessa senare arbeten höra exempelvis:

Nicolaus Nicolai Holmius:

Enfalliga spørsmål, eller frågor, öfwer våra fem catechismi lärestycken, aff then fordom högtährewördige herrens doctoris Laurentii Paulini Gothi archiepiscops i Upsala, sampt andre höglärde mäns skriffter sammandragne, nyttige för enfaldigt folck

---

¹ Se A. HACKLIN, Olavus Laurelius, II, Luleå 1896, sid. 120 not. 3

som intet kunna läsa, eller aff widlyfftige predikningar så grundeligen dem fatta och begripa . . .

Tryckt i Uppsala 1650, 8:o.

samt

J. Vultejus:

Enfaldige spørsmål eller christendoms förhör inrättat för ungdomen, med Riddareholms församling och thes annexa Bromma them til een trogen underwijsning, anno 1684.

Tryckt i Stockholm, 8:o.

Hvad de nu ifrågavarande anonyma skrifterna angår skola vi söka utreda, hvilken eller hvilka författare tagit befattning med dem och i hvilka afseenden de olika upplagorna skilja sig från hvarandra. Gifvetvis göra dessa rader icke anspråk på att vara ett slutgiltigt uttalande i ämnet och kunna det icke, då flera af hithörande upplagor för närvarande synas vara helt för-lorade. Genom en lycklig slump kan ju dock något ex. däraf framdeles dyka upp och bringa ytterligare ljus i saken. Så vidt jag nu funnit kunna sagda skrifter indelas i följande grupper:

Johannes Rudbeckius' redaktion.

Upplaga 1627.

Genfalligha fråghor och Spörsmål om vår Christendoms sthder, som eenfallighet folk bredhe widh Catechismo Lutheri i visitatione för-hållas plägha. [tryckt i Västerås omkr. 1627 hos Olof Olofsson Helsing].

Af denna skrift är nu intet exemplar känt. Titeln finnes angifven i en omkring år 1641 i Västerås tryckt salukatalog¹, hvari åtskilliga (dock ej alla) från domkapitlets tryckeri därstädes under åren 1621—1640 utgångna arbeten finnas angifna. Skriften är upptagen bland arbeten, som tryckts under tiden »iffrån Mår-messo A. 1626 in til Mårnessa åhr 1628», — vi kunna ju därför kalla den 1627 års upplaga, och det torde med tämligen stor visshet kunna antagas, att densamma är ett verk af västerås-biskopen Johannes Rudbeckius att användas vid visitationerna (se titeln).

¹ Omtryckt af d:r Isak Collijn i Allmänna svenska boktryckareföreningens meddelanden 1906, sid. 47—50.

Upplaga 1641.

En ny upplaga här af synes hafva tryckts 1641 i Västerås. Ej heller af denna existerar nu, så vidt jag vet, något exemplar. Att en upplaga likväl utgifvits nämnda år torde få anses framgå af orden: »tryckt i Wästeråås åhr 1641», hvilka läsas å titlarna till de här nedan omnämnda upplagorna 1664 och 1670.

Olaus Laurelius' redaktion.**Upplaga 1632.**

Gemfälligha || Fråghor eller Spörsmaal || Om vår || Gudsstendoms
Stycker, för eenfalligt Folk, || at förfara huru the sigh här uppå
förstå. || [vignett] || Uplagde, och Tryckte i Upsala || Anno M. DC.XXXII.

Liten oktav, 22 opaginerade sidor. Sid. 2 hvit; »Fråghor i Gemeen» sid. 3—5; »Fråghor i Synnerheet: I. Om Laghen» sid. 5—8, II. »om Evangelio och Troon» sid. 8—12, III. »om Bönen» sid. 12—14, IV. »om Dopet» sid. 14—16, V. »om Herrans Natward» sid. 16—18; »Spörsmaal i gemeen til beslwt» sid. 19—21; »Beslwt» sid. 21—22; »Insagha och Swar» sid. 22.

Upplagor 1635, 1636, 1643, 1647 och 1661.

Nya upplagor här af, alla i samma format, trycktes i Uppsala 1635 (24 opag. sidor, sid. 2 och 24 hvita), Västerås 1643 (hos Eucharis Lauringer, 22 opag. sidor, sid. 2 hvit), Västerås 1647 (d:o) och Stockholm 1661 (hos Ignatius Meurer, 16 opag. sidor, sid. 2 hvit). Samtliga dessa upplagor äro af samma innehåll. Stafningen är dock olika, hvilket ju ej kan förvåna; så t. ex. stafvas ordet spörsmaal i titeln uti uppl. 1632 o. 1635 Spörsmaal, 1643 o. 1647 Spörszmåal samt 1661 Spörszmål.

En upplaga af år 1636 finnes omnämnd hos J. APELBLAD, Anonymi et pseudonymi Sveciæ, handskrift i Uppsala universitetsbibliotek (sign. U 232—236), A 1 sid. 237. Af denna upplaga, hvilken angifves såsom tryckt hos Meurer, sålunda i Stockholm, har jag ej funnit något exemplar.

Beträffande namnet å författaren eller utgifvaren af dessa upplagor torde den äldsta uppgiften härom vara att söka i den förenämnda salukatalogen från Västerås, nämligen i det exemplar där af, som finnes i Västerås läroverksbibliotek. I detta exemplar finnas samtida handskrifna tillägg för några år efter 1640 och

vi finna här under år 1647 antecknad: *Quæstiones et responsiones in catechismum Luth. S. O. Laurelii in 8. på svenska*. Härmed afses tydligen den här ofvan anförda västeråsupplagan 1647. Samma uppgift förekommer hos JOHANNES SCHEFFERUS, *Svecia literata*, Holmiæ 1680, där å sid. 120 bland Laurelius' skrifter upptages: *Quæstiones & responsiones in catechismum Lutheri lingua populari, Arosiæ an. 1647 in 8.* A. A. STIERNMAN, *Centuria secunda anonymorum*, Holmiæ 1726, sid. 27—28, meddelar titeln på svenska jämte upplysningen: *Arosiæ anno 1647 in 8:vo*, pagg. 29, och säger därpå: *Auctor est doctor Olaus Laurelius Arosiensium episcopus*. I STIERNMANS *Bibliotheca Sviogothica*, Holmiæ 1731, sid. 376 finnes samma upplaga angifven under Laurelius, och här är sidantalet rättadt till 20. Äfven hos senare bibliografer återfinnes samma uppgift, se t. ex. G. F. FANT, *Historia librorum catecheticorum in Suecia*, Uppsala 1794, och L. HAMMARSKÖLD, *Förteckning på schole- och undervisningsböcker*, Stockholm 1817. L. BYGDÉN, *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon*, I, Uppsala 1898—1905, spalt 374 hänför samtliga upplagorna till Laurelius.

Olaus Laurelius, född 1585, blef 1621 logices professor i Uppsala, 1625 teologie professor därstädes, 1640 pastor primarius i Stockholm och 1647 biskop i Västerås. Han afled 1670.

Det kan ju synas egendomligt att våra äldre bibliografer endast angifvit 1647 års upplaga, såsom utgifven af Laurelius, och icke de andra, men någon anledning antaga, att dessa med 1647 års upplaga alldeles öfverensstämmande upplagor skulle hafva utgifvits af någon annan, föreligger icke. De båda första upplagorna, 1632 och 1635, äro tryckta i Uppsala, hvarest Laurelius då vistades i egenskap af teologie professor. Ej heller bör förvåna, att Laurelius tryckte en upplaga (1643) å Västerås-tryckeriet, medan detta stod under beskydd af Laurelius' vän och f. d. lärare Johannes Rudbeckius.

Med stöd af det ofvan sagda anser jag, att Laurelius bör betraktas såsom utgifvare af upplagorna 1632—61.

Som bekant utgaf Laurelius äfven flera upplagor af Luthers katekes och i några af dessa, t. ex. af åren 1649 (se ett ex. i Strängnäs läroverksbibliotek), 1657, 1664 och 1670, har han tillfogat *Christelige spørsmål*, hvilka emellertid icke äro identiska med *Eenfalligha fråghor eller spørsmål*. Nyssnämnda *Christelige spørsmål* aftrycktes sedermera i åtskilliga katekesupplagor ännu

så sent som 1850, äfven i Handl. rör. Sveriges historia, andra ser. III, Kyrkoordn., afd. 2 I, Stockholm 1881, sid. 116—125.

Petrus Rudbeckius' första redaktion.

Upplaga 1664.

Spörsmål || Eller || Genfaldighe Frågor || Öfwer the Fem
 Wåra Christendoms eller || Catechismi Läros Hufvudstycker. || 1. Pet. 3. ||
 Wäres altijdh redbogne att swara hwariom och || enom som begärer iñiäl, (Swar)
 til thet hopp (el. || ler troo) som i edher är, och thet medh sacht. || modigheet och
 fruchtan. || Rom. 10. || Medh Hiertans troo warder man rättfärdigh, || och medh
 munsens bekenneelse warder man Saligh. || [boktryckarmärke] || Tryckt i
 Wästeråås år 1641, omtryckte och || något förbättrade i Upsala år 1664.

Liten oktav, 16 opaginerade sidor. Saknar boktryckarens namn men boktryckarmärket är Henrik Curios¹. Å sid. 2 ett citat ur Philip. 2. Sista sid. hvit. Afdelningen »Fråghor i Gemeen» är här betydligt förkortad, sid. 3; »Fråghor i Synnerheet», sid. 3—15, omfatta samma afdeln. I—V som i de förut beskrifna upplagorna och af hufvudsakligen samma ordalydelse, dock märkas följande olikheter:

i afdeln. I äro de tio buden aftryckta; hvarjämte sista frågan och svaret i uppl. 1632—61 här äro uteslutna;

i afdeln. II är frågan: huru läre wij aff Trone känna Gudh, besvarad i uppl. 1632—61: »Först, Läre wij aff Troon kenna Gudh til hans warelse, Nemlighen at han är en ewigh Gudh och doch Treefaldigh i Personerna, nemligha Fadheren, Sonen och then H. Ande, som wij i Troon bekenne»; hvaremot svaret i uppl. 1664 lyder: »Först läre wij aff Trone känna Gudh til hans warelse, nembligen, at han är en Gudh: doch Tre Personer, nemliga, Fadren, Sonen och then Helige Anda»;

i afdeln. IV saknas i uppl. 1664 två i de äldre uppl. förekommande stycken, nämligen: »Döpelsen är icke blotta watn allena, Uthan är Watn författat i Gudz Bodh och förbundet medh Gudz ord», samt frågan: »Må man och Döpa medh Annat än watn?» jämte svaret;

i afdeln. V uppl. 1664 äro uteslutna två frågor med tillhörande svar, nämligen: »Förwandlas tå Brödh och Wijn uthi

¹ Curio var akademiboktryckare i Uppsala 1661—1685 och gift med Disa Rudbeck, en kusin till Petrus Rudbeckius.

Christi lekamen och blodh»? och »Bemerkes tå allena Christi lekamen och blodh medh brödh och wijn»?;

afdelningarna »Spörsmål i gemeen til beslwt» och »Beslwt» finnas icke i uppl. 1664, hvaremot det hufvudsakliga innehållet i dessa blifvit fördeladt på afdeln. I—V;

slutmeningen i uppl. 1664 är af ungefär samma innehåll som »Insagha och Swar».

Upplaga 1670.

Ny upplaga af förevarande redaktion trycktes i samma format i Uppsala 1670, jämväl hos Curio, 16 opag. sidor. Enda skiljaktighet mellan dessa båda upplagor, frånsedt tryckåret och stafningen, är att å sid. 2 i den senare förekomma flera och andra bibelcitater än i den förra.

Petrus Rudbeckius, son till biskop Johannes R., var född 1625 samt blef 1654 e. o. och 1663 ord. teologie professor i Uppsala, 1667 teologie doktor, 1674 domprost och 1692 biskop i Skara; han afled 1701. Af Petrus Rudbeckius finnas flera katekesarbeten. Han utgaf sålunda 1658 Catechismus major d. Martini Lutheri på latin. Första öfversättning till svenska af den större katekesen verkställdes af R., och utkom denna öfversättning 1667.

Uti de s. k. PALMSKJÖLDSKA samlingarna, handskrift af Elias Palmskjöld från 1690-talet, i Uppsala universitetsbibliotek, del 344 s. 1019 är upplagan 1670 af Spörsmålen antecknad bland Petrus Rudbeckius' skrifter. Såsom ofvan påpekats, är den i titeln till såväl 1664 som 1670 års upplagor åberopade editionen af 1641 icke nu förefintlig. Petrus Rudbeckius, som sistnämnda år endast var 16 år gammal, kan ju ej hafva utgifvit densamma, hvilken af mig häröfvan hänförts till biskop Johannes Rudbeckius. Däremot synes sannolikt, att upplagorna 1664 och 1670, af hvilka enligt Palmskjöld den senare är utgifven af Petrus Rudbeckius, äro bearbetningar af faderns redaktion. Att dessa verkligen böra inordnas bland Petrus Rudbeckius' skrifter vinner ytterligare stöd däraf, att de äro tryckta i Uppsala, där Petrus R. då var boende. Hade Laurelius utgifvit dem, skulle de sannolikt hafva tryckts i Västerås (eller Stockholm såsom uppl. 1661).

Petrus Rudbeckius' andra redaktion.**Upplaga 1674.**

Enfaldige korte Frågor || eller || Christelige || Spörsmål: || Öfwer
 the Fem våra Christendoms eller || Catechismi Läros Hufwudsthycker. ||
 Som och öfwer || The förnämste Högtijder om åhret || och Helgedagar. ||
 Christus hoos Matth. c. 10. || Swar och een som mig bekänner för men- || nißiom,
 honom will och iag bekänna för min || Fadher, som i Himmelen är. || Rom. 10. v. 10. ||
 Med hiertans troo warder man rättfär- || dig, och med munsens bekännelse warder
 man || Saligh. || 1. Pet. 3. v. 15 & 16. || Helger Herran uthi edhor hierta, och
 warer || altijd* redebogne att swara hwarium och enom || som begärer skiäl, (swar)
 till thet hopp (eller || troo) som i edher är, och thet med sachtmo- || digheet och fruchtan. ||
 Något förbättrade och omtryckte i Upsala || in Maijo år 1674.

Liten oktav. Enda kända exemplaret, nu i Göteborgs stadsbibliotek, är defekt, i det att hela katekesafdelningen saknas. Detta exemplar har sålunda endast titelblad samt senare afdelningen om högtider, tillhopa 18 opag. sidor. Boktryckare är med all säkerhet Curio. Å sid. 2 verser: »Trogen Förmaning på Rijm stält».

Afdelningen om högtiderna innehåller: »Korte och betänckelige Frågor öfwer the största Christenhetenes högtijder och Helgedagar om åhret», nämligen: »Om Wårfrudagen i Fastan» = 9 frågor, »Om Jule-Högtijden» = 8 frågor, »Om Nyårsdagen» = 7 frågor, »Om Påscha Högtijden» = 8 frågor, »Om Christi Himmelsfärdzdagh» = 6 frågor, »Om Pinges Högtijden» = 7 frågor, »Om Helga Treefaldigheetz Söndag» = 7 frågor, »Om Michelsmässo dagen» = 7 frågor, »Om all Helgondagh» = 6 frågor, »Om alle Helgedagar och hälst Apostledagar i gemeen» = 6 frågor. Hvarje högtid avslutas med en: »Böön och önskan» (för julhögtiden i stället: »Frögd och Tacksäyelse»). Därpå följa: »Till sluth att uppfylla bladet», några frågor samt, å sista sidan: »En Lijten Barna-böön» och »Än en böön».

Upplaga 1676.

Liknande titel som föregående upplaga, men de sista raderna så lydande:

Något förbättrade och åter effter fleres begäran || omtryckte i Upsala || in Jan. år 1676.

Liten oktav, 32 opag. sidor. Boktryckare: Curio. Å sid. 2 samma verser som i upplagan 1674. Frågorna i katekesafdelningen äro i denna redaktion numrerade: »Frågor i Gemen» sid. 3—5 = 10 frågor; »Frågor i synnerhet»: I. »Om Lagen eller Tijo Gudz Budh» sid. 5—7 = 15 frågor, II. »Öfwer Ewangeliem eller Troon» sid. 8—11 = 17 frågor, III. »Om Bönen och Fader vår» sid. 11—12 = 8 frågor, IV. »Om Dopet och döpelseorden» sid. 12—14 = 9 frågor, V. »Om Herrans Nattward» sid. 14—17 = 14 frågor. Sist å sid. 17 frågan: »Hwad är nu hufwudsumman på all Lärdom», jämte svaret samt några verser: »Föräldrar, har Gud get Ehr i huset barn» etc.

Vid jämförelse mellan upplagorna 1664—1670 och katekesafdelningen i den af 1676 finner man, att denna senare är helt omarbetad och ej obetydligt utvidgad.

Härefter följa å sid. 18—31: »Korte och betäncklige Frågor, öfwer the största Christenhetenes högtijder och Helgedagar om åhret», med samma indelning och antal frågor som i upplagan 1674, dock med den olikhet, att de särskilda frågorna »Till sluth att uppfylla bladet» försvunnit; i stället har det sista bladet fyllts på det sätt, att de två bönera blifvit satta med större stil. Sist en slutvignett: tre vandrande män och därunder Luc. 24. 12.

Upplaga 1677—1682.

H. LUNDSTRÖM¹ omnämner en upplaga 1677. Något ex. med detta årtal eller anteckning i öfrigt därom har jag ej lyckats påträffa. Fragment af en ny upplaga finnes emellertid i Kungl. biblioteket i Stockholm. Detta ex., som saknar titelbladet äfvensom hela afdelningen om högtiderna, synes vara tryckt före nedannämnda uppl. 1683. Det har sålunda ej de där tillagda verserna i slutet af katekesafdelningen.

Upplaga 1683.

Enfaldige och korte Frågor, || Eller || Christelige || Spörsmål, || Öfwer the Fem våra Christendoms eller || Catechismi läros Hufwudstycker: som och || öfwer alle Store Högtijdz och Helgedagar.

Härefter följa samma tre bibelspråk som i uppl. 1674, hvar på denna vers:

¹ Skisser och kritiker, Stockholm 1903, s. 324.

Meunnistiones [!] arth är at önska gärna,
 Och sielfwer sigh altijdh thet bäste ärna:
 Jagh weet en bättre önskat och begiärt,
 Än tu tin Cateches och Spörsmål har lärt.

Sist å titeln:

På nro effter fast månges begiäran omtryckt i Upsala och Ja- || nuarij
 månadt år 1683. || Tryckt i Upsala hos Henrich Curio.

Liten oktav, 34 opaginerade sidor. Å sid. 2 samma verser
 som i uppl. 1674 men med öfverskriften: »O Christen Menniskia!»
 samt utan de 4 sista raderna, som i stället återfinnas i titeln
 (se ofvan). Upplagan 1683 har samma innehåll som uppl. 1676,
 med undantag däraf:

att å sid. 18, sist i katekesafdelningen, tillagts några verser:
 »Een trogen önskan och Böön», samt

att å sista sidan tillfogats två böner: »Timmelig önskan»
 och »Andelig begiär».

I uppl. 1683 äro några i den förra uppl. förekommande
 tryckfel rättade såsom i slutet af stycket 8 i senare afdelningen
 (om högtiderna), där »Tin engel klaar» rättats till »Tin engel
 kiäär» o. s. v., hvarjämte de olika styckena i denna afdelning
 blifvit numrerade (1—10).

I fråga om författarskapet till uppl. 1674—1683 är i flera
 bibliografiska arbeten Petrus Rudbeckius angifven såsom för-
 fattare. Den med honom samtida JOHAN HEYSIG-RIDDERSTJERNA
 har i sin Bibliotheca svecana, handskrift från 1680-talet i Upp-
 sala universitetsbibliotek, sign. U 190, sid. 82, efter anförandet
 af titeln till upplagan 1676 antecknat: desse spörsmål äre skrefne
 och utgångne af doctor Petro Rudbeckio past. & prof. i Upsala.
 I PALMSKJÖLDSKA samlingarna, del 344 sid. 1019, äro uppl. 1676
 o. 1683 hänförda till Petrus Rudbeckius. APELBLAD, anfördt
 arbete A 1 sid. 433, säger om upplagan 1683: auctor d. Petrus
 Johannis Rudbeck. Hæc editio est secunda, primum non vidit.
 Såsom författare till upplagan 1683 angifves Petrus Rudbeckius
 vidare af STIERNMAN, Centuria secunda anonymorum, sid. 50,
 af FANT, anfördt arbete, sid. 40, och af P. F. AURIVILLIUS,
 Catalogus libr. impr. bibliothecæ regiæ academiciæ Upsaliensis,
 1814. I sistnämnda arbete är uppl. 1683 äfven upptagen under
 Laurelius, hvilken uppgift dock i ett universitetsbibliotekets

exemplar af katalogen blifvit struken¹. Bygdén yttrar, å förut omnämndt ställe: »i de senaste uppsalaupplagorna föreligger en öfverarbetning af den ursprungliga texten, förmodligen verkställd af prof. Petrus J. Rudbeckius, hvilken stundom blifvit nämnd i samband med detta arbete».

Å försättsbladet till Göteborgs stadsbiblioteks exemplar af 1674 års upplaga förekommer en för frågan om författarskapet intressant anteckning af samtida hand, så lydande:

Circa libri appendicem reperiuntur hi tractatus in hoc libro

1. *Fabulæ Æsopi Græco-Latinæ*

2. *Antipapius Theophilus*

3. *P. Rudbeckii tract[at]us sup[er] catechesin.*

Den under 3 anförda skriften är tydligen Spörsmålen, tyvärr det enda, och i ofullständigt skick, som nu finnes kvar af den ursprungliga volymen.

De ytterst få exemplar, som nu återstå af alla de ofvan omförmälda upplagorna, finnas för närvarande förvarade i nedannämnda bibliotek:

KUNGL. BIBLIOTEKET I STOCKHOLM: ett exemplar af en hvar af upplagorna 1635, 1643, 1647, 1661, 1664, 1670, 1676 och 1683 samt ett defekt ex. utan år (alla i katalogen upptagna under namnet O. Laurelius);

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I UPPSALA: ett exemplar af en hvar af upplagorna 1632 (sign. 28.542 2), 1670 (sign. Rar. 10.282) och 1683 (sign. 28.596);

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I LUND: ett exemplar af upplagan 1676;

STADSBIBLIOTEKET I GÖTEBORG: ett defekt exemplar af upplagan 1674 (Tranemåla-samlingen, å pärmen »Laurelio Spörsmål»).

Några exemplar finnas ej i läroverksbiblioteken i Linköping, Västerås, Skara och Strängnäs, och har jag gjort efterforskningar i ytterligare några bibliotek. Om inga flera exemplar anträffas, skulle sålunda af upplagorna 1670, 1676 och 1683 återstå två exemplar af hvarje, men af de öfriga endast unika exemplar, utaf hvilka de från åren 1664 och 1674 hittills icke varit någonstädes i litteraturen omnämnda.

¹ Enligt meddelande af andre bibliotekarien frih. Gustaf Rudbeck, till hvilken jag står i tacksamhetsskuld för flera värdefulla upplysningar i ämnet.

Underrättelser.

— Under rubriken »*En beaktansvärd kyrkomötesmotion. Domprosten Lundström föreslår utgifvande af prästeståndets äldre protokoll*» lästes i St. Dagbl. hufvudstadsuppl. för den 28 okt. 1910 följande af d:r Verner Söderberg författade redaktionsartikel.

»Bland de motioner, som ännu ej hunnit af kyrkomötet behandlas, märkes en af domprosten A. H. Lundström inlämnad, hvari beröres ett för vår historiska och särskildt kyrkohistoriska forskning synnerligen behjärtansvärdt önskemål. Den outtröttlige ifraren för vetenskapligt metodisk forskning i svensk kyrkohistoria föreslår nämligen, att kyrkomötet i skrifvelse till K. M:t måtte hemställa om proposition till riksdagen, efter föregången utredning, om medels beviljande för utgifvande af prästeståndets riksdagsprotokoll med tillhörande handlingar från 1600-talets början t. o. m. år 1800.

Om ifrågavarande källors stora värde för svensk historia öfver hufvud kan endast en mening råda. I prästeståndets liksom i öfriga stånds protokoll flöda, som motionären framhåller, oskattbara upplysningar om fosterlandets genomkämpade öden, om rikets förhållande till andra makter, om stats- och kyrkoskickets utveckling, om kyrkans förhållande till staten, om tallösa andra ärenden af större eller mindre vikt och betydighet.

Med undantag af adelns protokoll till midten af 1700-talet äro emellertid dessa riksdagsprotokoll intill 1800-talets början samtliga utgifna. Tre medlemmar af prästeståndet (Ahlquist, Bexell och Lignell) utgafvo 1835 tre häften utdrag och notiser ur protokollen, men denna för sin tid förtjänstfulla publikation fyller naturligtvis ej alls behovet af deras större tillgänglighet för forskningen. Ridderskapet och adeln däremot utger sedan 1850-talet sina äldre protokoll, och motionären anser nu, att

kyrkomötet såsom »det gamla prästeståndets egentliga arftagare» borde taga initiativ till ett motsvarande publicerande äfven af dess protokoll och handlingar. Skulle detta i sin ordning leda till publicering äfven af borgare- och bondeståndens protokoll, så komme detta naturligtvis att glädja motionären, men han framhåller de äldre prästeståndsprotokollens större både kultur- och kyrkohistoriska värde samt erinrar om att kyrkomötet endast rörande dessa kan anses äga befogenhet att taga initiativ.

Det gäller här 41 foliovolymers protokoll från tiden 1641—1800 samt några tidigare volymer handlingar från riksdagarna under 1600-talets första decennier. Serien Svenska riksdagsakter, som utges genom riksarkivet, har för 1500-talet upptagit allt väsentligt om kyrkliga ärendens riksdagsbehandling, men kommer under sin fortgång ej att innehålla de egentliga protokollen. För afgränsningen gent emot denna serie vore lämpligt, att riksarkivet äfven finge ifrågavarande uppdrag, då utgifvandet komme att ske under riksarkivariens högsta inseende med ty åtföljande garanti för mönstergillt utgifvande. För uppgiften lämplig person torde nog äfven enligt motionärens mening stå att finna.

Han har förslagsvis tänkt sig ett årligt statsanslag af lägst 2,000 kr., men framhåller, att beloppets storlek först efter verkställd utredning kan fixeras. Hvad han föreslår, är sålunda — såsom ofvan angifvits — endast att kyrkomötet måtte taga initiativ i frågan genom en skrifvelse till K. M:t.

Ett dylikt initiativ skulle, synes det oss, väl öfverensstämma med kyrkomötets befogenhet och uppgift, och den därstädes väckta frågan är, frånsedt sin kyrkliga betydelse, af så stort allmänt intresse, att den förtjänar den välvilligaste uppmärksamhet äfven af regering, riksdag och allmänhet. För vår riksdagshistorias genomforskande har bekväm tillgång till prästeståndsprotokollen stor betydelse och den som haft tillfälle att om dem skaffa sig äfven den ytligaste kännedom vet fullväl, huru rikhaltiga källor till vår såväl rent politiska historia som sedernas historia de gömma vid sidan af sitt kyrkohistoriskt värdefulla innehåll. Alla som hysa intresse för utforskandet af vårt folks egenskaper och öden under gångna tider borde därför önska all framgång åt den i domprosten Lundströms motion framkastade tanken på dessa rikt gifvande källskrifters lättare tillgodogörande för forskningen.»

Kyrkomötet ställde sig i själfva verket i likhet med vederbörande utskott synnerligen välvilligt till motionen, som utan meningsskiljaktighet blef af kyrkomötet bifallen.

Sedermera remitterade K. M:t kyrkomötets skrifvelse till Riksarkivarien, som i ärendet den 22 Sept. 1911 afgifvit ett underdånigt utlåtande, som, med uteslutande af ingressen och referat af motionen och kyrkomötets hemställan, lyder så:

»Utan tvifvel vore det önskvärdt att få prästeståndets äldre protokoll utgifna af trycket, på samma sätt som det skett och sker med ridderskapets och adelns. Riksarkivarien är i det afseendet ense med motionären och kyrkomötet. Något hinder att häraf göra en särskild publikation förefinnes icke, då meningen från början har varit, att protokollen i egentlig mening eller ståndsprotokollen icke skulle ingå i den serie af svenska riksdagsakter, som sedan ett antal år genom riksarkivet utgifves. Däremot torde det icke vara lämpligt att, såsom motionären och kyrkomötet föreslå, låta en dylik serie gå tillbaka ända till 1600-talets början. Prästeståndets egna protokoll börja först med riksdagen 1642 och någon anledning att skrida längre tillbaka synes icke föreligga,¹ lika litet som man i fråga om ridderskapets och adelns protokoll gått längre tillbaka än till det äldsta faktiskt föreliggande protokollet (1627).

Omfånget af en dylik publikation kan, såsom kyrkomötet anmärker, svårligen på förhand beräknas. Protokollen före frihetstiden äro visserligen af jämförelsevis obetydligt omfång, på en hylla endast upptagande omkring 60 centimeter i bredd; så mycket utförligare äro de för 1700-talet, men slutåret sammanfaller ju med nämnda århundrades slut. Kyrkomötet beräknar för publikationens fullbordan ett trettiootal år med 20 à 25 tryckark om året; erfarenheten visar emellertid, att det torde blifva rätt svårt att underhålla en så jämn publikation, och måhända kommer ännu något årtionde att krävas. Omfånget, såsom ock vederbörligen framhålles, beror i ej ringa mån på antalet bilagor. Bestämmandet däraf kan emellertid först ske i sammanhang med fastställande af planens detaljer, hvilka icke torde behöfva underställas Eder Kungl. Maj:ts pröfning.

¹ Motionären hade afsiktligt icke velat fixera begynnelseåret, utan så mycket hellre önskat öfverlämna denna sak åt riksarkivet och den blifvande utgifvaren, som han visste, att åtminstone ett äldre protokoll än från år 1642 finnes i Nordinska samlingen i Upsala universitetsbibliotek. *Anm. af Red.*

Hvad själfva utgifvandet vidkommer, anser motionären, med hvilken kyrkomötet äfven i den delen instämmer, att det lämpligen kunde anförtros åt riksarkivet, som utom den äldre serien af Svenska riksdagsakter numera äfven utgåfve en serie af riksdagens och sekreta utskottets skrivelser till Kungl. Maj:t. Skulle riksarkivet erhålla uppdraget, så vunnes enligt motionärens mening därmed, att publicerandet skedde under högsta inseende af riksarkivarien med ty åtföljande garanti icke blott för ett mönstergillt utgifvande i allmänhet utan äfven särskildt med afseende på ändamålsenlig afgränsning gent emot serien Riksdagsakter i fråga om hvad som bör tagas med eller icke af bilagor, propositioner, memorial o. s. v. De skäl, som motionären anför, äro tvifvelsutan beaktansvärda, och ingenting torde därför vara att erinra mot, att en serie »Prästeståndets protokoll» upptoges bland de af riksarkivet utgifna publikationerna, detta dock åtminstone för närvarande under förutsättning, att lämplig utgifvare kan anskaffas utom riksarkivet; såsom motionären också anmärker, äger riksarkivarien enligt senaste instruktion äfven att utse redaktör bland personer, som icke tillhöra riksarkivet, och, tillägger han, »torde för uppgiften lämplig person i närvarande stund nog finnas».

Som årligt statsanslag för ändamålet anse motionären och kyrkomötet, att minst 2,000 kronor borde begäras. Det är gifvetvis svårt för att icke säga omöjligt att på förhand fixera någon summa. Det format, som måhända bäst skulle lämpa sig för en publikation af ifrågavarande slag, är det, som användes för den af riksarkivet utgifna serien »Svenska riksrådets protokoll». För densamma har hittills (alltsedan 1877) till förlagsfirman P. A. Norstedt & Söner betalats 48 kronor per tryckark, då 135 exemplar ställas till riksarkivets disposition, med förhöjning för register; från förlagsfirman har emellertid inhämtats att för en ny publikation en förhöjning af riksarkivets bidrag till minst 58 kronor per ark vore att vänta. Arfvodet har varit bestämdt till 25 kr. per ark för ordinarie, 35 kr. för extra ordinarie tjänsteman i riksarkivet (dubbla beloppet för register). För en fullt kvalificerad person utom riksarkivet torde arfvodet ej kunna sättas lägre än 50 kr. per ark, så framt man vill ha någon utsikt att en längre tid få behålla honom. Om nu ofvan anförda summa per ark med angifven förhöjning erlägges till tryckeriet och ett arfvode af 50 kronor per ark utbetalas till

redaktören, skulle hvart ark kosta minst 108 kronor och sålunda för 2,000 kronor kunna presteras omkring 19 ark om året. Till kostnaderna torde dock äfven böra läggas betalningen för afskrifter, som billigtvis synes böra bestridas af anslaget, och antalet ark kommer därigenom något att minskas. Det torde emellertid vara anledning att antaga, att i regeln 20 ark är en maximisiffra för hvad som kan presteras. Det är gifvetvis omöjligt för en person att på ofvannämnda villkor odeladt ägna sig åt ifrågavarande publikation; han måste sköta den vid sidan af andra göromål.

Den frågan uppstår då, huruvida något särskildt anslag skulle för ändamålet behöfva af riksdagen begäras. I detta afseende må erinras, att innevarande års riksdag på framställning af Eders Kungl. Maj:t på extra stat för 1912 anvisat ett gemensamt anslag af 4,500 kronor till fortsatt utgifvande i tryck genom riksarkivet af sådana skrifter och handlingar, som vore af vikt för fäderneslandets historia, i stället för att tidigare för detta ändamål varit anvisadt ett anslag af 3,000 kronor samt ett särskildt anslag af 1,500 kronor för utgifvande af Svenska riksdagsakter m. m., hvarjämte Riksdagen medgifvit att för enahanda ändamål må gemensamt disponeras hvad som icke blifvit användt af för år 1911 eller tidigare beviljade anslag. År 1904 återlevererades till statskontoret från riksarkivet där upplupna besparingar å ifrågavarande anslag med kronor 3,389,25. Då denna samma enligt meddelade upplysningar är för ändamålet att disponera och då vid innevarande års slut besparingar torde uppstå på 1911 års anslag, torde försåvidt samma belopp af 4,500 kronor äfven äskas för år 1913, något särskildt anslag icke för närvarande behöfva begäras för tryckningen af en serie »Prästeståndets protokoll»; i år kan någon tryckning gifvetvis icke börja, i bästa fall först ett godt stycke in på nästkommande år.

Riksarkivarien får sålunda med anledning af kyrkomötets framställning i underdånighet hemställa, att Eders Kungl. Maj:t tacktes bestämma,

att bland de af riksarkivet utgifna textpublikationerna äfven upptages en serie af Prästeståndets protokoll 1642—1800, under förutsättning att lämplig redaktör står att finna utom riksarkivet;

att åt sådan redaktör tillerkännes ett arvode af 50 kronor per tryckark och dubbelt för register;

att afskrifterna bestridas af tryckningsanslaget samt att kostnaderna i öfrigt tillsvidare bestridas af de besparingar, som uppstått och möjligen uppstå på de anslag af sammanlagde 4,500 kronor, som på extra stat anvisats och under den närmaste tiden kunna komma att anvisas åt riksarkivet för utgifvande af sådana skrifter och handlingar, som äro af vikt för fäderneslandets historia.

Om fortsatt anslag för sistnämnda ändamål under år 1913 får riksarkivarien i en särskild underdånig skrifvelse yttra sig.»

— I Leipzig afled den 6 Sept. 1910 den framstående tyske kyrkorättsläraren professor *Emil Friedberg*, 74 år gammal. Han var brorson till tyska riksstrafflagens skapare, justitieministern Heinrich von Friedberg, ägnade sig från början af 1860-talet åt kyrkorättsliga studier och blef särskildt banbrytare för en vetenskaplig behandlig af den protestantiska kyrkorätten. 1865 blef han e. o. professor i Halle, kallades 1868 till Freiburg in Breisgau och har sedan 1869 beklädt den kyrkorättsliga lärostolen vid Leipzigs universitet.

Hans båda förnämsta arbeten äro »Das geltende Verfassungsrecht der evangelischen Landeskirchen in Deutschland und Österreich» samt »Lehrbuch des Katolischen und evangelischen Kirchenrechts». Det förra utgör en värdefull sammanfattning af samtliga gällande tyska och österrikiska kyrkorättsstadganden, hvilka förut voro synnerligen svårtillgängliga för forskningen, kringspredda i en mängd lagar som de äro. Historiska inledningar öfver hvarje enskild stats kyrkorätt förhöja arbetets värde. Det senare arbetet, hvars sjätte upplaga, i hvilken hela den senare kyrkorättsutvecklingen inarbetats, utkom 1909, har vid både tyska och andra utländska universitet förvärfvat ett välförtjänt anseende som den klassiska handboken i sitt ämne och är bl. a. öfversatt äfven till italienska. Friedberg var jämte sin vän kyrkorättsläraren Hinschius en af de andliga fäderna till den preussiska kyrkorättslagstiftningen under kulturkampens tid på 1870-talet, och han deltog genom ett par afhandlingar i den då så lifligt förda kyrkopolitiska polemiken om förhållandet mellan stat och kyrka. Friedberg har äfven utgifvit en mängd värdefulla arbeten inom handelsrättens område samt ombesörjt en förträfflig text.

upplaga af »Corpus juris canonici». Jämte Dove utgaf han från 1864 »Zeitschrift für Kirchenrecht», sedermera af honom och Sehling fortsatt under namnet »Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht».

Klarhet i framställningen och sträng vetenskaplig kritik vid det svåra materialets genomarbetande utmärkte den aflidne vetenskapsmannen, hvilken vid sin bortgång allmänt erkändes som den främste forskaren på den protestantiska kyrkorättens område.

— Ett telegram från Boston meddelar i början af dec. 1910, att mrs *Mary Baker Eddy*, som grundat sekten »Christian Science», aflidit.

Mary Baker Eddy var född 1821 i New Hampshire och härstammade från en kalvinistisk familj. År 1866 hade hon efter en långvarig sjuklighet återvunnit hälsan, som hon själf trodde, på grund af sin fasta förtröstan på Gud. Hon började nu utgifva skrifter och grundade en sekt, som kallades föreningen för kristlig vetenskap (christian science) och hvars läror gå ut på, att allt ondt i världen, både af fysisk och moralisk art, blott är inbillning, som kan öfvervinnas, om man med tillräckligt eftertryck förnekar dess tillvaro. Kirurgi och medicin skola försvinna och alla sjukdomar botas med rent andliga medel (mind cure). Sekten fick sin första kyrka i Boston 1879 och där blef mrs Eddy själf präst. Mrs Eddy har dessutom 1881 i Boston inrättat en skola för andlig läkekonst, »Massachusetts metaphysical college». Sekten har vunnit massor af anhängare, mest naturligtvis i Amerika, men äfven i England, och kyrkor ha uppförts på många håll. Så byggdes 1894 en ståtlig minneskyrka i Boston, härden för rörelsen.

Mrs Eddy har äfven utöfvat en stor skriftställareverksamhet och stiftade 1883 tidningen »Christian science journal».

Från Newyork meddelas, att den aflidna »profetissan» Mary Baker Eddy efterlämnar en förmögenhet på cirka 15 millioner dollars, förtjänade på »böne-kurer», försäljning af s. k. formulär o. s. v. Förmögenheten tillfaller sekten »*Christian Science*».

Sekten utsprider fantastiska uppgifter om hennes »öfvernaturliga» (sic!) död, men tre läkare ha konstaterat, att hon dött af lunginflammation.

Inom sekten strides nu om, hvem som skall intaga »pro-

fetissans» ställning. Antagligen blir resultatet, att ett »råd» öfvertager den i sin grund högst betänkligt materialistiska sektens ekonomiska ledning.

— Den 4 April 1911 afled i Ewelme, beläget i Oxfordshire i England, Canon Rev. C. T. Cruttwell, författare bl. a. till följande, äfven bland oss kända och värderade arbeten: *A Literary History of early Christianity* (1893), *Six Lectures on the Oxford Movement* (1899), *The Saxon Church and the Norman Conquest* (1909).

— I Januari- och Aprilvolymerna för innevarande år af *Revue d'histoire ecclésiastique* (s. 231 ff.), utgifven i Louvain af mr A. Cauchire, möter en uppsats af mr L. Bril öfver det starkt intresseväckande ämnet: *Les premiers temps du christianisme en Suède. Etude critique des sources littéraires hambourgeoises*. Först undersöker förf. källorna rörande Anskar lif och därefter källorna till Rimberts vito. Denna studie är ännu icke afslutad, men bjuder redan i sitt ofullbordade skick på mycket, som en svensk kyrkohistoriker måste vara tacksam för.

— Docenten *Sven Tunberg* har i 27:de bandet af *Upplands Fornminnesjörenings Tidskrift* på ett sorgfälligt sätt utgifvit *Helgeandshusets i Upsala jordebok af år 1528* efter en handskrift i Upsala hospitals numera i därvarande landsarkiv deponerade arkiv. I den knappa men sakrika inledningen karaktäriserar utgifvaren medeltidens helgeandshus och lämnar upplysningar om handskriften.

— Till den festskrift, som på 65-årsdagen tillägnades domprosten Pehr Eklund i Lund, har docenten D. FEHRMAN lämnat *ett bidrag till Lunds teologiska fakultets historia under förra århundradets första hälft*. Det lämnar en kärkommen inblick i Lundafakultetens tidigare öden och lif. Man får sina redan förut nog så höga tankar om *Ahlman* m. fl. ytterligare styrkta och de genom Ahnfeldts Studentminnen utkolporterade anekdoternas rätta halt understruken. Man måste göra honnör för en fakultet, som under så ytterligt ogynnsamma yttre förhållanden likvisst

förmådde uträtta så mycket af värde för vår prästutbildning och för vår kyrka.

— I en anmälan af docenten *Otto Rydbeck*s historik samt vägledning för besökande i Lunds domkyrka (Lund, 1911) har professor *Hj. Holmquist* framställt en ny, uppseendeväckande och på samma gång tilltalande hypotes om betydelsen af de båda figurgrupperna i domkyrkans krypta, som gå under namn af »jätten Finn och dennes hustru». Professor Holmquist skriver bl. a.: »Vid en demonstration för några dagar sedan af domkyrkan för ett antal konststuderande tyska studenter fördes under tecknad med anledning af ett yttrande från en tysk student på en ny tankegång beträffande Finnfigurerna; och en närmare undersökning gjorde det genast för mig sannolikt, att uppslaget kunde föra till problemets lösning. Hypotesen är denna: *figurerna afbilda Simsonlegenden*. Den södra figuren visar Delila tagande håret af Simson och denne till följd där af kraftlös hop-sjunken och af filisteerna bunden vid en pelare. Den norra figuren visar Simson med håret och skägget åter långvuxet och med kraften återvunnen, men med utstungna ögon, fattande om pelaren för att störta pelarsalen öfver sig och filisteerna. Detaljerna passa i allmänhet öfverraskande väl in på denna tydning. Vid en senare undersökning, som docent Rydbeck och jag gjort, har konstaterats, att »barnet» har fin kvinnlig sko (i motsats mot alla de manliga figurerna i kryptans utsmyckning) och hårsmycke, alltså med all sannolikhet är en kvinna. Hennes grepp med ena handen i mannens hår, hvilket för öfrigt var det första som kom mig att luta åt här framlagda hypotes, torde ej hafva någon motsvarighet så träffande som historien om Delila och Simons hår. Denna mansfigur har ock jämförelsevis kort hår och sannolikt intet skägg (hakan är afslagen), under det att figuren på norra pelaren har markant långt hår och skägg; håret är t. o. m. på bägge ställena fördeladt i tydliga lockar eller flätor, fast 6 i st. för de i vår bibelöfversättning omtalade 7 (hur löd den gamla Vulgatas framställning af Simsonlegenden?). Sammanförandet af de två nära sammanhängande händelserna — Delila beröfvar Simson håret, och Simson bindes af filisteerna — öfverensstämmer väl med tidigare medeltidens sätt att afbilda en berättelse. Likaledes stämmer detta väl med, att Delila är så liten i förhållande till Simson (man jämföre ännu från vår tid den be-

römde Jean Paul Laurens' tafla Simon och Delila); och kunde en väsentlig större Delilafigur ha i denna situation vid pelaren ut-huggits, utan att all plastik förstört? Den norra gestaltens visserligen i senare tid illa skadade ansikte ger närmast och under jämförelse med ansiktena på kapitälet strax ofvan intrycket af att framställa en blind man. Kraftlösheten hos den bundne fram-träder i hans hukande ställning, liksom kraften i den norra ge-staltens tag om pelaren. Att här konstnären velat afbilda en jätte eller en jättestark man, lider intet tvifvel; pelaren är t. o. m. gjord längre än pelarna rundt omkring för att figuren skulle få nödig storlek. Eget är ock, att bland de manliga figurer, som kröna hörnen af kapitälet ofvanför, äfven förekommer en kvinna; männen äro fullt klädda men kvinnan är alldeles naken, hvilket möjligen kan föra tanken på en sköka (Delila var sköka). Många andra intressanta detaljer kunde anföras. Det saknas icke helt svårigheter; Delilas dräkt är, utom det ofvan nämnda, rätt lik en manlig; något verktyg som sax eller rakknif synes ej ha funnits i den hand, som griper hårlocken; Simsons synliga hårlockar äro som ofvan sagts blott 6, Kinkigast, åtminstone vid första påseendet, torde vara frågan, huru konstnären velat afbilda en man, som i legenden rifver omkull pelarna, nere i sin pelarkyrka. Men kanske äfven denna svårighet ej skall visa sig så stor. Den äldre romanska konsten älskade att röra sig med Gamla Testa-mentet; men byggmästaren kunde i hela Israels historia ej finna en berättelse, som mera direkt än Simsonhistorien genom enkel idéassociation framkallades vid anblicken af pelarrummet; och därtill kommer, att redan i äldre kristna konsten och hos Augusti-nus Simson fattas som förelöpare till Kristus (doc. Rydbeck har fäst uppmärksamheten på detta), och att han därför lätt kunde afbildas som den starke mannen vid pelaren, utan att han där-för behöfde tänkas kullstörta kyrkan. Simsonhistorien med dess robusta kraft måste naturligen ock ha varit särskildt populär för de nordbor, åt hvilka kyrkan byggdes. Måhända kan genom konst- och religionshistoriska studier någon annan ännu enklare förklaring ges, förutsatt att bilden verkligen föreställer Simson. Bevisad torde ännu icke hypotesen vara, om ock i hög grad sanno-lik. Den får ett ytterligare viktigt stöd därigenom, att längd-skeppets norra dörrs ytterportal på tympanon har en figurgrupp, som uppenbarligen framställer Simson sönderslitande lejonet och med den i Domareboken i detta sammanhang omtalade gumsen

(killingen) bredvid sig. Simsonlegenden har alltså faktiskt varit aktuell för den mästare, som haft med kyrkans äldsta utgestaltning att göra.

Hvad som nu närmast kräves, är en undersökning, i hvilken form Simsonlegenden afbildats i konsten (särskildt den lombardiska) och miniatyrmålëriet (biblarna) vid medeltidens början; likaså en närmare jämförelse med dopfunten i domkyrkan och några andra gamla svenska kyrkominnen, hvilka (enligt kyrkoherde Tynell) synas hafva samma legend som den på pelarna afbildade. Ingen tid har nu stått mig till buds för detta; men det synes redan föreligga så starkt bevismaterial för Simsontolkningen, att det ej torde vara oriktigt framlägga hypotesen till diskussion. I höst torde sedan ytterligare undersökningar kunna göras. Måhända kunde det då ock befinnas värdt framställa spörsmålet, om möjligen Finnlegenden står i någon relation till Simsonhistorien, och om på så vis den gamla tydningen på jätten Finn åter kunde få en mening, om ock på annat sätt, än man vanligen trott.»

— I slutet af februari 1911 utkom biskopens af Salisbury präktiga bok »*The national Church of Sweden*». Innehållet utgöres af Haleföreläsningar, som på inbjudan af det anglikanska teologiska seminariet i Chikago höllos i S:t James kyrka därstädes i slutet af oktober månad år 1910.

Sveriges kyrkas historia är i själfva verket icke mycket uppmärksammas utom den närmaste fackmannakretsen, icke ens i vårt eget land. Än mindre naturligtvis i de s. k. stora kulturländerna. Det kunde vara värdt att sammanställa uttalanden om och ur vår kyrkas häfder i den nyaste tyska litteraturen. Det skulle bli en egendomlig samling kuriosas. Vi skulle häpnat. ex. öfver hvad man anser sig kunna bjuda de tyska studenterna såsom lämpligt urplock ur vår reformationshistoria med dess »Olaf (till på köpet i norsk form!) Pettersson», »Lorenz Andersson», »Lorenz Pettersson» och andra till hardt när oigenkännlighet för oss svenskar förvanskade namn. Ännu i den nyaste tyska handboken berättas så godt som i diametral motsats till verkliga förhållandet, att Upsala möte hölls »unter Führung des Herzogs Carl» o. s. v. I Tyskland har veterligen ej heller vår kyrkas historia eller någon epok inom henne blifvit föremål för vetenskaplig behandling allt sedan J. WEIDLING skref sin förtjänstfulla *Schwedische*

Geschichte im Zeitalter der Reformation. Med tacksamhet må ock erinras om den franske forskaren, pater *Martins* goda arbete, *Gustave Vasa et la Reforme en Suède*, ett verk, som bjuder på åtskilligt nytt och verkligen fört forskningen framåt.

Biskop Wordworths bok är i sitt slag enastående, ty ett på samma gång så grundligt och lärdt som omfattande verk öfver den svenska kyrkans historia har den utländska litteraturen hittills icke uppvisat. Ja, hvarför icke tillägga: äfven den svenska litteraturen, ty i verkligheten är det nog så. Ej underligt då, att detta verk mottagits med oförställd glädje och tacksamhet i vårt land, och det så mycket hellre, som det äger ett betydande värde äfven för dem, som mena sig vara och kanske också äro fackmän på området i fråga. Alla ha vi mycket att lära af förf:s mogna och upplysta omdömen. Just i sin egen- skap af vetenskapsman och ledande kyrkoman i ett annat land och inom ett annat kyrkosamfund än vårt har han en för oss oåtkomlig utsiktsplatå för bedömandet och öfversikten af vår kyrkas utveckling och närvarande tillstånd. Han ser ofta både förtjänster och brister, som vi själfva ha svårt att upptäcka. Redan under hedendomens tid finner han i vårt folks historia »Guds hand, som redan begynner dess uppfostran till dess be- stämmelse bland nationerna». — Denna sats är betecknande. Förf:s historiska vyer äro aldrig trånga eller snävt begränsade utan vida och providentiellt bestämda. Betydelsen af Upsala möte är det enligt hans öfvertygelse svårt att öfverskatta. »Lan- dets historiker bland lekmännen hafva kanske knappast fullt insett dess betydelse och unika karaktär. Det framstår som ett bevis på hvad en nationalkyrka kan göra för folket, om den tillåtes hafva en rimlig oafhängighet. Det finnes mycket få, om ens några paralleller därtill i mänsklighetens religiösa historia.» — Men vi måste spara ett utförligare referat, till dess att arbe- tets svenska öfversättning utkommer. — Just som detta skrives, ingår den smärtsamma underrättelsen, att den lärde förf. den 16 Aug. 1911 plötsligt aflidit. Hans bortgång innebär en stor förlust icke blott för hans hemlands kyrka utan ock för hans beundrande vänner i Sverige. Vårt land och vår kyrka ha i honom förlorat en uppriktig vän och inflytelserik gynnare. Sä- kerligen var han en af den nutida kristenhetens på en gång mest varmhjärtade och vidsynte liksom djupblickande personligheter. Välsignelse och frid öfver den ädles minne.

— Under rubriken *Wallin och Swedenborg* skrifver läroverksadjunkten EMIL LIEGREN i n:o 8 af Svensk Kyrkotidning (årg. 1911) följande i kyrko- och litteraturhistoriskt afseende lika beaktansvärda artikel:

I en hösten 1910 utgifven skrift med titeln *Swedenborgs-reformation i Sverige under 1800-talets första decennier?* har läroverksadjunkten *Hjalmar Kylén*, under betonande af det stora inflytande Swedenborgs tankar utöfvat på det begynnande 1800-talets filosofiska, litterära och religiösa nydaningsarbete i Tyskland och Sverige, bl. a. velat göra gällande, att Johan Olof Wallin icke blott »under en tid af sitt lif omedvetet mottagit nykyrkliga impulser» utan äfven senare tydligt insett och erkänt Swedenborgs religiösa storhet.

Utgående från Wallins öfversättning af Luthers psalm »Ein feste Burg ist unser Gott», som närmare ansluter sig till ordalydelsen i originalets andra strof än den gamla svenska öfversättningen, framhåller hr Kylén, att Wallin här gifvit uttryck åt en äkta swedenborgsk tanke: Kristus är den evige Guden (»Han är den Herren Gud» o. s. v.). Att nu denna förändring af lutherpsalmen till större öfverensstämmelse med originalet verkligen skulle vara beroende af swedenborgskt inflytande söker hr Kylén ådagalägga genom hänvisning till en strof i ett år 1882 från Fritzes förlag utgifvet litterärt födelsedagsalbum med verser för hvarje dag i året. Under den 29 januari (Swedenborgs födelsedag) läses Swedenborgs namn och denna med J. O. Wallins namn undertecknade strof:

Du talte och försvann; men är ej från oss skild:
 Du lefver, ljusets tolk! Du andas i den lära,
 Som från ditt hjärta flöt, så ursprungsren och mild
 Hon kom från ljusets Far till mänskans tröst och ära,
 Hon före oss till ljusets hem
 Den väg du framgick och beredde!
 Likt stjärnan som till Betlehem,
 Så vänlig och så klar, de vises vandring ledde.

Födelsedagsalbumets uppgift, att denna strof är af Wallin, har hr K. ej kunnat absolut säkert verifiera, enär förläggaren ej kunnat ge upplysning om hvar den mycket ålderstigna dam, som redigerat ifrågavarande födelsedagsalbum, nu vistas. Att strofen härstammar från den uppgifne författaren, finner hr K. dock ej böra betvivlas och anför till ytterligare stöd några rader

ur ett griftnkväde af Wallin, där liknande uttryck och tankar förekomma. Och på detta material stödes så antagandet, att Wallin förr eller senare blifvit fullt medveten om swedenborgsk påverkan.

Den citerade strofen är nu bevisligen af Wallin. Den förekommer första gången i tryck i Wallmarks »Journal för Litteratur och Theater» för den 23 december 1809. Men — den har alls ingenting med Swedenborg att göra. Den utgör sista strofen i ett poem med öfverskriften »*Offer till Lehnbergs skugga i ett sällskap af dess Wänner den 9 December 1809*», hvilket poem äfven läses i Wallins samlade Witterhetsarbeten (1878 års upplaga, del I, sid. 276) under rubriken »På Lehnbergs dödsdag». Den »ljusets tolk», Wallin så entusiastiskt hyllar, är alltså den neologiske biskopen och vältalaren *Magnus Lehnberg*. Huru redaktrisen af födelsedagsalbumet kommit på den idén att aftrycka en vers ur Wallins minneskväde öfver Lehnberg under Swedenborgs födelsedagsdatum är ju inte så lätt att grunda ut. Men den enklaste förklaringen synes vara den, att hon varit en beundrarinna af Swedenborg och funnit den anförda strofen passa bra in äfven på honom och därför placerat den under hans namn.

Med det nu sagda är naturligtvis ingenting afgjort angående själfva hufvudfrågan: har Wallin medvetet eller åtminstone omedvetet stått under swedenborgskt inflytande? Hr Kylén anför en anekdot från Achatius Kahls arbete »Nya kyrkan och dess inflytande på teologiens studium i Sverige», som visar, att Wallin med sympati bemött en yngre, nykyrkligt sinnad prästman, som anmälts hos honom till erhållande af lämpliga föreställningar. Wallin skulle t. o. m. ha yttrat, att hvad den nämnde prästen framställt som sin förkunnelses grundtankar var som taget ur Wallins eget hjärta.

Historien förefaller visst ej otrolig. Men den behöfver ej tyda på, att Wallin själf varit — såsom hr Kylén hört uppgifvas från swedenborgskt håll — »nykyrklig» till sin religiöst-teologiska åskådning. Impulsiv och lätt mottaglig för växlande stämningar och intryck fäste Wallin nog ej så mycket afseende vid en viss framställnings egendomliga tankeinhåll utan höll sig mera till det formella, ästetiskt verkningsfulla. Och just i detta afseende kunde de swedenborgska lärorna väl tänkas tilltala honom. Ryktet om Wallins »nykyrklighet» kan ha funnit

stöd i de ganska många psalmer, som förete drag af »vitter swedenborgianism», för att tala med v. Beskow (t. ex. 461, 481, 483, 484, 488) och kan f. ö. sammanhånga med partiets vanliga benägenhet att i tid och otid vädra hemliga meningsfränder.

Faktiskt bevisligt är, att Wallin som yngre stått under inflytande af män sådana som Leopold och Lehnberg, hvilka knappast förmedlat något nykyrkligt inflytande, och den om Swedenborg påminnande sammanställningen af *tro och kärlek* och den ofta påfallande frånvaron af uttryck för den specifikt lutherska rättfärdiggörelsetanken: »genom tron allena» i hans psalmer (Wallins »semipelagianism») finner enklast sin förklaring dels ur det neologiska inflytandet, hvarifrån Wallin aldrig helt frigjorde sig, dels ur det starka moraliska intresse, som kännetecknar Wallin både som predikant och skald. I romantikens dagar, då *andaktskänslorna* betydde mer än den sedliga kampviljan, kan Wallin emellertid i swedenborgianismen ha funnit en för honom sympatisk rest af borgerlig, gammalsvensk sedestränghet, och detta kan ha bidragit till det välvilliga omdöme, han enligt Kahl fällt öfver den nykyrkliga prästmännens åskådning. Men att Wallin på grund af vissa beröringspunkter med »nya kyrkans» åskådning skulle kunna betecknas som »nykyrklig», innebär nog en betydlig öfverskattning af dessa beröringspunkters beviskraft. Och att han själf skulle varit *medveten* om att ha mottagit swedenborgska impulser, är, såsom ofvan framhållits, obevisadt.

Öfverhufvud är det mycket svårt att fästa någon bestämd teologisk etikett på Wallin. Det fanns något oroligt i Wallins lynne, en böjelse för öfverdrifter, för »spelande utan dämhamrar», som Geijer en gång uttryckte det. Han älskade *starka* verkningensmedel: han kände väl instinktivt, att han estetiskt sedt lyckades bäst, då han begagnade sådana. Men just detta motverkade klarheten i ståndpunkt. F. ö. var han hufvudintresse praktiskt-moraliskt, och teorier intresserade honom föga. Det är betecknande, att hans teologiska bibliotek nästan uteslutande synes ha bestått af homiletica.

I själfva sin hufvudtes: att den kyrkliga nyväckelsen i vårt land vid 1800-talets början snarare bör sättas i samband med swedenborgskt inflytande än med Wallins uppträdande, torde hr Kylén ha ganska rätt. Fryxell, som var Wallins hängifne beundrare, har genom sina Bidrag till Sveriges Litteraturhistoria

lancerat Wallin som vår kyrkas reformator, ja, som »en ny Luther» — en uppfattning, som otvifvelaktigt tål vid någon jämkning.

Adjunkt Kyléns intresseväckande lilla skrift är f. ö. rik på värdefulla notiser och bör studeras af hvar och en, som vill vinna inblick i det gångna århundradets svenska kyrkohistoria.

— *C. M. Esbjörn* †. I New Haven, Connuticut, afled den 25 november 1911 därvarande svenska lutherska församlings kyrkoherde, d:r *Constantin Magnus Esbjörn*, en af Augustanasynodens mest framstående prästmän.

D:r Esbjörn var född i Princeton, Illinois, den 14 februari 1858 och son till Augustanasynodens grundläggare pastor Lars Paul Esbjörn, hvilken som bekant 1863 med sin familj återvände till Sverige och 1870 afled som kyrkoherde i Öster-Våla af ärkestiftet. Sin grundläggande skolbildning erhöll också Conny i Sverige, som han lämnade först vid 15 års ålder, då han med moder och syskon öfverflyttade till Amerika. Han gick sålunda en tid i Upsala katedralskola och mer än en bland hans ännu lefvande f. d. kamrater från denna tid erinrar sig mycket väl den väl begåfvade lille Esbjörn, som särskildt i behandlingen af svenska språket tidigt utmärkte sig. På hösten 1873 började han sina studier vid Augustana College och aflade studentexamen våren 1877. Han studerade därefter vid Augustana teologiska seminarium 1877—78, tjänstgjorde sedan som biträdande lärare vid Augustana College till 1880, studerade tre år vid de engelskt luth. seminariet i Philadelphia samt förestod åtskilliga församlingar i östern.

Sedan han den 24 juni 1888 prästvigts vid synodalmötet i Galesburg, Ill., tjänstgjorde han ett par år som lärare i svenska och kristendom vid Augustana College. Sedan den tiden har han uteslutande ägnat sig åt prästerlig verksamhet och varit pastor för församlingarna i Marshfield, Oregon och San Francisco. I flere år tjänstgjorde han som dåvarande Pacific-konferensens ordförande. Egendomligt nog — eller det kanske, djupare sedt, ändå icke är så märkvärdigt — blef han dock icke hedrad med någon af synodens mest framskjutna förtroendeposter.

För några år sedan flyttade han till östern och öfvertog vården af sv. luth. församlingen i New Haven, Conn. På denna post verkade han troget och nitiskt till sin död.

D:r Esbjörn var i besittning af en ingalunda allt för vanlig grundlighet i humanistisk och teologisk bildning. Trots sin amerikanska börd hyste han den varmaste kärlek till det gamla fäderneslandet och delade — skrifver »G. och N. H.» — med doktorerna J. A. Enander och Carl Swensson hedern att kallas »Amerikas svenskaste svensk».

— *Det äldsta svensk-amerikanska läroverkets uppkomst* af C. M. ESBJÖRN (Rock Island, Ill. 1911) utgör säkerligen en af den nu bortgångne förf:s sista skrifter. Den värderika och intresseväckande skildringen föredrogs vid Augustana College and Theological Seminars femtioårs-fest i Rock Island den 7 juni 1910. Med djup rörelse följer man en L. P. Esbjörns, en T. N. Hasselquists, m. fl:s kamp för grundläggande skolbildning, kristlig insikt och andlig lyftning bland våra bröder på andra sidan Atlanten. Bland sina anmärkningar har förf. upptagit, hvad han själf med ett träffande uttryck kallar »ett prof på modern legendbildning». Legendbildaren, eller i hvarje fall den förste legendframställaren, är, enligt Esbjörn, hr CARL SUNDBECK från Sverige. I sitt arbete *Svensk-Amerikanerna* (sid. 144, 473, 474) liknar han nämligen L. P. Esbjörns och hans students uppbrott från Springfield till Chikago vid ingenting mindre än »det världsbekanta tåget från Mekka till Medina, som ännu i dag utgör utgångspunkten för den mohammedanska världens tidräkning». Så finner Sundbeck Esbjörns anspråkslösa resa böra anses som »det nya rikets andliga födelsedag». När S. vandrar omkring »under de af en ädel mystik uppfyllda hvalfven», i Montreals katedral, hvars »inre är en koncentrerad fransk-kanadensisk historia,» tänker han, »att just en sådan historisk brännpunkt borde äfven Svensk-Amerika äga». »Det berömda tåget under Esbjörn från Springfield till Chicago» borde sålunda utgöra motiv till en historisk fresk i Immanuelskyrkan i Chicago o. s. v. Den uppfattning, som ligger till grund för denna framställning, betecknar Esbjörn med det milda uttrycket: »romantik», men följer den sannolika gången af »legendens utveckling» och uppvisar, att något sorts folkligt och högtidligt uttåg från Springfield till Chikago, sådant som den »moderna legenden» föreställer sig, aldrig ägt rum, hvadan denna ståtliga Mekka—Medina-färd i Svensk-Amerikas historia bör utplånas lika hastigt, som den kommit till, och nu-

mera näppeligen lämpar sig »som ett briljant föremål för konstnärlig behandling i en historisk fresk».

— I *Fornvännen* (årg. 1911) har amanuensen A. LINDBLOM offentliggjort en omfångsrik och vackert illustrerad uppsats om *Björsäters Stafkyrka och dess målningars ställning inom vår medeltidskonst*. Arbetet bör kunna utgöra ett godt föredöme för en serie liknande undersökningar, som borde blifva synnerligen värdefull, om den verkligen kommer till stånd och genomgående utmärktes af samma insikt och noggrannhet, som präglar amanuensen Lindbloms intresserika skrift.

— Professor Hj. HOLMQVIST har i festskriften till domprosten Pehr Eklund lämnat en intresseväckande framställning af *Lunds domkapitels första svenska form*. Efter en redogörelse för kapitlets tidigare danska organisation uppvisas, huru kapitlets forna domsrätt upphäfdes och ett konsistorium ecclesiasticum efter Upsala domkapitels föredöme med biskopen såsom preses och de teologie professorerna såsom bisittare inrättas genom en förordning af 1671. Det år 1676 utbrytande kriget upplöste det nya kapitlet, men efter fredsslutet påbjöd Karl XI organiserandet af ett nytt konsistorium. Först efter universitetets återupprättande återgick man till den form, som skapats genom 1671 års förordning. Ej sällan brukades adjunktion af några landprostar. Först år 1687 fick dock kapitlet i Lund sin definitiva organisation och från 1693 upphörde adjungerandet af utomstående såsom normal företeelse i dess verksamhet.

— Teol. Lic. EMANUEL LINDERHOLM har våren 1911 i Upsala utgifvit och försvarat en omfångsrik akademisk afhandling: *Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism*. Arbetet, som utgör specimen för docentur och hvilar på mångaåriga och grundliga studier inom pietismens historia, är ett värderikt bidrag till kännedomen af vår kyrkohistoria under frihetstiden. Det är därför att önska och hoppas, att docenten Linderholm må få tillfälle att fortsätta och fullfölja sina så löftesrikt började forskningar inom detta, hittills allt för mycket försummade område.

— I Historiallinen Arkisto (Bd 22: 2) har d:r P. O. VON TÖRNE utgifvit en längre, mycket intressant undersökning *Om*

Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden, för hvilken vi i fri anslutning till svensk Hist. Tidskrift här lämna en kortfattad redogörelse. Redan den inledande källhistoriken är värdefull. Så redogöres för Peterspenningens uppkomst såsom beskattningsform och dess införande i Sverige. Efter en omfattande analys af tillgängligt material kommer förf. till samma resultat som tidigare forskare såsom Porthan och nu senast H. Hildebrand nämligen, att Åbo stift icke deltagit i den nämnda afgiftens utgörande. Lika omsorgsfull är den följande undersökningen rörande de själfva prästerskapet påhvilade bördorna under sådana skattetitlar som påfvehjälpen (*subsidium domini papæ, caritativum*) tionden, de under termen *jus spolii* kända rättigheterna, annaterna samt slutligen servispenningarna. I sammanhang härmed lämnar förf. åtskilliga bidrag till det kyrkliga befordringsväsendets historia i Finland under medeltiden. Förf. själf sammanställer resultatet af sina forskningar inom sistnämnda område på följande sätt. Sedan år 1366 ha biskoparna i Åbo utnämnts af påfven genom provision samt enligt af dem afgifven obligation till den påfliga skattkammaren enligt servispenningar och andra öfliga afgifter. Domprostarna i Åbo ha — sannolikt sedan samma tidpunkt — regelbundet tillsatts af påfven samt enligt afgifven obligation betalat annater till den påflige kammaren. Trots den år 1366 Åbobiskopen medgifna rätten att tillsätta lägre präster ha påfvarna fortfarit att i särskilda fall på grund af företagna reservationer eller beviljade supliker besätta prästsysslor i Finland, hvarvid dessas innehafvare med all sannolikhet varit skyldiga att till påfvestolen erlægga annater. Förf:s undersökningar hvilat synbarligen på omfattande studier och förråder god kännedom om den nyaste utländska litteraturen på området.

LITTERATURÖFVERSIKTER, ANMÄLNINGAR
OCH GRANSKNINGAR

Englands brytning med Rom, enligt nyare engelska handböcker.

JAMES GAIRDNER: The English Church in the sixteenth century from the accession of Henry VII to the death of Mary (1500—1558), i samlingsverket »History of the English Church», London Macmillan 1902, 446 sid., 7 s. 6 d.

JAMES GAIRDNER: Lollardy and the reformation in England, an historical survey, London Macmillan 1908, 2 vol. 578 + 506 sid., tills. 21 s.

A. FR. POLLARD: Henry VIII 1902; new edit. London Longmans 1905, 482 sid., 8 s. 6 d.

A. FR. POLLARD: Thomas Cranmer and the English reformation (1489—1556), i samlingen »Heroes of the reformation», 1904, 2 dollars; 3:e upplagan G. P. Putnam's Son New York och London 1910, 414 sid., 3 s. 6 d.

A. J. MASON: Thomas Cranmer, new issue 1905, London Methuen, 212 sid., 2 s.

HENRY GEE: The reformation period, i samlingsverket »Handbooks of English church history», London Methuen 1909, 273 sid., 2 s. 6 d.

THOMAS M. LINDSAY: History of the reformation, i samlingen »International theological library», Edinburgh T. Clark; vol. II: The reformation in lands beyond Germany 1908, 650 sid., 2 s. 6 d.

J. TRÉSAL: Les origines du schisme anglican (1509—1571), i samlingen »Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire ecclésiastique», Paris Gabalda 1908, 483 sid., 3 fr. 50.

H. O. WAKEMAN: Introduction to the history of the Church of England, London Rivingtons 1896, 7:e uppl. 1909, 526 sid., 7 s. 6 d.

M. W. PATTERSON: History of the Church of England, London Longmans 1909, 465 sid., 7 s. 6 d.

CHARLES HOLE: Manual of English church history, London Longmans 1910, 502 sid., 3 s. 6 d.

De bägge stora namnen på engelska kyrkoreformationens historia äro f. n. GAIRDNER och POLLARD (af katolikerna räknas den lärde benediktinerabboten GASQUET som den främste på grund af hans »Eve of the Reformation» m. fl. arbeten och hans stora »Henry VIII and the English Monasteries», 2 band, 1889, 5:e uppl. 1893). De båda äro ej blott de, hvilka noggrannast genomarbetat det väldiga urkundsmaterialet och därför öfver hela linien röra sig med egna primärforskningar; de stå ock som hufvudkämparna för två motsatta uppfattningar af värdet och innebörden, stundom äfven gången af brytningen med Rom. Gairdner representerar den energiska hög-anglikanska historiebetraktelsen, och sekunderas därför flitigt af katolikerna med Gasquet i spetsen. Pollard bär fram den moderata protestantisk-anglikanska synpunkten, hvilken är oss svenskar vida mer sympatisk och väl äfven historiskt mera träffande. Gairdner har under många år (sedan 1879) varit utgifvare af den grundläggande dokumentsamlingen »Calendar of State Papers of Henry VIII:s Reign»; han stadfäste sitt anseende som kännare af reformationshistorien genom det första af de ofvanstående arbetena. Det kunde då sägas om honom, att han behärskade källmaterialet till Englands reformationshistoria så långt sådant var möjligt för en människa; hans arbete gjorde visserligen ej Dixons stora verk (History of the English Church 1529—1603, 6 vol. 1878—1901) öfverflödigt, men gaf en modern, sakligt tillförlitlig och rikhaltig, mycket nytt bringande och fängslande skrifven sammanfattning; det är alltför den vetenskapligt solidaste handboken till engelska kyrkoreformationen. Men det gick Gairdner, som det går hvar och en, hvilken försöker skrifva en kyrkohistorisk handbok. Han kände starkt, huru ofullständig bilden blifvit, därigenom att så mycket material måst skäras bort, och huru otillfredsställande det var att ej för sina särmeningar få utveckla den vetenskapliga apparaten; äfven kom han till insikt om feltag, liksom han fann nya fakta och synpunkter. Det svåraste för honom var, att han i handboksserien ej själf fått teckna den nödvändiga bakgrunden till reformationen, den

medeltida utvecklingen från Wycliffe. Så kom det sig, att han sex år efter handboken utgaf ett nytt, vidlyftigare arbete om samma ämne, med bredare basis, större vetenskaplig attiralj och fyllighet i detaljerna. Hans »Lollardy and the Reformation» följer ej handbokens strängt kronologiska uppställning utan kan snarare sägas utgöra en rad specialundersökningar, sammanställda till en bok. Därigenom har förf. vunnit större rörelsefrihet vid hvarje punkt men ock hemfallit åt att, stundom flere gånger, upprepa ungefär samma fakta och synpunkter, på ett sätt som någon gång nästan gör intryck af begynnande senilitet (Gairdner är nu 83 år gammal). Säkert är emellertid, att detta sistnämnda stora verk utgör ett af de både mest betydande och mest omdebatterade bidragen till Englands historia under senaste åren.

Detta beror främst däraf, att Gairdner här i mycket tillspetsar den höganglikanska synpunkten på Englands reformationshistoria. Han bekämpar energiskt den främst af den berömde biskop Creighton formulerade uppfattningen, att reformationen i England var en stor nationell revolution, den nödvändiga slutakten i Englands hela medeltiden igenom fortgående utveckling till nationell frihet, och att wycliffism, lutherdom och kalvinism därvid lämnade värdefulla religiösa bidrag. Enligt Gairdner fanns under medeltiden intet behof i England att frigöra sig från den påfliga auktoriteten. Man vallfärdade medeltiden igenom mest till Becketts graf; men Becket var ju martyr i kampen för de påfliga maktkrafven. Den andliga makten var i verkligheten skyddet mot världsligt tyranni. Reformationen var därför uteslutande ett verk af tyrannen Henrik VIII; och denne hade begynt och genomfört brytningen med Rom blott för att få tillfredsställa sin sinnliga lusta och sedan sitt maktbegär. Striden under Henrik VIII var väsentligen densamma som mellan Henrik II och Becket; det var ej engelska folket, som kämpade mot Rom, utan blott konungen och hans regering, som mot sitt folks vilja bekämpade Rom. Olikheten mot Henrik II var den, att Henrik VIII visade sig talangfull och tyrannisk nog att sätta sin vilja igenom. Det romersk-katolska kyrkosystemets skeppsbrott medförde ock i verkligheten demoraliserande resultat; dåliga personer kommo till ledningen; försöket att skapa en oberoende nationalkyrka ledde blott till grymhet och förtryck, och fred har till slut fått köpas med

priset af en agnostisk stat, som söker hålla balans mellan alla denominationer. Men en sak är säker: det förreformatoriska systemet dödades af Henrik VIII och kan ej mera återupplifvas. Och om detta skett genom tyranni, följer ej däraf, att icke af det onda äfven goda frukter kunnat växa fram. Det underbaraste i reformationen är, att — genom Guds Andes verk — det äkta katolska dogmat och det gudomligt instiftade ämbetet oförkränkt bevarades. Den centrala innebörden af förändringen under Henrik VIII ligger däri, att kyrkans (påfvens) infallibilitet ersattes af konungadömet (ej den enskilde konungens). Före Henrik VIII tviflade ingen, att ej kungen kunde handla mycket oriktigt; kyrkan som institut däremot var ofelbar, och den världsliga lagen hade sitt öfverordnade korrektiv i den kanoniska lagen. Från Henriks tid är det tvärtom; kungen är högsta myndighet äfven på det andliga området, och intet främmande andligt centrum kan kontrollera denna hans ledning. Kungen kan ej i denna verksamhet göra något oriktigt, ty han är då ej en person, utan en institution, den högsta, okontrollerade; blott hans tjänare kunna stå till ansvar. Häri ligger i själfva verket trots afvigsidorna en vinst; det kunde bli en friare atmosfär och rikare folklig religiös utveckling under den kungliga suprematien.

Så ungefär ter sig Gairdners grunduppfattning af reformationen i England och dess innebörd. Med några enskilda punkter vilja vi ytterligare illustrera densamma, då vi följa hans senaste arbete. Första delens förra hälft ägnas åt lollarderna; det är på visst sätt det intressantaste partiet, då det ej har någon motsvarighet i hans handbok, och måhända äfven det mest omstridda partiet. Enligt G. är Wycliffe ej identisk med lollardrörelsen; W. ville aldrig en brytning med Rom och skulle säkerligen ha fogat sig, där han med goda och auktoritativa skäl vederlagts; han var en kämpe inom kyrkan, ej en revolutionär. Det senare blefvo däremot lollarderna; deras grundlära blef, att bibeln ensam är auktoritet på det religiösa området, att bibeln skall tolkas enligt bokstafven och att den då kan individuellt förstås och användas af hvarje upplyst människa. Denna sats är enligt Gairdner kättersk och revolutionär; han försvarar därför ock inkquisitionens införande i England för att undertrycka den lollardiska faran. Lollardernas tendens till kyrklig anarki finner han ock styrkt af deras berömda petition till parlamentet

1395 om kyrkans reformation i 12 punkter (hvilka för oss snarare te sig realiserade i protestantism). För öfrigt finner han ock lollarderna i allmänhet ha varit sedligt lågtstående personer, som äfven gärna lånade sig till landsförräderi. Gent emot detta har emellertid, så vidt jag kan se med full rätt, höjts en energisk opposition; att bygga sitt omdöme på fiendernas svartmålningar och inkquisitionens akter har alltid varit en dålig historisk forskningsmetod. Starkt framträder G:s antipati i den långa skildringen af den förnämste lollardens sir John Oldcastles öden. Denne ädle, fromme, vidsynte och dödsföraktande, under flere år som ett vildt djur jagade, genom fiendernas förtal i traditionen till fyllbulten John Falstaff förvandlade man blir en landsförrädare och upprorsmakare; och då han slutligen lider martyrdöden med underbart hjältemod, utan att låta det extra gräsliga dödssättet aflocka sig ett ljud af smärta, finner G. förklaringen ligga däri, att han sannolikt varit sinnesrubbad. — När G. längre fram kommer till birgittinermunken d:r Reynolds, som var det första grymt afrättade offret för den katolska öfvertygelsestroheten gent emot Henrik VIII:s suprematilag, har G. ej ord nog starka för sin afsky öfver dylika afrättningar och sin beundran för martyren, som måste hafva haft en god sak att hålla fast vid, då han med sådant mod kunde dö. — Kontrasten i bedömandet af lollardiska »kättare»-bål och katolska »martyr»-galgar är så i ögonen fallande, att en svensk läsare måste häpna öfver, hvart ensidighet kan föra en höganglikan.

Gairdner är eljest en äkta forskare, som låter öfverbevisa sig af verkliga fakta. I äldre skrifter har han sökt häfda, att Wycliffes inflytande ej räckte länge efter hans död, och att lollarderna voro spårlöst försvunna långt före reformationen; i här refererade arbete medger han, att lollarderna aldrig riktigt dogo ut, äfven om de försvunno som en maktfaktor från omkr. 1440. Hvad som blef kvar af vikt, var emellertid i breda lager en grundstämning af antiklerikalism, en konventikelkristendom och en predisposition till det lollardiska kätteriet om bibelns läsning och tolkning. Detta kätteri flammade åter upp till häftig låga genom Tyndales bibelöfversättning 1526; och sedan tog lollardismen vidsträckt utbredning. Henrik VIII gaf den stor frihet för att hålla sin kyrka i schack, men accepterade den aldrig. Den var ej orsaken till eller en faktor i engelska reformationen. Den stod i själfva verket lika fientlig mot reformationskyrkan

som mot den katolska, med sin revolutionära bibelteori omöjliggörande all kyrklig auktoritet och kyrkligt vägledande verksamhet. Men reformationens seger i England betydde ej heller lollardernas slut. De fortlevde, fast under annat namn, i kalvinismen och puritanismen, vunno ett ögonblick tillräcklig styrka för att kasta engelska kyrkan öfver ända; efter den triumfen har deras kraft mattats, men de finnas allt fort kvar, och det torde åtgå ännu ett par generationer, innan deras inflytande är slut. — Denna uppfattning af lollarderna som fortlevande i kalvinsk och puritansk opposition mot engelska episkopalkyrkan må gömma något af sanning; med den svartmålning af den medeltida lollardismen, som G. gifvit, blir kombinationen i det hela lika ohistorisk som misskännande i fråga om kalvinismens innebörd. Och om man ger den medeltida lollardismen en enligt min mening mera rättvis uppskattning som väsentlig förmedlare af Wycliffes reformatoriska verk, så ligger den af Pollard och andra forskare företrädade, af dokumenten stödda meningen vida närmre: att de engelska kyrkoreformatörerna, Cranmer ej minst, i hög grad voro influerade af lollardismen, och att den därför så långt ifrån var den engelska reformationens fiende, att den väsentligen fann sin slutpunkt i denna reformation.

Första bandets andra hälft behandlar »den kungliga suprematien». Här utvecklas närmare författarens ofvan skisserade uppfattning af reformationen som en tyrannisk akt af Henrik VIII och ej som en utveckling af lollardismen. Här möta ock karakteristiker af de ledande männen: Gardiner, Cranmer, Cromwell m. fl. Förf. lägger tonvikt på, att Henrik VIII indirekt uppmuntrat det lollardiska kätteriet, sedan det genom Tyndales bibelöfversättning väckts till nytt lif. Beträffande skilsmässan söker han bevisa, att efter Campeggios legation i England 1529 Henrik VIII en tid var besluten uppgifva hela saken, och att det var främst Cranmer och sedan Cromwell, hvilka eggade upp honom till nya försök; så kan Gairdner vältä en del af ansvaret för brytningen med Rom på den för honom osympatiske Cranmer. — Händelsernas gång följes i raska drag till blodiga Marias död, hvarpå infogas ett kapitel om, huru det skedda betraktades under Elisabets tid (martyrologisten Foxe och en kritik af hans värde som historisk källa, m. m.). Så följer en afdelning om kyrkan och heretici (= lollarder och lutheraner) samt kyrkan och martyrerna (= katolikerna). I denna del upptages

till behandling bl. a. Tyndale och hans arbeten, främst bibel-öfversättningen. Gairdners ställning till denna erbjuder åtskilligt af intresse. I sin ofvannämnda handbok af 1902 angriper han Tyndales engelska öfversättning bl. a. därför, att den öfversatte »presbyteros» med äldste i st. f. präst, »ekkläsia» med församling i st. f. kyrka, »metanoein» med ångra sig i st. f. göra penitens etc.; han karakteriserar på grund häraf öfversättningen som »a mischievous perversion of those (sacred) writings, intended to advance heretical opinions». Det är anglikansk fanatism. Gairdners anmärkningar äro ju detsamma som att beteckna påståendet »hvit är hvit» eller »svart är svart» som en skamlig förvrängning af sanningen; ty icke kan G. vara okunnig om, att hvarje modern exeget om dessa punkter måste säga, att Tyndale frigjort sig från Vulgatas fel och öfversatt riktigt. Med rätta anmärker Pollard i sitt arbete om Cranmer, att »om rätt kunskap i Skriften befordrade heresi, så låg felet på kyrkans sida, ej hos en riktig öfversättning». Det kan tjäna som en tidsbild att nämna, att när nu Patterson i sin nedan anmälda kyrkohistoria också rätt skarpt nagelfarit Gairdners omdöme, så har han därför blifvit föremål för hätska anfall i den högkyrkliga teologiska pressen: Church Times, Atheneum m. fl., och hela hans arbete har förklarats värdelöst. (Man jämföre ock, hvad J. GABRIELSSON har att berätta om liknande ensidighet — från båda partierna — när det gäller kyrkohistorien, i sin intressanta och trefliga bok Kyrkostudier 1910.) — Gairdner själf har emellertid delvis ändrat omdöme, något som de högkyrkliga organen förtiga. I sitt arbete Lollardy etc. förer han ungefär följande resonnement: när en öfversättning, t. ex. Vulgata, vunnit traditionellt erkännande, skapar den en atmosfär omkring sig, i hvilken det religiösa lifvet har näring, äfven om där finnas positiva öfversättningsfel. Det blir då lätteligen ett religiöst brott att komma med en privat ny öfversättning efter eget hufvud, äfven om den formellt återger urtexten riktigare. Och att öfversätta bibeln utan sin biskops godkännande är alltid kätteri mot god kyrklig ordning, öfversättningen må vara god eller dålig. Allt detta träffar Tyndale. Han upptog ock den lollardiska meningen, att enda rätta tolkningsmetoden är den historisk-litterära. Medvetet ville han genom sin öfversättning utbreda kätteri. Men detta allt hindrar ej, att hans öfversättning i mycket är värdefull, liksom den bättre än Wycliffes

gamla på Vulgata byggda återger den grekiska och hebreiska urtextens mening. Det var ett energiskt och i mycket ljusspridande arbete Tyndale utförde här, och hans öfversättning är i det väsentliga grundlaget för Jakob I:s allt fort officiella bibel. Så står hela den engelsktalande världen i djup tack-samhetsskuld till Tyndale. — Med särskild förkärlek och utförlighet dröjer förf. i slutet af första bandet vid d:r Reynolds', kartusianermunkarnas, Fishers och Mores martyrier, och han slutar med en studie öfver Mores skrifter.

Andra bandets förra hälft upptages af ett af de mest brännande problemen i den nuvarande engelska reformationsforskningen: hurudan var klostrens religiösa och sedliga ställning vid 16:e århundradets början? och var deras undertryckande en åtgärd af nödvändighet eller girigt våld, ett plus eller ett minus i den engelska religiositetens utveckling? Det behöfver väl knappast sägas, hvori G:s undersökning resulterar; den sammanfaller nära med Gasquets. Klostren stodo under Henriks regering alltfört högt i folkets kärlek; de voro hemmen för bildning och kärleksverksamhet lika väl som för sedlig och religiös storhet (med vissa undantag, som betingades af förlusterna genom digerdödens härjningar 1348—51 och rosornas krig 1455—85). Deras undertryckande var ej blott det värsta våldsdådet i Henriks tyranni, det beröfvade England en af dess bästa andliga kraftkällor och framkallade en lång period af tillbakagång i både sedligt och materiellt afseende. — Denna framställning möttes emellertid omedelbart med en energisk, på källorna stödd kritik (bl. a. af Patterson, Hole och E. G. Coulton, den talangfulle författaren till »Mediæval Studies»), däri bl. a. påpekades det ofrånkomliga faktum, att under medeltidens sista halfva århundrade i England knappast några nya kloster (inalles blott sex) anlades, hvaremot en mängd smärre dogo ut, och att bakom detta faktum måste ligga det, att folkmeningen förlorat förtroendet till hela institutionens nytta. Gairdner själf fann som den ärlige historikern nödigt retirera. I en artikel i »Nineteenth Century and After» juli 1909, bekänner han, att han i sitt arbete i flera punkter bevisats hafva tagit fel, ej minst beträffande klosterfrågan; »jag måste bekänna, att min behandling af munkväsendet är i hög grad defekt; jag känner att jag ej bort förtiga ett så välkänt faktum som tillbakagången i munkväsendet före Henrik VIII:s tid». Det kan äfven

här tilläggas, att de högkyrkliga organen och katoliken Gasquet alls ej låta sådant bekomma sig utan fortfarande åberopa Gairdner som auktoritet för den katoliserande uppfattningen. (Man jämföre den »lågkyrkliga» och välredigerade tidskriften »The Churchman» april 1910.)

I slutet af boken om klostrens fall behandlar Gairdner den tyska protestantismens inträngande och de sex artiklarna af 1536. — Andra bandets senare hälft kallas »The Reign of the English Bible»; där möta vi engelska bibelns historia från Wycliffe till slutet af Henrik VIII:s regering (bl. a. ny utförligare behandling af Tyndales öfversättning). Intressant är här försöket att uppvisa, att man före Wycliffes tid funnit öfversättningar till engelska af enskilda bibelböcker (hvarvid förf. har stöd af de i England mycket uppmärksammade studierna till wycliffitiska litteraturen af svenskan d:r Anna Paues). Ännu mera fångslar oss den bindande bevisföringen för, att Wycliffe's bibelöfversättning verkligen till en stor del är gjord af honom. Gairdner söker visserligen betydligt reducera värdet af denna öfversättning; men han ger genom sitt arbete dödsstöten åt Gasquets allt fort i kategoriska påståenden framförda hypotes, att Wycliffes öfversättning ej alls är gjord af denne, utan att den är en äldre katolsk, som kättarna lånat för att därmed vinna berömmelse och stöd för sina irrläror. Med ett kapitel på öfver 100 sidor om Katarina Parr och protestantismen, och med en redogörelse för, huru ur förf:s synpunkt resultaten af Henrik VIII:s regering te sig, slutar det märkliga arbetet.

Om POLLARDS totaluppfattning (jfr ock hans »Factors in Modern History» 1907 och »History of England» 1485—1553, 1911) är i det föregående flere antydningar gjorda, och vi kunna här fatta oss kortare. Pollard är en jämförelsevis ung forskare, 41 år gammal, professor i engelsk historia vid Londons universitet och fellow i Oxford. Hans hufvudarbete är »Henrik VIII», hvars kyrkohistoriska sida bearbetad går igen i monografien öfver Cranmer; denna ingår i den af S. M. Jackson utgifna, af amerikaner och engelsmän författade amerikanska serien »reformationens heroer». Det är en mycket god samling, väl utstyrd med talrika porträtt och andra bilder, 1910 i sin helhet utgifven i ny upplaga till det verkligt billiga priset af 3 s. 6 d. för hvarje del. Den omfattar Luther, Melancton, Zwingli, Calvin, Beza, Hubmaier, Erasmus, Cranmer och Knox (hvarför icke Olaus Petri? Det är en förlust, att vi

svenskar icke kunna göra oss påminta och ställa oss till disposition för dylika företag; med bättre kännedom om vår kyrkas historia utomlands skulle säkerligen intresset och aktningen för hela vårt land stiga). Arbetena i samlingen äro naturligen af växlande värde; så synas monografierna öfver de tyska reformatörerna helt naturligt icke komma upp i nivå med de bästa tyska i denna sak; andra åter, såsom Cowan's Knox och Vedder's Hubmaier har jag funnit vara utmärkta. Föرنämst i samlingen torde emellertid vara Pollards Cranmer. Den har gått i flera upplagor och erkännes nu som de engelska kyrkomännens standard work öfver detta ämne.

Pollards framställning är enkel och saklig, utan öfverord och utan bländande hypoteser, men verkar sällsynt solid och måttfull. Grupperingen af stoffet knyter sig naturligen till den kronologiska gången af hjältens lif. Redan i 2:a kapitlet »Cranmer and the divorce of Catherine of Aragon» får förf. emellertid tillfälle att i denna ram börja infoga det väsentliga af Englands reformationshistoria; och de följande kapitlen: C. and the royal supremacy, C. and reform, C. and the catholic reaction etc. visa, huru det är fråga om vida mera än en blott biografi. Pollards uppfattning är i sina grunddrag denna. Äktenskapskillnaden från Katarina var ingalunda orsaken till brytningen med Rom; denna var förberedd genom den historiska utvecklingen i England och hade inom kort måst komma, oberoende af alla Henriks planer. »Skilsmässan» (en inrotad oriktig beteckning för annulleringen af äktenskapet) var »not the cause, but only the occasion of the permanent breach with Rome», den yttre stöten, som satte stenen i rullning. Och liksom skilsmässan blott var ett moment i brytningen, så är det säkert, att Henriks passion för Anna Boleyn ej var den första eller enda orsaken till tanken på ogiltigheten af äktenskapet med Katarina; verkliga samvetsbetänkligheter och nationella hänsyn till landets säkerhet för tronstrider och trygghet mot främmande herravälde genom giftermål voro de ursprungliga motiven. Äfven här verkade kungens uppflammande lidelse för sin hofdam blott som stöten, hvilken gaf fart åt utvecklingen. Påfvens moral var ej alls bättre än kungens; han tänkte på dubbelgifte, på förmälning mellan halfsyskon o. d. som utvägar; endast det politiska nödtvånget hindrade honom att annullera äktenskapet; »skilsmäsofrågan är från början till slut en värtalig kommentar

till den påfliga etiken». Jämsides med den yttre brytningen skedde ock en inre förvandling, i mycket anknyttande sig till Wycliffes verk. Dennes arftagare lollarderna hade aldrig dött ut; vid början af 1500-talet togo de nytt uppsving i samband med den antipapala och antiklerikala stämning, som utbredde sig öfver England. »Kyrkans missbruk hade omkr. 1520 gjort henne mera impopulär än hon någonsin förut eller efteråt varit i England.» När så reformatörerna framträdde, följde de ock i stor utsträckning de af Wycliffe tecknade linjerna; Cranmer, Hooper, Ridley m. fl. af ledarna hade i verkligheten fått så mycket direkt genom lollardismen, att Wycliffe snarare än Luther kan betraktas som den engelska reformationens morgonstjärna.

I brytningen med påfvedömet handlade Henrik VIII från början med målmedveten klarhet; och han hade frivilligt stöd af det långa reformationsparlamentet, hvilket ej var så viljelöst undfallande som Gairdner anser. Cranmer hetsade sålunda ej en till återtåg besluten konung att fortgå i kampen; och Cr. trädde ej i kungens tjänst som ett viljelöst eller bakslugt verktyg för dennes lidelse. Cr. har ställt sig till Henriks förfogande, emedan han med personlig öfvertygelse omfattade konungens kyrkopolitik och delade dennes skrupler om äktenskapet med Katarina. Det är enligt Pollard partisk historieskrifning, när katolikerna och högangelikanerna beteckna ärkebiskop Warham, hvilken af fruktan för Henriks straff lånade sig att genomdrifva den kungliga suprematien i konvokationen, ehuru han ogillade den och kort därefter dog i ruelle, med titeln »den helige och vördnadsvärde», under det att de däremot beteckna Cranmer, hvilken i enlighet med sin öfvertygelse verkade för samma supremati, med tillmälet förrädaren mot sitt stånd och sin kyrka. Gairdner synes nu visserligen få rätt gent emot Pollard i en detalj, nämligen att Cranmer före utnämningen till ärkebiskop varit huskaplan hos Anna Boleyn eller hennes fader. Men att däraf draga slutsatsen, att Cr. varit af dessa köpt till att åstadkomma äktenskapet mellan Anna och Henrik, saknar all grund. Cranmer var enligt Pollard för öfrigt vid denna tid helt säkert icke ännu lutheran utan mera wycliffit, äfven om han påverkats af lutherska tankar. Hvad som dref honom att, om ock med mycken inre ovilja, mottaga ärkebiskopsstolen var öfvertygelsen, att kyrkan skulle vinna mera än förlora genom en nära förbin-

delse med staten; och så trodde de flesta engelsmän. Hvad innebörden af Henrik VIII:s ryktbara, af Cranmer främjade »Supreme Head» ställning beträffar, så ansluter sig Pollard till det utmärkta arbetet af F. MAKOWER: *Verfassung der Kirche von England 1894*. Där göres gällande, att Henrik trots aktens uttryck aldrig fordrade källan till rent andlig makt; hvad Henrik fordrade var jus potestatis, ej jus ordinis; den rent andliga auktoriteten kom allt fort till klerus genom successio apostolica från Kristus själf. Henrik gjorde sålunda kyrkan hvarken mera slaf eller mera fri än förut; han samlade helt enkelt den förut dubbla kontrollen öfver henne på en hand.

Äfven i öfrigt presterar Pollard ett glänsande försvar för sin hjälte. Det är, menar han, lätt för oss att tadla Cranmer och finna, att han bort handla så och så; det var icke lika lätt att göra det för den, som stod midt uppe i brytningen med konungens despotiska lynne öfver sig. Cranmer hörde ej heller till de järnhårda kalvinska karaktärerna. Han var en tillbakadragen och betänksam natur, som först långsamt vann sin öfvertygelse; hans vacklande var ej räddhågenhet utan intellektuell tvekan, sprungen ur svårigheten att se det rätta blott på ena sidan. Han var allt för litet ensidig för att vara trosfrimodig. Men han blef därför ock i sällsynt grad tolerant; sin konungs grymheter sökte han efter förmåga afstyra. Och i sin vunna öfvertygelse var han uppriktig, from och trogen. Man får ej glömma, att England har honom att tacka för Common Prayer Book, bredvid bibeln källan för engelskt religiöst lif under århundraden. — Pollards rehabilitering af Cranmers karaktär är emellertid icke på alla punkter öfvertygande. Så sätter man kanske ett frågetecken vid försvaret för Cranmers bekanta åtgärd att vid sin konsekration till ärkebiskop aflägga den nödiga lydnadseden till påfven men samtidigt öppet förklara, att han ej ansåge sig bunden af denna ed. Enligt Pollard var reservationens innebörd den, att Cr. ansåg eden till konungen och riket stå högre, och att kyrkans behof af reform måste gå före bundenheten vid lydnaden till påfven; eljes skulle aldrig någon katolik mot påfvens vilja kunna verka för reformer (man jämföre modernisternas ställning i våra dagar). Enligt Pollard var reservationen alltså ej en yttring af sedlig slapphet utan af ren samvetsgrannhet att genast öppet säga ifrån, alltså något vida bättre än det jesuitiska hemliga förbehållet. — För oss synes

detta resonnement visserligen behålla sin rätt gent emot Gairdner, som vill göra Cranmers moral sämre än hans katolska motståndares, hvilka utan reservation svuro supremateden för att senare under den blodiga Maria utan skrupler åter bryta den; men resonnementet kan svårligen borttaga intrycket af, att Cranmers handling dock vittnade om brist på den högsta graden af moralisk styrka. Det må nu vara. I alla händelser synes Pollard göra Cranmer mera rättvisa än motståndarna, och man torde kunna instämma i hans resonnement: om Cranmer haft sina stora brister, hvad betyda dock de emot det, som kyrkan genom honom vunnit! Hade ärkebiskop Warham kunnat spela Becketts roll, så hade det blifvit en våldsam konflikt, hvilken endast kunnat sluta i fullständig brytning med det förflutna och i kyrkans ruin; slutresultatet hade helt säkert blifvit ett kyrkoskick efter tyskt protestantiskt mönster med »cujus regio eius religio» etc. Att detta ej skedde, att engelska kyrkan lyckades under upptagande af det centrala i reformationen likväl bevara så stark kontinuitet med kyrkans förflutna historia — det är väsentligen Cranmers verk.

GEE står bredvid Gairdner och Pollard som en af de främsta kännarna af reformationstiden; från honom utgår bl. a. en af de mäst använda urkundspublikationerna till tidens engelska kyrkohistoria (Gee och Hardy: Documents illustrative of English Church History, London 1896). Äfven hans framställning är sålunda genomgående byggd på egna källstudier. Den utmärker sig ock för själfständighet i omdömet och för åtskilliga nya iakttagelser och synpunkter. Framställningens form är den i god mening populära, som endast vetenskapsmannen af facket kan ge. Liksom hela samlingen, i hvilken Gees verk ingår, är detta skrifvet som ett mellanting mellan »Grundzüge» och »Handbuch», med jämförelsevis få fakta och med tyngdpunkten förlagd till tidskaraktäristiker och den inre utvecklingsgångens klarläggande. Man skulle härvid dock vilja anmärka, att förf. någon gång nästan för mycket rör sig med allmänna resonnements, så att framställningen brister i pregnans. — Hela samlingen förtjänar i detta sammanhang ett påpekande. Den är utgifven af J. H. Burn och omfattar i 6 band Englands kyrkohistoria från äldsta tider till omkr. 1800; hvarje band utgör omkr. 250 sid. och kostar 2 s. 6 d. i trefligt band. Hela verket utkom fullständigt under året 1909—1910 och utgör sålunda den f. n.

modernaste större engelska kyrkohistorien. Författarna äro J. H. MAUDE: *The foundations of the English Church*, C. T. CRUTTWELL: *The Saxon Church and the Norman Conquest*, A. C. JENNINGS: *The mediæval Church and the Papacy*, H. GEE: *The reformation period*, B. BLAXLAND: *The struggle with puritanism*, samt A. PLUMMER: *The Church of England in the eighteenth century*. Som synes äro flera af Englands främsta kyrkohistoriska forskare medarbetare. Naturligen ha dock här lika litet som i andra dylika samlingsverk alla delar fullt samma värde: kanske är den första något underlägsen de öfriga, och den sista den förnämsta; i främsta ledet står ock Gee.

Af allt att döma är det ej för djärft att förmoda, att Gee's arbete kommer att t. v. blifva normerande för engelsk genomsnittsuppfattning af landets reformation. Därtill medverkar ej blott, att det är den enda moderna vetenskapligt-populära öfversikten öfver hela perioden och att det är skrifvet med beaktansvärd talang; mest torde väl här betyda författarens i god mening opartiska historiska uppfattning. Gee står i det hela på en moderat anglikansk ståndpunkt, som kommer tämligen nära Pollards; men han rör sig med en själfständighet i om-dömet, som på vissa punkter förer honom till radikalare synpunkter än Pollard, under det han på andra ställen når upp ända till Gairdners syn på tingen. Blott ett par exempel. Gee betonar än starkare än Pollard, huru reformationen i England kom som den mogna frukten af utvecklingen ej blott på det politiska utan äfven det religiösa området. I det senare afseendet tillspetsar han sin uppfattning i satsen, att om Luther växt upp i England, skulle han haft ännu större framgång än i Tyskland; så väl var situationen i det förra landet beredd för reformationen. Ja det kan sättas i fråga, om ej d:r Rashdall har rätt i sitt påstående (i art. Wycliffe i *Dict. of Nat. Biography*), att reformationen i England aktivt börjat i de hemligt bibelläsande kretsarna i Cambridge, redan innan Luthers trumpetaskall förnummits i England. Beträffande prästerskapets bekanta »underkastelse» af 1532, ett af de stora landmärkena i Englands kyrkliga konstitutionella historia, afviker Gee från den traditionella framställningen och sluter sig till den, som Pollard gifvit i sitt ofvannämnda arbete »Henry VIII»: underkastelsen frambars i form af en skrifvelse, som undertecknades af konvokationen och sanktionerades af öfverhuset men för-

kastades af lordernas hus och därför blef verkligt realiserad först vid sessionen 1534.

I fråga om de motiv, hvilka förde Henrik VIII till att genomdrifva denna prästerskapets underkastelse och den kungliga suprematien 1534, vill Gee ej döma, utan håller frågan öppen som dunkel; han erinrar om, att konungen själf bekände motivet vara önskan, »att Jesus Kristus skulle ensam bli erkänd som de kristnas herre, och Jesu ord blifva predikadt och ej påfvens kanones och dekret». — Å andra sidan kommer Gee till samma resultat som Gairdner beträffande innebörden af den kungliga suprematien, nämligen att denna omfattade äfven den högsta andliga makten, verklig andlig diktatur öfver kyrkan. Och i fråga om den mest omstridda punkten, klostrens indragning, där äfven Pollard tvekar, om icke undertryckandet var till mera skada än nytta, presterar Gee ett energiskt försvar för klostrens höga ståndpunkt i det hela och betonar, hvad de betydde för andlig bildning, uppfostran och fattigvård; liksom Gairdner menar han, att en reformation af klostren skulle ha kunnat afhjälpa bristerna och gjort dem dugliga till en ny epok af välsignelserik verksamhet. Cromwells och Henriks angrepp på dem blir då ock främst motiveradt af penningbegär och hämdlystnad. Den stora arbetslösheten i England vid denna tid är Gee ock böjd att delvis skriva på klosterindragningens konto. — Det sagda må vara nog för att ge en antydning om Gee's allmänna ståndpunkt.

LINDSAY hör ock till de ansedda forskarna på reformationshistoriens område; äfven om hans framställning beträffande England helt naturligt måste blifva kortfattad (dock mer än 100 sidor i vol. II af hans arbete), märker man oupphörligt inslag af själfständig källforskning. Framställningen är synnerligen lättläst, gjord med fart och temperament; fortlöpande hänvisningar till källor och litteratur föröka dess värde. Det intressantaste är ju här, att engelska reformationshistorien af en engelsman inarbetats som ett led i det stora europeiska sammanhanget. Totaluppfattningen är mera direkt protestantisk än i något af förut nämnda arbeten, och mera förstående gent emot lutherdom och framför allt kalvinism (förf. tillhör den unierade skottska frikyrkan). I fråga om lollardismen betonar han starkt dess fortvaro omkr. 1500 och låter en rad intressanta fakta ge en hårdhänt kritik af Gairdners teorier. Det tidiga

inflytandet af Luthers skrifter i England framhäfves ock. Rörande skilsmäsofrågan, brytningens innebörd och Henriks motiv kommer Lindsay till samma resultat som Pollard; »nationell separation från Rom var vid denna tid ej en så formidabel affär, som d:r Gairdner vill låta oss tro . . . möjligheten för England att bryta sig ut från påfliga auktoriteten och ordna sig som ett särskildt patriarkat under Canterbury hade diskuterats som en möjlighet redan innan äktenskapsstriden trädde fram.» Cranmers karaktär uppfattas ungefär som hos Pollard; men olik den anser L., att Cranmer vid upphöjelsen till ärkebiskop redan var lutheran. Öfverhufvud får det lutherska inslaget från början sig tillmätt större betydelse hos L. I striden om Tyn- dales bibelöfversättning tar L. naturligen parti mot Gairdner; likaså beträffande den verkliga innebörden af det kyrkoskick, som blef resultatet af Henrik VIII:s lagstiftning 1529—34; Makower har tydligen äfven här varit påverkande. — I öfrigt är ju Lindsays förträffliga arbete redan förut omnämndt i Årskriften (för år 1909).

Från katolskt håll föreligger ock en ny sammanfattande framställning af engelska reformationshistorien. TRÉSAL är en af de franska benediktinermunkar, hvilka funnit en fristad i klostret Farnborough i England och där bedrifva en ifrig kyrkohistorisk och liturgisk forskning. Mot de talrika därifrån utgångna arbetena kan anmärkas, att de skrivas nästan allt för fort och därför ofta icke höja sig öfver det kompilatoriska stadiet (undantag göra vissa af Cabrols liturgiska och Leclercq's arkeologiska arbeten eller artiklar i de stora katolska encyklopedierna). Anmärkningen gäller äfven Trésals verk; det är en användbar, naturligen katolskt färgad komplilation, till hvilken främst Gasquets arbeten fått lämna stoffet. Den har rikliga litteraturanvisningar. — Ett nyutkommet katolskt arbete C. B. LUMSDEN: *The dawn of modern England, being a history of the reformation in England 1509—1526* (Longmans, London 1910), känner jag ej till; det berömmes af Gairdner i *English Historical Review* 1911.

Här må ock infogas några ord om ståndpunkten i de nyaste mera kortfattade, Englands hela kyrkohistoria omfattande handböckerna. De vetenskapligt solida, hvilka f. n. konkurrera i anseende, äro de tre ofvan nämnda, ungefär lika stora af Wakeman, Patterson och Hole. För den högangelikanska

flygeln är naturligen WAKEMAN's den enda acceptabla. Att den allt fort behåller sin aktualitet och kommer i ny upplaga så många år efter författarens död, vittnar ju ock om dess värde. Den är genom svensk öfversättning känd äfven hos oss och förut omnämnd i Årsskriften. Fast 15 år förflutit, sedan den först kom ut, och ingenting väsentligt däri ändrats, känner jag alltfört inom hela den kyrkohistoriska litteraturen ingen handbok, som i mästerlig framställningskonst, synpunkternas rikedom, miljö- och personkarakteristiken och den entusiastiska kampen för ett klart fattadt historiskt ideal mäter sig med densamma. Man tage som ett exempel just teckningen af reformationsbrytningen och dess män: Wolsey, Henrik VIII, More, Cranmer, Cromwell, Gardiner. Men här framträder ock ensidigheten i uppfattningen tillspetsad; påfven blir bärare af en bättre moral än Luther; reformationen på kontinenten bedömes ungefär så: då hvarje reform af påfvedömet syntes omöjlig, förlorade människorna modet och trodde ej mera på kyrkan; i sin ångest öfvergåfvo de kyrkan och tillverkade åt sig själfva en ny teologi och en ny organisation; de uppfunno kyrkornas lära som skulle ersätta kyrkans, och i stället för den nicenska trosbekännelsen erbjödo de mänskligheten tjogtals volymer dogmatik i kvartformat, som vittna om deras ortodoxi. Wolsey blir en i raden af Englands stora kyrkomän etc. Wakeman tvekar något, om ej munkarnas utdrifvande ur klostren var motiveradt; men hade de kloster, som så tömdes, bevarats åt kyrkan eller nationen i st. f. att bli nedrifna och förstörda, skulle den fattige haft skäl att välsigna i st. för att förbanna Henrik VIII:s namn. Wakeman menar, att fattigdomen ökades genom klostersköflingen och förstörandet af munkarnas välgörenhetsverksamhet. Hvad som behöfdes i 16:e århundradet var anpassning, icke konfiskering. Wolsey hade utpekadt vägen, men Henrik vägrade följa den. Under tre århundraden har England sökt ersätta det kapital, som dåraktigt och ändamålslost bortslösades. En egendomlighet hos Wakeman är, att han vill göra Tyndales öfversättning och de först inträngande protestantiska idéerna till väsentligen zwinglianska, ej lutherska. — En viss brist hos förf. framträder däri, att de afgörande fakta ej alltid tillräckligt skarpt markeras midt ibland alla stora vyer och bländande bilder; användt som verklig studihandbok behöfver nog arbetet »streckas», för att lämna en fast kunskapsstomme.

Så fylles i stället detta sistnämnda kraf på öfverskådlighet och klarhet i anordningen af »fakta» på ett utomordentligt sätt af PATTERSON's handbok. Den äger visserligen ej Wakemans konstnärliga och lidelsefulla kraft, men äfven den är skrifven med verklig talang och god sakkännedom; såsom nyare är den naturligen ock på åtskilliga punkter mera å nivå med forskningens senaste resultat. Framför allt utmärker den sig för ett lugnt och måttfullt omdöme och en sympatiskt modererad anglikanism. Det är ju ock på sitt vis en rekommendation, att Pattersons bok häftigt angripes från högkyrkligt håll, därför att den hotar att konkurrera med Wakemans. P. är ock liksom Lindsay mera energiskt anti-katolsk än äfven Pollard och Gee, hvilkas uppfattning af lollardismens betydelse, Tyndals öfversättning, skilsmäsofrågan och Cranmers karaktär han eljest i det väsentliga återspeglar, om ock med själfständig färgläggning och klarhet. I stridsfrågan om klostrens upplösning ger han den i mitt tycke enklaste och bästa framställningen. Klostren voro lika många fästen för motståndet mot den kungliga suprematien, så visst som munkordnarna väsentligen voro internationella och ej nationella samfund. Om Henriks hela politik ej skulle blifva fiasko, hade han ingen annan utväg än att göra slut på munkväsendet, som för öfrigt otvifvelaktigt sedan ett helt århundrade var i förfall i England och redan spelat ut sin roll äfven socialt och ekonomiskt. Och ser man frågan ur den religiösa kampens synpunkt, så voro klostren de själfskrifna borgarna för papalism och romersk katolicism. »Upplösningen af klostren står eller faller med hela reformationsverket», däri sammanfattar Patterson träffsäkert sin framställning. Likaså uppvisar han, att arbetslösheten och den ökade fattigdomen i England ej hade med klostrens indragning att göra utan var följden af flera ekonomiska faktorer, främst en merkantilpolitik, som i vidsträckt grad omlade åkerjord till betesmarker för får, för att så skapa exportvaror; klosteregendomarna vansköttes redan mot medeltidens slut så, att klostren snarast hade medverkat till den ekonomiska depressionen; Thomas More, den entusiastiske katoliken, glädes ju ock i sin »Utopia», att klostren skola försvinna. — Det skulle vara bra att hafva äfven Pattersons kyrkohistoria öfversatt till svenska som den moderata engelska motsvarigheten till Wakeman. Af den insiktsfulle kyrkohistorikern biskop Wordsworth af Salisbury betecknades den ock vid hans besök i

Sverige 1909 som den då bästa handboken till Englands kyrkohistoria.

Man kan göra iakttagelsen, att författandet af kyrkohistoriska handböcker oftast tillhöra antingen en forskares första eller hans sista verksamhetstid. I förra fallet utgör handboken väsentligen ett andrahandsarbete, beroende af andras forskningar; dess förtjänst blir då den andliga spänstigheten att kunna bättre blicka ut öfver det väldiga arbetsfältet, och förmågan att med sig assimilera nya väckande synpunkter. I senare fallet blir handboken väsentligen resultatet af själfständig historieuppfattning och eget förstahandsstudium, oftast mera torr och negligerande åtskilligt af det nya i andras forskning, men ock mogenare och pålitligare i de omdömen som gifvas. Denna jämförelse ger sig osökt, när man ställer bredvid hvarandra de båda nyaste handböckerna till Englands kyrkohistoria. Patterson står vid början af sitt kyrkohistoriska författarskap; HOLE hade redan för alltid lagt ned sin penna, innan vännerna kunde utge hans visserligen nästan fullständigt utskrifna handbok, i hvilken han nedlagt ett långt lifs trägna studium. Som »lecturer» i kyrkohistoria vid King's college i London hade han under mer än 20 års tid samlat ett oerhördt källmaterial till Englands kyrkohistoria och ur detta material arbetat fram sin handbok. Materialet befinner sig nu i ägo hos domprosten Wace i Canterbury, som ock skrivit handbokens företal och däri betygar, att författaren var en af de ihärdigaste och samvetsgrannaste, frommaste och ödmjukaste lärde, som engelska kyrkan under 1800-talet känner. En ansedd engelsk recensent (Herbert Marston) har ock om Hole's forskning fällt omdömet, att den utmärkes af samma princip, som står att läsa på minnestaflan öfver biskop Creighton: »He tried to write true history». Boken utkom i nov. 1910. Genom sitt väsentligen billigare pris söker den tydligen nå en större publik. Däraf får man ej ledas att tro, att den är mera populär och mindre rik på fakta än de två andra ofvan nämnda handböckerna. Tvärtom är Hole's bok den på data och fakta rikaste, liksom den olik de andra öfver allt i fortlöpande noter hänvisar till källorna, sparsamt äfven till litteraturen (företädesvis äldre); framställningens form är däremot mindre konstnärlig än konkurrenternas och ger, trots de goda synpunkterna, intrycket af en viss torrhet. Tiden 1850—1910 hade författaren ej hunnit helt utforma, och den medföljer

i boken blott som en kortfattad »summary». Hole's ståndpunkt är oafkortadt anglikansk, men ock utprägladt reformationsvänlig, mer än t. o. m. Pattersons. Det mest tilltalande i boken bredvid pålitligheten i fakta är sträfvan att vara rättvis och objektiv i omdömena och söka tänka sig in i olika riktningar utan att hemfalla till kylig likgiltighet för ståndpunkten. Visserligen lyckas förf. ej alltid genomföra denna princip; så t. ex. gör han knappast rättvisa åt puritaner och metodister. Men å andra sidan är ej lätt finna en i sin korthet mera träffande kritik af högkyrklig ensidighet än Hole's framställning af Oxfordrörelsen. Och hans teckning af reformationsrörelsen och brytningen med Rom formar sig till en indirekt men starkt öfvertygande polemik mot Gairdners och höganglikanismens historiebetraktelse. Så t. ex. visar han, huru från Colet fram till Tyndale var ett aktivt och sjudande reformverk i England, utan att Henrik VIII alls syntes till i de kyrkliga frågorna; att taga detta faktum i sikte, säger han, är det bästa svaret till påståendet, att den engelske reformationen blott har Henrik VIII att tacka för sin födelse. Träffande är Hole's betonande af, att England saknade en reformator motsvarande Luther eller Zwingli, men att som dessa mäns motsvarighet i England trädde Tyndales nya testamentet på engelska; detta snarare än någon man är källan till Tudor-reformationen. Hole framhåller Cambridge-kretsen af lärde som första hufvudhärden för lutherska tankar, fast han ock gör gällande, att de ännu vid brytningen med Rom icke kunde betecknas som lutheraner i full mening; så t. ex. hade de ännu ej alls satt transubstantiationen under debatt. H. anser det icke bevisadt, att Anna Boleyn var upphofvet till Henriks skilsmässoplan. För öfrigt fördelar han ansvaret för denna fula historia rättvisare; det var två katolska ärkebiskopar, som förut understödde planen (Warham och Wolsey), två lärda katolska ifrare och blifvande biskopar (Gardiner och Fox) understödde den sedan o. s. v.; den katolska kyrkan kan ej välta bort sin anpart af skuld. Författarens sympati är sedan vid de stora akterna mot Rom 1531—34 afgjort på Henriks och Cranmers sida. Först Hole klargör rätt skillnaden mellan »prästerskapets underkastelse» 1532, som var ett konvokationsbeslut, och »Act of submission» 1534, som i skärpt form gjorde 1532 års underkastelse till ett parlamentsbeslut. H. afskyr naturligen Henriks grymhet gent emot edsvägrande katoliker, men presterar eljes

äfven här ett försvar för Henrik; denne måste gå fram öfver motståndarnas lik, om ej hela hans verk skulle riskeras. Beträffande frågan om klostren hopar H. kort och öfverbevisande klart de faktorer, som visade nödvändigheten af deras upphäfvande både ur religiös, sedlig, ekonomisk och politisk synpunkt; här lägger han ej alls fingrarna emellan. Hur hopplös i verkligheten klostrens ställning i England 1539 var, visar han genom det enkla faktum, att ej ens i det af biskopar väl besatta öfverhuset ett försök gjordes att försvara institutionen. Han kan ej ens som Pollard och Gee tro att det varit lyckligt, om åtminstone klosteregendomen stannat hos kyrkan; kyrka och kristendom fick till slut bästa gagnet af, att klosterrikedomarna kunde gifvas landet till nationellt stärkande. Och att tro på nyttan af bevarandet af ett reformeradt klosterväsende vore ett ohistoriskt betraktelsesätt; klostren voro så fullständigt ett med påfvedömet, att påfvemaktens död måste betyda deras död. Munklif utan påfvedöme, påfligt kyrkolif utan munkdöme kunna ej blomstra i England.

Till sist må här påpekas en värdefull samling kyrkohistoriska biografier, »*Leaders of religion*», utgifven af A. M. Stedman och H. C. Beeching, de flesta i ny upplaga 1904—1906. Samlingen omfattar bl. a. tre biografier, som beröra Englands reformationshistoria. Viktigast är Cranmerbiografien af den numera äfven i Sverige kände kanon A. J. MASON. Författaren är, som bekant, högkyrklig, dock utan att hemfalla åt Gairdners ensidighet; framställningen är talangfull. — De båda andra biografierna äro R. M. och A. J. CARLYLE'S öfver den store predikanten Hugh Latimer, 2 uppl. 1905, 183 sid., och F. A. MACCUNN: John Knox, 2 uppl. 1904, 238 sid.

Hj. H—t.

KNUT B. WESTMAN: *Birgitta-studier*. I. Ak. afh. Uppsala, Akademiska Boktryckeriet, 1911. (I: Uppsala Universitets Årsskrift 1911.) XV, 304 sid. Pris 5 kr. 50 öre.

Det torde med fog kunna sägas, att den svenska kyrkans historia är de stora religiösa personligheternas historia. De senare decenniernas kyrkohistoriska författarskap i vårt land bär icke minst vittne därom. I den mån vi lära känna vår kyrkas stormän i skilda epoker i grunden, vare sig de intagit ledare-

ställning på höjderna eller troget verkat genom sin gärning eller sitt personliga inflytande i det tysta, i den mån göras vi ock förtrogna med de tidsskeden, hvilka de tillhöra. I den mån vi foga personligheterna samman, foga vi vår kyrkohistoria i dess väsentlighet samman.

WESTMANS studier öfver Birgitta ge oss en klarare, konkretare och helt visst exaktare bild af Birgittas personlighet, än vi förut ägt. Men de ge oss äfven något mera, de ge oss ett helt stycke medeltid. Författaren af denna afhandling har vunnit detta mål genom att teckna Birgittas religiösa personlighet mot bakgrunden af ett helt — måhända onödigt rikhaltigt — galleri af medeltida mystici i det ungefär samtida Europa. Vi få därigenom en djup inblick i medeltidsfromhetens väsen med dess egendomliga spänning emellan specifik kristendom och allmänreligiös primitivitet. Men vi få något mera: vi få ett stycke *svensk* medeltid, för så vidt de vederkvickande särdragen hos det åtminstone efter personlighetsidealets måttstock ojämförligt högre stående nordiska helgonet till större eller mindre grad just äro att skrifva på *svenskhetens* konto. Det berättigade i en sådan historiens bokföring torde med största sannolikhet vara ryckt undan alla tvifvelsmål i den stund, då den svenska medeltidsfromhetens historia är skrifven och Birgitta fått sin plats bestämd jämväl i detta sammanhang. Men på den stunden vänta vi ännu.

Kärnan i WESTMANS »Birgitta-studier» utgöres af en ingående analys af Birgittas religiösa personlighet, och detta dels från synpunkten af hennes psykopatiska upplevelser, dels från synpunkten af hennes religiösa och etiska hufvudtankar. Men med lofvärd vetenskaplig omtanke banar sig förf. först vägen dit genom en ingående litteraturkritisk analys af Birgittas skrifter. Den svåra frågan rörande biktfädernas roll vid Revelationernas affattande besvarar förf. på goda grunder så: »Revelationerna stamma från Birgitta själf: intentionerna, tankegångarna, också det väsentliga i formen är hennes. Biktfäderna äro icke mer än sekreterare och öfversättare. Men öfversättningen är klumpig — vi få räkna med, att den medfört många modifikation i form, här och där nog också i sak. Däremot finnas inga spår af någon systematisk öfverarbetning med någon viss tendens» (s. 44).

Ett annat viktigt problem af litteraturhistorisk natur, åt

hvilket WESTMAN ägnat en omsorgsfull och stundom i detalj gående undersökning, är förhållandet mellan Revelationernas latinska och svenska version. Resultatet af denna undersökning är — för att åter anföra förf:s egna ord —, »att de fornsvenska texterna, ehuru till öfvervägande del tillkomna genom öfversättning från latinet, dock gömma ett litet antal stycken, som återgå på Birgittas originaluppteckningar» (s. 62).

Då nu förf. går att på denna basis analysera och klassificera Birgittas psykopatiska upplevelser, följer han det gamla indelningsschemat: korporella, imaginativa och intellektuella visioner. Det säregna för Birgittas visioner är, uppvisar förf., »deras intellektuella karaktär i förening med ett större eller mindre imaginativt moment» (s. 81). Revelationernas karakteristikum är den direkta förståndsupplysningen, »det intuitiva uppfattandet af ett nytt idéinnehåll». Icke minst på denna punkt häfdar Birgitta, sådan hon här är tecknad, sin höga ståndpunkt bland samtida mystici. Verkliga patologiska hallucinationer äro ytterst sällsynta — förf. erkänner endast sådana vid ett par tillfällen (s. 85). Äfvenså träder den verkliga ekstasen afgjort tillbaka i hennes religiösa lif. Öfverhufvud visa sig Birgittas egendomliga upplevelser genom WESTMANS analys stå mycket närmare det normala medvetandet, än man kanske hittills varit benägen att tro.

Med afseende på revelationernas historia i Birgittas lif ställer sig förf. på deras ståndpunkt, som tillerkänna Ulf Gudmarssons död en afgörande betydelse för hans makas religiösa lif. Denna tilldragelse betecknar ett afgörande genombrott i Birgittas lif, hvilket förf. bestämmer så, att från och med nu de sista årens tankar och planer fullständigt slogo igenom i hennes medvetande. Hon beslöt att ägna sitt lif odeladt åt Guds tjänst, att med andra ord helt öfvergå till en ny liffsart, till *vita religiosa* i egentligaste mening. Med denna tid börjar revelationernas stora period. Det är nu något nytt, som inbryter.

Nu antar ock Birgittas personliga gudsförhållande den innerliga gestaltning, som berättigar henne till en afgjord plats i raden af medeltidens utpräglade mystiker. Författaren har lyckats att skarpsynt och distinkt framtaga de typiska dragen däri. Birgitta delar i mångt och mycket sitt fromhetslifs egendomligheter med många bröder och systrar i de medeltida helgonens skara; äfven den för henne mycket utmärkande brudsymboliken hör till mystikens gemensamma egendom. Men

brudidealet är hos Birgitta renadt och fördjupadt; det är så att säga etiseradt. Det högsta i brudelifvet är icke hos Birgitta det saliga njutandet af den älskade, icke kärlekens yra, känslornas rus, upplevelsernas öfversvinnelighet, utan det etiska momentet träder i förgrunden. Birgitta känner sig af kärlekens nåd uppfordrad till kärlekens verk. Hennes högsta sällhet är icke brudgummens njutande utan görandet af hans vilja. Kärleken får sitt största värde såsom drifvande till individuell etisk tukt samt till ett etiskt utgestaltadt kallelsearbete.

Jag tror mig ej taga miste, om jag håller före, att förf. själf räknar dessa iakttagelser rörande Birgittas religiösa förhållande såsom någonting väsentligt i sin afhandling. Det är därför ej heller mera än rättvist, att de i en anmälan få sitt tillbörliga betonande. Birgitta, sådan hon tecknas för oss af WESTMAN, intar rent religiöst en särställning. Det är lätt att märka, att denna kvinna mera andats himmelens rena luft än nunnecellens kvasva atmosfär. Birgitta hörde lifvet till med dess stärkande yttre uppgifter, ej klostercellen med dess innerst förvekligande öfningar med det egna själfvet. Det går ett profetiskt drag genom Birgittas personlighet, ett drag, som WESTMAN särskildt bemödat sig att ställa i skarp belysning. Han konstaterar hos henne en art »personlighets- eller kallelsemystik», hvilken »kännetecknas af starkt etisk läggning, syn på Guds handlingar i historien och medvetande om att vara kallad till en uppgift i den stora striden mellan de goda och onda makterna i världen». Såsom midt i sin medeltida fromhetsart en äkta representant för denna fördjupade art af mystik förebådar Birgitta en ny tid.

Skulle jag till sist rikta några kritiska anmärkningar mot föreliggande afhandling, kunde de sammanfattas i tre punkter. Först synes mig förf. röja en viss tendens till att på en del punkter något öfverskatta skillnaden mellan sin egen uppfattning och andras, hvilka behandlat samma problem. Så har anmälaren, för att taga ett exempel, svårt att upptäcka den »motsats» mellan förf. och R. STEFFEN, som förf. sid. 57 konstaterar i fråga om Revelationernas svenska versions förhållande till den latinska. Jag anser det högst sannolikt, att STEFFEN gärna skrifver under på det resultat, i hvilket hela denna undersökning mynnar och som förf. formulerar på sid. 62. Äfvenså undras, huruvida SCHÜCK skulle känna sig träffad af förf:s kritik i fråga

om biktfädernas roll vid Revelationernas affattande sid. 29 ff. SCHÜCK talar visserligen om en del omarbetningar af olika natur, men något tal om »dogmatisk öfverarbetning i tendentiöst syfte» kan jag ej finna hos honom. SCHÜCK antar sannolikheten af »kritisk sofring» af dogmatiska skäl. Men detta är dock något annat. Vidare känner anmälaren det som en brist, att vid den religionspsykologiska analysen i icke större utsträckning, än som skett, modernare frågeställningar tillämpats och den moderna psykologiens metoder och resultat — där man kan tala om sådana — utnyttjats. Hela denna afdelning har på under-tecknad gjort ett något föråldradt intryck. En blick på litteraturförteckningen, för så vidt den gäller denna fråga, har ej undgått att stärka detta intryck. Slutligen torde med en viss rätt en del anmärkningar kunna riktas mot afhandlingens komposition. Man kan t. ex. fråga sig, huruvida ej skildringen af de medeltida personligheter, som förf. tecknar på sid. 151—249, svällt ut oskäligt mycket. Kanske skulle ock jämförelsen ha gjort en ännu större effekt, om den fått sin plats först *efter* den »dogmhistoriska» analys, som förf., att döma efter förordet, ärnar företaga i en fortsättande del. När emellertid denna del en gång föreligger, och den teckning af Birgitta, som förf. tagit sig före, är genomförd i alla de olika riktningar, som förf. utlofvar, har utan tvifvel den kyrkohistoriska vetenskapen i vårt land blifvit riktad med ett arbete, öfver hvilket den kan känna sig både hedrad och tacksam.

Joh. Lindblom.

Den stora katolska Luther-biografien.

HARTMANN GRISAR S. J.: Luther, I: Luthers Werden, Grundlegung der Spaltung bis 1530, Freiburg in Breisgau, Herder 1911 XXXV+656 s., 12 M.

Denifles beryktade Luther-verk visade sig snart vara katolicismen till stor skada. De verkligt värdefulla undersökningar om Luthers förhållande till den medeltida teologien etc., som boken innehöll, förbleknade fullständigt inför det hätska och lumpna smädeskrifvande, hvartill den en gång ansedde vetenskapsmannen här nedsjunkit. Denifles bok blef ett effektivt vapen för protestantismen, där denna hade att försvara sig mot

katolskt påträngande. Den vulgära anti-Lutherlitteraturen kunde visserligen med stöd af Denifle taga om möjligt än gröfre former än förut; man tage som ett litet exempel »Luther, wie er lebte, leibte und starb, nach unwiderleglichen Berichten dargestellt; Streitschrift gegen die Los von Rom-Pastoren» 5 uppl. 1907. Och äfven den populärvetenskapliga katolska framställningen visade stark påverkan af Denifle, t. ex. den vidt spridda franska af L. Cristiani: *Luther et le luthéranisme*, 4 uppl. 1909. Men det blef snart klart, att Denifles sätt att behandla Luther hufvudsakligen verkade i riktning af att göra den bildade katoliken tviflande på sin egen kyrkas sätt gent emot den store kättaren. Så blef det för katolicismen en viktig sak att med snaraste få fram en ny Luther-biografi, som kunde utplåna intrycket af Denifles grofheter och som kunde af den bildade katoliken utan rodnad anföras som det vetenskapliga slutresultatet beträffande Luther. Det torde ej vara för djärft att gissa, att det varit detta behof som indirekt eller kanske direkt genom uppdrag ofvanifrån framkallat här föreliggande biografi. Man kan tämligen tydligt läsa detta mellan raderna i Grisars långa »Einführung», där han bemödar sig att påvisa den objektivitet, med hvilken han gått till arbetet, och sin tro på möjligheten för katolsk och protestantisk forskning att utan uppgifvande af konfesionell ståndpunkt komma till relativt samförstånd i fråga om Luther; han afvisar direkt Denifle med förklaringen, att han med denne egentligen blott har gemensam den varma kärleken till den katolska kyrkan och tron. Det ger ock onekligen intrycket af beställning, när Grisar plötsligt lämnat det arbete, hvaråt han under många år ägnat sin kraft (Påfvedömet's äldsta historia, med tendens att vederlägga Gregorovius' stora arbete om Rom under medeltiden) och hvilket knappast kunnat gifva någon anledning att syssla med Luther, för att åter, som han själf förklarar, efter Lutherbiografiens fullbordan upptaga detta arbete.

Hurudan ter sig då Grisars »Luther»? Det är ej med små anspråk den framträder. Författaren citerar en protestantisk forskares sats, att vi ännu ej hafva någon verklig Luther-biografi, och menar sig nu ändtligen kunna fylla denna lucka. Hvad han med sitt arbete vill gifva, är sålunda ej blott den stora moderna och objektivt vetenskapliga katolska Lutherbilden; han vill öfverhufvud gifva *den stora Luther-biografien*, hvarpå världen länge

väntat. Arbetet synes ock vara omfattande nog; i förläggarens prospekt tillkännagifves, att arbetet utom föreliggande del omfattar ytterligare två band, hvaraf ett är i tryck och det andra i manuskript färdigt. Den metod, författaren för sig uppställt, är framför allt den psykologiska undersökningens. Han vill främst söka förstå Luthers *inre* utveckling; och därvid vill han i första hand som källa använda Luthers egna ord och skrifter, låta denne själf vittna om sig. Men så viktig än denna synpunkt är, har den dock fört med sig redan metodiskt sedt en brist, som väsentligen förringar arbetets värde. Det har i verkligheten icke blifvit en biografi. Den yttre gången af Luthers lif, hela den miljö, i hvilken han rörde sig, och de världshändelser, af hvilka han påverkades eller som han påverkade, få träda allt för mycket i skymundan; framställningen förlorar sin enhet och upplöses i en rad mera löst hopfogade skisser och analyser. Denna brist skärpes ytterligare därigenom, att förf. koncentrerat sin framställning på de punkter, som för närvarande äro mest under debatt eller som ur katolsk apologetisk synpunkt äga största intresset, och därigenom lockats att blott ytligt beröra sådana händelser och partier, som i en Lutherbiografi dock alltid måste intaga en central ställning och utan hvilka ingen riktig bild af Luther kan vinnas; som ett enda belysande exempel må nämnas, att höjdpunkten i reformatorn Luthers lif, hans uppträdande på riksdagen i Worms, af Grisar affärdas på knappa två sidor (s. 380 f.). Man känner för öfrigt igen metoden från författarens »Geschichte Roms und der Päpste»; detta var ett duktigt arbete, men utan något väsentligt nytt och framför allt utan förmåga af genetisk historisk framställning; de stora ledande synpunkterna och de klara utvecklingslinjerna saknades, hvar- emot detaljerna ofta voro intressant och elegant utforskade.

Hvad nu beträffar innehållet i Luther-biografien, må genast med tillfredsställelse konstateras, att den hyfsade tonen bibehålles ej blott i företalet utan ock i boken; än bättre är, att förf. utan att tveka gång på gång affärdar Denifles eller vulgära katolska förvrängningar och beskyllningar till den ovederhäftiga legendens område. Det finnes ingen anledning betvifla, att författaren, äfven om han utifrån dirigerats till verket, gått till sin uppgift med allvarlig vilja att söka objektivt teckna den historiske Luther, och att ett betydande och redbart arbete ligger bakom boken. Och att förf. fasthåller sin katolska åskådning

och därför måste döma L:s uppträdande annorlunda än vi, är intet att klandra honom för. Ej heller kan han tadlas därför, att han enligt vår mening till sist trots allvarliga bemödanden ej alls förstått Luther som religiös personlighet. En öfvertygelsetrogen ultramontan katolik torde vara utesluten från möjligheten till en sådan förståelse. Ett godt exempel på Grisars ärliga sträfvän att finna centrum i Luthers religiösa utvecklingshistoria och hans oförmåga att begripa denna erbjuder undersökningen om Luthers första inre aflägsnande från kyrkan. Grisar förkastar Denifles m. fl:s antagande, att Luther förde ett osedligt lif och behöfde en ny teori, laxare än kyrkans, för att försvara sitt lif. I Luthers egen personlighet måste ursprunget sökas till hans otillfredsställdhet med kyrkans salighetsanordningar. Och Grisar kommer sanningen så nära, att han finner ursprunget vara Luthers känsla af sin syndighet, hvilken kyrkans anvisningar ej kunde utplåna. Men när det gäller att karakterisera och värdesätta denna Luthers syndakänsla, framträda grundskillnaden i katolsk och protestantisk syn på Luther. För Grisar berodde Luthers syndångest därpå, att han hade en själfkänsla, som kom honom att alltid sätta sitt eget omdöme högre än alla andras, ja högre än kyrkans under århundraden förvärfvade erfarenhet, samt en motsägelseanda, som allt för lätt dref honom att forma sitt eget tycke annorlunda än andras; när han fann sig vara syndig och fördömd och icke tyckte den eller den vägen till frid vara god, så höll han fast vid denna sin uppfattning, som om han vore den enda dugande och sanningskära människan i världen. Alltså var — enligt Grisar — *det andliga högmodet* ursprunget till Luthers religiösa utveckling och till reformationen (se s. 13 och särskildt s. 95 ff.). Det behöfver väl knappast tilläggas, att för vår protestantiska uppfattning det stora, det egenartadt originella och nyskapande i Luthers personlighet var just denna samvetsömhet, som aldrig lät sig söfvas till ro genom någon kyrklig verkhelighet, och detta sanningskraf mot sig själf, som kom honom att som ingen annan samtida erkänna fördärfvet i sin natur och obevekligen bryta igenom alla hinder, slutligen hela det bestående kyrkosamfundet, för att med sin synd nå fram till Gud själf och hos honom allena finna förlåtelse och frid.

På åtskilliga detaljpunkter synes Grisar ha fört forskningen framåt; så t. ex. i betonandet af striden inom augustinereremi-

ternas orden och dess betydelse för Luther. Och naturligen är nästan öfverallt hans framställning intressant som exempel på, huru de nu aktuella Lutherproblemen från katolskt håll bedömas. Tyvärr hemfaller dock författaren ej sällan till en bredd, som gör framställningen tröttsam och nästan tvingar läsaren att »hoppa öfver» både här och där för att någonsin komma till slutet. Ej minst gäller detta de långa resonsemanger om Luthers karaktär och åskådning i romarbriefskommentaren s. 146—212 och om hans utveckling 1519—20, alltså två i och för sig synnerligen intressanta moment; likaså om Luther och den fria viljan s. 511—571, m. fl. partier. I det stora hela synes ock boken mera vara en bearbetning af redan gjorda forskningar än direkt förstahandsarbete, något som för en Lutherbiografi nästan blir oundvikligt, så som Lutherlitteraturen sväller ut. — Tyvärr måste vi göra en svårare anmärkning. Författaren har som sagdt otvifvelaktigt gått till sitt arbete med ärligt uppsåt att vara opartisk; men hans medfödda antiparti för Luther har gång efter annan kommit honom att genombryta sitt schema på ett sätt, som förstör det goda intrycket af hela arbetet. Redan på dess första sidor möta vi ett exempel. Grisar har måst erkänna ohållbarheten af fiendernas påståenden om Luthers osedliga lif under klostertiden. Men huru det var, innan L. gick in i klostret, är ej så godt att veta. »Von seinem Lebenswandel in jenen Jahren, die wegen der Ausgelassenheit der Sitten in der Stadt für ihn gefährlich genug waren, erfahren wir bei der Kargheit der Quellen wenig Bestimmtes. Luther selbst benannte in reiferer Lebenszeit die Universitätsstadt (Erfurt) mit den groben Ausdrücken »Bierhaus» und »Herberge der Unzucht»» (sid. 5). Man märke den försåtliga formuleringen; förf. själf har ej påstått något, men han kan vara tämligen trygg för, att den antilutherska katoliken vid läsningen skall draga den nödiga konklusionen. Denna framtvingas ytterligare genom ett par citat utan bestridande sid. 19 f. från Luthers fiender, hvilkas oriktiga uppgifter på andra punkter författaren erkänt. Så blir slutresultatet, att om Luthers kyskhet under klostertiden ej kunnat förnekas, har han dock komprometterats som okysk före denna tid, och den vulgärkatolska uppfattningen kan frodas utan att känna sig dömd genom Grisars »verkliga historiska bild». — Ett dylikt sätt att med ena handen gifva för att sedan med andra handen återtaga möter upprepade gånger, bl. a. äfven i

talet om Luther som en religiös personlighet, ett geni o. s. v., där oftast som motvikt komma andra, de förra de facto upphäfvande beteckningar. Det exempel på denna »historiska» metod, som väl kommer att bli mest beryktadt, återfinnes sid. 319 ff. Förf. har sökt bestämma tid och plats, när innebörden af Rom. 1:17 klarnade för Luther. Han gillar hvarken den traditionella uppfattningen, som förelägger händelsen till första klostertiden i Erfurt, Böhmers (Luther im Lichte der neueren Forschung² 1909) förläggande af densamma till Wittenbergs augustinkloster våren 1509, Scheels (Die Entwicklung Luthers, i Schriften des Vereins für Reformat.-geschichte 1910) förläggande af den till föreläsningarna öfver Psaltaren 1513, eller ens Denifles bestämmande af föreläsningarna öfver Romarbrefvet 1516 som den stora vändpunkten. Grisar förlägger händelsen till Luthers vistelse i Wittenbergs kloster 1518—19. Ohållbarheten i denna tes, som väl skall vara det epokgörande nya i Grisars bok, ligger i öppen dag; Luther skulle hvarken i Romarbriefs-föreläsningarna eller vid aflatsstridens början haft den grundläggande reformatoriska uppfattningen! Men vi syfta här närmast till en detalj. Grisar tror sig kunna ännu närmare bestämma platsen. På grund af senare uttryck i Tischreden (»Diese Kunst hat mir der Spiritus Sanctus aus diss Cl eingegeben», jämförda med andra) finner han, att Luther kommit till sin rättfärdig-görelselära, medan han var på det i klostertornet belägna afträdet. Åt fastställandet af denna plats ägnas en utförlig undersökning, med angifvande af hemlighusets anordning under medeltiden; ja hela kapitlet får rubriken »Die Entdeckung auf dem Klosterturme 1518—19». Jag bortser här ifrån det faktum, som Harnack i Theol. Literaturzeitung påpekat, att förkortningen Cl vida bättre tolkas som Capitulum, kapitelsalen. Men om nu ock Luther först fått riktig syn på Rom. 1:17 under vistelsen på ett dylikt af Grisar supponeradt ställe, hvad har nu det för betydelse! Men Grisar känner tydligen sina läsare; det är omöjligt komma ifrån, att han lägger sådan vikt vid framhållandet af lokalen, emedan de redan förut väl predisponerade katolikerna skola rysa till och känna något af denna lokals smuts genast häfta sig fast vid den tanke, som där föddes. Så har också Harnack tolkat afsikten med Grisars framställning. Vi misstänka, att det till sist mera blir Grisar än Luther, som kommer att skadas af dylika metoder. — Till sist må anmär-

kas, att vi ännu ej kunna slutgiltigt se författarens bedömande af Luther. På kritiska punkter i här föreliggande del komma gång efter annan försiktiga uttalanden, som just intet säga, medan en not upplyser oss om, att de skola utförligare behandlas i del III. Vi kunna ännu vänta oss öfverraskningar, säkerligen icke i angenäm riktning; första bandet var i hufvudsak färdigt, när Borromäencyklikan utgafs; det återstår att se, i hvad mån denna tydligare kommer att spåras i den ännu ej tryckta 3:e delen.

Af det ofvan anförda framgår, att vi trots dess obestridliga förtjänster ej kunna betrakta Grisars verk som den stora hittills saknade Lutherbiografien, ja, ej ens som den ideala katolska Lutherbiografien; ett mera historiskt och mera opartiskt verk anse vi oss allt fort ha rätt att hoppas på äfven från katolskt håll.

Hj. H—t.

Den första lutherska bekännelsebildningens förhistoria.

H. VON SCHUBERT: Bündnis und Bekenntnis 1908 (i Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 1909), 72 s., 1,20 M.

DENS.: Bekenntnisbildung und Religionspolitik (utvidgadt separat af en serie artiklar i Zeitschrift für Kirchengeschichte 1909—1910), Gotha, Perthes 1910, 280 s., 6 M.

DENS.: Reich und Reformation (utvidgadt akademiskt festtal). Tübingen, Mohr 1911, 1 M.

Genom ofvannämnda undersökningar har von Schubert ställt sig i främsta ledet bland forskarna på reformationens historia. Man möter här samma förmåga att förena grundlig källforskning beträffande detaljerna med vida vyer öfver de historiska sammanhangen, som beredt hans framställning öfver gamla kyrkans historia, hans »Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins» eller hans »Grundzüge der Kirchengeschichte» sådant anseende, och som helt visst skall göra hans snart väntade »Kirchengeschichte des Mittelalters» till ett evenemang. Det är ock en sida af säreget intresse, som han här särskildt sökt utforska, det historiska vardandet af en luthersk bekännelse, sedt i dess samband med den stora politiska utvecklingsgången. Att han därvid äfven på väsentliga punkter kunnat afvinna historien ej blott

nya synpunkter utan ock nya fakta, skall det följande visa. Jag har därvid valt metoden att ej referera hvart arbete för sig, utan att söka samarbeta det hos dem alla viktigaste till en enhetlig och fortlöpande framställning.

Behofvet af det tyskromerska rikets religiösa reformering gjorde sig starkt kännbart vid medeltidens slut. Det i Nürnberg år 1500 skapade *ständernas riksregemente*, hvilket utgjorde en centralregering i form af ett ständigt riksdagsutskott, skulle ock bl. a. reformera tyska kyrkan, ungefär som kyrkan i Frankrike ordnats genom pragmatiska sanktionen i Bourges. Af största vikt för framtiden var därvid, att städerna 1498 tillkämpat sig säte i riksdagen som riksständer och därmed nu ock fingo del i riksregementet. För tillfället kom visserligen ständernas centralregering ej att länge fungera; den kraftfulle kejsar Maximilian upplöste den och regerade själf. Men äfven han representerade lika väl som ständerna utvecklingen mot en stark centralregering; ett samarbete mellan kejsare och ständer hade för Tysklands vidkommande kunnat skapa samma nationella utveckling som i England eller Sverige, baserad på en kyrklig reformation. Och krafvet på en sådan var som sagdt i Tyskland allmänt; det fanns hos kejsar Maximilian lika väl som hos det af honom upplösta riksregementet. Han var ju ock påfvens politiske motståndare i Italien och hade, som Schulte ovederläggligen klarlagt, 1511 fattat den fantastiska planen att själf sätta den påfliga tiaran på sitt hufvud. De af Maximilian inspirerade humanisterna Wimpfeling och ännu mer saxaren Hans von Hermannsgrün hade framlagt fordran på upprättandet af en tysk nationalkyrka under ett tyskt patriarkat. Vid Maximilians sista riksdag 1518, densamma där Luther stod inför Cajetan, ljöd åter högt ständernas klagan öfver de kyrkliga missförhållandena, framför allt aflaten; och kejsaren lofvade att föra klagomålen till Rom. Den officiella reformsaken och Wittenbergermunkens privatsak hade ännu ej hunnit hvarann; men länge kunde ett sådant sammanträffande ej dröja.

Få händelser i Tysklands historia äro viktigare än kejsarvalet den 28 juni 1519, då den 19-årige konungen af Spanien och ärkehertigen af Österrike gjordes till tysk-romersk kejsare. Karl V:s val möjliggjordes blott genom ett starkt uppblossande af tysk patriotism inom alla ständer; han tedde sig som tysken gent emot Frans af Frankrike. Men i valet låg äfven beräkning.

Den valde var en världspolitikens man, hvars hufvudintresse måste ligga utanför Tyskland; så kunde Tyskland få sköta sig själf genom sina ständers regering. Så tillkom ock den berömda valkapitulationen, den första på en riksgrundlag aflagda författningsed, som begränsade den svärjandes makt till ett bestämdt område. Först och främst återupprättades riksregementet. Detta kom under ledning af den omutbare och aktade, till åren gamle men i mottaglighet för stora och nya intryck alltid unge kurfursten Fredrik den vise, hvars förslagna diplomati stöddes af hans sega ihärdighet. — I valfördraget upprättades ej blott ständernas riksregemente; fördragets utförligaste artikel, n:r 18, förpliktade allvarligt kejsar Karl att bringa nationens reformbesvär inför den heliga stolen och utverka bättre kyrkliga förhållanden i Tyskland. Här kommer snart fram ett nytt viktigt moment. *Reformkrafvet fylles med nytt innehåll.* Klagan öfver den ekonomiska och sociala nöden till följd af kyrkans och klostrens hopade rikedomar, klagan öfver kyrkans bildningsmonopol, hennes dåliga lärometoder och okunniga präster får vid sin sida en ännu mera gripande *klagan öfver det religiösa nödläget*. Här fann det tyska reformkrafvet en hjälpare i nöden i Luther. Man började se, att *den officiella reformsaken och Luthers privatsak löpte samman*. Luthers kanske väldigaste skrift: Till den kristna adeln af tyska nationen etc., var en fördjupad och mera klar form för den af riket stödda reformrörelsen, men rent religiöst grundad. Nu blef den stora brännande frågan den: skall ständernas riksregemente godtaga denna appell och göra den till sitt program? Frågan tillspetsades genom påvens bann öfver Luther. För kejsaren var saken visserligen enkel; Luther hade med reformkrafven äfven förenat kätteri, och däröfver var påven rätte domaren. Karls uppgift var blott att fullgöra påvens dom; att på bannet nödvändigt skulle följa riksakten, var ett konkret uttryck för medeltidens uppfattning af samverkan mellan imperium och sacerdotium. Därför fingo ock genast efter bannet Luthers skrifter brännas i Nederländerna.

För de tyska ständerna, särskildt Fredrik den vise, tedde sig saken icke så enkel. Inom den sachsiska rättens område (en betydande del af Nord-Tyskland) hade redan utbildats rättsuppfattningen, att aktförklarning kunde utfärdas först sedan bevis gifvits för rättmätigheten af bannet, d. v. s. *den världs-*

liga rätten pröfvar, om bannet är motiveradt. I praktiken hade ock bannet varit ett brutet vapen allt sedan den tid påfven stod i franskt beroende (E. Eichmann: *Banne und Akt im Reichrecht des Mittelalters* 1909). Efter nyssnämnda rättsuppfattning handlade t. ex. själfva den ärkekatolske hertig Georg af Sachsen. Naturligtvis kunde då Fredrik ej utan vidare utlämna Luther. Dessutom hade, kanske genom Fredriks eget initiativ, inryckts en ny sats i den af kejsaren besvurna riksgrundlagen (artikel 24): Ingen vare sig af högre eller lägre stånd finge *ohörd* sättas i akt. — Ännu en sak må ihågkommas. Det var ej säkert, om Luther var kättare. Han åberopade sig som Thomas på blott skriften; han satte som Konstanz kyrkomötena öfver påfven; beträffande hans hufvudsats »sola fide» fanns intet dogmatiskt afgörande hvarken i gamla kyrkan eller medeltiden. Vi få ej glömma, att Luther utvecklats ur medeltiden lika väl som Tridentinum. Hvar slutade hans rättmätiga reformkraf och tog kätteriet vid? Eller var ej Luther i själfva verket renlärig katolik, under det att påfvedömet och den italienska katolicismen hamnat i kätteri? Hvilken var i själfva verket högsta instans i trosfrågor, påfven eller konciliet? Luther hade ju i kanoniskt riktiga former vädjat till ett kyrkomöte; detta var enligt den allmänna föreställningen hans rätt. Längtan efter ett fritt, d. v. s. påfvefritt koncilium eller än hellre ett nationalkoncilium behärskade ock hela den kommande generationen tyskar.

Här bör en sak observeras, konciliet, kyrkomötet hade i det tysta ändrat karaktär. Det hade mer och mer blifvit en europeisk kongress, där kejsaren presiderade, där lärde hade säte bredvid prelaterna, och där lekmän ej blott gåfvo råd utan ock röstade med. Men på detta vis motsvarade ju nu tyska riksdagen bra nära ett tyskt nationalkoncilium, med sina furstar, ärkebiskopar, kurfurstar, biskopar, abboter etc. som majoriteten, men ock med representanter för städerna och andra lekmanständer. Så växte fram det oerhörda förslaget att ej blott föra Luther med till riksdagen i Worms för att höras af den påflige nuntien, såsom skett vid riksdagen i Augsburg, utan att *ställa honom inför riksdagen*. Idén synes ha utgått från Wittenbergs universitet; den upptogs med seg energi af kurfursten Fredrik och understöddes af tidens store smakdomare Erasmus. Riksdagen skulle hålla ett opartiskt förhör med Luther. Genom den spanske ministern Gattinara vanns t. o. m. Karl V en tid

för saken; genom Fredrik den vise vunnos ständerna och för-
måddes de att hålla fast vid tanken, äfven när kejsaren svängde
och ville utan vidare utlämna Luther.

Så kom Luther till Worms. Betydelsen af händelserna i
Worms är först och främst, att Luther fick stå sitt eldprof och
afgifva sitt vittnesbörd för all världen. Men betydelsen låg ock
däri, att genom fallet Luther nu för första gången officiellt visa-
des, att den som bannlyses därför ej ipso facto behöfver för-
klaras i akt; Luthers kallelse inför kejsaren i Worms är doku-
mentet om den definitiva upplösningen af det medeltida under-
stödjande förhållandet mellan imperium och sacerdotium. Men
Worms betyder äfven för det tredje, att den instans, som sköt
sig in för att döma mellan bann och akt och kontrollera det
förras riktighet — denna instans var en politisk nationalförsamling
delvis bestående af lekmän. Worms är dokumentet om det
begynnande upphäfvandet af skillnaden mellan klerici och laici,
om kyrkans sekularisering. — Riktigheten af denna syn på hän-
delserna bekräftar den påflige legaten Aleander själf genom sina
klagomål. Ständerna ansågo ju ej heller Luthers sak klar där-
med, att han vägrade återkalla, utan hänsköto den till en blandad
kommission. Aktförklaringen utfärdades ju ock faktiskt på ett
olagligt sätt först efter riksdagens slut, när de flesta medlem-
marna voro bortresta; och äfven här i aktförklaringen anlitas
den rättsgrundsatsen, att Luther sättes i akt, emedan ständerna
öfvertygat sig om hans skuld; sålunda bygger ej ens aktförkla-
ringen enbart på påfvens bann!

Slutsumman blir alltså, att i och med riksdagen i Worms
hade riket — ej kejsaren — faktiskt dragit inför sitt forum den
kyrkliga reformfrågan äfven i dess religiöst fördjupade form.

Nu kommer tiden för det i Worms nyskapade *riksregemen-
tet 1521—1524*, med de årliga riksdagarna i Nürnberg och mel-
lan dem ett ständigt utskott som regerande. Denna period
betyder *höjdpunkten af ständernas reformationssträfvanden*. Led-
ningen i riksregementet togs nämligen af Sachsen, hvars politik
fördes af den utomordentligt skicklige, kloke och modige rege-
mentsfullmäktigen Hans von der Planitz. Nära förbund knöts
mellan Sachsen och den mäktiga pfalziska furstegruppen, af
hvilken åtminstone en redan var helt vunnen för Luther. Hertig
Georgs af Sachsen försök att vända riksregementet mot Luther
misslyckades alldeles. Detta visade sig redan på riksdagen i

Nürnberg 1522, då nuntien Chierigati fordrade Wormsediktets genomförande. Planitz spelade afgörandet öfver i en kommission, där han själf hade det afgörande ordet, och så blef resultatet gravamina mot Rom i stället för mot Luther. Faktiskt bereddes så reformationen frihet under ännu 2 år; det var just under dessa år den fattade fast fot öfverallt i de tyska landen. Därmed mognade ock planen på en *riksrättslig reglering* af den brännande religionsfrågan i en Luther långt tillmötesgående form. Riket var på väg att genom sitt officiella regeringsorgan göra sig lutherskt. Höjdpunkten i denna utveckling betecknar tredje riksdagen i Nürnberg 1524. Här sköts fram frågan om en tysk nationalförsamling, hvilken redan samma år skulle möta i Speier, och som skulle reglera trosfrågan; alla ständer skulle dit medföra ett utdrag af den nya läran att där granskas. Så var riksdagen eller nationalförsamlingen utbildad till ett verkligt tros-tribunal, som skulle samlas och afgöra om nationens tro utan att fråga påfven; nuntien betecknade det också som ett djäfvulskoncilium.

Nationalförsamlingen kom aldrig till stånd. Riksregementet förlorade sitt inflytande genom konflikten med riddarna och framförallt med städerna. Bankhuset Fugger grep åter olycksaligt in i Tysklands historia. Städerna med Augsburg i spetsen vände sig till kejsar Karl i Spanien och tillkallade honom mot riksregeringen. Så grep den andra centralmakten, *kejsardömet*, in. Karl V hade den fulla medeltida teokratiska uppfattningen af sin kejsarliga uppgift »att vara kristenhetens, påfvedömet och kyrkans skyddsherre»; hans politik var att återställa det heliga romerska riket i medeltida mening. För en sådan uppfattning tedde det sig som en nödvändighet att krossa både ständerregemente och lutherdom. Karl V var ock genom sin karaktärs sällsynta kraftkoncentration och sega ihärdighet vida öfverlägsen den tyska ständerregeringen. Den afgörande hjälpen fick han i bondeupproret, där riksregementet uppenbart visade sin oförmåga att garantera landet lugn och rätt. Lutherdomen blef ej längre det tyska folkets sak; gravamina vände sig nu mera mot lutherdomen än mot Rom. Den religiösa frågan togs om hand af de enskilda landsfurstarna i stället för af riksregementet. Somliga grepo tillbaka på den förreformatoriska ståndpunkten, där allt skulle hjälpas med enstaka yttre reformer; andra sökte bevara lutherdomen; alla drefvos af intres-

set att med sitt ordnande af trosfrågan stärka sin furstliga suveränitet. Det var slut med förhoppningarna om en genom riksorganen ledd reform af riket i dess helhet; frågan om hvad som nu skulle ske på det religiösa området blef ej en riksangelägenhet utan en territoriell. Redan första riksdagen efter stormen åskådliggjorde detta faktum i det världsbekanta beslutet: hvar och en af riksständerna handlar så, som han kan svara inför Gud och hans kejserliga majestät. Detta betydde *reformationens verkets utlämnande åt partikularismen*. Sedan dess förband sig reformation och ständersuveränitet till olöslig intresse-gemenskap. Inseglet därpå blef andra riksdagen i Speier 1529, då en minoritet, hellre än att låta riket enhetligt rekatoliceras, protesterade och förklarade sig redo att med makt försvara sin nya religiösa vinst. Att furstarna kunde genomföra sin protest, var protestantismens seger; partikularismen har i högsta nöden räddat Tysklands protestantiska tro.

Men det stora försöket genom riksorganen 1524 att enhetligt reformera Tyskland blef dock ej utan frukt, om ock dess betydelse kom att ligga på ett oväntadt håll. Nürnbergerriksdagens plan, att nationalförsamlingen skulle granska de af ständerna medförda utdragen af deras nya lära, blef *uppslaget till den protestantiska symbolbildningen*. Flerestädes satte sig de lärde redan 1524 i rörelse för att verkställa de begärda utkasten. Helt naturligt skedde detta ifrigast i Nürnberg och öfverhufvud i Franken. Kasimir af Brandenburg, som där ägde markgrefvedömet Ansbach, lät redan 1524 upprätta ett antal artiklar, hvilka utan eget afgörande preciserade skiljepunkterna mellan gamla och nya tron. Det är väl första ansatsen till protestantisk bekännelsebildning. *Ansbacher-artiklarna* bearbetades så af Osiander i Nürnberg till en verklig trosformulering, fast mera teologisk än folklig till sin karaktär, *nürnbergerbekännelsen*. — Då bondeupproret nu tvang furstarna att sluta sig samman, och Kasimir sökte stöd hos kurfursten Johan af Sachsen, kom denne fram med den för framtiden så betydelsefulla synpunkten: *förutsättningen för ett politiskt förbund måste vara öfverensstämmelse i läran*. Så blef den begynnande bekännelsebildningen olösligt sammankopplad med furstarnas politiska förbundsplaner. »Bündniss und Bekenntniss» blef liksom religionspolitikens motto. — Det ansbach-nürnbergska utkastet låg då ock närmast till hands och accepterades äfven af Johan af Sachsen såsom ett

förarbete. Han fick äfven Filip af Hessen, hvilken redan 1524 var öppen lutheran, att sluta sig till, och 1525—26 enade sig alltså Ansbach, Sachsen och Hessen om det nürnbergska förarbetet. Härmed fanns *rudimentet till en allmän luthersk symbol*, som på samma gång var basis för de tre staternas politiska förbund.

Saken togs nu vidare om händer af den äktlutherska och utmärkte rådskrifvaren i Nürnberg Lazarus Spengler. I samband med en allmän visitation i Franken utarbetade han vidare nürnberggerutkastet till de 23 *nürnberggerartiklarna*, hvilka på första konventet i Schwabach 1528 antogos och så bildade den första egentliga frankiska bekännelsen. Under de politiska förhandlingar, hvilka samtidigt fördes mellan Kasimirs efterträdare Georg af Ansbach och Johan af Sachsen, dök tanken upp på *en gemensam bekännelse för hela det evangeliska Tyskland*. Då drogos ock, vid slutet af 1528, wittenbergerteologerna in i arbetet på bekännelsebildningen; och de togo nästan genast ledningen. Tyngdpunkten i symbolbildningen flyttas från Franken till Sachsen. Men därmed ändrade den ock karaktär. I Franken hade hufvudsaken varit motsättningen mot Rom; i Wittenberg hade man redan börjat oroas af döpparrörelsen, och motsättningen mot Zürich var i full gång. Vi få därför i bekännelsearbetet se *motsättningen mot Rom börja träda i skuggan för orienteringen gent emot inre fiender*. I juni eller juli 1529 utarbetade Luther med vänners hjälp, och under anlitande af nürnberggerartiklarna en skarp formulering i 17 artiklar, med udden helt riktad mot Zwingli. Då dessa artiklar voro ett moment i förhandlingarna med Ansbach m. fl. stater om ett politiskt förbund, höllos de tills vidare hemliga. Det var de berömda s. k. schwabacherartiklarna (om namnet se nedan); riktigare böra de betecknas som den *frankisk-sachsiska bekännelsen*. Denna skulle få en kort men skickelsediger historia. Närmast grep den in i nattvardsstriden.

Motsättningen mellan Luther och Zwingli i fråga om nattvarden hade 1528—29 nått sin kulmen. Men samtidigt hade den politiska situationen, särskildt efter andra riksdagen i Speier, nödvändiggjort en sammanslutning mellan de protestantiska ständerna af olika schatteringar; den 22 april 1529 ingicks ock ett hemligt försvarsförbund mellan Sachsen, Hessen och de mäktigaste sydtyska städerna Nürnberg, Strassburg, Ulm. Men

grundvillkoret från Sachsens sida för politiskt förbund var ju enhet i läran. Hur skulle det zwinglianiserande Sydtyskland kunna bevaras i förbundet, om nattvardsstriden fortfore? Här *måste* en utjämning söka åstadkommas. Klarast såg Filip af Hessen situationen; han var kanske ej alltid en stor diplomat, men han var alltid den klarsynte och handlingsraske politikern. Han upptog den redan 1525 af Buzer framkastade tanken på ett religionssamtal, hvilken tanke nådde honom vid riksdagen i Speier 1526 genom den glänsande Strassburg-politikern Jakob Sturm, men som vann full aktualitet för honom först genom den landsfördrifne hertig Ulrik af Würtemberg, hvilken behöfde religiös endräkt för att kunna återvinna sitt land. Hos de båda fursarna mognade planen på *ett religionssamtal som politiskt och religiöst unionsmedel*. Efter åtskilliga misslyckade försök kom ändtligen det bekanta samtalet i Marburg till stånd. Af särskildt intresse är von Schuberts framställning af detta samtal och hans på delvis nya källor stödda bevisföring för, att det *väsentligen var Zwingli och Oekolampadius men ej Luther, som försvårade närmandet och omintetgjorde full endräkt*. Buzer själf, som lutade åt schweizarna, omtalar i ett privatbref, att Luther ville fred, men att Zwingli och Oekolampadius afvisade hans vidhjärtade anbud. Så tyckes Luther vinna rehabilitering äfven på denna punkt, som eljest äfven af hans yppersta tecknare såsom t. ex. Hausrath gjorts till en af de mörka i hans historia. Sedan Luthers konkordieformel afvisats (den blef sedan, äfven formellt, grundlaget för wittenbergerkonkordian och fick så på oväntadt sätt stor historisk betydelse), kom det berömda samtalet mellan Luther och Zwingli den 2 och 3 okt. Vid bordet sutto då utom dessa blott Melanchton och Oekolampadius; men dessa 4 representerade fyra tydligt olika uppfattningar i stridsfrågan. Utgången blef den Zwingli beräknat; Luther fördes genom sin ifver till ett opolitiskt tillspetsande af sin ståndpunkt, hvilket Zwingli skickligt begagnade till att gifva sig skenet af den saklige och tillmötesgående gent emot den oresonlige Luther. Så blef intrycket hos åhörarna, och genom dem spreds denna uppfattning, som sedan varit en historisk dogm. Verkligheten var en något annan. Luthers ord om »en annan andas barn» etc. voro ej så hårdt menade; i grunden var han den mest fridsälskande här. Ett bevis därpå är slutresultatet. Man kom öfverens om att uppsätta artiklar, hvori

den gemensamma tron kom till uttryck. Luther och wittenbergarna hade ju nyss förut uppsatt en, af politiska hänsyn hemlig symbol, den ofvannämnda frankisk-sachsiska bekännelsen; det låg närmast till hands att använda denna. Men som vi sett, riktade den sin udd mot Zwingli och kunde därför ej passa vid fredsföretaget i Marburg. *Så omredigerades »schwabacherartiklarna» till de 15 marburgerartiklarna.* (Man observere den för hela lutherska symbolbildningens historia viktiga olikheten mot Koldes m. fl:s framställning, enligt hvilken marburgerartiklarna först kommit till, och schwabacherartiklarna på hemvägen af den åter hårdnande Luther författats som en omredigering af marburgerartiklarna. Von Schuberts bevisföring för sin stora tes synes bindande.) Enighet uppnåddes i fjorton artiklar, och äfven beträffande den 15:e, om nattvarden, gafs en fredlig formulering. Man har vanligen, med utgångspunkt från den förutfattade meningen om Luthers oförsonlighet, lagt vikt vid de reservationer, som artikeln onekligen innehåller; men, säger von Schubert, vida märkligare är, att ett dylikt fredsuttalande kom till stånd; om här ej räckas manus fratrum, så dock manus pacis et caritatis. Man skildes ock åt i frid. Luther skref glad hem till sin Käthe, att man enats i nästan allt, och att man nu hoppades på full enhet. — Luther gjorde sålunda ej slut på möjligheten af ett fredligt förhållande mellan de två protestantiska hufvudriktningarna, och *Marburgkollokviet innebar ej den definitiva tudelningen.* Enhet kunde ej nås, ty bakom lågo två olika grundåskådningar, rationalism och mystik, humanistisk reform och religiös reform. Men fredlig fördragsamhet hade efter marburgersamtalet kunnat nås. Den ohjälpliga brytningen kom efter Marburg och på en annan punkt.

På den lagda grunden gällde det nu att bygga upp ett allmänt evangeliskt förbund mot den allt mera hotande kejsarmakten. Till detta ändamål samlades ombud från några furstar och ständer i Schwabach senhösten 1529. Johan af Sachsen begick här det för all framtid ödesdigra steget. Han var intellektuellt tämligen inskränkt och fanatiskt öfvertygelsetrogen och därför ock vida mera hårdnackad än Luther i sin misstro mot Zwingli. Så framlade han som nödvändig enighetsformel för det politiska förbundet — den ursprungliga frankisk-sachsiska bekännelsen, utan att akta på dess genom Luther skedda modifiering i Marburg. Däraf fick denna bekännelse det vedertagna

namnet *schwabacherartiklarna*. Långa förhandlingar fördes om dessa artiklar, äfven sedan mötesplatsen i november flyttats till Schmalkalden. Men saken var nu gjord omöjlig. Man kom ej ens till enighet beträffande en gemensam appellation till kejsaren. Kurfursten Johan drefs af sin envishet att hetsa upp nya motsättningar mot sydtyskarna. Slutresultatet blef, att det i Marburg vunna närmandet upprefs, de sydtyska städerna utestängdes äfven från det politiska förbundet, och tvisten mellan Luther och Zwingli tog form af oförsonlig motsättning mellan två olika religioner. *Schwabacherartiklarna äro alltså den verkliga diskordieformeln, Schmalkalden 2—3 december 1529 den verkliga sprängningen af de protestantiska enhetssträfvandena.* Strassburgs teologiska representant Buzer uppsatte mot schwabacherartiklarna en privat bekännelse, hvilken genom sin talangfulla utformning liksom genom sin auktors inflytande senare fick stor betydelse i den protestantiska symbolbildningen. Kurfursten Johan åter ville nu ej ens tillåta, att den ofvan omtalade appellen till kejsaren utfärdades af andra än dem, som enats om schwabacherartiklarna. Alltså skulle ej ens ett gemensamt politiskt uppträdande till försvar i dödsfaran få ske. Det skulle öfverhufvud ej längre få finnas en gemensam protestantism. Landtgreffen af Hessen gick i vredesmod sin väg. Konventet i Schwabach-Schmalkalden var ett riktigt tvedräktskonvent.

Sådan var situationen, när Karl V i Bologna firade sin dubbla kröning genom påfven — den sista i Tysklands historia — och utskref en riksdag till Augsburg, där den religiösa frågan skulle slutgiltigt lösas. Den politiska situationen ålade kejsaren att närmast välja via dulcis, om ock med det klara slutmålet att våldsamt krossa protestantismen. Så mötte ock i riksdagskallelsen en öfverraskande fredlig ton. Kurfursten Johan lät lura sig och trodde på sakliga eftergifter från kejsarens sida. Han öppnade separاتفörhandlingar med Karl i Innsbruck och erbjöd stora medgifvanden från Sachsens sida; slutligen gick han så långt i naivitet, att han framlade schwabacherartiklarna som bevis på, att han ej ville samverka med den schweiziska reformationen. Karl fick sålunda full inblick i situationen inom det protestantiska lägret. Under det att han med smicker uppehöll Johan, gaf han den påfliga legaten Campeggio löften att med våld utrota kätteriet. Dessa löften blefvo så småningom kända, och Johan fick ögonen öppna för ohållbarheten i sin position.

•

Så förödmjukande hans separاتفörhandlingar med kejsaren i Innsbruck än voro, fingo de till slut det goda med sig, att de öfvervunno det måhända svåraste hindret för protestanternas samverkan: kurfursten Johans envishet och fanatism. Han sökte nu åter känning med Filip af Hessen och trosförvanterna. Visserligen försvårades all aktion genom den nu brännande frågan: *har man rätt till öppet motstånd mot kejsaren?* Luther följde Lazarus Spenglers förnekande af motståndets berättigande, under det att de protestantiska juristerna drefvo den nya utomordentligt viktiga statsrättsliga satsen: kejsaren är ej ständernas af Gud insatta öfverhet, alltså ej deras absoluta herre, utan han är på vissa betingelser vald af furstarna; *landsfurstarna äro alltså den af Gud insatta öfverheten*, och kunna vägra kejsaren lydnad, om han går utanför betingelserna för sitt val (här utbytes den medeltida rättsgrunden feodalismen, länsförhållandet, mot en ny). Men på en punkt kunde dock förberedelserna skötas med ifver. Det gällde att inför kejsaren klargöra protestantismen. Så fingo wittenbergerteologerna under kurfurstens vistelse i Torgau i mars 1530 uppdrag att hastigt i några artiklar fixera skiljepunkterna gent emot katolicismen i fråga om ceremonier (i fråga om »tron» ansåg man sig ännu vara ett med kyrkan i dess helhet). Så tillkommo *torgauerartiklarna*, som af Melanchton öfverlämnades till Johan. De finnas ej vidare kvar i urkunderna från tiden; men Brieger har gjort det sannolikt, att de äro identiska med ett skriftstycke om de katolska missbruken, som Melanchton förde med till Augsburg och som ligger till grund för andra delen af augsburgiska bekännelsen. Kurfursten Johan hade alltså nu två bekännelser till disposition; den mot Zwingli riktade frankisk-sachsiska (*schwabacherartiklarna*), och den mot Rom riktade »*torgauerartiklarna*». Dessutom medtogo hans teologer de ofvannämnda marburgerartiklarna som uttryck för positiv protestantisk tro. — Härmed voro de väsentligaste momenten i den första lutherska bekännelsebildningens förhistoria genomlupna; utarbetandet af augsburgiska bekännelsen begynnade.

Hj. H—t.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen.

Publikationer 1900—1909.

Se *Systematiskt Register till Kyrkohistorisk Årsskrift med bilagor årgångarne 1900—1909*, utarbetadt af GUSTAF WALLI. Upsala 1910.

Publikationer 1910.

- I: 11. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. Elfte årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1910. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST, Franciskusproblemet. EMIL LIEDGREN, J. O. Wallins ungdomsutveckling, betraktad med hänsyn till hans senare verksamhet. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. H. LUNDSTRÖM, Ur själfbekännelser från början af förra århundradet. NAT. BECKMAN, Hvem har döpt Olof Skötkonung? I. COLLIJN, Bibliografiska Miscellanea. VII. Till frågan om Vita Katherines tryckår och Strengnäsmissalets tryckort. VIII. En Uppsalabokbindare år 1519. IX. Till de första föreläsningarnas historia vid Uppsala universitet. A. B. CARLSSON, En bön af Axel Oxenstierna »öfver alla ens egne och gemene åliggande». I. COLLIJN, Johannes och Olaus Magnus i Uppsala Universitets bibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus.

- II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Andra häftet. Upsala 1910. Pris i bokh. 2 kronor. (Denna urkundsamlings *första serie*, innehållande *Synodalakter från Uppsala ärkestift 1526—1800*, var fullständigt utkommen år 1908.)

Till redaktionen insända skrifter:

- The Augustana Theological Quarterly*, tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 13:de årg. 1911. Rock Island Ill. U. S. A.
- Bibelforskaren*, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 28:de årg. 1911. Pris 5 kr.
- Bulletin*, paraissant tous les deux mois, Etudes, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 61:sta årg. Libr. Fischbacher. Paris.
Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla meddelanden om den franska martyr- och kyrkohistorien, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., utom detta land 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma låga pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr årg.
- Svenska Jerusalemssällningens Tidskrift*, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 10:de årg. 1911.
- Teologisk Tidskrift* (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 16:de årg. Helsingfors 1911. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefordringsavgift.
- Teologisk Tidskrift* (dansk), utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 11:te årg. Kphmn 1911. Pris pr årg. 8 kr.
- For Kirke og Kultur*, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 18:de årg. Kristiania 1911.
- Norsk Teologisk Tidskrift*, 12:te årg. 1911.
- Kirkehistoriske Samlinger*, utg. af Selskapet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam 1911.
- J. A. EKLUND. Tro och bildning, Uppsatser och föredrag. III Uppsala 1910. W. Schultz. Pris 1,25.
- —. Psalm och sång. Bearbetningar och försök. Sthlm 1910. Häft. 1,75.
- C. V. BROMANDER. Erik Jonæus. En artist från 1700-talets Karlstad. Föredrag. Karlstad 1911. Pris 50 öre.

A. LINDBLOM. Björsäters Stafkyrka och dess målningars ställning inom vår medeltidskonst. Särtryck ur Fornvännen 1911. Sthlm 1911.

SIXTEN BELFRAGE. Gustav IV Adolf inför examensbordet.

D. DR. PAUL TSCHACKERT. Das echte Lutherbild. Leipzig 1904.

J. THULIN. En hälsning och en församlingsbild. Med förord af Domprosten Dr. A. H. Lundström. Särtryck ur Bibel-forskaren. Uppsala 1911. Pris 10 öre.

Förhandlingar vid New-York-Konferensens inom Augustana-Synoden Fyrtioförsta Årsmöte i Portland, Conn. Den 25 april—1 maj 1911. Rock Island, Ill., 1911.

Université catholique de Louvain. Séminaire Historique. Rapport sur les travaux pendant l'année académique 1909—1910. Louvain 1911.

KARL MÜLLER. Die Anfänge der Konsistorialverfassung im lutherischen Deutschland. Historische Zeitschrift (102 Bd.) 3 Folge 6 Bd.

Från Evangeliska Fosterlandsstiftelsen:

Fru ADOLF HOFFMAN, GENÈVE. Till välsignelse. Tre lifsbilder. Auktoriserad öfversättning. Sthlm 1911. Häft. 1,25.

OSCAR BENSOW. Apostlarna Petrus, Johannes och Paulus. En biblisk karaktärstudie. Sthlm 1911. Häft. 30 öre.

FR. BINDE. Anarkisten som blef kristen. En sann lefnadshistoria. Bemyndigad öfversättn. Sthlm 1911. Häft. 15 öre.

G. W. WULFSBERG. En liten andaktsbok för sjuka. Öfversättning från norskan. Sthlm 1911. Häft. 25 öre.

Teol. D:r EMIL TAUBE. Praktisk utläggning af Psaltaren. Auktoriserad öfversättning från originalets fjärde upplaga af Frans Johansson. Häftet 9. Sthlm 1910. Pris 50 öre.

Häftet 10 och häftet 11. Sthlm 1911. Pris 50 öre.

FRITZ BINDE. I lagens namn. Evangeliskt föredrag. Bemyndigad öfversättning. Sthlm 1911. Häft. 20 öre.

G. L. TANGEN. Andaktsbok för sjömän och fiskare. Öfversättning från norskan. Sthlm 1911. Pris 30 öre.

Fulkärften 1911. Illustrerad jultidning för barn. Årgång XVI. Sthlm 1911. Pris 15 öre.

WENDELA WIGERT. »Till dess allt blef syradt.» Några ord om zenanamissionen. Sthlm 1911. Häft. 20 öre.

OLOF ERIKSSON. Inför människor och inför Fadern. Beträktelse öfver Matt. 10: 32—39. Sthlm 1911. Häft. 15 öre.

JOHN URQUHART. Roberts tankar. II. Kan en annan lida för vår synd? Öfversättning från engelskan. Sthlm 1911. Häft 50 öre.

P. A. AHLBERG. Strödda korta betraktelser till lärdom och uppbyggelse. Sthlm 1911. Häft. 40 öre.

K. A. KASTMAN. Ord till nattvardsungdom. Utgifna efter hans död. Sthlm 1911. Häft. 40 öre.

ANNA von ZEDLITZ und NEUKIRCH. I kärlek. Några tankar angående de sjukas vård. Öfversättning av Signe Lyth. Sthlm 1911. Häft. 75 öre.

CARL FR. PETERSON. Skeppsprästen på Canton. Berättelse från sjön. Sthlm 1911. Häft. 1,25.

L. P. LARSEN. Tro. Bibliska föredrag. Sthlm 1911. Pris häft. kr. 1,50. Kart. 1,75. Klotb. 2.

ARNIM STEIN. August Herman Francke. Sthlm 1911.

Synes vara en synnerligen läsvärd teckning af »Halle-pietismens» bekante egentlige grundläggare.

Missionskalendern »Varde Ljus», utg. af EFR. RANG. Sthlm 1911. Kart. kr. 1,25.

Frideborg. Folkkalendern för 1911 af B. WADSTRÖM. Sthlm 1911. Kart. 1,25.

Korsblomman. Kristlig kalender. Sthlm 1911. Kart. 1,25.

E. C. DANSON. Missionsfältens hjältinnor. Sthlm 1911. Kart. 1,25.

A. G. NILSSON. Väckande ord till det svenska folket. Sthlm 1910. Häft. 1,50.

C. J. CASHER. Troshjältar, hvilka icke böra förgätas. Auktoriserad öfversättning. Sthlm 1910. Häft. 1 kr.

FR. SANDBERG. Den som öfvervinner. Betraktelser öfver Uppb. 2, 3 kap. Sthlm 1910. Häft. 2,25.

LAURITZ PETERSEN. Den unga prästfrun. Historien om ett människolif. Bemyndigad öfvers. af E. H—BG. Sthlm 1910. Häft. 2,50.

Missionsberättelser för barn och ungdom. Från öster och väster med förord af missionär E. BAIERLEIN. Sthlm 1910. Häft. 1,50.

RUTH B. FISHER. Pygméernas land. Bemyndigad öfversättning. Sthlm 1910. Häft. 1,50.

Fulhålsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1911. Första årgången. Göteb. 1911. Pris kr. 1,25 (10 ex. 10 kr.). Boken rekvireras från Göteborgs stiftstidnings förlagsexpedition. Villagatan 6. Göteborg.

Enligt utgifvarens, pastor G. D. Malmgrens, förord är denna bok »en historisk bok, en bok i ord och bild om, till och ifrån västkusten, d. v. s. Göteborgs stift. Bidrag till stiftets historia, hembygds- och herdaminnen vill den samla i sina årgångar och så stärka känslan af det, som binder tillhopa våra och fädernas dagar.» Detta vackra program har den nu utkomna första årgången på ett i sanning erkännansvärdt sätt fullföljt. Hvarje kyrkohistoriker och hvarje vår svenska kyrkas verkliga vän måste med glädje taga kännedom om denna innehållsrika och goda bok, som bjuder på så öfverraskande mycket läsvärdt och värderikt. Boken förtjänade förvisso en utförlig och ingående anmälan i vår Årsskrift, men kom oss tyvärr för sent tillhanda, för att detta skulle vara möjligt. Vi kunna därför nu blott på det varmaste rekommendera det rikt och vackert illustrerade arbetet. Ibland dess myckna förträffliga innehåll är det svårt att förbigå något, men utrymmesskäl tvinga oss att här blott uppräknat bidragen till Julhålsningarna. Förutom »Schartaus julämnen» och en hittills otryckt julbetraktelse af honom innehåller boken homiletiska bidrag af E. H. RODHE, O. F. ÖHRWALL och H. FL. RINGIUS, poetiska af A. E. FRIEDLANDER och A. WALLERIUS, musikaliska af T. LINDQVIST och ROBERT JANSON, både poetiskt och musikaliskt af J. G. LINDHARDT. C. S. LINDBLAD demonstrerar intressanta handskrifter af H. Schartau och räddar från glömskan ett synnerligen minnesvärdt »Törnblomsminne». E. H. RODHE tecknar i klara linjer och varm färgton bilden af den märklige Lars Linderoth. Med I. D. WALLERIUS vandra vi gärna i aposteln Paulus' spår. Ett särskildt erkännande förtjänar den fina smak, med hvilken förf. utvalt sina uppsatsers ledsagande vyer och bilder. Äfven E. KLINGSTEDTS, RICH. CONRICUS', A. Z. HAMMARBERGS, J. A. BÖRGRENS och K. A. AHLBERGS liksom D. HALLBÄCKS och våra från Göteborgs stift stammande kyrkliga missionärers bidrag äro samtliga tacknämnlige och delvis af bestående värde. Kort sagdt, boken utgör i det hela en ypperlig familjeläsning, som förtjänar den vidsträcktaste spridning.

B. RUD. HALL. Johannes Rudbeckius (Ner.). En historisk pedagogisk studie. I. Akad. afh. Sthlm. P. A. Norstedt & Söner (i distribution). Tryckt i Uppsala 1911. Pris 8 kr.

Berättelsebibliotek, utgifvet af B. WADSTRÖM. IV. Lek och allvar. Skildringar från olika tider och folk. Sthlm 1910. 1 kr.

FR. HAMMARSTEN. Bönen i Jesu namn. Predikan på nyårsdagen 1911, hållen i Jakobs kyrka. Sthlm 1911. Pris 15 öre.

E. G. WOLFBRANDT. Tro och gärning eller hvad vår sjömansmission behöfver. Sthlm 1911. Pris 15 öre.

H. I. F. C. MATTHIESEN. På sjuksängen. Jobs bok i evangelisk belysning. Sthlm 1910. Häft. 1 kr.

D. A. Ärnström. Evangelium för tröstlösa. Andra uppl. Sthlm 1911. Häft. 30 öre.

H. LÜTZHÖFT. Julberättelser. Bemyndigad öfversättning från danskan af Lydia Thelin. Sthlm 1910. Häft. 50 öre.

FRITZ BINDE. En nödvändig operation. Bemyndigad öfversätn. Sthlm 1911. Häft. 25 öre.

E. von MALTZAHN. Den gamla tron och den moderna teologien. Aftryck ur »Det är visserligen sant.» Sthlm 1911. Häft. 15 öre.

N. FRIES. »I skumrasket.» Berättelse. Öfversätn. från femte originaluppl. Sthlm 1911. Häft. 75 öre.

Frideborg. Folk-kalender för 1912 af B. WADSTRÖM. Fyrtiosjätte årg. Sthlm 1911. Kart. 1,25.

Doktor Martin Luthers Kyrko-Postilla eller Förklaringar öfver de årliga Sön- och Högtidsdagars Evangelier och Epistlar. Häfte 1. Sthlm 1911. Pris 50 öre.

Berättelsebibliotek, utgifvet af B. WADSTRÖM. VI. Ris och rosor. Skildringar från olika tider och folk. Sthlm 1911. Häft. 1 kr.

ANDREAS LEVANG. Ljusglimtar. Berättelser och sånger för våra sjömän och deras vänner. Öfversätn. från norskan. Sthlm 1911. Häft. 40 öre.

D. ALCOCK. De små fångarne och andra berättelser. Bemyndigad öfversätn. från engelskan af Axel Lybecker. Sthlm 1911. Häft. 1,25.

J. THULIN. Lifsbilder ur Kärlekens värld. I. Wilhelm Konrad Löhe och II. Johan Henrik Wichern. Sthlm 1911. Häft. 1,50.

ALMA ARBMAN. Mor Ingas manuskript. Sthlm 1911. Häft.
1 kr.

ENOK HEDBERG. Helg och söcken. Bilder och skisser från
Evangeliska Fosterlands-stiftelsens missionsfält i Indien —
under flera missionärers medverkan. I. Sthlm 1911. Häft.
2,50. II. Sthlm 1911. Häft. 2,50.

ADA VON KRUSENSTJERNA. Blicken uppåt. Berättelser ur verk-
ligheten. Öfversättn. från tyskan. Sthlm 1911. Häft. 1,25.
Minnesbok med almanack för 1912. Sthlm 1911 och Uppsala
1911.

H. P—E. Sånger till församlingens tjänst. Sthlm 1911. Pris
10 öre.

UNIVERSITY OF MINNESOTA
wils,per arg.11

Kyrkohistorisk arsskrift.

3 1951 001 346 520 4